

T.C

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA ABDULLAH İBN-İ SEBE
VE FAALİYETLERİ

HAZIRLAYAN

Ahmet ALAR

2130208018

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Murat SARICIK

ISPARTA - 2024

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**İslam Tarihi Kaynaklarında Abdullah b. Sebe ve Faaliyetleri**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza

Ahmet ALAR

12.01.2024

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Ahmet ALAR
Öğrenci Numarası	2130208018
Enstitü Ana Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Programı	YÜKSEK LİSANS
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Prof. Dr. Murat SARICIK
Tez Başlığı	İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA ABDULLAH İBN-İ SEBE VE FAALİYETLERİ
Turnitin Ödev Numarası	2285278512

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **265** sayfalık kısmına ilişkin olarak, **03/02/2024** tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% **14**'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

- (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
- () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

03/02/2024

Prof. Dr. Murat SARICIK

ÖNSÖZ

Bu araştırma, Abdullah b. Sebe'nin tarihsel varlığını ve faaliyetlerini obfektif bir bakış açısıyla incelemek amacıyla yapılmıştır. Çünkü Abdullah b. Sebe ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde mevcut araştırmaların her açıdan yetersiz olduğu, onun tarihsel varlığının dahi tartışmalı olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye'deki araştırmacıların ekserisinde İbn-i Sebe ile ilgili ulaşılabilecek tek kaynağın tarihçi Seyf b. Ömer olduğu gibi yaygın bir kanaat olduğu fark edilmektedir. Buna bağlı olarak, mevcut araştırmaların Seyf b. Ömer ve onun rivâyetleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, İbn-i Sebe'nin varlığı ve faaliyetleri ile ilgili belirsizliğin ve tartışmaların bu yanlış kanıdan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu araştırmada İbn-i Sebe meselesine subjektif bir nazara başvurmaksızın Sünnî ve Şîi rivâyetler incelenmiştir. Yapılan araştırma neticesinde; Abdullah b. Sebe'nin varlığı, Yemenli bir Yahudi oluşu ve gerçekleştirdiği faaliyetler üzerinde hem Sünnî hem de Şîi âlimlerin fikir birliğinde olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte literatürde bulunan muhtelif kaynakların incelenmesi sonucunda İbn-i Sebe'nin tarihsel varlığı tespit edilmiştir.

Bu araştırma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslamiyet öncesi ve sonrası Yemen'deki siyasî ve dinî durum hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde Abdullah b. Sebe'nin şahsiyeti, hayatı, düşünceleri, kabrinin bulunduğu yer, insanların tanrılaştırılması, İbn-i Sebe hakkında bilgi veren müellifler ve Şîi Nusayrî mezhebinin ikinci kurucusu Hasîbî'ye göre İbn-i Sebe konuları incelenmektedir. Üçüncü bölümde Abdullah b. Sebe'nin Hz. Osman dönemindeki faaliyetleri, Dördüncü bölümde Hz. Ali dönemindeki faaliyetleri, Beşinci bölümde ise Abdullah b. Sebe ile ilgili bilgilerin tek kaynağının Seyf b. Ömer olmadığı ile ilgili bilgi verilmektedir.

Bu çalışmanın her aşamasında desteğini esirgemeyen başta tez danışmanım Prof. Dr. Murat Sarıcık hocama, bana her anlamda destek olan ve fedakârlıklarını hiç esirgemeyen arkadaşlarıma ve özellikle aileme teşekkür ediyorum.

Ahmet ALAR
ISPARTA, 2024

(ALAR, Ahmet, *İslam Tarihi Kaynaklarında Abdullah b. Sebe ve Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2024).

ÖZET

Yemenli bedevî kabileler, hicrî ilk asırda meydana gelen siyasî hâdiselerde etkin rol oynamışlardır. Özellikle Hz. Ebû Bekir dönemindeki ridde olaylarında ve Hz. Osman döneminin sonlarına doğru meşru halifeye karşı yapılan isyan hadîselerinde bu rol belirgin olarak görülmektedir. Kendisi de Yemenli bir Yahudi olan Abdullah b. Sebe, Hz. Osman'ı hilafetten indirmek ve vahdet-i İslam'ı parçalamak için harekete geçmiştir. İbn-i Sebe, Hz. Osman'a karşı yapılan darbe teşebüsünün organize edicisi ve baş aktörüdür. İbn-i Sebe, gittiği İslam beldelerinde Hz. Osman'ın muhalifleriyle bir araya gelmiş ve onun valilerini eleştirmiştir. İbn-i Sebe'nin başı çektiği muhalefet zamanla bir isyan hareketine dönüşmüş ve neticede meşru halife Hz. Osman zulmen şehit edilmiştir. İbn-i Sebe, yaydığı İslam dışı fikirlerle İslam birliğini parçalamayı hedeflemiştir.

Hz. Ali'nin hilafeti dönemi de Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye Fırkasının yönetimde etkinliğinin arttığı bir zamandır. Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye Fırkası; Cemel Harbinde Hz. Ali ve Cemel Ashabı sulh kararı almışken, gizli bir gece planıyla iki tarafı savaşa tutuşturmuştur. Abdullah b. Sebe'nin ortaya attığı "Rec'at, vasî, hulûl" gibi fikirler daha sonra yaygınlaşarak bugünkü Şîi inancının temel umdelerini oluşturmuştur. Bu sebeple Abdullah b. Sebe'nin ve onun fikirlerinin iyi bilinmesi, Şîi inancının mahiyetinin daha net anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Alan yazındaki tarihi kaynaklar dikkatlice incelendiğinde Sünnî hem de Şîi âlimlerin Abdullah b. Sebe'nin varlığı ve faaliyetleri hususunda görüş birliği içinde olduğu ve Abdullah b. Sebe ile ilgili rivâyetlerin tek kaynağı tarihçi Seyf b. Ömer olmadığı görülmektedir. Bu araştırmayla, tartışmalı bir konu olan İbn-i Sebe'nin tarihsel varlığı tarihsel kayıtlara dayalı olarak ispat edilmekte ve faaliyetleri hakkında nesnel bir inceleme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn-i Sebe, Şîilik, Rec'at, Sebeiyye, Darbe.

(Alar, Ahmet, *Abdullah b. Saba in Islamic History Sources. Reasons and Activities*, Master Thesis, Isparta, 2024).

ABSTRACT

Yemeni Bedouin tribes played an effective role in the political events that took place in the first century of the hijri. This role is clearly seen especially in the ridda events during the reign of Ebu Bekr and rebellions against the legitimate caliph towards the end of the Osman ibn Affan period. Abdullah ibn Saba, himself a Yemeni Jew, took action to depose Osman ibn Affan from the caliphate and to disintegrate the Islamic unity. Abdullah ibn Saba is the organizer and main actor of the coup attempt against Osman ibn Affan. Abdullah ibn Saba visited Osman ibn Affan's opponents and criticized his governors. The opposition led by Abdullah ibn Saba turned into a rebellion movement over time, and as a result, the legitimate caliph Osman ibn Affan was brutally martyred. Abdullah ibn Saba aimed to destroy the unity of Islam with the un-Islamic ideas he spread.

The period of Ali ibn Ebî Talib's caliphate was also a time when the effectiveness of Abdullah ibn Saba and Sebeiyye sect in government increased. Abdullah ibn Saba and Sebeiyye sect in the Battie of Cemel. While Ali ibn Ebî Talib and the companions of Cemel had decided to make peace, he provoked the two sides into war with a secret night plan. Ideas such as "Rec'at, vasi, hulûl" put forward by Abdullah ibn Saba later flourished and formed the basic principles of today's Shiite belief. For this reason, knowing Abdullah ibn Saba and his ideas well will contribute to a clearer understanding of the nature of the Shiite belief. When historical sources in the literature are carefully examined, it is seen that both Sunni and Shiite scholars are in agreement regarding the existence and activities of Abdullah ibn Saba and historian Seyf ibn Ömer is not the only source of the narrations about Abdullah ibn Saba. With this research, the historical existence of Abdullah Ibn Saba, which is a controversial issue, is proven based on historical records and an objective review is carried out on his activities.

Key Words: Abdullah ibn Saba, Shiisim, Rec'at, Sebeiyye, Coup.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ VE SONRASI YEMEN'DE SİYASÎ VE DİNÎ DURUM

1. İSLAM ÖNCESİ YEMEN'DE SİYASÎ DURUM.....	3
1.1. İslam Öncesi Yemen'de Siyasî Durum	3
1.2. İslam Öncesi Yemen'de Dinî Durum	5
2. İSLAM SONRASI YEMEN'DE SİYASÎ DURUM	6
2.1. Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Yemen'de Siyasî Durum.....	6
2.2. Hz. Ali'nin Yemen ile İlişkileri.....	10
2.3. Hz. Ali'nin Yemenle İlişkisi Açısından İki Olay	13

2. BÖLÜM

ABDULLAH B. SEBE'NİN ŞAHSİYETİ VE HAYÂTI

1. ABDULLAH B. SEBE KENDİNİ FARKLI ADLARLA GİZLEDİ Mİ?	18
2. ABDULLAH B. SEBE VE SEBEİYYE FIRKASI HAKKINDA BİLGİ VEREN MÜELLİFLER VE BU BİLGİLERİN ÖNEMİ.....	19
2.1. Muhammed b. Hanefiyye'nin Sebeîlerle İlgili Değerlendirmeleri	20
2.2. Ferezdak, Ebû Mihnef ve İbn-i Sa'd'a Göre Sebeiyye	22
2.3. İbn-i Sebe'nin Hadis Uydurması Neleri Anlatır?	25
2.4. İbn-i Abdürabbih'e göre Abdullah b. Sebe ve Gâliyye.....	26
2.5. İbn-i Abdürabbih'in Sebeiyye Değerlendirmesinde Dikkat Çeken Hususlar	28
2.6. Sebeiyye ve Nusayriyye İlişkisi	29
2.7. Nusayriyye'nin İkinci Kurucusu Hasîbî'ye Göre Abdullah b. Sebe	30
2.8. Hasîbî'nin Hz. Ali'nin İlahlığı İle İlgili Getirdiği Deliller.....	30
2.8.1. Güneşin Battıktan Sonra Geri Döndürülmesi.....	31

2.8.2. Hasîbî'ye Göre Ali b. Ebî Talib Güneşle Konuştu mu?.....	32
2.8.3. Hz. Ali'nin Güneşle Konuşması Üzerine Değerlendirme	33
2.8.4. Ali b. Ebi Talib'in İlah Olarak Ölülere Diriltmesi İddiası	35
2.8.5. Hz. Ali'nin Ölülere Dirilttiği İddiası Neler Söyler?	36
2.8.6. Hasîbî'ye Göre Sebeiyye Fırkasının İtikadi Görüşleri	37
2.8.7. Hasîbî'nin Sebeiyye Tasviri Üzerine Bir Değerlendirme	38
2.8.8. Hz. Ali'nin Ölmediği İddiasının Hz. İsa'nın Ölmediğine Benzetilmesi .	39
2.8.9. Hz. Ali'nin Ölmediği Fikrini Geçersiz Kılan Deliller.....	40
2.9. Ayetlerin Sayıları Hususundaki İhtilaf Ayetlerin Gizlendiğini Gösterir mi?.	43
2.9.1. Ayetler Konusunda Sebeîlere Sorulması Gerekenler	44
2.9.2. Kur'an Ayetlerine Göre Hz. Peygamber Vahyi Saklamadı	45
2.10. Sebeiyye Fırkasına Göre İmamet Hz. Ali'ye Farz mı?	46
2.11. İbn-i Şihâb ez-Zührî'ye Göre Sebeiyye.....	46
3. İBN-İ SEBE'NİN FARS AKİDESİ VE KÜLTÜRÜNDEN ETKİLENMESİ	47
4. İNSANLAR NEDEN VE HANGİ YOLLARLA TANRILAŞTIRILIR?.....	49
4.1. Hz. İsa Cehaletle mi Tanrılaştırıldı?.....	50
4.1.1. Kuş Şekli Çamura Hayat Veren Hz. İsa mı?.....	51
4.1.2. Nuh Kavminden Beş İnsanın İlahlaştırılması.....	53
4.2. Nübüvveti Kabul Etmeme ve Allah Gibi Sevmekle İnsanlar Tanrılaştırılır ..	53
4.2.1. Allah Gibi Sevmek mi, Allah İçin Sevmek mi?	55
4.2.2. Mânây-ı Harfî ve Mânây-ı İsmî ile Sevmek Arasındaki Fark.....	58
4.2.3. "İtrâ İle Beni İsa Gibi İlahlaştırmayın! "	59
4.2.4. Necran Heyeti ve Hz. İsa'nın Tanrılaştırılması Konusu	60
4.3. "Ne Güzel Yaratılmış Yerine Ne Güzel" Diyerek Tanrılaştırma.....	62
4.4. Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin İlahlaştırılacağını Haber Verdi mi?	62
5. HZ. HÜSEYİN'İN OĞLU ALİ'NİN İBN-İ SEBE HAKKINDAKİ SÖZLERİ	64
6. ABDULLAH B. SEBE'NİN KABRİ NEREDE?.....	65
7. NUSAYRİLİĞİN İKİNCİ KURUCUSU HASÎBÎ NEML SÛRESİ'NİN 48. AYETİNİ NASIL YORUMLADI?	66
7.1. Hasîbî'ye Göre Yeryüzünde Bozgunculuk Çıkaran Dokuz Şerli Adam	68
7.2. Dokuz Şerli (!) Adamdan İlk Üçünün Ehl-i Sünnete Göre Makamları.....	68
7.3. Ehl-i Sünnete Göre Talha, Sa'd ve Saîd.....	70
7.4. Hasîbî'ye Göre En Şerli (!) Dokuz Adamdan Son Üçü	71

8. ÂMİLÎ'NİN BİLDİRDİĞİNE GÖRE ALİ İLAH İBN-İ SEBE NEBİDİR 73

3. BÖLÜM

ABDULLAH B. SEBE'NİN FAALİYETLERİ

1. HZ. OSMAN DÖNEMİ SİYASİ VE TOPLUMSAL DURUMA BAKIŞ 76

- 1.1. Hz. Osman'ın Hayâtı 76
- 1.2. Hz. Osman'ın Yönetimine Karşı Olan Hoşnutsuzluğun Bazı Sebepleri 77
- 1.3. Hz. Osman'ın Yönetimi Hakkında Yapılan Önemli Şikâyetler 78
- 1.4. Muhaliflere Karşı Çözüm Arayışları 83
- 1.5. Hz. Osman Ammâr b. Yasir'i Dövdü mü? 84
- 1.6. İbn-i Sebe'nin Yemenli Dört Önemli Adamı 85
- 1.7. Sebeîler Ammâr b. Yâsir'e Rec'âtı Benimsetmek İstediler 87
 - 1.7.1. Abdullah b. Sebe'nin Ortaya Attığı Rec'at Fikrinin Mehdî ve Mesih Düşünceleriyle İlişkisi 88
 - 1.7.2. Sebeîlerin Ammâr'a Benimsetmek İstedikleri Diğer Fikirler 90
- 1.8. Mısırlı Muhalifler Abdullah b. Serh'in Valiliğine Karşı Çıkıyor 91
- 1.9. Ebû Zer Gerçekten Sürgün Edildi mi? 93
- 1.10. Sebeîlerin Ebû Zer'e Liderlik Teklifi 95

2. HZ. OSMAN DÖNEMİNDE İBN-İ SEBE'NİN FAALİYETLERİ 95

- 2.1. İbn-i Sebe Fitneyi Nasıl Ateşledi? 96
- 2.2. Dehlevî'ye Göre İbn-i Sebe'nin Daveti Nasıldı? 97
- 2.3. Yörükân'ın İbn-i Sebe Hakkındaki Tespitleri 99

3. İBN-İ SEBE'NİN ÖNEMLİ FAALİYETLERİ 100

- 3.1. İbn-i Sebe'nin Şam'daki Faaliyetleri 100
 - 3.1.1. İbn-i Sebe'nin Ebû Zer'i Ziyareti 101
 - 3.1.2. İbn-i Sebe'nin Ebû'd-Derdâ'yı Ziyareti 102
- 3.2. İbn-i Sebe'nin Basra'daki Faaliyetleri ve Basra Valisi Tarafından Sürgün Edilmesi 103
 - 3.2.1. Hukeym b. Cebele Kimdir? 104
 - 3.2.2. İbn-i Sebe Niçin Hukeym İle İrtibat Kurdu ? 105
- 3.3. İbn-i Sebe ve Adamlarının Kûfe'deki Faaliyetleri 108
 - 3.3.1. Hz. Muaviye'nin Sakalının Çekilmesi ve Hz. Osman'a Mektubu 110
 - 3.3.2. Birliği Bozan Fitne Tehlikesi 112
 - 3.3.3. Hz. Muaviye'nin Hz. Osman'ı Yeniden Uyarması 113
 - 3.3.4. Sebeîler'in Yeni Vali Olarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi İstemeleri 114

3.4. İbn-i Sebe'nin Mısır'daki Faaliyetleri	116
3.4.1. İbn-i Sebe Neden Mısır'ı Seçti?	117
3.4.2. İbn-i Sebe'nin Mısır'da Rec'at Fikrinden Söz etmesi.....	119
3.4.3. İbn-i Sebe'nin Vasî ve Hulûl Düşüncesini Ortaya Atması.....	121
3.4.4. Vasî Hadisi Hakkında Ehl-i Sünnet Alimlerinin Görüşleri.....	123
3.4.5. Muhammed b. Ebî Bekir ve Muhammed b. Huzeyfe Neden Hz. Osman'a Muhalif Oldular?	123

4. HZ. OSMAN'IN KATL EDİLMESİ SÜRECİNDE İBN-İ SEBE'NİN FAALİYETLERİ..... 125

4.1. Sebeîler'in Hz. Osman'ı Kur'an İle Sorgulamaları	129
4.2. Düzme ve Sahte Mektuplardan İkisi Üzerine Bir Değerlendirme	131
4.3. Allah'ın Razı Olduğu Hz. Osman'a “Allah'ın Düşmanı” Denir mi ?.....	134
4.4. Kur'an'ın Cem'i ve Çoğaltılması Mısırlı Sebeîleri Neden Rahatsız Etti? ...	135
4.5. Hz. Osman Neden Ümmeti Tek Kitap'ta Birleştirdi ?	136
4.6. Hz. Osman'ın Şehadetini Hazırlayan Olaylar	140
4.6.1. Hz. Osman Hilafet Gömleğini Neden Çıkarmak İstemedi?	144
4.6.2. Hz. Osman'a Hilafet Gömleğini Halk mı Giydirdi?	147
4.7. Hz. Osman'ın Son Günleri ve Şehit Edilişi.....	150
4.7.1. Hz. Osman'ın Evine İhtilalcilerden Kimler Girdi ?	151
4.7.2. Hz. Osman İhtilalcilere Neden Mü'min Dedi ?	153
4.7.3. İhtilalcilerin Beyü'l-Malı Yağmalamaları ve Hz. Osman'ın Cenazesini Taşlamaları	154
4.7.4. İbn-i Sebe İhtilalde Neden Kendini Perdeledi?	155
4.8. Hz. Osman'ın Muhasarası Sırasında Hz. Ali Neler Yaptı?	156
4.8.1. Hz. Osman Muhasara Altıydayken Hz. Ali Müslümanlara Namaz Kıldır mı?	158
4.8.2. Hz. Ali'ye Göre Halifenin Şehadetinde Dikkati Çeken Noktalar	159
4.9. Hz. Osman'ı Katl Edenlerin Akıbetleri Nasıl Oldu?.....	160
4.9.1. Abdurrahman b. Udeys ve Kinâne'nin Öldürülmesi.....	161
4.9.2. Amr b. Hamık, Amr b. Büdeyl ve Niyâr b. İyâd'ın Ölümü	162
4.9.3. İhtilalci Önderler Hz. Osman Olayına Neden Karıştılar?	164

4. BÖLÜM

HZ. ALİ DÖNEMİNDE ABDULLAH B. SEBE'NİN FAALİYETLERİ

1. HZ. ALİ'NİN HAYATI	166
1.1. Hz. Ali'nin Biatte Gecikmesi ve Hz. Ebû Bekir'in Hilafetini Meşru Görmesi	167
1.2. Hz. Ali'nin Biatının Gecikmesi Nelere Sebep Oldu?.....	169
1.3. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi Sürecinde Sebe'iyye'nin Rolü	171
1.4. "Hilafet İşine Ehl-i Bedir Karar Versin"	173
1.5. Hz. Ali Abdullah b. Sebe ve Sebeîleri Ateşte Yaktırdı mı?	175
1.5.1. Hadislere Göre İslam'da Ateşle Yakma Tarzında Ceza Var mı?	176
1.5.2. Hz. Ali "Veyha" Sözüyle Neyi Kastetti?	177
1.5.3. Ateşle Yakma Konusunda Farklı Görüşler	181
1.6. Hz. Ali'nin Ateşte Yaktığı Kişiler Arasında İbn-i Sebe Var mıydı?.....	183
1.7. Hz. Osman'ın Katilleri Hemen Kısâs Edilmeli mi, Edilmemeli mi?	185
1.8. Hz. Âişe ve Onu Destekleyenlerin Basra'ya Doğru Yola Çıkması.....	188
1.9. Hz. Peygamber'in Hav'eb Hadîsi Üzerine Bir Değerlendirme	189
2. CEMEL SAVAŞINDA İBN-İ SEBE VE TARAFTARLARININ FAALİYETLERİ.....	191
2.1. İbn-i Sebe ve Taraftarlarının Gizli Gece Toplantısı	193
2.2. Hz. Ali'nin Cemel Ashabı Hususunda Ordusuna Yaptığı Uyarılar	196
2.3. Cemel Savaşı Öncesi Hz. Ali ile Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Arasındaki Görüşme	198
2.4. Taraflar Arasındaki Sulha Rağmen Neden Savaş Başladı?.....	200
2.5. Cemel Savaşının Sebebi Hissiyat Değil, İctihaddır.....	203
2.6. Hz. Ali'nin Hz. Âişe'yi Ziyareti ve Abdullah b. Sebe'nin İki Oğlu	204
2.7. Cemel Savaşının Sonuçları.....	206
2.8. Abdullah b. Sebe Niçin Sıffin Savaşında Yoktu?	209

5. BÖLÜM

ABDULLAH B. SEBE İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TEK KAYNAĞI SEYF B. ÖMER Mİ?

1. SEYF B. ÖMER'İN HAYATI VE TARİHÇİLİĞİ.....	211
2. BATILI MÜSTEŞRİKLERE GÖRE SEYF B. ÖMER.....	214
3. TÜRKİYE'DEKİ LİTERATÜRDE ABDULLAH B. SEBE.....	214
4. SEYF B. ÖMER DIŞINDA İBN-İ SEBE'DEN HABER VEREN RİVAYETLER	217

4.1. Sünnî Tarihçiler ve Onların İbn-i Sebe'den Rivâyetleri	217
4.1.1. İsfahânî'nin İsnad Zincirinde Seyf'in Olmadığı Rivâyetleri.....	217
4.1.2. İbn-i Asâkir'in İsnad Zincirinde Seyf'in Olmadığı Beş Rivâyeti	218
4.2. Şîi Âlimlerin İsnat Zincirinde Seyf'in Bulunmadığı Rivâyetleri	223
4.2.1. Keşşî'nin Bu Konudaki Rivâyeti.....	223
4.2.2. İbn-i Hilâl es-Sekafî'nin İsnad Zincirinde Seyf'in Yer Almadığı Rivâyeti	224
SONUÇ	227
KAYNAKÇA	231
EKLER	251
ÖZGEÇMİŞ	252

KISALTMALAR

akt.	: Aktaran
as	: Aleyhisselam
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
e.t.	: Erişim tarihi
H.z.	: Hazreti
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
S.	: Sayı
sav	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
şrh.	: Şerh eden
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
ty.	: Tarih yok
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yer yok

GİRİŞ

Hız. Ebû Bekir'in hilafeti dönemindeki ridde olaylarıyla başlayan idare karşıtı muhalif hareketlerin özellikle Hız. Osman'ın hilafeti döneminde siyasî, idarî ve sosyal alanlarda tekrar canlandığı görülmektedir. Bu muhalif hareketlerin meydana gelmesinde bazı kişi ve grupların başı çektiği anlaşılmaktadır. Literatürdeki kaynaklara göre Hız. Osman'a yapılan darbe organizasyonunun başını Yemenli bir Yahudi âlimi olan Abdullah b. Sebe çekmiştir. İbn-i Sebe, sûreten Müslüman görünerek bölücü ve yıkıcı faaliyetlerini nifakla yürütmüştür. İbn-i Sebe'nin Hız. Osman'ın valilerini eleştirerek başlattığı muhalif hareket zamanla bir isyan sürecinin başlamasına sebep olmuş ve durum meşru halifenin zulmen şehit edilmesine kadar uzanmıştır. Bu fitnenin başlamasında ve ilerlemesinde Mısır, Kûfe ve Basra gibi şehirlerde yaşayan Yemenli bedevî kabilelerin rolleri de açıkça görülmektedir.

Hız. Osman'ın zulmen şehit edilmesi ile Hız. Ali'yi hilafete zorlayan Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye fırkası; perde arkasından devleti yöneten bir cunta gibi hareket etmekteydi. Hız. Osman'ın katillerinin yakalanıp kısas edilmesi hususunda samimi olan ve tam bir adalet ile (adalet-i mahzâ) bu işi yapmak isteyen¹ fakat şartların olgunlaşmasını bekleyen Hız. Ali'nin ordusunda Sebeîler de mevcuttu. Bu durum Hız. Ali'nin müstakil hareket etmesine engel teşkil ediyordu.

Hız. Ali ile muhalifleri Hız. Âişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr arasında meydana gelen Cemel Harbi, Abdullah b. Sebe'nin bir gece planıyla başlamıştır. İbn-i Sebe, Hız. Ali'ye "ilah" diyerek büyük bir itikadi sapkınlığa sebep olmuş ve fikirleriyle vahdet-i İslam'ı parçalamak için Rec'at, vasî ve hulûl gibi düşünceleri Müslümanlar arasında ustaca yaymıştır.

Bu araştırmada; konunun özelliğine binaen, Abdullah b. Sebe hakkındaki rivâyetlerle ilgili ilk tarihi kaynaklar öncellenmiştir. Çünkü daha sonraki tarihi kaynakların, yeni bilgiden ziyade eskilerin tekrarı olabildiği görülmüştür. İbn-i Sebe meselesine objektif olarak yaklaşmak, onun tarihsel varlığı hususunda oluşan tereddütleri izale etmek, tarihî belgeleri önyargısız olarak ortaya koymak amacıyla

¹ Said Nursî, *Mektubat*, Söz Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss. 85-86; Murat Sarıcık, *"Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi"* Nesil Yayınları, İstanbul, 2016, s. 367.

böyle bir araştırma yapılmıştır. Bunun için de sadece Sünnî değil, Şîî tarihî belgeler ve bilgiler de incelenmiştir. Tamamen bilimsel amaçla yapılan bu araştırma, hiçbir kişi ya da grubun hedef alınması ya da töhmet altında bırakılması amacı taşımamaktadır.

Tarihî kaynaklarda Abdullah b. Sebe'nin hayatının ilk dönemleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat faaliyetleriyle ilgili bilgilerin birçok tarihî kaynakta yer alması konunun daha derin araştırılmasına imkân vermiştir. Bu çalışmada yer alan rivâyetler hakkında yapılan yorumlar İslam âlimlerinin görüşleridir.

1. BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ VE SONRASI YEMEN'DE SİYASÎ VE DİNÎ DURUM

Abdullah b. Sebe'nin mahiyetinin tam anlaşılması için önce Abdullah b. Sebe'nin vatanı olan Yemen'in siyasî ve dinî yapısı hakkında bazı bilgiler verilecektir. Çünkü İslam tarihindeki gelişmeleri Yemen'den bağımsız değerlendirmenin mümkün olmadığı düşünülmektedir.

1. İSLAM ÖNCESİ YEMEN'DE SİYASÎ DURUM

1.1. İslam Öncesi Yemen'de Siyasî Durum

İslam tarihçileri, Yemen'e² ilk yerleşenlerin aynı zamanda Arapların da atası olan Hz. Nuh'un oğlu Sam ve onun nesli olduğunu söylemişlerdir. İslam öncesi zamanlarda Arapların iki ana kolundan birisi sayılan ve Arab-ı Âribe de denilen Kahtâniler Yemenlidir.³ Kahtân kabilesi Yemen'de Ma'in, Sebe, Hadramut ve Himyerî gibi bazı devletler kurmuş olsa da bu devletlerin en önemlisi Sebe (Sabâ, Seba) Devleti'dir.⁴

Sebe'nin önemli bir medeniyet merkezi olması, tarihî eserlerinin ve kitâbelerinin günümüze kadar ulaşması, inşâ ettikleri Me'rib seddinin/barajının bir mühendislik göstergesi olması, uluslararası ticaret vb. gibi birçok özelliği; bu devleti

² Yemen adının nereden geldiği ile alakalı farklı bilgiler bulunmaktadır. İslam coğrafyacılarının verdiği bilgiye göre; Ka'be'nin ya da Arap Yarımadasının yemininde (sağında) yani güneyinde olduğu için veya Mekke şehrinin büyüyüp insanların çoğalması nedeniyle Yemen'e göç ettiklerinden dolayı bu adı aldığı söylenmiştir. Bkz. Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-X, thk. Muhammed Emin el-Hâncı, Mısır, 1906, C. I, s. 522; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, I-XX, y.y.; 2001, C. IV, ss. 182-183; Cengiz Tomar, *"Yemen" DİA*, XXXXIII, İstanbul, 2013, ss. 401-406.

³ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, I-IX, Şura Yayınları, İstanbul, ty.; VI/115; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2020, s. 64; Tomar, *"Yemen"*, ss. 401-406.

⁴ Mustafa Fayda, *"Kahtân"*, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, ss. 201-202; Tomar, *"Yemen"*, ss. 401-406.

önemli kılan etkenlerden bazılarıdır. İsmi kurucusu olarak kabul edilen Sebe b. Yeşub b. Ya'rub b. Kahtân b. Abir'den aldığı rivâyet edilir.⁵

Sebe, bir erkeğin ismi olup Abdüşems⁶ veya Abdişems⁷ adıyla da bilinmektedir. Sebe, babasından sonra Yemen'e hâkim olmuş ve yaptığı savaşlarda birçok esir (sebâyâ) ele geçirmesinden dolayı Sebe ünvânını aldığı da söylenmektedir. Kendisinden sonra bütün Arap kabileleri ve Yemen Tebâbiasının hepsi İbn-i Sebe'nin evlâdındandır ve bu adla bilinmektedirler.⁸

Sebe Devletinin hangi tarihte kurulduğu tam bilinmemekle beraber MÖ 950 yılında kurulmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Kahtân'dan sonra Yemen Araplarının atası sayılması sebebiyle, Sebe tarihinin MÖ 3.000'li yıllara kadar uzandığı yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Sebeliler kalabalık olmakla beraber Hemdân ve Himyerî kabilelerinin bazı dönemlerde yönetimdeki etkilerini arttırdığı da bilinmektedir.⁹

Bizanslılar MS 337-361 yılları arasında, Habeşliler MS 525-573 yılları arasında, Sâsânîler MS 573-628 yılları arasında Yemen'e hâkim olmuşlardır. Bu sebeple Yemen bölgesi kozmopolit bir yapı göstermektedir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in 8/629 senesinden itibaren Yemenli meliklere İslam'a davet mektupları yollaması bölgenin İslamlaşma hızına ivme katmıştır. İslam'ın Yemen'de yayılmaya başladığı döneme kadar bu bölge Sâsânî valilerince yönetilmiştir.¹⁰

⁵ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, ss. 85-89; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. VI, s. 115; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C. III, s. 258; Veysi Turun, "Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2019, s. 36; İsmail Yiğit, "Sebe", *DİA*, XXXVI, İstanbul, 2009, ss. 241-243.

⁶ Ali b. Hüseyin Mesûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, I-II, thk. Yusuf Esad Dâğır, Daru'l-Endülüs, Beyrut, 1973, C. II, s. 45.

⁷ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. VI, s. 116.

⁸ Ahmed b. Ali Kalkaşendî, *Kitâbü Kalâidi'l-Cümân fi't-Ta'rîfi bi Kabâili Arabi'z-Zamân*, thk. İbrâhîm el- İbyârî, nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, Mısır, 1983, s. 39; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. VI, s. 116.

⁹ Yiğit, "Sebe", ss. 241-243.

¹⁰ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l Mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, nşr. Dâru'l-Meârif, Mısır, 1967, C. II, s. 148; Turun, "Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü" s. 54; Tomar, "Yemen", ss. 401-406.

İslamiyetin zuhurundan önce Yemen’den Irak ve Suriye bölgesine göç eden Gassâniler ve Lahmîler, Gassân ve Hîre gibi bazı devletler kurmuşlardır.¹¹

1.2. İslam Öncesi Yemen’de Dinî Durum

İslam öncesi Yemen kabileleri arasında aya, güneşe ve yıldızlara tapanların oluşturduğu çok tanrılı inanışlar yaygındır. İkinci yüzyıl başlarında Yemenli Huzaâ kabilesine mensup Amr. b. Luhay el-Huzâî, kabilesi ile Mekke’ye göç etmiştir. Amr b. Luhay; yakalandığı cilt hastalığından dolayı Şam’ın Belka bölgesinin şifâli suyuna gittiğinde oradaki halkın bazı putlara taptığını görmüştü. Burada yaşayan halk bu putları vesile ederek yağmur dilerler ve düşmanlarına karşı bu putlardan yardım isterlerdi. Amr b. Luhay, insan şekilli Hübel adındaki putu Mekke’ye¹² getiren kişi olarak bilinmektedir. Bu putun Kâbe’ye gelmesinden sonra insanlar, Amr b. Luhay’ın da baskısıyla Hübel putuna ibadet etmeye başlamışlardır.¹³ Putperestliğin eski zamanlarda başlayıp Hz. Peygamber döneminde bile devam ediyor oluşu bu inancın Arap toplumunun hücrelerine kadar yerleştiği şeklinde de yorumlanabilir.

Bizans’ın Yemen’de hüküm sürdüğü MS 337-361 yılları arasında buraya gönderilen misyonerler sayesinde burada Hristiyanlık görülmeye başlamıştır. Kudüs’ün Romalılar tarafından MS 70 yılında işgalinden sonra, buradaki Yahudilerin bir kısmı Yemen ve Hicaz bölgesine göç etmeleri sebebiyle Yahudilik Araplar arasında da benimsenmeye başlamıştır.¹⁴

Himyerî kralı Zûnüvas¹⁵ Yahudiliği resmi din haline getirmek istemiş hatta Yahudiliğe girmek istemeyen Hristiyanları “Uhdud” adı verilen ateş dolu

¹¹ Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, ss. 121-125; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, (Başlangıcından İlk Dört Halife Devrinin Sonuna Kadar) *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Ankara, 1991, S. 189, s. 62; Turun, “Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü”, s. 6.

¹² Hübel putunun Mekke’ye ne zaman geldiği ile alakalı çeşitli görüşler bulunmakla birlikte üçüncü asrın ortalarında getirildiği kanaati ağır basmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Murat Sarıcık, “Hübel Mekke’ye Ne Zaman Getirildi?” *Ekev Akademi Dergisi*, 2007, S. 32, ss. 125-138.

¹³ Murat Sarıcık, “İnanç ve Zihniyet olarak Cahiliye”, Hilal Ofset, III. Baskı, ty., s. 101; Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 99; Abdülkerim Özaydın, “Amr b. Lühay”, *DİA*, III, İstanbul, 1991, ss. 87-88.

¹⁴ Tomar, “Yemen” ss. 401-406.

¹⁵ Yahudilik, Yemen’de Zûnüvas’ın himâyesi sayesinde bir devlet dini olabilme mertebesine çıkmıştır. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 157.

hendeklerde yakmıştır.¹⁶ Bununla beraber Yemen’de meskûn olan Yahudi nüfusunun çoğunluğunu Ârâmî¹⁷ ve Yahudileşen Araplar oluşturmaktaydı.¹⁸

Yemen’de hüküm süren Sâsânî Devletinin (573-628) etkisiyle Mecûsîlik de bölgede kendine yer bulmuştur. Özellikle Sâsânîlere mensup askerlerin ve yöneticilerin Yemenli kadınlarla evlenmesi sonucunda “Ebnâ” adı verilen yeni ve kalabalık toplumsal sınıf meydana gelmişti. Zamanla Araplaşan Ebnâ’lar, İslam’a girinceye kadar dinlerini muhafaza etmişlerdi. İslam’ın Yemen’de yayılmaya başlamasıyla beraber diğer inançların da hâkimiyet alanları zayıflamıştır.¹⁹

2. İSLAM SONRASI YEMEN’DE SİYASÎ DURUM

2.1. Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Yemen’de Siyasî Durum

Hicrî birinci asırdaki siyasî olaylar araştırıldığında, Yemenli kabilelerin hâdiseler üzerinde etkin rolleri görülecektir.²⁰ Araplar soylarıyla çok iftihar eden bir toplumdur. Arap toplumunun çekirdeğini de kabile²¹ oluşturur. Bir bedevî için kabilesiyle olan bağın kopması kadar büyük bir felaket düşünülemez. Kabile, aynı zamanda Arapların ferdî ve içtimaî hayatıyla beraber sosyal yapısını da oluşturan ve o yapının kurallarını belirleyen sistemin çekirdeğidir.²² İslam Dini Cahiliyedeki kabileci geleneği yıkmak için bazı tedbirler²³ olsa da özellikle Hz. Peygamberin son

¹⁶ Bürûc Sûresi 85/4-7; Hizmetli, “İslam Tarihi”, s. 50; Mustafa Fayda, “Ebnâ”, *DİA*, X, İstanbul, 1994, ss. 78-79.

¹⁷ Ârâmîler, milâttan önce iki binli yıllarda Suriye bölgesinde yaşayan göçebe bir topluluk iken sonradan tüm Mezopotamya’ya yayılmış bir kavimdir. Ali Muzaffer Dinçol, “Ârâmîler”, *DİA*, III, İstanbul, 1991, ss. 268-270.

¹⁸ Turun, “Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü”, s. 58.

¹⁹ Fayda, “Ebnâ”, ss. 78-79.

²⁰ Turun, “Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü”, s. 197.

²¹ “Aynı atadan gelen ve birbirine kan bağıyla bağlı insan büyük insan topluluğu” anlamına gelen kabîle, Arapça’da “Kabl” kökünden türeyen ve “önüne, karşısına almak” gibi anlamlara gelir. Kafatasını meydana getiren ve karşılıklı duran dört kemikten her birinin adıdır. İnsan topluluklarını oluşturan alt kümeleri, insan vücudunun organlarına benzeterek isimlendirme anlayışından hareketle aynı atadan gelen ve birbirine kan bağı ile bağlı büyük insan toplulukları da kabîle olarak isimlendirilmiştir. Casim Avcı-Recep Şentürk, “Kabile”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, ss. 30-32.

²² Turun, “Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü”, ss. 1-2.

²³ İslam Dini bütün Müslümanları kardeş ilan ederek Cahiliyeden kalma kabile asabiyetini bitirmeyi hedeflemiştir. (Hucurat Sûresi 49/10) Kur’an’da üstünlük göstergesinin Arap toplumların dediği

günleriyle beraber bu kabileci anlayışın tekrar canlandığı söylenebilir.²⁴ Bundan dolayı özellikle siyasî olaylar dikkatlice incelenirse geri planda bir “Asabiyet”²⁵ etkisi de görülecektir.²⁶

Kureyş kavminin Yemen’e yaptığı ticaret ve bölgede kurulan panayırlar²⁷ vesilesiyle Yemenli kabileler İslam hakkında çeşitli bilgiler öğrenmişlerdi. Hac sebebiyle Mekke’ye gelmeleri sayesinde de Hz. Peygamberin ilâhi tebliği ile muhatap olmuşlardır. Sâsâni Devletinin Yemen’deki son valisi Bâzân’ın Müslüman olması, İslam’ın bu bölgedeki yayılışına ivme kazandırmıştır.²⁸

Ayrıca ilerleyen dönemlerde Hz. Peygamber Yemen bölgesine farklı kişileri yönetici olarak görevlendirmiştir. Bu kişilerden bazıları ve görev yerleri şöyledir:

Amr b. Hazm (ö.53/673) Necran’a, Ziyad b. Lebîd (ö.41/661) Hadramevt’e, Said b. Asi b. Ümeyye (ö.14/635) San’a’ya, aslen Yemenli olan Ebû Mûsa el- Eş’ari (ö.42/662) Aden ve Me’rib’e, Muaz b Cebel (17/638) Cened’e, Ali b. Ebî Tâlib (ö.40/661) Necran’a bölgesine görevlendirilmiştir.²⁹ Hz. Peygamber döneminde

gibi soy bağı değil takva olduğuna da işaret edilmektedir. Bkz. Bakara, 2/189; A’raf, 7/26, Hicr, 15/45; Tevbe, 9/36; Zümer, 39/33, Ra’d, 13/35.

²⁴ Muhammed Abid el-Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, Mana Yayınları, İstanbul, 2020, s. 204.

²⁵ Asabiyet, aralarında söz birliği olup birbiriyle kenetlenmiş topluluktur veya aralarında kan bağı ya da başka sebeplerle yakınlık bulunan bir topluluğun zâlim olsun ya da mazlum olsun muhaliflerine karşı beraber hareket etmelerine olanak sağlayan manevi birlik duygusudur. Aynı soydan gelen kabile mensuplarına kayıtsız ve şartsız sadakat göstermektir. Rağîb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *el- Müfredât fî Garîbü’l Kur’an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, nşr. Dâru’l-Kalem ve Dâru’l-Şamiyye, Dimeşk/Beyrut, 1412, s. 568; İbn-i Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî, *Lisânü’l Arab*, nşr. Dâru’l-Sâdr, Beyrut, 1414, C. I, s. 606; Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, s. 95; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, ss. 59-60; Mustafa Çağrı, “*Asabiyet*”, *DİA*, III, İstanbul, 1991, ss. 453-455.

²⁶ Turun, “Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü”, ss. 4-5.

²⁷ Arap Yarımadasını ekonomik olarak bütünleştiren bu panayırlar (Esvâku’l-Arap) yılın belli zamanlarında kurulur ve bölge ticaretine büyük katkılar sağlardı. Bu panayırların bazıları şunlardır: Aden, San’a (Sebe’ dilinde iyi korunmuş manasına gelmektedir.), Râbiye, Necran panayırlarıdır. Murat Sarıcık, “Cahiliye Dönemi Arap Yarımadası Panayırları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (SDÜİFD)*, 2013, S. 31, ss. 118-121; Halil Ortakçı, “Cahiliyeden Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen”, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2019, s. 21 vd.

²⁸ Tomar, “*Yemen*”, ss. 401-406.

²⁹ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 228; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, I-XVIII, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987, C. X, s. 35.

Yemenli Mezhic kabilesinin Ans koluna mensup olan Esved el-Ansî³⁰ (ö.11/632) Peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Yemen’de bir hâkimiyet alanı oluşturmuştu.³¹

Hız. Ebû Bekir (ö.13/634)’in hilâfetiyle (11-13/632-634) beraber başka bölgelerde olduğu gibi Yemen’de de ridde (dinden dönme) hâdiseleri yaşanmıştır. Fakat bu irtidât olayları Yemen’in tamamında değil Tihame, San’a ve Hadramevt gibi bazı bölgelerde gerçekleşmiştir.³² İrtidât hâdiseleri genellikle zekât mallarının dağıtımını gibi daha çok ekonomik nedenlerle meydana gelse de kabilecilik taassubu gereği Kureyş’in³³ boyunduruğu altına girmeyi istememe gibi taleplerden de kaynaklanmış olabilir. Haricî zihniyetin önde gelen temsilcileri olan Bekir, Mudar ve Temim gibi kabilelerinin Kureyş’in siyasî ve idari otoritesine son vermek istemeleri de bunun bir örneği sayılabilir.³⁴

Hız. Ömer (ö.23/644) döneminde (13-23/634-644) büyük fetihlerle birlikte İslam Devletinin sınırları da bir hayli genişlemiştir. İslam’ın bidâyetinde Müslüman olan Yemen kabileleri, özellikle Hız. Ömer dönemindeki fütûhatla birlikte kurulan Kûfe, Irak, Fustat gibi merkezlerde iskân edilmişlerdi.³⁵ Bu merkezlerden biri olan

³⁰ Asıl adının Abhele ya da Ayhele olduğu söylenir. Siyah tenli olduğu için Esved; maharetli bir eşeğe sahip olduğundan ya da yüzüne örtü örttüğu için “Zü’l-Himar” gibi unvanlarla da bilinmiştir. Peygamberlik iddiası ile ortaya çıktığından “kezzâb” sıfatıyla da anılmıştır. Hız. Peygamber’in rahatsızlığını fırsat bilerek, kabile asabiyeti ve bölgesindeki otorite zayıflığı gibi nedenlerle Peygamberlik dava ederek isyan etmiştir. İbnü’l-Esîr, Ali b. Muhammed, *el Kâmil fi’t-Tarih*, thk. Ebî’l Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut, 1987, C. II, s. 201; Hüseyin Algül, “*Esved el-Ansî*”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995, ss. 440-441; Turun, “Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü”, s. 150.

³¹ Mahmut Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2012, s. 128.

³² Ortakçı, “Câhiliyeden Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen”, s. 21 vd.

³³ Kureyş, Araplar içinde Adnânilerden başlayıp Mudarîler, Kinânîlerle devam eden büyük bir kabilenin adıdır. Sahih olan görüşe göre Kureyş, Fihri b. Malik b. Nadr b. Kinâne’nin evladındır. Kureyş, kureş kelimesinin ism-i tasgiridir. Kaf’ın kesresiyle “kırş” şeklinde kıraat olunursa deniz hayvanlarından büyük ve cesur bir hayvanın (köpekbalığı) adıdır. Bu hayvan nasıl diğer hayvanlara nispeten güçlü ise Kureyş kavmi de diğer kavimlere göre güçlü ve üstün olduğu cihetle bu isimle anılmıştır ya da “ticaret yapmak, toplamak” gibi manalara gelen takarruş kelimesinden türemiştir. Mehmed Vehbi, *Hulâsat’ül Beyân fi Tefsir’il Kur’an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1969, C. XVI, s. 6574; Yazır, “*Hak Dini Kur’an Dili*”, C. VI, s. 164; Casim Avcı, “*Kureyş*”, *DİA*, XXVI, İstanbul, 2002, ss. 442-444.

³⁴ Sabri Hizmetli, “İslam Tarihi”, s. 221; Mehmet Kubat, “Hâriciliğın Doğuşunda Münâfikların Rolü” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, C. 6, S. 4, ss. 115-151.

³⁵ Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 240.

Kûfe'ye yerleştirilen Yemenli kabileler arasında Hemdân, Himyerî, Becîle, Temîm, Kinde ve Ezd kabileleri de bulunmaktadır.³⁶

Belâzürî (ö.279/892) Kûfe şehri kurulduğunda buraya yerleşen Yemenlilerle beraber şehrin nüfusunun 20.000 olduğunu söyler.³⁷ Kûfe şehri sadece Arapların yaşadığı bir yer olmayıp farklı dinlerden, milletlerden ve kültürlerden birçok insanın yaşadığı bir merkezdir. Bu farklılığın tabii bir sonucu olarak Kûfe; toplumsal uzlaşıdan uzak, karışıklık ve istikrarsızlıkların fazla olduğu bir yer görünümlüdedir.³⁸ Kûfe'yi Hicaz'ın diğer vilayetlerinden ayıran en temel nokta da budur. Bu kozmopolit yapı Kûfe'nin idaresini zorlaştırmıştır.³⁹ Nitekim Kûfe'nin birçok vali tarafından yönetilmiş olması bu durumun bir delilidir. Mesela sadece Hz. Osman döneminde Kûfe'ye beş tane vali ataması yapılmıştır. Bu valiler sırasıyla Muğire b. şu'be, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Velîd b. Ukbe, Saîd b. el-Âs ve Ebû Mûsâ el-Eş'arîdir.⁴⁰

Hz. Ömer, Kûfe'deki bu istikrarsız durumdan şikâyet edercesine şunları söylemiştir: “Kûfe (ehlinin idaresi) için kim bana yardım eder? Eğer onlara kuvvetli bir idareci atasam onu günahla itham ederler. Zayıf bir idareci atasam onu da hakir görürler.”⁴¹

Yaşanılan coğrafyanın toplumların siyasî tutumlarını belirlemede etkili olduğu bir gerçektir. İlerleyen dönemlerde Suriye tarafında yaşayan Yemenli kabileler (Himyer, Eş'ar, Kinde, Kelb, Kudâa gibi) Hz. Muaviye ve Emevî yanlısı politika izlerken, Irak bölgesinde yaşayan kabileler (Tay, Hemdan, Ezd gibi) Emevî karşıtı siyaset izlemişlerdir.⁴²

Hz. Osman (ö.35/656)'ın hilâfetinin (23-35/644-656) ilk altı yılı büyük fetihlerle geçmiş ve İşlam Devletinin sınırları Horasan'a (güneşin doğduğu yer)

³⁶ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 45.

³⁷ Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, nşr. Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, 1988, s. 272.

³⁸ Casim Avcı, “Kûfe”, *DİA*, XXVI, Ankara, 2002, ss. 339-342.

³⁹ Avcı, “Kûfe”, ss. 339-342.

⁴⁰ Avcı, “Kûfe”, ss. 339-342; Recep Tayyip Gedikli, “Kûfelilerin Azlettirdiği Vali: Saîd b. el-Âs”, *Ağrı İşlamî İlimler Dergisi*, 2021, S. 9, ss. 64-88.

⁴¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 274.

⁴² Turun, “Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü”, s. 6.

kadar genişlemiştir.⁴³ Genel kanaate göre 12 yıllık hilafet döneminin ilk altı senelik devresi ilerleme ve sükûnet dönemi olarak adlandırılmıştır. Fakat ikinci altı yıllık dönem halifenin bazı uygulamalarının yoğun şekilde eleştirildiği bir zaman olmuştur.⁴⁴

Halife'ye karşı muhalefet ve isyan olaylarında özellikle Kûfe, Basra ve Mısır'da yaşayan Yemenli kabilelerin rolü belirgin olarak görülmektedir. Yaşanan olayların seyri buna işâret etmektedir. Şîilik⁴⁵ ve Hâricilik⁴⁶ gibi bazı siyasî fırkaların ilk nüvelerinin fitne olaylarıyla başladığı da söylenebilir. İslam tarihçilerinin birçoğunun kanaati de bu yöndedir. İleride Şîiliğin merkezi olacak Kûfe'de⁴⁷ Hz. Osman'a karşı büyük bir muhalefetin izleri görülmektedir.⁴⁸

Halifenin şehit edilmesi olayında başı çeken Mısırlı ve Kûfeli isyancıların daha çok Yemenli kabilelerden oluşması; onların Hz. Osman döneminde siyasete yön vermeye ve yönetimi ele alma girişimlerine başladıkları şeklinde de yorumlanabilir.⁴⁹ Bunların sebepleri ve fitne dönemi ile ilgili olaylara ileride değinilecektir.

2.2. Hz. Ali'nin Yemen ile İlişkileri

Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle yeni halifenin belirlenme sürecinde ve Hz. Ali (ö.40/661)'nin hilafet için adının öne sürülmesi noktasında da Yemenli

⁴³ Murat Sarıcık, “Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi”, ss. 315-316.

⁴⁴ İsmail Yiğit, “Osman”, *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007, ss. 438-443.

⁴⁵ Tarih, Taberî'yi haklı çıkarmıştır. Abdullah b. Sebe'nin Mısır'daki faaliyetleri sırasında ortaya attığı Rec'at (geri dönüş) fikri bugün Şîiliğin dört esasından biri olarak kabul edilmektedir. Bu durum Taberî'nin Seyf b. Ömer aracılığı ile verdiği bilgilerin doğruluğuna bir delildir. Taberî, “*Tarihu'l-Mülûk*” adlı eserinde İbn-i Sebe ile haberleri rivâyet etmiştir. Bkz. Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 340.

⁴⁶ Fitne döneminde Hz. Osman ile Mısırlı muhalifler arasında geçen konuşmalarda Allah'ın kitabının hakem yapılarak çözüme ulaşma talebi Hârici bir fırkanın ilk işaretleri olarak yorumlanabilir. Bu konuşmalar için bkz. Sabri Hizmetli, “Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (AÜİFD), 1985, C. 27, S. 1-4, ss. 149-176.

⁴⁷ Kûfe isminin Süryanice veya Farsça olduğu yönünde bilgiler olsa da yuvarlak kum tepesi ve insanların toplandığı yer anlamı taşıyan Arapça “*kûfe*” kelimesinden geldiği yönünde de kanaat bulunmaktadır. Kûfe, Hz. Ömer dönemindeki fetihler sonucunda Sa'd b. Ebî Vakkas tarafından kurulmuş ve buraya Yemenli kabilelerden 12.000 civarında kişi yerleşmiştir. Siyasî ve mezhebî birçok harekete ev sahipliği yapmış olan Kûfe, bünyesinde barındırdığı Arap kabileler, Hristiyan ve Yahudi unsurlardan oluşan kozmopolit yapısıyla çok gündemde olmuştur. Aynı zamanda tefsir, hadîs, fıkıh ve kıraat gibi ilmî ekollerin ortaya çıktığı zengin bir coğrafyadır. Avcı, “*Kûfe*”, ss. 339-342.

⁴⁸ Turun, “Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü”, ss. 185-188; Avcı, *Kûfe*, ss. 339-342.

⁴⁹ Turun, “Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü”, s. 196.

kabilelerin etkin rol oynadığı bilinmektedir. Hatırlanacağı gibi Yemenli kabilelerin siyasete yön verme hususundaki bu tutumları ilk halife olan Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi sırasında da mevcuttur. Çünkü bazı Yemenli kabilelerden⁵⁰ oluşan bir grup Hz. Ebû Bekir halife seçilince ona kesinlikle biat etmeyeceklerini söylemişlerdir.⁵¹

Ridde olayları başlayınca İslam Devletinin ilk halifesi Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ile konuşup Hz. Ali'nin şecaati ve ilmi gibi özelliklerinden dolayı Hadramut bölgesine gönderilmesi konusunda onunla istişâre etmişti. Fakat Hz. Ali'nin Yemenli kabilelerle savaşma hususunda isteksiz oluşundan dolayı, onun yerine İkrime b. Ebî Cehil (ö.13/634)'in Hadramut'a gönderilmesi düşünülmüştür.⁵² Bu olay Hz. Ali ile Yemenli kabileler arasındaki ilişkilerin seviyesini görmek adına önemli görülmelidir.

Yemen'in Mezhic kabilesine mensup Mâlik b. el-Eşter en-Nehaî (ö.37/657)'nin insanları Hz. Ali'ye biate çağırdığı, hatta Kûfeliler adına biat ettiği ve bazı muhalifleri de biat konusunda zorladığı söylenmektedir.⁵³ Hz. Ali'nin muhalifleriyle olan mücadelelerinde de Yemenli kabileler hep onun yanında durmuşlardır. Bunun başlıca sebepleri şu şekilde sayılabilir:

1) Ali b. Ebî Tâlib çeşitli vesilelerle Yemen'de bulunmuştur. 7/628 yılında Yemen'e yapılan seriyyeyi idare etmiş ve sonuçta Benî Hemdân kabilesi İslam'a girmiştir. Bu kabîlenin İslam'a girmesinde Hz. Ali'nin kişisel daveti etkili olmuştur.⁵⁴ Bu kabile ile olan iyi ilişkiler Yemenlilerin ona olan sevgisini güçlendirmiştir.

2) Hz. Ali'nin Yemen'de kadılık görevinde bulunması sebebiyle halkla olan şahsi teması da bölgede Ali taraftarlığının (Şîatü Ali) ve Ehl-i Beyt muhabbetinin artmasına neden olmuş olabilir.

Hz. Peygamber, hicretin onuncu yılında (10/631) Halid b. Velid (ö.21/642)'i Yemenlileri İslam'a davet için göndermişti. Fakat 6 ay geçmesine rağmen

⁵⁰ Hz. Ebû Bekir'e biat etmeyeceklerini söyleyen Bekr b. Vâil, Benî Esed, Fezâre gibi kabileler Yemenli Kinde kabilesine mensupturlar. Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *"Kitâbu'l Ridde"*, thk. Yahyâ el-Cebûrî, nşr. Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut, 1990, ss. 49-50.

⁵¹ Vâkıdî, *Kitâbu'l Ridde*, s. 89.

⁵² Vâkıdî, *Kitâbu'l Ridde*, s. 197.

⁵³ Seyf b. Ömer et-Temîmî, *el Fitnetü ve Vak'atu'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtib Armûş, Beyrut, 1993, s. 94; Abdülkerim Özeydın, *"Eşter"*, *DİA*, XI, İstanbul, 1995, ss. 486-487.

⁵⁴ Taberî, *Tarih*, C. III, s. 132; Ethem Ruhi Fıglalı, *"Ali" DİA*, II, İstanbul, 1989, ss. 371-374.

Yemenlilerden müsbet hiçbir cevap alınamadı. Bunun üzerine Hz. Ali, Ramazan ayında Yemen'e görevlendirildi.⁵⁵ Yemen sınırına vardığında, Hz. Peygamber'in davet mektubunu okudu. Daha sonra Yemen halkı peş peşe İslam'a girmeye başladılar.⁵⁶

Burada şu soru sorulmalıdır: "Yemenlilerin Hz. Halid'i altı ay bekletmesine karşın Hz. Ali'ye hemen cevap verip İslam'a girmelerinin sebebi nedir?" Bu sorunun muhtemel cevapları arasında şunlar bulunmaktadır:

- 1) Hz. Ali ile Yemen arasında dayılık ilişkisi de bulunmaktadır. Çünkü Hz. Ali'nin büyük dedesi Hâşim b. Abdümenâf, (ö.524) kökeni Yemenli olan Hazrec kabilesinden Selmâ ile evlilik yapmıştır.⁵⁷
- 2) Hz. Halid; Mahzum oğullarından Hz. Ali ise Hâşim oğullarındandır. Hâşimoğulları Yemenlilere daha yakındır. Geçmişten beri aralarında ticârî ortaklıklar da mevcuttur. Yemenlilerin Hz. Ali'ye cevabı bir anlamda Hâşimîlere katılmak olarak da değerlendirilebilir.⁵⁸

Netice itibariyle Hz. Ali ile Yemen halkı arasından gerek kabile gerekse evlilik çerçevesinde çok yönlü bir ilişki mevcuttur.⁵⁹ Bu durum Arapların kabile yakınlığına ne kadar önem verdiklerini ve aralarındaki akrabalık bağının olaylar üzerindeki yansımaları göstermek adına güzel bir örnek teşkil edebilir.

Özellikle Hz. Ömer dönemindeki fetihler sonucunda büyük çoğunluğu Kûfe ve Mısır bölgelerinde iskân edilen⁶⁰ ve anavatanı Yemen olan Hemdân kabîlesi; Cemel ve Sıffîn Muharebelerinde Hz. Ali'nin yanında savaşmışlardır. Çünkü Hemdân kabilesi Hz. Ali'nin ciddi bir taraftarıdır. Hz. Ali'nin onları "Mızrak ve Zırhlarım" şeklinde övdüğü ve bu hususta şu beyiti okuduğu rivâyet edilmiştir:

"Cennetin kapısında bekçi olsaydım

⁵⁵ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân, *Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, s. 300; Köksal, *İslam Tarihi*, C. X, s. 79.

⁵⁶ Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, s. 258.

⁵⁷ İbrahim Sarıçam, "*Hâşim b. Abdümenâf*", *DİA*, XVI, İstanbul, 1997, ss. 405-406.

⁵⁸ Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, s. 259.

⁵⁹ Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, s. 259.

⁶⁰ Ömer b. Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâilü'l-Arabi'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, I-V, nşr. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, C. III, s. 1225.

Hemdânlılar'a selâmetle giriniz derdim."⁶¹

Bu sözler Hz. Ali ile Yemenli Hemdân kabilesi arasında kuvvetli bir bağın olduğuna işaretir.

2.3. Hz. Ali'nin Yemenle İlişkisi Açısından İki Olay

Ali b. Ebî Tâlib'in Yemenle olan olumlu münasebetlerini gösterme noktasında iki olay daha vardır:

Birincisi: Hz. Ali, İslam Devleti'nin başkentini tarihî ve dinî önemi çok olan Medine'den Kûfe'ye taşımıştır. Ensâr'ın ileri gelenleri bu duruma itiraz etmiş ve bunu üzerine Hz. Ali şu cevabı vermiştir:

*"Mallar ve adamlar Irak'ta."*⁶² Hz. Ali'nin bu cevabı vermesinde muhtemelen Kûfe'de kendi taraftarlarının yoğun olarak yaşaması ve onların Yemenli kabilelerden oluşmasının etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü daha önce de zikrettiğimiz gibi Hz. Ömer döneminde kurulan Kûfe şehrinde iskân edilenler arasında Yemenliler de bulunmaktadır.

İkincisi: Hz. Hüseyin (ö.61/680)'in Yezid b. Muaviye (ö.64/683) devrinde Mekke'den Kûfe'ye gitmesidir. Bu konuda Abdullah b. Abbas (ö.68/687) Hz. Hüseyin'e şöyle bir nasihatte bulunmuştur: "Bütün istediğin, bu zorbayla (Yezid'le) savaşmaksa ve Mekke'de kalmaktan hoşlanmıyorsan, Yemen'e git. Çünkü orası uzak bir köşe. Orada senin yandaşların ve dostların var. Orada kal ve davetçilerini çevreye dağıt."⁶³

Müçtehid bir sahabe olan İbn-i Abbas'ın Hz. Hüseyin'e olan tavsiyeleri göz önüne alındığında şu tespitler yapılabilir:

- Demek ki İbn-i Abbas olayları çok iyi analiz etmektedir ve Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmesine sıcak bakmamaktadır. Çünkü Hz. Ali döneminde meydana gelen Sıffin Savaşında Iraklıların Ali b. Ebî Talib'i yalnız bırakmaları sebebiyle onlara güvenilemeyeceğini düşünmektedir.

⁶¹ Mustafa Fayda, "*Hemdân (Benî Hemdân)*", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, ss. 179- 180.

⁶² Ahmed b. Dâvud ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, thk. Abdülmünim Âmir, nşr. Vizâratü's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Mısır, 1970, s. 143.

⁶³ Câbirî, *Arap Siyasal Akli*, s. 259.

Aynı durumun Hz. Hüseyin'in de başına gelebileceğini vurgulamak istemektedir.

- Abdullah b. Abbas'ın Hz. Hüseyin'i Yemen'e yönlendirmesinin sebepleri arasında orada Hz. Ali'nin Yemenlilerce çok seviliyor olması da vardır. Ayrıca şu da bir gerçektir ki, tarihte gerçekleşmiş ve başarıya ulaşmış isyan hareketlerine bakılırsa genelde merkezden uzak yerlerde başladığı görülecektir. Çünkü merkezî yerlerde başlayan isyanlara hemen müdahale edildiğinden bu isyanların başarı oranı düşüktür. Bu sebeplerle İbn-i Abbas, Yemen'in yönetime başkaldırı için çok uygun bir yer olacağını düşünmüş ve bu fikrini Hz. Hüseyin'e söylemiştir.

Bu olaylar Hz. Ali ve ondan sonra çocukları ile Yemen arasında kökleşmiş bir bağın varlığına işaret eder. Hz. Ali'nin hayatında ve ondan sonra da devam eden bu bağ, Şîilikteki gulûv (aşırılık) akîdesinin ortaya çıkışıyla daha sistematik bir hale dönüşmüştür.

2. BÖLÜM

ABDULLAH B. SEBE’NİN ŞAHSİYETİ VE HAYÂTİ

Tarih ve makalât türü eserlerde Abdullah b. Sebe⁶⁴ (ö.40/660)’nin ilk hayatı hakkında çok detaylı bilgiler bulunmasa da yapmış olduğu faaliyetler neredeyse bütün anakaynaklarda mevcuttur. Bu bölümde kaynaklardan elde edebildiği kadarıyla onun kimliği hakkında bilgiler verilecektir. Gerek Sünnî gerek Şîi tarih yazarları İbn-i Sebe’nin yaşadığından söz etmektedir. Dolayısıyla onun şahsiyetinden fikirlerine ve faaliyetlerine varıncaya kadar çok detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. Onun Yemenli⁶⁵ bir Yahudi⁶⁶ olduğu ve Müslümanlar arasında nifak tohumları attığı hususunda müşterek bir kanaat olduğu görülmektedir.⁶⁷

Tarihî kaynakların büyük çoğunluğunda İbn-i Sebe ile ilgili detaylı bilgilere rastlansa da erken dönem eserlerinin daha önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü daha sonraki dönemlerde yazılan eserler bazen yeni bilgi vermekten ziyade eski bilgilerin tekrarlanması şeklinde olabilmektedir. Bu nedenle bu araştırmada İbn-i Sebe ve Sebeiyye ile alakalı rivâyetlerin hepsine değinilmemiştir.

⁶⁴ Abdullah b. Sebe’nin vefat tarihi hicri 40 ya da 41 yılı olarak belirtilmektedir. Bkz. Abdükâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne’l-Firak*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Mektebetü İbn-i Sîna, Mısır, ty., s. 205; Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam’a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 453.

⁶⁵ İbn-i Sebe’nin Himyer, Hemdan veya başka bir kabileye mensup olması ya da bu kabilelerden akrabalarının olması onun Yemenli olduğu sonucunu değiştirmez.

⁶⁶ İbn-i Sebe’nin Yahudiliği konusundaki itirazlar onun Mehdiyet hakkında Tivrattan çok İncilden etkilenmesinden meydana gelmiş olabilir. Çünkü Tivrata ile İncilin hükümleri arasında benzerlikler mevcuttur. Eğer o zamanın Yemen Yahudileri hakkında bir araştırma yapılacak olsa Yahudilik Hristiyanlığa göre daha sathî kalmıştır. Bundan dolayı İbn-i Sebe’nin Yahudiliği Filâşe Yahudiliğine çok yakındır. Filâşeliler kuvvetli Habeş Yahudileridir. Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibi’l-İslamiyyîn*, nşr. Dâru’l-İlmîlî’l-Melâîyîn, Beyrut, 1997, s. 772.

⁶⁷ Bu konuya dair eserlerin çok yer kaplamaması için bazılarını vermekle yetindik. Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 340; İbn-i Asâkir, Hibetullah b. Abdullah, *Târîhu Medineti Dimeşk*, I-LXXX, thk. Ömer b. Ğarâme el-Amravî, nşr. Dâru’l-Fîkr, Beyrut, 1995, C. XXIX, s. 3 vd.; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’l-Tarih*, C. III, s. 42; Muhammed b. Ömer el Keşşî, *Ricâlü’l-Keşşî*, nşr. Müessetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, Beyrut, 2009, s. 85; Bağdâdî, Abdülkâhir, *el-Fark Beyne’l-Firak*, s. 205; Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Lübbü’l-Lübâb fi Tahrîri’l-Ensâb*, nşr. Dâru’l-Sadr, Beyrut, ty., s. 132; Kummî-Nevbahtî, *Kitâbu’l-Makâlât ve’l-Firak/Firaku’s-Şîa*, çev. Hasan Onat-Sabri Hizmetli-Sönmez Kutlu-Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020, s. 107.

Tarihî kaynaklar araştırıldığında Abdullah b. Sebe; İbnü's-Sevdâ, İbn Sebâ, İbn Vehb b. Sebâ, İbnü's-Sevdâ es-Sebeî, İbn Sebe el-Himyârî⁶⁸, İbn Sebe Vehb er-Râsibî el-Hemedânî⁶⁹ gibi çeşitli adlarla bilinmekte ve Şîa mezheplerinin fikrî altyapısını oluşturan kişi olarak kabul edilmektedir.⁷⁰

Abdullah b. Sebe'nin birçok farklı isimle bilinmesinin sebebi; gerçek kimliğini saklaması, kendini farklı isimlerle tanıtmaması ve iyi kamufle olmasıdır.⁷¹ Bu yüzden tarihçilerin onun hakkında farklı bilgiler aktarması çok da şaşırtılacak bir durum değildir. Mesela, Hz. Osman döneminin Basra valisi Abdullah b. Âmir, İbn-i Sebe'ye kim olduğunu sorduğunda adını söylememiş ve şöyle demiştir: “Ben kitap ehlinden İslam olmak ve sizin de yakınınızda durmak isteyen birisiyim.”⁷²

Tarihî literatür incelendiğinde Abdullah b. Sebe'nin “İbnü's-Sevdâ” lakabıyla da zikredilmiş olduğu görülür. Bunun sebebi şudur: Dini kurallar noktasında katı ve tutucu olan Ortodoks Yahudi mezhebine göre; bir kişinin Yahudi olarak kabul edilebilmesi için Yahudi bir anneden doğmuş olması gerekmektedir. Bu sebeple gelecek nesiller düşünülerek Yahudi ırkının saflığını muhafaza etmek için Yahudi olmayan kadınlarla evlenilmesi caiz değildir. Hatta Yahudi kutsal metinlerinden Talmud'ta bu konuda bazı yasakların olduğu da mezkûrdur.⁷³

Günümüzde Ortodoks Yahudi mezhebi, Yahudi olmayan kadınlarla evlenme konusundaki bu katı kuralları halen devam ettirmektedir. Ortodoks Yahudi mezhebi kadar katı kuralları olmayan diğer Yahudi mezheplerinde ise doğacak çocuğun Yahudi olarak yetiştirilmesi sözü alınırsa evliliğe onay verilmektedir.⁷⁴

⁶⁸ İbn-i Sebe, İbnü's-Sevdâ adıyla bilinen Himyer kabilesine mensup olan Yahudi âlimidir. Bedevî, *Mezâhibi'l-İslamiyyin*, s. 761; Hayatî Ülkü, *İslam Tarihi*, I-II, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2020, C. I, s. 429; Abdüsselâm Yâsin, *Sünnetullah*, çev. Adem Yerinde, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 2012, s. 111; Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıkta Dinî Tefrika*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 13.

⁶⁹ Haricî hareketinde Sebeiyye'nin rolünden dolayı bu isimle anıldığı da söylenebilir. Bu isim aynı zamanda Haricî önderlerindendir. Kummî-Nevbahtî, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak/Fıraku's-Şîa*, s. 105; Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, s. 260.

⁷⁰ Ethem Ruhi Fırlı, “*Abdullah b. Sebe*” *DİA*, I, İstanbul, 1988, ss. 133-134.

⁷¹ <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1653> (e.t. 27.11.2023).

⁷² Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 326-327.

⁷³ Abdurrahman Küçük-Günay Tümer-M. Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009, s. 326; Salih Çınpolat, “Yahudilikte Çocuk Sahibi Olma ve Çoğalmanın Önemi ve Yeri”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2017, C. 20, S. 51, ss. 137-152.

⁷⁴ Küçük-Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 326; Çınpolat, “Yahudilikte Çocuk Sahibi Olma ve Çoğalmanın Önemi ve Yeri”, ss. 137-152; Asife Ünal, “Yahudilikte Evlilik Anlayışı ve Evlenme

Yukarıdaki bilgilerden hareketle şu tespitleri yapmak mümkün olabilir: Abdullah b. Sebe, Yahudi olan annesinin adıyla anılır, Yahudi annesinin adı Sevdâ'dır.⁷⁵ Yani İbn-i Sebe, Yahudi olmayan bir annenin çocuğu değildir. Abdullah b. Sebe'nin, İbnü's-Sevdâ olarak ma'ruf olması onun hakîki bir Yahudi olması ihtimallerinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Abdullah b. Sebe'nin San'alı⁷⁶, Himyerli⁷⁷, Hireli⁷⁸, Hemdanlı vb. kabilelerden olduğu cihetiyle bilinmesi birkaç yönden izah edilebilir:

1. Sebe kavmi, çok büyük olduğundan kendi içinde birçok kabileleri barındırmaktadır.
2. Mısırlılara Nil'in oğlu, Iraklılara Fırat'ın oğlu denildiği gibi genellikle Yemenlilere Sebe'nin oğlu (İbn Sebe) denilir.⁷⁹

Abdullah b. Sebe; Müslüman⁸⁰ olduğunu söyledikten sonra Abdullah adını alsa da onun gizli ismi Yahudi ismi olduğundan İbn-i Sebe ya da İbnü's-Sevdâ⁸¹ gibi adlarla ma'ruftur. İbnü's-Sevdâ lakabıyla bilinmesinin bir nedeni de annesinin zenci olmasındandır. İbn-i Asâkir'in *Târîhu Medineti Dimeşk* adlı kitabındaki bazı rivâyetlere göre İbn-i Sebe, şişman birisiydi. Bu sebeple Hz. Ali, İbn-i Sebe'ye siyah yağ tulumu (الحميت الأسود) şeklinde hitap etmiştir.⁸² İbn-i Sebe; İslam'a girmeden önce Yahudi Dinine mensup olmasından ve Hristiyan inancını⁸³ çok iyi bilmesinden dolayı ulûhiyyetin insanda hulûlünü kabul etmiştir. Bu ulûhiyyetin hulûl yoluyla Hz.

Törenleri", "Bütün Yönleriyle Yahudilik, 18-19 Şubat 2012, (Uluslararası Sempozyum) Ankara, Dinler Tarihi Araştırmaları VIII, ss. 673-693.

⁷⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 340.

⁷⁶ Abdullah b. Muhammed Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, thk. Josef Van Ess, Beyrut, 1971, s. 22.

⁷⁷ Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed, *İslam'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, Hisar Yayınları, İstanbul, 1983, s. 45.

⁷⁸ Abdülkâhir Bağdâdî, İbn-i Sebe'nin aslının Hire ehlinde olduğunu söylemiştir. Bkz. *el-Fark Beyne'l-Firak*, s. 206.

⁷⁹ Hasan el-Miyâhî, *en-Nazariyyetü'l-Sebeyye*, Neşru'l Râfid, Irak, 2014, s. 302.

⁸⁰ İbn-i Sebe'nin başına sarık taktığı söylenmiştir. Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâuddin, *Ehl-i Sünnet İ'tikadî (Câmiu'l-Mütûn Tercümesi)*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 8.

⁸¹ Ehl-i Sünnet Muhakkiklerine göre İbnü's-Sevdâ Yahudi Dinine çok bağlı birisiydi. Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, s. 206.

⁸² İlgili rivâyetler için bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dimeşk*, C. XXIX, s. 8.

⁸³ Aslen bir Yahudi olan Pavlus'un Hristiyan olduğunu söyleyerek Hristiyanlık inancını bozduğu gibi, kendisi de bir Yahudi olan Abdullah b. Sebe de Müslüman olduğunu söyleyerek İslam inancını bozmak istemiştir. İbn Ebü'l-İz, Ali b. Alâaddin, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Cemâatün mine'l-Ulemâ, nşr. el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1988, s. 490.

Ali'ye geçtiği fikrine sahiptir.⁸⁴ Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vâsîsi olduğu fikrini yayabilmek için, Hz. Ali'nin menkıbeleri hususundaki hadîslere uydurma (mevzû) rivâyetler katmış ve onu ilk üç İslam halifesinden üstün tutmuştur. İbn-i Sebe, Hz. Ali'nin hilafeti hususunda açık nas olduğunu fakat sahabilerin kahr, hile ve desiselerle onun hilafetini engellediklerini öne sürmüştür.⁸⁵

1. ABDULLAH B. SEBE KENDİNİ FARKLI ADLARLA GİZLEDİ Mİ?

İbn-i Sebe, gittiği dolaştığı yerlerde gerçek kimliğini saklamış ve takma isimler kullanmıştır. Onun gerçek adının dışında farklı isimlerle biliniyor olması onu efsanevi bir şahsiyet yapmaz.⁸⁶ Tarihî bir kişinin farklı adlarla biliniyor olmasıyla alakalı çeşitli misaller verilebilir. Örneğin büyük bir hadîs râvisi olmasına rağmen Ebû Hureyre (ö.58/678)'nin gerçek isminin ne olduğu hususunda muhaddislerin ortak bir kanaati yoktur. Ebû Hureyre; Cahiliye devrinde Abdüşems, Abdüamr, Sükeyn, Amr b. Abdüganm vb. adlarla bilinmektedir. Hz. Peygamber'in ona Abdullah ya da Abdurrahman adını verdiği rivâyet edilmiştir. Ancak o, Ebû Hureyre künyesiyle meşhur olmuştur. Yine büyük sahabilerden Ebû'd-Derdâ'nın ismi üzerinde görüş ayrılıkları vardır. Üveymir b. Abdillâh, İbn Zeyd, İbn Sa'lebe, İbn Kays gibi adlarının olduğu belirtilmiştir.⁸⁷

İbn-i Sebe'nin 33/654 yılında Basra'ya gittiğinde Abdülkays kabilesine mensup birisi olarak bilinmesi,⁸⁸ onun Yemenli bir Yahudi olduğu yönündeki rivâyetlerle çelişki oluşturmaz. Çünkü Abdülkays kabilesinin kökeni Yemen'in Tihâme bölgesidir ve Yahudiliğin Yemen'deki mevcûdiyeti bilinmektedir. Bu kabile her ne kadar Bahreyn bölgesine göç etse de bir kısmı Bekr, Temim ve Kinde gibi Yemen kabileleri arasında yaşamaya devam etmiştir.⁸⁹

⁸⁴ Neşet Çağatay-İbrahim Agâh Çubukçu, “İslam Mezhepleri Tarihi”, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985, s. 8.

⁸⁵ Çağatay-Çubukçu, “İslam Mezhepleri Tarihi”, s. 54.

⁸⁶ Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, s. 266.

⁸⁷ M. Yaşar Kandemir, “Ebû Hureyre”, *DİA*, X, İstanbul, 1994, ss. 160-167; Câbirî, *Arap Siyasal Aklı* s. 265-266.

⁸⁸ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 326.

⁸⁹ Mustafa Fayda, “Abdülkays”, *DİA*, I, İstanbul, 1988, ss. 248-249.

Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye⁹⁰ fırkası hakkındaki bilgileri kronolojik olarak vermenin hem konunun daha iyi anlaşılması için hem de İbn-i Sebe ile ilgili oluşabilecek tereddütlerin izalesi için faydalı olacağı düşünülmektedir.

2. ABDULLAH B. SEBE VE SEBEİYYE FIRKASI HAKKINDA BİLGİ VEREN MÜELLİFLER VE BU BİLGİLERİN ÖNEMİ

Kronolojik olarak Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye Fırkası hakkında bilgi veren müelliflerden birisi Müeyyed-Billâh Yahya b. Hamza⁹¹ (ö.749)'dır. O, Muhadramûn muhaddislerinden olan Süveyd b. Gafele el-Cu'fî (ö.80/699)'nin şöyle bir rivâyetini aktarır: Süveyd; Ebû Bekir ve Ömer hakkında kötü konuşan bir gruba uğramış ve onlardan birinin de Abdullah b. Sebe olduğunu nakletmiştir.⁹² Şîlik de İbn-i Sebe'nin fikirleri üzerine bina edildiğine göre, İbn-i Sebe ile bazı Şîi Fırkalar Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer düşmanlığı hususunda müsterektirler.

Emevî döneminin ünlü şairlerinden A'sa Hemdân (ö.83/702) bir şiirinde Sebeiyyeden bahsetmiştir. Şair A'sa; Kûfe valisi Haccâc b. Yûsuf (ö.95/714) ile ona karşı isyan eden İbnü'l-Eş'as (ö.85/704) arasındaki Deyrulcemâcim Savaşında esir düşmüş ve Haccâc tarafından öldürtülmüştür. A'sa Hemdân; Basra'da iken Muhtâr es-Sekâfî⁹³ (ö.67/687) ve hareketini yermek için yazdığı bir şiirinde Sebeiyye'yi küfrün bekçileri olarak nitelendirmiştir. Çünkü Sebeiyye'nin Ali b. Ebî Talib hakkında ulûhiyyet gibi aşırı fikirlere sahip olduğu ve ilk üç İslam halifesini

⁹⁰ Hicrî birinci asrın ortasından itibaren Hz. Osman zamanındaki fitne olaylarının ve Hz. Ali hakkındaki aşırı fikirlerin kaynağı olan ve zamanla ilk üç halife ve Emevî aleyhtarlığına dönüşen düşünceleri ileri süren kişi ya da grupları isimlendirmek için kullanılmıştır. Ayrıca genel olarak Yemenli kabileler Sebei olarak da adlandırılmaktadır. Kummî-Nevbahtî, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak/Fıraku's-Şîa*, s. 105; Câbirî, *Arap Siyasal Akli*, s. 249.

⁹¹ Zeydiyye mezhebinin önde gelen âlimlerindendir.

⁹² Yahya b. Hamza ez-Zübeydî, *Tavku'l-Hamâme fi Mebahisi'l-Îmâme*, Akt. İhsan İlâhî Zahîr, *Kitâbü eş-Şîa ve's- Sünne*, nşr. İdâratü Tercümânî es-Sünne, Lahor, 1979, s. 28.

⁹³ Muhtar es-Sekafî, Hz. Hüseyin'in intikamının alınması isteğiyle harekete geçen bir kişidir. Ali taraftarlığının siyasî hareketten dini bir zemine kaymasında önemli rol oynamış ve fikirleriyle Emevî Devletinin yıkılışına etki etmiştir. Kökü Abdullah b. Sebe'ye dayanan mehdilik fikrinin gelişimine de katkı sağlamıştır. Ölümünden sonra fikirleri mezhepleştirilmiş ve "Galiyye" denilen aşırı Şîi fırkalar oluşmuştur. Bazı hadis kitaplarında Muhtar'ın gelecekte ortaya çıkacak yalancılardan olduğu ile ilgili bilgiler vardır, Ayrıca Muhtar Peygamberlik iddiasında da bulunmuştur. İbn-i Hazm, Ahmed b. Said, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, I-III, çev. Halil İbrahim Bulut, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, C. III, s. 462; İsmail Yiğit, "*Muhtâr es-Sekafî*", *DİA*, XXXI, Ankara, 2020, ss. 54-55.

sebbederek kötülediği malumdur. Ayrıca bu fırkanın merkezi Kûfe ve müntesipleri Yemenli kabilelerdir.⁹⁴

Erken dönemde Sebeiiyye fırkasından bahseden kişilerden birisi de Hâriciliğin İbazî koluna mensup bir âlim olan Sâlim b. Zekvân el- Hilâlî (ö.100)'dir. Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre* adlı eserinde Hz. Peygamber, dört halife dönemi ve bazı Haricî fırkalar hakkında bilgi vermiştir.

Yazar bu eserinde Sebeiiyye'den bahsederken “Sebbâbe” ifadesi kullanılmıştır. Kitapta yer alan bu ifade ile maksat, muhtemelen Hz. Osman aleyhtarlığı yapanları ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer hakkında kötü konuşanları isimlendirmektedir. Sebeîler Şîiliğin ilk unsurları olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde Sebbâbe kavramı Hâriciler arasında Sebeiiyye'nin kullanım biçimini de ifade eder. Çünkü Hâriciliğin kolları incelendiğinde Sebbâbe isminde bir grup bulunmamaktadır.⁹⁵

2.1. Muhammed b. Hanefiyye'nin Sebeîlerle İlgili Değerlendirmeleri

Sebeiiyye Fırkası hakkında bilgi veren kaynaklardan birisi de Hz. Ali'nin torunu Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye (ö.100/718)'ye ait *Kitâbü'l-İrcâ*⁹⁶ adlı eserdir. Hasan, Hz. Ali'nin oğullarından Muhammed b. Hanefiyyenin⁹⁷ küçük oğludur ve aynı zamanda büyük bir âlimdir. Müellif, bu eserinde genel olarak Allah'ın insanlara kitap indirdiğinden hareketle Allah'ın Hz. Peygamber'e risalet vazifesini vererek insanlara emirlerini ve yasaklarını bildirdiğinden bahseder. Ayrıca Hz. Peygamber'in nübüvvetinden sonra insanların fitneye düştüğünü de açıklar.

⁹⁴ *Divânü A'sa Hemdân ve Ahbâruhû*, thk. Hasen İsa Ebû Yâsîn, Dâru'l- Ulûm, Riyad, 1983, s. 31; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2016, s. 73.

⁹⁵ Sâlim b. Zekvân el-Hilâlî, *es-Sîre*, trc. Harun Yıldız, Ankara Okulu Yayınları, 2022, s. 81; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*, s. 89.

⁹⁶ Özellikle Hz. Osman'ın şehadetiyle ortaya çıkan fitne döneminde Müslümanlar arasında meydana gelen Cemel ve Sıffin Savaşlarında vefat edenlerin durumu ile ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmış bu durum beraberinde bazı siyasî fırkalarında oluşumuna sebebiyet vermiştir. İşte bu fırkalardan birisi de Mürciedir. Mürcie, bu savaşlarda vefat edenlerin durumunu Allah'a bırakmış ve sorumlulukları hakkında fikir beyan etmemiştir. Her fırkada olduğu gibi Mürcie Fırkası da kendi görüşlerini savunmak ve muhaliflerine cevap vermek için bazı eserler yazmışlardır. *Kitâbü'l-İrcâ* da bunlardan birisidir.

⁹⁷ Hz. Ali, Benî Hanife seferi sonucu alınan esirlerinden Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye isimli kadınla evlenmişti. Bu evlilikten Muhammed doğdu. Bu sebeple Muhammed kaynaklarda annesine nispetle İbnü'l-Hanefiyye olarak bilinmektedir. Mustafa Öz, “*Muhammed b. Hanefiyye*”, *DİA*, XXX, Ankara, 2020, ss. 534-536.

Kitâbü'l-İrcâ, hadîs hâfızı Muhammed b. Yahya b. Ömer el-Adenî (243/858)'nin *Kitâbü'l-İmân* adlı eserinde yer almış ve günümüze kadar ulaşmıştır.⁹⁸

Bu kitapta Sebeiyye ile alakalı önemli bilgiler vardır. Sebeiyye'den bahsedilirken Sebeiyye yerine “Şebîbe Mütemenniye” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade muhtemelen bir noktalama ya da harekeleme hatasından kaynaklanmış olabilir. Çünkü metni inceleyen araştırmacılar “Sebeiyye Mütemenniye” şeklinde okunması kanaatine varmışlardır.⁹⁹

Mütemenniye kelimesi “temannâ” fiilinden müştaktır. Bu kelime kökü itibariyle “hiyânet etmek, yalan söylemek, mal toplamak, aldatmak”¹⁰⁰ gibi manalara gelir. Bu eserde araştırmamız ilgili olarak önem arz eden kısım Hz. Ali'nin torunu Hasan tarafından Sebeiyye Fırkasına yapılan ciddi eleştirilerdir. Bu eleştiriler dikkatle incelenirse Sebeîlerin fikri yapıları bilinebilir. Hasan b. Muhammed'in bu eserde Sebeiyye Fırkası hakkında yaptığı tespitleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1) O, Sebeiyyeyi düşmanları arasında sayar. Çünkü onlar Allah'ın kitabına uymuş gibi görünürler lakin Allah'a ve onun nebisine yalan ve iftirada bulunurlar. Bununla beraber Sebeîler, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e düşmanlık beslerler.
- 2) Müellif'e göre Sebeîler, Kur'an'dan i'raz ederek seküler akıllı kâhinlere uyarlar ve kıyametten önce bir devlet kurulacağı beklentisi içindedirler.
- 3) Sebeîler, Allah Rasûlü'nün Kur'an'ın onda dokuzunu gizlediğini iddia ederler.
- 4) Ayrıca Sebeîler, Allah'ın kitabını tahrif etmişlerdir.¹⁰¹

Görüldüğü gibi *Kitâbu'l-İrcâ*'da geçen bu ifadeler Sebeiyye fırkasının tipik karakteristik yapısını açıkça göstermektedir. Bu fırka, Hz. Peygamber'e çok büyük

⁹⁸ Muhammed b. Ömer el- Adenî, *Kitâbü'l-İman*, thk. Hamed b. Hamdi el-Câbirî el-Harbî, nşr. ed-Dârü's-Selefiyye, Kuveyt, 1407, s. 145; Sönmez “Kutlu, İlk Mürciî Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (AÜİFD), Ankara, 1997, C. 37, S. 3-4, ss. 317-331; Sönmez Kutlu, “Mürchie”, *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, ss. 41-45.

⁹⁹ Kutlu, “İlk Mürciî Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ”, s. 327.

¹⁰⁰ Muhammed b. Ya'kub, Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Mektebü Tahkîkî't-Türâs fî Müesseseti li'r-Risale, nşr. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 1336; İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. VIII, s. 69, C. XV, s. 295.

¹⁰¹ Adenî, *Kitâbu'l-İman*, s. 145.

bir iftira atmakta ve İslam Devleti'nin ilk iki halifesine düşmanlık yapmaktadır. Hz. Peygamber'e alenen iftira eden Sebeîler, bu halleriyle yalancılardır. Sebeîlerin; Hz. Peygamber'e, İslam'a ve ilk iki İslam halifesine nasıl düşman olduklarının bir delili de şöyledir: Hz. Ali, bir gün Kûfe'de iken halka hutbe vermiş ve şunları söylemiştir: “Peygamber'den sonra bu ümmetin en hayırlıları Ebû Bekir ve Ömer'dir. Kim beni o ikisinden üstün tutarsa ona, iftira atanlara verilen cezayı uygulayım.”¹⁰²

Görüldüğü gibi Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kendisinden üstün tutulmasına asla tahammülü yoktur ve o, bunu yapanları cezalandırmıştır. Çünkü Ali b. Ebî Talib'e göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer; Hz. Peygamber'den sonra bu ümmetin en faziletli, en hayırlı insanlarıdır. İleride de değinileceği gibi Hz. Ali, kendisine “ilah” diyen Sebeîlerin bazılarını ateşte yaktırmıştır.

Hz. Ali'nin torunu Hasan b. Muhammed'in yazdığı *Kitâbu'l-İrca* isimli kitap; kendi içinde gayri İslamî düşünceler taşıyan, Hz. Peygamber'e iftira atan ve İslam toplumu arasına nifak tohumları atan Sebeiyye fırkasının fikirlerini açıkça anlatmıştır. İlerleyen dönemlerde Şîa tarafından sistemleştirilerek benimsenecek olan bu görüşler Şîiliğin ilk nüveleri olarak değerlendirilmektedir.

2.2. Ferez dak, Ebû Mihnef ve İbn-i Sa'd'a Göre Sebeiyye

Şair Feraz dak (ö.114/732) bir şiirinde Sebeiyye'den bahsetmektedir. Feraz dak, Emevîlerin Kûfe valisi Haccâc b. Yûsuf (ö.95/714) ile ona karşı isyan eden İbnü'l-Eş'as (ö.85/704) arasındaki Deyrulcemâcim Savaşını anlattığı şiirinde, Kûfelilerin ahdi bozan Sebeîler olduğunu belirterek halifeye itaatten çıktıkları için onları eleştirmektedir. Ayrıca şiirde Haccâc ve ordusu övülmektedir.¹⁰³

Emevî Dönemi tarihçilerinden Ebû Mihnef (ö.157/773-774) Sebeiyye ile ilgili rivâyetlere yer vermiştir. Onun Sebeiyye ile ilgili rivâyetleri ise Taberî tarafından aktarılmıştır. Ebû Mihnef, Sebeiyye tabirini Teym kabilesine mensub bir Haricî olan Müstevid'in sözleriyle nakletmiştir. Müstevid, Sebeiyye tabirini Hz. Muaviye'nin Kûfe valisi olan Muğîre b. Şu'be'nin (ö.50/670) ordusunda komutanlık

¹⁰² Abdülaziz b. Şah Veliyyillah ed-Dehlevî, *Şia'nın Rasyonel Tenkidi*, çev. Abdullah Ünal, Mevsimler Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 25.

¹⁰³ Feraz dak, Hemmâm b. Gâlib, *Dîvânü'l-Feraz dak*, thk. Ali Fâûr, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 214.

yapan Ma'kıl b. Kays için kullanmış ve onu Sebeiyye mensubu iftiracı ve yalancı olarak nitelemiştir.¹⁰⁴ Ma'kıl b. Kays'ın asıl adı Ma'dikerb b. Kays el-Eş'as el-Kindî olup İran'ın fetihlerine katılmış cesaretli bir sahabedir. Azerbaycan valiliği yapmıştır. Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Azerbaycan ve Ermenistan bölgelerinde halife adına halktan biat almıştır.¹⁰⁵ Yani İbn-ü Kays, Şîatü Ali'den olup Hz. Ali'nin ciddi bir taraftarıdır ve Müstevrid önderliğindeki Haricî isyanını bastırmak üzere görevlendirilmiştir. Ordusunda Hz. Ali taraftarlarından üç bin kişilik seçkin kimselerin bulunduğu rivâyet edilmiştir.¹⁰⁶

Ebû Mihnef'in bu rivâyetiyle Sebeiyye'ye atfedilen iftiracı ve yalancı ifadeleri aslında tam Sebeîlere işaret etmektedir. Çünkü daha önce de beyan edidiği üzere bu fırkanın ilk üç halîfe'ye karşı olan tutumu bellidir ve onlar hakkında kötü konuşmakta ve onlara sebbetmektedir.

Tabakât kitabıyla meşhur olan büyük tarih ve ensâb âlimi İbn-i Sa'd (ö.230/845) İbn-i Sebe'yi ismen zikretmese de onun fikirlerinden bahsederek onların İslam dünyasındaki varlığına işaret etmektedir. Kitapta geçen hâdiseler şöyledir:

Hz. Ali'nin Şîası, Ali b. Ebî Talib'in Dâbbetü'l-Arz¹⁰⁷ olduğunu ve onun kıyametten önce geri döneceğini iddia ettiler. Onların bu sözünü işiten Hz. Hasan, onları yalancılıkla suçlamış ve onların babasının taraftarı değil düşmanı olduklarını söylemiştir.¹⁰⁸

2.3. İbn-i Habîb ve Cûzcânî'ye Göre İbn-i Sebe

Güvenilir bir râvi ve ensab âlimi olan ve İbn-i Sa'd'dan on beş yıl sonra vefat eden Muhammed b. Habîb et-Taberî (ö.245/860) Peygamberler ve Halifeler tarihini anlattığı *el-Muhabber* adlı eserinde hâdiseleri detaya girmeden aktarır. Kişileri; soylarına, aşiretleri ve akrabalık bağlarına göre ilişkilendirir. İlginçtir ki, İbn-i Habîb,

¹⁰⁴ Taberî, *Tarih*, C. V, s. 193.

¹⁰⁵ Hacı Çiçek-Mehmet Yolcu, "Nehcu'l-Belâga'da Hz. Ali'nin Taraftarlarına ve Muhaliflerine Karşı Tutumu Nehcu'l-Belâga Örneği", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 2021, S. 9, s. 217.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. III, s. 291.

¹⁰⁷ Kıyamet büyük alametlerinden birisi olarak kabul edilen Dâbbetü'l-Arz, kıyamete yakın insanlar arasında emr-i bilma'ruf ve nehy-i ani'l-münkeri beyan eden kimse kalmadığı bir zamanda ortaya çıkacaktır. Geniş bilgi için bkz. Mehmed Vehbi, *Hulasat'ül Beyan fi Tefsîr'il Kur'an*, ss. 4048-4049.

¹⁰⁸ İbn-i Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, nşr. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, C. III, s. 28.

kitabında soy kütüklerini anlatırken anne şeceresine geniş yer vererek çocuklar hakkında da bilgiler aktarmıştır. Kitapta Habeşli kadınların çocuklarının (Ebnâ-i Habeşiyât) anlatıldığı bölümünde zikredilen Abdullah b. Sebe, onun tespitine göre Sebeiyyenin önderidir ve Habeşli kadınların çocukları arasında zikredilir.¹⁰⁹

Sebeiyye fırkası hakkında bilgi veren başka bir kişi de hicrî üçüncü asırda yaşamış olan hadîs hâfızı ve aynı zamanda cerh ve ta'dil âlimi muhaddis Ebû İshak el-Cûzcânî (ö.259/873) dir. Cûzcânî, Horasan'ın Cûzcân bölgesinde doğmuştur. İlim uğruna birçok seyahat yapmış ve özellikle Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'den çok istifade etmiştir. Ebû Dâvûd, Nesâî, ve Tirmizî gibi Kütüb-i Sitte muhaddisleri Cûzcânî'den rivâyette bulunmuşlar ve onun sika (güvenilir) olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'l-Ricâl* adlı kitabında Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye fırkası hakkında önemli bilgileri verir.

Cûzcânî'ye göre Sebeîler, Hz. Ali'ye ilahlık isnadında bulundukları için küfürde aşırıya gitmişler ve bu sebeple Hz. Ali onları ateşte yakmıştır.¹¹¹ Cûzcânî'nin İbn-i Sebe hakkında aktardığı başka bilgi ise şöyledir:

ضرب عبد الله بن سبا حين زعم أن القرآن جزء من تسعة أجزاء وعلمه عند علي ونفاه بعدما كان هم به ثم المختارية من أهل الكوفة حين تنبأ فيهم في قديم الدهر وأصحاب علي وعبد الله متوافرون فغلب عليها بمن تابعه من السفلة و الرعاع حتي كان يعطي الرجل الألف دينار و الأقل علي أن يروي له في تقوية أمره حديثاً.

“Abdullah b. Sebe, (mevcut) Kur'an'ın dokuz cüzden bir cüz olduğunu ve geriye kalanın bilgisinin (ilah olan) Ali b. Ebî Talib'in yanında olduğunu iddia ettiği zaman Hz. Ali onu dövdü ve sürgün etti. Daha sonra Kûfe ehlinde olan Muhtâriyye, onlar (Kûfeliler) için Peygamberlik dava edince Abdullah'ın arkadaşları (nübüvvet iddiasına) müsait idiler. Böylece o (Abdullah b. Sebe), kendine tabi olan ayaktakımı ve çobanlarla onlara (ashâb-ı Ali'ye) galebe etti. Hatta o (Abdullah b. Sebe) kendi

¹⁰⁹ Muhammed b. Habîb el-Hâşimî, *Kitâbü'l-Muhabber*, thk. İlze Lihten Şetitr, Haydarâbad, 1942, s. 308; Mehmet Sami Benli, “Muhammed b. Habîb”, *DİA*, XXX, Ankara, ss. 530-531.

¹¹⁰ İsmail Lutfî Çakan, “Cûzcânî”, *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, ss. 97-98.

¹¹¹ İbrahim b. Ya'kub Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, nşr. Hadîsü'l-Kâdimî, Faysalâbad (Pakistan), ty., s. 24.

(Peygamberlik) işini takviye etme hususunda hadîs rivâyet etmesi (uydurması) için (bu işte mahir) bir adama 1000 dinar ya da daha az (altın) verdi.”¹¹²

Ehl-i Sünnet âlimi ve hadîs hâfızı Cûzcânî’nin aktardığı bu bilgiler gösteriyor ki; Abdullah b. Sebe, Peygamberlik davasında işini kolaylaştıracağını düşündüğünden, kendisi hakkında hadîs uydurması için becerikli bir adama yüklü miktarda altın bile vermiştir. Yani o; “Ben bir Peygamberim, bana vahiy gelmeye başladı, Cebrâil bana vahiy getiriyor. Ey insanlar! Siz de beni Peygamber olarak görün, beni bir Peygamber olarak dinleyin, bir nebi olarak itaat edin, bana ve davama bir Peygamber davası olarak hizmet edin” demek istiyordu.

Abdullah b. Sebe; sade bir vatandaş olarak değil, bir Peygamber kimliğine güvenerek davasını, fitne ve ifsadını daha da güçlü kılmak istiyordu. Böylece o; aynı zamanda benzer yalancı Peygamberler gibi, Allah ve din hakkında bir kezzâb (deccal ve büyük yalancı) olarak en büyük yalan ve iftirasını ortaya koyuyordu. Bu hususta para vererek, kendisine ve sahtekarlığına hizmet edecek bir adamı da utanıp sıkılmadan bu işe alet ediyor ve batıl davası için kendine hizmet ettirebiliyordu. Anlaşıldığı üzere o, -bu rivâyet doğruysa- iddia ettiği gibi bu durumda bir Müslüman olamazdı. Davası için ona (Allah’a yalan iftira da dahil) her haram mübahtı.

2.3. İbn-i Sebe’nin Hadis Uydurması Neleri Anlatır?

Yukarıda da değinildiği gibi Abdullah b. Sebe, kendisi hakkında hadis uydurması için bir kişiye para vermiştir. Hz. Peygamber, kendisi üzerine yalan hadîs uyduranın cehennemdeki yerini hazırlaması gerektiğini şu hadîsiyle beyan etmiştir:

من كذب علي متعمدا فليتبوا مقعده من النار

“Kim benim adıma kasıtlı olarak yalan söylerse ateşteki yerini hazırlasın.”¹¹³

Görüldüğü gibi Abdullah b. Sebe de Hz. Peygamber’den hadîs uyduran birisidir. Hadîs uydurma faaliyetlerine katılanların en zararlıları kalbi İslam’a ısınmayan ya da İslam’ın yayılmasını hazmedemeyenlerdir. İslam’ın şahlanması ile

¹¹² Cûzcânî, *Ahvalü’r-Ricâl*, ss. 24-25.

¹¹³ İbn-i Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, trc. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2012, C. I, s. 53.

saltanat ve mâbedlerini kaybedip Arap (Kureyş) egemenliği altında yaşamaya başlayan bazı gayri İslâmî unsurlar, din hususunda bazı şüpheler uyandırarak İslâm'ı içerden zayıflatarak yıkma faaliyetlerine başlamışlardır.¹¹⁴

“Zındık” diye tesmiye edilen bu kişi veya gruplar, bazen Şîi, bazen zâhid ya da sûfî gibi İslâm âlimi kılığında faaliyet icra etmişlerdir. Abdullah b. Sebe de onlardan birisidir. Siyasî firkalar içerisinde hadîs uydurma ilk defa Şîiler tarafından başlatılmıştır.¹¹⁵

2.4. İbn-i Abdürabbih'e göre Abdullah b. Sebe ve Gâliyye

Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye fırkası hakkında bilgi veren âlimlerden birisi de Endülüslü İbn-i Abdürabbih (ö.328/940)'tir. Ona göre Sebeiyye fırkası Abdullah b. Sebe'nin ashabıdır. Sebeîler Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini reddedip, ondan uzaklaşmışlar yani teberrî etmişlerdir. Teberrî, İmamiyye Şîası'nın temel esaslarından birisi olup Şîilerin kendileri gibi düşünmeyenlerden uzaklaşması demektir. Sebeîler Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Abdürabbih'e göre Sebeîler, Hz. Ali hakkında aşırıya (Gulûv) giderek onun Allah olduğuna inanmışlardır. Bu sebeple Hz. Ali onları yaktırmıştır.¹¹⁶

Hz. Ali hakkındaki gayr-i İslami fikirlerin anlaşılması açısından Gâliyye düşüncesinin bilinmesi gerekmektedir. Gâliyye, “haddi aşmak” anlamına gelen gulûv kökünden türeyen çoğul manası ile bir nisbet ismi olup “itidal sınırını aşanlar” anlamına gelir. Aynı kökten türeyen Gulat ve Ashâbü'l-Gulûv de aynı anlamlara gelmektedir. Gâliyye, mezhepler tarihinde daha çok Hz. Peygamber'den sonra imametini Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia eden Şîi gruplar için kullanılmaktadır.¹¹⁷

Gâliyye konusunda bazı Şîi müelliflerin tespitleri dikkat çekicidir. Mesela o müelliflerden birisi olan ve İmamiyye Şîasının önde gelen kelam, fıkıh ve hadîs âlimi Şeyh Müfid (ö.413/1022), Gâliyye'nin vasıflarını şöyle anlatır: “Gâliyye fırkaları,

¹¹⁴ İbrahim Canan, *İslam Işığında Anarşi*, Cihan Yayınları, İstanbul, 1984, s. 343; M. Yaşar Kandemir, “*Mevzû*” *DİA*, XXVIII, Ankara, 2004, ss. 493-496.

¹¹⁵ Kandemir, “*Mevzû*”, ss. 493-496.

¹¹⁶ İbn-i Abdürabbih, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed, *el-Ikdü'l-Ferîd*, I-VIII, nşr. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1404, C. II, s. 245.

¹¹⁷ Mustafa Öz, “*Gâliyye*”, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996, ss. 333-337.

Müslüman görünerek Hz. Ali ve onun soyundan gelen imamlara ilahlık veya Peygamberlik isnadında bulunan sapık ve kafir güruhtur.”¹¹⁸

İbn-i Abdürabbih’in verdiği diğer bir bilgiye göre Hz. Ali’nin yaktırdığı Sebeiyye mensuplarından birisi Muğire b. Said el-İclî¹¹⁹ (ö.119/737)’dir. Bu kişi Şîiliğin aşırı (Gulûv) fırkalardan biri olan Muğiriyye’nin kurucusudur. Muğire, Yemen’in Becîle kabilesindendir. Muğire, kendini Peygamber ilan etmiştir. Ayrıca o, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’i açıktan lanetleyen kişi olarak bilinmektedir. İclî’ye göre Hz. Ali, ölüleri diriltmekte, körleri iyileştirmekte ve nesli tükenmiş kavimleri tekrar hayata döndürebilmektedir.¹²⁰ İclî’den sonra Muğiriyye fırkasının başına Şîi muhaddis Câbir el-Cûfî (ö.128/746) geçmiştir. Cûfî, Ali b. Ebî Talib’in kıyametten önce geri döneceğini söylemiş ve yanında hiç kimsenin bilmediği ve henüz rivâyet edilmemiş 30.000 ya da 50.000 hadîs bulunduğunu iddia etmiştir. Cûfî’nin rivâyetleri güvenilir Şîi hadîs kitaplarında bulunmaktadır.¹²¹ Yani Cûfî de fikirleriyle İbn-i Sebe’nin sadık bir temsilcisi olup onun yolundan gitmektedir.

İbn-i Abdürabbih kitabında Tabiin muhaddisi el-A’muş (ö.148/765)’in bir rivâyetini aktarır. A’muş; hadîs, kıraat ve ferâiz alanlarında eserler vermiştir ve Kûfe’nin en önemli âlimleri arasında gösterilir. Ebû Hanîfe, Süfyan-ı Sevrî, Abdullah b. Mübarek gibi âlimler ondan hadîs rivâyet etmişlerdir. Dürüstlüğü ile tanınan A’muş’in rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de yer almıştır.¹²² İbn-i Abdürabbih’in kitabındaki rivâyete göre A’muş, Muğire b. Said’in yanına gitmiş ve ona Hz. Ali’nin faziletleri hakkında bazı sorular sormuştur. Muğire ise “Hz. Ali’nin Hz. Adem başta olmak üzere bütün nebilerden daha hayırlı olduğunu söyleyerek” cevap vermiştir.¹²³

¹¹⁸ Şeyh Müfid, Muhammed b. en-Nu’mân, *Tashîhu İ’tikâdâtı’l-İmâmiyyeti*, thk. Hüseyin Dergâhî, nşr. Dâru’l-Müfid li’l-Tabaati ve’n-Neşri ve’t-Tevzî’, Beyrut, 1993, s. 131; Öz, “*Ğaliyye*”, ss. 333-337.

¹¹⁹ Abdülaziz Dehlevî’ye göre, İcl, Abdullah b. Sebe’nin oğludur. Cemel Savaşından sonra İcl, kardeşi Sa’d ile beraber müminlerin annesi Hz. Âişe’ye dil uzatmıştır. Bunun üzerine Hz. Ali, cesaretiyle meşhur İslam komutanı Ka’ka’ b. Amr’ı çağırarak ve onlara yüz sopa vurarak onların elbiselerini sokağa atmasını emretmiştir. Dehlevî, *Şîa’nın Rasyonel Tenkidi*, ss. 25-26.

¹²⁰ İbn-i Abdürabbih, *el-Ikdü’l-Ferîd*, C. II, s. 245; Öz, “*Ğaliyye*”, ss. 333-337.

¹²¹ Ethem Ruhi Fığlalı, “*Câbir el-Cûfî*”, *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 532.

¹²² Mücteba Uğur, “*A’muş*”, *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 54.

¹²³ İbn-i Abdürabbih, *el-Ikdü’l-Ferîd*, C. II, s. 245.

2.5. İbn-i Abdürabbih'in Sebeiyye Değerlendirmesinde Dikkat Çeken Hususlar

İbn-i Abdürabbih'in yukarıda naklettiği bilgiler değerlendirildiğinde Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye fırkasının karakteristik yapısı bir kez daha ortaya çıkmıştır. İbn-i Abdürabbih'in verdiği bilgiler ışığında şu değerlendirmeler yapmak mümkündür.

- Sebeîler'in ilk üç İslam halifesini reddetmeleri ve onları kötülemeleri hiçbir İslam akidesiyle bağdaşmaz. Allah'ın kendilerinden razı olduğu sahabilere sebbederek onları kötülemek dalalettir. Yüce Allah, kutsal kitabında sahabiler'den razı olduğunu şu ayette beyan buyurmuştur:

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ
وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

*“İslam'ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ve ihsan ile onlara uyanlar ki; Allah onlardan razı olmuş, onlar da ondan (Allah'tan) razı olmuşlardır. Allah, onlar için altından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur.”*¹²⁴

- Sebeîler'in Hz. Ali'nin ilah olduğunu söylemeleri akla ziyan bir fikirdir. Sebeîlerin, Ali b. Ebî Talib'in ilah olduğuna inandıkları için onların Hristiyanlar'dan bir farkı olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü Hristiyanlar da Hz. İsa'nın ilahlığına inanmaktadırlar. Kur'an ayetlerinin açık ifadesiyle Hristiyanlar kafirdirler.¹²⁵ Bu durumda Hz. Ali'yi ilah edinmenin Sebeîler'de itikadi bir problem meydana getirdiğini söylemek mümkündür.
- Cahiliye döneminde insanlar putları ilahlaştırıyorlardı. Sebeîler ise Hz. Ali'yi ilahlaştırmıştır. Bir mahlûku ilahlaştırma noktasında sonuç olarak hiçbir fark olmadığı söylenebilir.

¹²⁴ Tevbe Sûresi 9/100.

¹²⁵ “Andolsun ‘Allah Meryem oğlu Mesih’tir’ diyenler kesinlikle kâfir oldular”, Maide Sûresi 7/17.

Yukarıda İbn-i Abdürabbih'in Sebeiyye fırkasına ait zikrettiği fikirlerin aynısının bugünkü Şîi mezheplerce de kabullenilmiş olması, Şîiliğin ideolojik kökeninin Abdullah b. Sebe'nin önderi olduğu Sebeiyye Fırkasına dayandığını göstermektedir.

2.6. Sebeiyye ve Nusayriyye İlişkisi

Şîiliğin aşırı (Gulûv) fırkalarından birisi olan ve Hz. Ali'nin ilah olduğu savunan Nusayriyye, Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye fırkasının inanç esasları üzerine binâ edilmiştir. Nusayrîlik, Muhammed b. Nusayr en-Nemîri (ö.270/883) tarafından kurulmuştur. Bu fırkaya Nusayriyye denmesinin sebepleri arasında şunlar gösterilmiştir:

- 1) Fırka mensuplarının yoğun olarak yaşadığı Suriye'nin Lazkiye bölgesindeki Nusayriye dağlarına nispetle bu ismi aldığı iddia edilmiştir.
- 2) Hristiyanlık ile Nusayrîlik arasındaki inanç benzerliğinden¹²⁶ yola çıkarak Nusayrî kelimesinin Nasranî kelimesinin ism-i tasgiri olduğu şeklindeki görüştür.
- 3) Nusayrîliğin adını kurucusu olan İbn-i Nusayr'dan aldığı yönündeki görüştür.¹²⁷

Nusayrîlik Arap Aleviliği, Akdeniz Aleviliği, Suriye Aleviliği gibi isimlerle de bilinmektedir. Kutsal kitabı Hamdân b. el-Hasîbî (ö.346/957) tarafından yazılan ve on altı sureden oluşan *Kitabü'l-Mecmû'*dur. *Kitâbu'l-Mecmû'* nun 11'inci sûresine göre Ali b. Ebî Talib'den başka ilah, Muhammed'den başka mahcûp, Selman'dan başka bab, Şeyh Hamdân b. el- Hasîbî'nin görüşünden başka görüş yoktur. İlah olan Ali, Ay'da oturmaktadır. Ay'daki siyah lekeler Ali b. Ebî Talib'in gözü ve ağzıdır. Gökteki yıldızların hepsi Nusayrîdir. Nusayrîler ibadet ederken Ay'a yönelirler.¹²⁸

Nusayrîlere göre Peygamberler nurdan yaratılmış, cesetleri olmayan, bir bedene bürünerek semadan inen, yemeyen içmeyen varlıklardır. Nusayrîlik'teki tenâsüh inancına göre kişi öldüğünde ruh başka bir bedene girerek tekrar dünyaya

¹²⁶ Hristiyanlar Hz. İsa'nın ilah olduğu ya da ilahın oğlu olduğuna inanırken, Nusayrîler ise Hz. Ali'nin ilah olduğuna inanmaktadırlar.

¹²⁷ İlyas Üzümlü, "Nusayrîlik", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007, ss. 270-274.

¹²⁸ Yörükân, *Müslümanlıkta Dinî Tefrika*, ss. 179-186; Üzümlü, "Nusayrîlik", ss. 270-274.

döner. Nusayrîler, Kur'an'ı kabul etmekle birlikte onun hükümlerini kendi hevalarına göre yorumlarlar. Mesela namaz ilah olan Ali'ye açılan bir kapıdır. Herhangi bir mekâna, özel bir duruşa ihtiyaç olmadan kutsal metin *Kitâbü'l-Mecmû*'daki dualar yapılarak kılınır.¹²⁹

2.7. Nusayriyye'nin İkinci Kurucusu Hasîbî'ye Göre Abdullah b. Sebe

Nusayrîliğin İbn-i Nusayr'dan sonra ikinci kurucusu Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî (ö.346/957) olarak bilinmektedir. Hasîbî, Nusayrîliğin itikad usullerini anlattığı *er-Risâletü'r-Rastibâşiyye* adlı kitabında Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye fırkası hakkında çok detaylı ve çarpıcı bilgiler vermektedir. Fakat konuyu fazla uzatmamak için bu bilgilerin bazılarının verilmesi ile yetinilecektir.

Hasîbî'nin verdiği bilgiye göre Abdullah b. Sebe bir Yahudi'dir ve İbn-i Sebe'ye tabi olanlar Sebeiyye olarak isimlendirilmiştir. Hasîbî'ye göre İbn-i Sebe aslen Farslıdır ve Yahudi akâidi ile Fars akaidini sentezleyerek Yahudi -Fars karışımı bir düşünce meydana getirmiştir.¹³⁰ İbn-i Sebe, Hz. Ali'nin vefatından sonraya kadar kendini İslam ile gizlemiştir.¹³¹ Yani İbn-i Sebe, takiyye yapmıştır. Takiyye, (تَقِيَّة) kişinin kendisine gelebilecek herhangi bir tehlike durumunda inancını gizleyip gerektiğinde de tam tersini söylemesidir. Takiyye bugün hemen hemen tüm Şîi fırkalarca benimsenmiş önemli prensiplerden birisidir.¹³²

Bu durum takiyyenin me'hazının nereden geldiği ile ilgili bize ipucu vermektedir. Abdullah b. Sebe'nin fikirleri ile Şîa'nın fikirleri arasındaki tam bir uyum olduğu bedâhaten ortadadır. İbn-i Sebe ile Şîiler'in fikirsel yakınlığının misali, aynı şeyi düşünen ve hayata aynı pencereden bakan iki kişiye benzemektedir.

2.8. Hasîbî'nin Hz. Ali'nin İlahlığı İle İlgili Getirdiği Deliller

Risâletü'r-Rastibâşiyye risalesinde Hasîbî, Hz. Ali'nin ilah olduğunun delillerini de nakletmiştir. Bu delillerin bazılarını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

¹²⁹ Üzüm, "Nusayrîlik", ss. 270-274.

¹³⁰ Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, *er-Risâletü'r-Rastibâşiyye fî Usûli'l-Akîdeti'n-Nusayriyyeti*, thk. Ruveü Cemal Ali, 2014, s. 18.

¹³¹ Hasîbî, *er-Risâletü'r-Rastibâşiyye*, s. 17.

¹³² Mustafa Öz, "Takiyye", *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, ss. 453-454.

2.8.1. Güneşin Battıktan Sonra Geri Döndürülmesi

Nusayrîliğin ikinci kurucusu Hasîbî'nin Hz. Ali'nin ilahlığına delil olarak naklettiği ilk olay şöyledir: Hz. Peygamber, bir gün ikindi namazını kılıp Ali b. Ebî Talib'in dizinin üstüne yatıp uyudu. Bu sebeple Ali b. Ebî Talib ikindi namazını kılamamıştı. Hz. Peygamber uyandığında güneş batmıştı. Hz. Peygamber Ali b. Ebî Talib'in ikindi namazını kılamadığını öğrendi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Allah'ın Güneşi geri döndüreceğini söyleyerek Ali b. Ebî Talib'in kalkıp namazını kılmasını istedi. Güneş, Ali b. Ebî Talib için biraz geri geldi. Ali b. Ebi Talib, ikindi namazını eda etti.¹³³ Daha sonra güneş battı.¹³⁴ Hasîbî, bu olayı Hz. Ali'nin ilahlığına delil olarak zikreder.

Hasîbî'nin aktardığımız bu rivâyetini tetkik ettiğimizde şu tespitleri yapabiliriz:

- Bu olayın Hz. Ali'nin ulûhiyyeti ile hiçbir alakası bulunmamasına rağmen Hasîbî, nedendir bilinmez kendi mezhebi olan Nusayrîliğin inancı gereği Ali b. Ebî Talib'i ilahlaştırabilmek için delil aramaktadır.
- Hasîbî, Güneş'in geri dönüşünü Hz. Ali'nin ilahlığı için delil getirirse de Güneşin battıktan sonra Allah tarafından geri döndürülmesi Hz. Peygamberin bir mu'cizesi ve onun risaletinin bir bürhânıdır. Mûcize, Peygamberlik iddiasında bulunan kişinin ancak Allah'ın yaratması ile gösterebildiği ve insanların benzerini getirmekten aciz olduğu olağanüstü olaylardır. Mûcize, nübüvvetin en büyük delili ve ispatıdır. Mûcizenin en önemli özelliği Allah'ın fiili olması ve Peygamber'in elinde zuhur etmesidir.¹³⁵
- Şîîliğin aşırı (Gulûv) fırkalarından birisi olan ve Hz. Ali'ye “ilah” diyen Nusayrîliğin ikinci kurucusu Hasîbî'nin aktardığı bu olayı Sünnî hadîs âlimleri de kendi kitaplarında zikretmişlerdir. O âlimlerden birisi olan

¹³³ Said Nursî, *Sözler*, Söz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 386.

¹³⁴ Bkz. Hasîbî, *er-Risâletü 'r-Rastibâşîyye*, ss. 156-157.

¹³⁵ Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *DİA*, XXX, Ankara, 2020, ss. 348-351.

aynı zamanda meşhur hadîs hâfızı¹³⁶ ve Buhârî şârihi İbn-i Hacer el-Askalânî (ö.852/1449), bu olayı *Fethu'l-Bâri* adlı kitabında şöyle aktarır:

عن اسماء بنت عميس أنه صلى الله عليه وسلم دعا لما نام على ركبة علي ففاتته صلاة العصر فردت الشمس حتي صلى علي ثم غربت و هذا ابلغ في المعجزة. أن الشمس ردت للنبي صلى الله عليه وسلم يوم الخندق.

*“Esmâ bint Umeys’in rivâyetine göre Hz. Peygamber, Hz. Ali’nin dizinde uyuyup ona ikindi namazını kaçırttığı için dua etti. Bu sebeple güneş, Hz. Ali namazını kılincaya kadar geri döndürüldü. Sonra güneş batırıldı. Hendek Savaşında meydana gelen güneşin (Allah tarafından) Hz. Peygamber için geri döndürülmesi olayı Hz. Peygamber’in açık bir mucizesidir.”*¹³⁷

2.8.2. Hasîbî’ye Göre Ali b. Ebî Talib Güneşle Konuştu mu?

Nusayrîliğin ikinci kurucusu Hasîbî’nin Ali b. Ebî Talib’in ilahlığına delil olarak getirdiği ikinci olay şudur: Hz. Peygamber, Ali b. Ebî Talib’e kendisiyle beraber sabah namazını kıldıktan sonra Bakî Mezarlığına gitmesini söyledi ve ona şöyle dedi: “güneş doğduğunda onu selamla! O da seni selamlayacak ve sana hitap edecek. Seninle beraber olan bazı münafıklar da güneşin sözünü işitecek.” Ali b. Ebî Talib: السلام عليك يا أول خلق الله الجديد “Selam sana! Ey sürekli yaratan Allah’ın ilk yarattığı” diyerek güneşi selamladı. Güneş de Arapça lisanla şöyle cevap verdi:

يا أول يا آخر يا ظاهر يا باطن يا من بكل شيء عليم و علي كل شيء قدير

“Ey evvel, ey âhir, ey zâhir, ey bâtın, ey her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten.” Orada bu olaya şahit olan bazı münafıklar hayret içinde kaldılar ve “Muhammed bizi Ali hakkında aldattı” diyerek Hz. Peygamber’e geldiler ve şöyle dediler:

¹³⁶ Metin ve senedleriyle beraber 100.000 hadîsi ezberleyen ve senedlerdeki râvileri cerh-ta’dil açısından bilen âlime hadîs hâfızı denmektedir. Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, Marmara üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 103; M. Yaşar Kandemir, “*Hâfız*”, *DİA*, XV, İstanbul, 1997, ss. 78-80.

¹³⁷ İbn-i Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bâri bi Şerhi'l-Buhârî*, I-XIII, nşr. el-Mektebetü's-Selefiyye, Mısır, 1380, C. VI, s. 222.

يا رسول الله علي رب العزة و أنت تقول لنا أنه بشر مثلنا، سمعنا الشمس تخاطب
عليا بما وصف الله به نفسه .

“Ya Rasûlallah! Ali, izzetin rabbidir ve sen bize Ali’nin de bizim gibi bir beşer olduğunu söylüyorsun. Fakat biz güneşin, Allah’ın kendisini onunla vasıflandığını, Ali ile konuştuğunu işittik” dediler. Hz. Peygamber, güneşin doğru söylediğini bildirdi.¹³⁸

Hasîbî’ye göre Hz. Peygamber, onların Ali b. Ebî Talib hakkında işittikleri kelimeler olan evvel, ahir, zahir, batın, külli şey’in alîm ve külli şey’in kadîr kelimelerini şu şekilde şerh etti: “Ali evveldir yani o, Allah’a ve rasûlüne ilk iman eden kişidir. Ali âhirdir yani ben nebilerin sonuncusuyum, o (Ali) de vasîlerin sonuncusudur. Ali zâhirdir yani o, benim ilmimi ortaya koyup açıklayandır. Ali bâtındır yani rabbimin bana öğrettiklerini, gizlimi ve sırrımı saklayandır. Ali her şeyi bilendir. Ali her şeye gücü yetendir.”¹³⁹

2.8.3. Hz. Ali’nin Güneşle Konuşması Üzerine Değerlendirme

Hasîbî’nin naklettiği yukarıdaki bilgilere göre şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

- 1) Hasîbî’nin rivâyetlerine baktığımızda Hz. Ali’nin ilahlığı ile ilgili somut hiçbir bilgi mevcut değildir.
- 2) Hasîbî’nin Hz. Ali’yi vasıflandırdığı sıfatlar aslen Allah’a ait sıfatlardır. Allah’a ait bu sıfatların bir beşerde bulunması mümkün değildir.

Başka bir ifade ile Hasîbî, kendince Allah’a ait sıfatları Hz. Ali’ye de nispet ederek onu ilahlaştırmak istemektedir. Bu aslında hulûl inancıdır. Hulûl; ilahın zatının ya da sıfatlarının mahlûkattan birine intikal etmesi ve Allah’ın insan veya maddi bir varlık şeklinde ortaya çıkmasıdır. Daha açık bir ifade ile ulûhiyyetin bedenleşmesi demektir.¹⁴⁰ Hulûl inancı, Zerdüştlük gibi eski İran dinlerinde olduğu gibi günümüzde dahi Hıristiyanlık’ta ve Şîiliğin aşırı (gulûv) fırkalarında belirgin

¹³⁸ Bkz. Hasîbî, *er-Risâletü ’r-Rastibâşîyye*, ss. 159-160.

¹³⁹ Bkz. Hasîbî, *er-Risâletü ’r-Rastibâşîyye*, s. 160.

¹⁴⁰ Kürşat Demirci, “*Hulûl*”, *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, ss. 340-341.

olarak görülmektedir. Hulûl inancını ilk defa ortaya atan ve ilahi vasıfların Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerde bulunduğunu söyleyen kişi Abdullah b. Sebe'dir.¹⁴¹ Hasîbî, Ali b. Ebî Talib'in ilahi sıfatlara sahip olduğunu söyleyerek onu Allah'ın şeriki (ortağı) yapmaktadır.

- 3) Sahih kaynaklarda vasîlikle ilgili hadîs olmamasına rağmen Hasîbî'nin Ali b. Ebî Talib'e vasîlerin sonuncusu (Hz. Peygamber'in vasîsi) demesi, onun bu rivâyetlerinin uydurma olduğunu göstermektedir. Hasîbî'nin tabiriyle Hz. Ali'nin zâhir olmasını şöyle yorumlamak da mümkündür:

Hasîbî'nin aktardığı bilginin aksine Hz. Ali, Hz. Peygamber'in ilmini açıklayan tek kişi değildir. Başta müçtehid sahabiler olmak üzere ashâb-ı kiram hazretleri de Kur'an ayetlerinin ve Hz. Peygamber'in hadîslerinin izahı hususunda önemli vazifeler yapmışlardır.

- 4) Hasîbî, Şîilerin de iddia ettiği gibi Ali b. Ebî Talib'in Hz. Peygamber'in sırrını saklayan kişi olduğunu söylemiştir. Fakat tarihî kaynakların bildirdiğine göre Hz. Peygamber'in sırdaşı, sahâbiler arasında sırr-ı mahrem olarak bilinen ve aslen Yemenli olan Huzeyfe b. Yemân (ö.36/656)'dır. Hz. Peygamber, başka hiçbir sahabiye vermediği bazı bilgileri Hz. Huzeyfe'ye vermiştir. Bu bilgiler arasında münafıkların isimleri ve ileride vukû bulacak fitne olayları ile ilgili haberler vardır.¹⁴² Bu bilgilere göre Hasîbî'nin bu rivâyeti doğru değildir. O, Ali b. Ebî Talib'i ilah yapabilmek için her yolu denemektedir.
- 5) Bunun dışında Hasîbî'nin bu bilgileri verirken onları hangi kaynaktan aldığını belirtmemiş olması onun rivâyetlerine şüphe ile bakılmasına sebep olmaktadır.
- 6) Ayrıca Hasîbî'nin yukarıda zikredilen Hz. Ali'nin Güneşle konuştuğu şeklindeki bilgiye Sünnî (Ehl-i Sünnet) kaynaklarda rastlanmamıştır. Hasîbî'nin bu rivâyeti daha çok Şîi kaynaklarda geçmektedir. O

¹⁴¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Hulûl", *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, ss. 341-344.

¹⁴² Selman Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, ss. 434-435.

kaynaklardan birisi de Muhammed b. Bâkır el-Meclisî (ö.1110/1698)'nin *Bihâru'l-Envâr* adlı eseridir.¹⁴³

Bihâru'l-Envâr, Şîi-İmâmî rivâyetlerin hepsini toplayan bir eser olmasına rağmen içinde İslam ümmetinin vahdetine zararlı uydurma bilgiler de mevcuttur. Şîi imamlara insanüstü vasıflar veren kerametlere yer verilmesi ve İbn-i Sebe gibi ilk üç İslam halifesini kötüleyen ifadelerin mevcudiyeti bu kitabı itibarsızlaştırmakta ve güvenilirliğine gölge düşürmektedir.¹⁴⁴

2.8.4. Ali b. Ebi Talib'in İlah Olarak Ölülere Diriltmesi İddiası

Hasîbî'nin Nusayrîliğin akâid esaslarını açıkladığı *Rastibâşiyye* kitabında anlattığı ve Ali b. Ebî Talib'in ilah olduğunun delillerinden birisi de Hz. Ali'nin ölülere dirilttiği şeklindeki bilgidir.

Hasîbîye göre Hz. Ali Kûfe'de iken Abdullah b. Sebe ve onun arkadaşlarından on kişiyi Uhdud çukurunda yaktırmıştır. Bunun sebebi, Sebeîler'in Ali b. Ebî Talib'e أنت ربنا (sen rabbimizsin) demeleridir. Hz. Ali, Sebeîleri yaktırdıktan sonra Bürûc suresini ... الي آخر التلاوة والسماء ذات البروج... tilâvet ederek elli beş tekbirle onların (cenaze) namazını kıldırmasıdır. Hasîbî'ye göre Bürûc Sûresi ateşte yakılan Sebeîler için özel olarak indirilmiştir.¹⁴⁵

Hasîbî'nin verdiği diğer bilgiye göre Hz. Ali, İbn-i Sebe ve arkadaşlarını yaktırıp defin ettirdikten bir gün sonra diriltmiştir. Sebeîler, dirildikleri zaman yeşil elbiseler ve dünyada misli koklanmamış güzel kokular içinde evlerinin kapılarında oturuyorlardı. Bunun üzerine Kûfe ehli Ali b. Ebî Talib'e gelerek şunları söylediler:

“Ya emîra'l-mü'minîn! Abdullah b. Sebe ile beraber on arkadaşını dün yaktırmıştınız. Bugün onları dirilttiniz ve onlar yeşil hülleler ve güzel kokular içinde evlerinin kapılarında oturuyorlar, çarşıda geziyorlar.” Ali b. Ebî Talib ise onlara şöyle cevap verdi: “Dün onları ateşte yaktırdım ve defnettım. Sizler de buna şahit

¹⁴³ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-Envârî'l-Câmi'a li-Düreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr*, I-CX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1983, C. XXXXI, s. 169.

¹⁴⁴ Mustafa Öz, “*Bihâru'l-Envâr*”, *DİA*, VI, İstanbul, 1992, ss. 139-141.

¹⁴⁵ Bkz. Hasîbî, *er-Risâletü'r-Rastibâşiyye*, ss. 163-164.

oldunuz ki onların namazını kıldım. Bundan sonra Allah onları diriltti ve Allah dilediğini yapar” dedi.¹⁴⁶

2.8.5. Hz. Ali’nin Ölüleri Dirilttiği İddiası Neler Söyler?

Hasîbî’nin naklettiği yukarıdaki bilgiler üzerine bazı değerlendirmeler yapılabilir. Hasîbî’nin *Rastibâşîyye* risalesinde Ali b. Ebî Talib’in ölüleri diriltmesini onun ulûhiyyetinin delilleri arasında sayması sapkın bir düşüncedir. Onun verdiği bilgiye göre Hz. Ali, ölüleri Allah’ın dirilttiğini açık açık beyan ederken Hasîbî, bunun tam tersini yani Ali b. Ebî Talib’in ölüleri dirilttiğini söylemekte ve bunu onun ilahlığına dayanak yapmaktadır.

Fakat Hasîbî’nin verdiği bu bilgi akli ve vicdanı bozulmamış bir insanın kabul edebileceği bir şey değildir. Hiçbir sahih kaynakta Hz. Ali’nin ölüleri dirilttiği ile ilgili bir bilgi yoktur. Kendi varlığını bir yaratıcıya borçlu olan âciz insan nasıl ilah olabilir? Ali b. Ebî Talib 40/661’in yılında vefat ettiği tarihî kaynaklarca sabittir. Bu durumda bir ilah nasıl ölür? Ölen kişi ilah olabilir mi? Bugün insanları yakarak öldüren bir ilah acaba pişman mı oldu da yarın yaktığı kişileri diriltiyor?

Bu sayılan sebeplerden ötürü Hz. Ali’nin ilahlığı aklen de naklen de mümkün değildir. Fatıma bint Esed ve Ebû Talib’ten doğmuş olan Hz. Ali, Allah tarafından yaratılmış bir kuldur. Dolayısıyla Hasîbî’nin verdiği bu bilgi doğru değildir. O, naklettiği bu yanlış bilgilerle Hz. Ali’yi ilahlaştırmak istemektedir. Fakat onun bu çabası beyhudedir. Hasîbî’nin Hz. Ali’yi ilahlaştırması Hristiyanların da Hz. İsa’yı ilahlaştırmasına benzemektedir. Hasîbî’nin Hz. Ali hakkında söylediklerinin benzerini de Necran Hristiyanları Hz. İsa hakkında söylemiştir. Bu cihetle Hz. Ali’nin ilahlaştırılması taklitten başka bir şey değildir.

Hatırlanacağı gibi Hz. Peygamber’in daveti üzerine 10/631 senesinde Necran Hristiyanlarından bir heyet Medine’ye gelerek Hz. İsa hakkında Allah Rasûlüne sorular sormuşlardı. Hz. Peygamber, Hz. İsa’nın da Allah’ın bir kulu olduğunu söylediğinde Necran heyeti buna itiraz ederek Hz. İsa’nın ölüleri dirilttiğini, hastaları iyileştirdiğini, gayb’dan haber verdiğini ve çamurdan kuş yapıp ona üfleyince

¹⁴⁶ Bkz. Hasîbî, *er-Risâletü’r-Rastibâşîyye*, ss. 164-165.

canlandığını söyleyerek onun ilah olduğunu savundu.¹⁴⁷ Hz. İsa'nın göstermiş olduğu bu olağanüstü haller Allah'ın mucizesi olup onun Peygamberliğine bir delildir. Bu mûcizeler Kur'an ayetleriyle sabit¹⁴⁸ olduğu için iman edilmesi zarurîdir.

Hal böyle iken Hasîbî'nin Hz. Ali'nin ölülerini dirilttiğini söyleyerek kendince onu ilahlaştırması onun iddiasının doğru olmadığını gösterir. Kendisi aslen Yemen Yahudisi olan Abdullah b. Sebe de Hz. Ali'ye "ilah" demiştir. Yahudiler ise Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğuna inanmaktadırlar. İbn-i Sebe bu yeni görüşüyle (Hz. Ali'ye ilah diyerek) kendi Yahudiliğini de aşarak yeni bir yola girmiştir. Böyle bir adamın hem Yahudiliğine hem de Müslümanlığına şüphe duyulur.

Hasîbî'ye göre İbn-i Sebe, Yahudi iken Yûşa b. Nun'un Hz. Musa'nın halifesi olduğunu söylerken, sûreten Müslüman olduğunda Yûşa hakkında söylediklerinin benzerini Hz. Ali hakkında söylemeye başlamıştır.¹⁴⁹ Yani İbn-i Sebe'ye göre Hz. Muhammed'den sonra halife Hz. Ali olmalıydı.

2.8.6. Hasîbî'ye Göre Sebeiyye Fırkasının İtikadi Görüşleri

Hasîbî, Nusayriliğin akâid esaslarını anlattığı *Rastibâşîyye* risalesinde İbn-i Sebe ve Sebeiyye fırkasının görüşlerini de şöyle sıralar:

- Ali b. Ebî Talib, ilahtır.
- Ebû Bekir, Ömer, Osman ve diğer bütün sahabiler ta'n edilmeli ve onlardan teberrî edilmelidir.
- Yûşa b. Nun Hz. Mûsâ'nın halifesi olduğu gibi, Ali b. Ebî Talib de Hz. Muhammed'in halifesidir ve Hz. Ali'nin imameti farz'dır.
- Ali b. Ebî Talib ölmemiş, öldürülmemiştir ve o semada'dır. Ra'd (gök gürültüsü) onun sesidir. Bu yüzden Şiîliğin Nusayrî koluna mensup

¹⁴⁷ Köksal, *İslam Tarihi*, C. X, ss. 200-201; İbn-i Kesîr, İsmail b. Şihâbiddin, *Tefsir'ül-Kur'an'il-Azim*, trc. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2018, C. II, ss. 234-235; Murat Sarıcık, *Put Hicaz'ın Beş Putu Ve Çağdaş Putlar*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2014, s. 291.

¹⁴⁸ Âl-i İmran Sûresi, 3/49.

¹⁴⁹ Hasîbî, *er-Risâletü'r-Rastibâşîyye*, s. 17.

olanlar gök gürültüsünü işittikleri zaman “es-selâmü aleyke ya emîra’l-mü’minîn” derler.¹⁵⁰

- Sebeîlere göre, Ali b. Ebî Talib tekrar dünyaya dönecek (Rec’at) ve zulüm ile dolan arz’da adaletle hükmedecektir.
- Hz. Peygamber, kendisine gelen vahiylerin onda dokuzunu saklamıştır.¹⁵¹

2.8.7. Hasîbî’nin Sebeiyye Tasviri Üzerine Bir Değerlendirme

Hasîbî’nin Sebeiyye Fırkası hakkında verdiği bu bilgiler üzerine Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye fırkası hakkında şu değerlendirmeler yapılabilir:

- 1) Görüldüğü gibi Abdullah b. Sebe Yahudi iken inandığı fikirlerini sûreten İslam olduktan sonra Müslümanlar arasında yaymıştır. İbn-i Sebe’nin fikirleri ile bugünkü İmâmiyye Şîası ve diğer aşırı (Gulûv) Şîi fırkaların fikirleri arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. Bu sebeple Şîiliğin fikrî altyapısını oluşturan kişi Abdullah b. Sebe’dir denilebilir. Çünkü Şîa, inanç esaslarının temel karakterini İbn-i Sebe’nin ortaya attığı bozuk fikirlerden almıştır. Başka bir tabirle ifade edecek olursak, Şîiliğin DNA’sı incelense Abdullah b. Sebe’nin fikirleri görülecektir.
- 2) İlk üç halifeden ve sahabilerin çoğundan (kendileri gibi düşünmeyenlerden) uzaklaşmak anlamına gelen teberrî, İmamiyye Şîası’nın temel esaslarından birisidir.¹⁵² Teberrî düşüncesinin bugün Şîa mezheplerinin temel umdelerinden birisi olması da bu fikrin köklerinin Abdullah b. Sebe’ye dayandığını göstermektedir.
- 3) Allah’ın senâsına mazhar olan, Hz. Peygamber’in her zaman yanında olup i’layı kelimetullah (Allah’ın ismini yüceltmek) uğruna mücadele eden, birisi sıddık, ikisi şehit, İslam Devleti’nin ilk üç halifesinden teberrî etmek yani uzaklaşmak hangi akılla izah edilebilir? Bu sahabileri düşman görüp onları kınamak Allah’a ve onun rasûlüne karşı cephe almak değil midir?

¹⁵⁰ Benzer bir rivâyet için bkz. Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 46.

¹⁵¹ Hasîbî, *er-Risâletü’r-Rastibâşîyye*, ss. 18-19.

¹⁵² Mustafa Öz, “*Teberrî*”, *DİA*, XXXX, İstanbul, 2011, ss. 214-215.

- 4) Hasîbî'nin verdiği bilgiye göre İbn-i Sebe'nin Hz. Ali'ye ilahlık isnad etmesi Kur'anî hükümlere tamamen zıttır ve sapkın bir düşüncedir.
- 5) Mahlukât ile Allah'ın sıfatları birbirinden farklıdır. Mahlûkat hâdistir. Yani sonradan yaratılmıştır. Allah ise ezeli ve ebedidir, vâcibü'l-vücûd'tur. Yani varlığı zorunludur ve var olmak için hiçbir şeye muhtaç olmayandır. Hal böyle iken Fatıma b. Esed ve Ebû Talib'ten olma yani bir anne ve babadan doğmuş olan Hz. Ali -haşa- nasıl ilah olabilir?
- 6) Sebeîlerin Hz. Ali'nin ölmediğini iddia etmeleri de İslamî hükümlere taban tabana zıttır. Çünkü Allah, Kur'an'da **كل نفس ذائقة الموت** ayeti ile bütün nefislerin ölümü tadacağını bildirmiştir.¹⁵³ Bu sebeple bir ayetin inkârı bütün ayetlerin inkârı gibidir.
- 7) Sebeîlerin Hz. Peygamber'in Kur'an'ın onda dokuzunu sakladığını söylemeleri, düşmanlarının bile ittifakıyla hayatında hiç yalan konuşmayan Hz. Peygamber'e apaçık bir iftiradır. Eğer bir insan Fahr-i Kâinat ve Hâtemü'l-Enbiyâ olan Efendimize alenî olarak iftira atarsa o, yalancı ve müfteri olur ve onun Müslümanlığına da şüphe ile bakılır. Hasîbî'nin yukarıda verdiği bilgiler tahlil edildiğinde şöyle bir çıkarım yapılabilir:

Sebeîler, Allah Rasûlü'ne en ileri derecede hakaret etmekte ve -haşa- onu misli görülmeyen büyük bir sahtekâr olarak görmektedirler. En azılı İslam düşmanları bile Hz. Peygamber'e böyle bir söz diyemezken, Sebeîlerin yalanlarla Allah Rasûlü'nün kendine gelen vahiyleri sakladığını söylemeleri mesnedsiz bir iddiadır.

2.8.8. Hz. Ali'nin Ölmediği İddiasının Hz. İsa'nın Ölmediğine Benzetilmesi

Allah Teâlâ, Kur'an'ı Kerîm'de Nîsa Sûresinin 157. ayetinde Yahudilerin Hz. İsa'yı öldürdük demelerini şu sözlerle red ve tekzip etmiştir:

¹⁵³ Bkz. Enbiyâ Sûresi, 21/ 35; Ankebut Sûresi, 29/57.

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا

“Ve onların sözü, biz Allah’ın Peygamberi Meryem oğlu İsa’yı öldürdük demeleriydi. Onu öldürmediler ve asmadılar. Velâkin (öldürdükleri) onlara (İsa) gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilafa düşenler bu hususta kesin bir şüphe içindedirler. Onların bu konuda zanna ittiba etme dışında hiçbir bilgileri yoktur. Onu (İsa) kesinlikle öldürmediler.”¹⁵⁴

Hız. İsa’nın ölmediği ve Allah’ın onu kendi katına kaldırdığı Kur’an ayetiyle¹⁵⁵ sabittir ve inanılması zaruridir. Fakat Ali b. Ebî Talib’in ölmediği ile ilgili Sebeîlerin saçmalıklarından başka hiçbir bilgi yoktur. Onun ölmediği ve ilah olduğuyla ilgili Abdullah b. Sebe’nin iddiaları yalandır.

2.8.9. Hız. Ali’nin Ölmediği Fikrini Geçersiz Kılan Deliller

Hasîbî verdiği bilgiye göre; Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye Fırkasının Hız. Ali’nin ölmediği düşüncesinin tam zıddına Peygamber Efendimiz, Ali b. Ebî Talib’in nasıl vefat edeceğini (şehit edileceğini) ihbâr-ı bi’l-gayb cihetiyle ona haber vermiştir. Rivâyete göre Hız. Ali ve Hız. Ammar b. Yâsir, 2/623 senesinde yapılan Uşeyre Gazvesinde beraberlerken Hız. Peygamber onların yanlarına gelmiş ve Hız. Ali’ye şöyle demiştir:

يا أبا تراب! ألا أحدثكما بأشقي الناس رجلين ؟ قلنا: بلي يا رسول الله، قال: أحمرثمود الذي عقر الناقة، والذي يضربك يا علي علي هذه، يعني قرنه، حتي تبل منه هذه، يعني لحيته.

“Ey Ebâ Turâb! Size insanların en şakisi iki adamı haber vereyim mi? Hız. Ali ve Hız. Ammar da evet, ey Allah’ın Rasûlü dediler. Bunun üzerine Hız. Peygamber: Birisi Semûd kavminin Uhaymiri ki o deveyi kesendir. (Diğeri) Ey Ali, senin şurana

¹⁵⁴ Nîsa Sûresi, 4/157.

¹⁵⁵ Nîsa Sûresi, 4/158.

(alnına kılıçla) vuracak kişidir. Hatta o yaranın kanından bu (senin sakal) ıslanacak.”¹⁵⁶

Hiz. Ali, Yemen’in Himyerî kabilesine mensup İbn-i Mülcem (ö.40/661) tarafından hançerlendiğı zaman, onun yarasının tehlikeli olduğunu düşünenler ağır yaralı olan halifenin yanına geldiler. Onlar arasında Yemen’in Becîle kabilesine mensup bir sahâbi olan Cündüb b. Abdullah vardı. O, Hiz. Ali’ye gelerek şöyle dedi:

“إن فقدناك و لا نفقدك فنبيع الحسن؟” “Eğer seni kaybedersek, (seni kaybetmeyelim) senden sonra Hiz. Hasan’a biat edelim mi?” dedi. Bunun üzerine Hiz. Ali ona şöyle cevap verdi:

“لا أمرکم ولا أنہاکم و أنتم أبصر.” “Bunu size ne emrederim ne de nehyederim. Siz bilirsiniz.”¹⁵⁷ Hiz. Ali daha sonra Hiz. Hasan ve Hiz. Hüseyin’i çağırdı ve onlara takvâyı, namazı ve zekâtı emretti ve Allah’ı zikrederek vefat etti.¹⁵⁸

Görüldüğü üzere rivâyet Ali b. Ebî Talib’in kesin olarak öldüğünü bildirmektedir. Buna rağmen Sebeîlerin onun ölmediğini iddia etmeleri sapkın bir düşüncedir. Madem Hiz. Ali ilahsa o halde nasıl ölebilir? Hiz. Ali’nin son anlarında yanında olanlar; onun da fani olup öleceğini bildiklerinden ona “senden sonra kime biat edelim?” demişlerdir. Yani senden sonra demek sen öldükten sonra anlamına gelir. Ali b. Ebî Talib eğer ölmediyse niçin “Hasan’a biat edebilirsiniz” demiştir?

Ali b. Ebî Talib, eğer Sebeîlerin dediğı gibi bir ilahsa neden ibadet ediyor, namaz kılıyor, yiyor, içiyor? Hayatını devam ettirmek için başka şeye muhtaç olanın ilah olması nasıl düşünülebilir? Hiz. Ali, Sebeîlere göre madem ilahsa İbn-i Mülcem tarafından nasıl şehit edildi? Bir ilah, bir kul tarafından nasıl hançerlenip öldürülebilir? İslam inancına göre şehitler cennete giderler. O zaman -haşa- ilah olan Ali b. Ebî Talib de bu durumda cennete gidecektir. Böyle akıl almaz saçma sapan düşünceye sahip birisinin İslam ile bağı kopmuş demektir. Sebeîler, Hiz. Ali’nin ilah

¹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-L, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid ve Aharûn, nşr. Müessesetü’r-Risâle, y.y., 2001, C. XXX, s. 257.

¹⁵⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 257; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas- Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, I-II, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1966, C. I, s. 587; Murat Sarıcık, *Sorularla Hiz. Hasan*, Hilal Ofset Matbaası, Isparta, 2018, s. 32.

¹⁵⁸ Muhammed b. Afîf el-Hudârî, *İmâmü’l-Vefâ*, el-Mektebetü’s-Sekâfiyye, Beyrut, 1982, s. 200.

olduğu yönündeki düşünceleri ile İslam ümmetini zehirlemişler, ümmetin vahdetine ağır bir darbe vurmuşlardır.

Hız. Ali'nin şehâdetine delil teşkil eden başka bir bilgi ise Nîsa Sûresinin 69. ayetidir: “*Kim Allah'a ve rasûlüne itaat ederse işte onlar Allah'ın kendilerine inâm'da bulunduğu Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaşlardır.*”¹⁵⁹

Müfessir Âlûsî (ö.1270/1854)'nin bildirdiğine göre bu ayette (الشهداء) şühedâ ile işâret edilen Allah'a itaat yolunda ve Allah'ın adını yüceltmek uğruna (i'lây-ı kelimetullah) canlarını verenler olmakla beraber Hız. Ebû Bekir'den sonraki üç şehit halife olması da muhtemeldir.¹⁶⁰ *El-Câmi li-Ahkâmî'l-Kur'an* adlı tefsir kitabıyla meşhur tefsir, hadîs ve fıkıh âlimi Kurtubî (ö.671/1273), Nîsa Sûresi 69. ayetini tefsir ederken bu ayette geçen (الشهداء) şühedâ lafzı ile muradın Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali olduğunu söyler.¹⁶¹ Ayette şühedâ kelimesi çoğul (cem') olarak gelmiştir. Cem'in ekalli (en azı) üçtür¹⁶² kaidesine göre burada Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali'nin şehâdetlerine gaybî bir surette işâret vardır.¹⁶³

Yukarıda zikredilen ayet başta olmak üzere Allah, Kur'an'ı Hakîm'in birçok yerinde bütün nefislerin öleceğini ve *كل شيء هالك الا وجهه* ayeti¹⁶⁴ ile de kendi zâtı dışında her şeyin yok olacağını haber vermiştir. Hatta Hız. Peygamber de Hız. Ali'nin nasıl öleceğini en ince detaylarıyla ihbâr-ı bi'l-gayb cihetiyle ona bildirmiştir. Sebeîlerin, Hız. Ali'nin ölmediğini iddia etmeleri, onların Allah'a ve onun Peygamberine imanlarında problem olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca Sebeîlerin Hız. Ali'nin ölmediği şeklindeki iddiaları aklen ve naklen geçersizdir.

¹⁵⁹ Nîsa Sûresi, 4/69.

¹⁶⁰ Mahmûd b. Abdillâh, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve Seb'i'l-Mesânî*, I-XVI, thk. Ali Abdülbârî Atıyye, nşr. Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut, 1415, C. III, s. 75.

¹⁶¹ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmü'l-Kur'an*, I-XX, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Atfîş, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire, 1964, C. V, s. 272.

¹⁶² İbn-i Âbidin, Muhammed Emin, *Hâşiyetü Reddû'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-VI, nşr. Şeriketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü, Mısır, 1966, C. III, s. 802; Dâmat Efendi, Abdurrahman b. Muhammed, *Mecmau'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, I-II, nşr. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1319, C. II, s. 291.

¹⁶³ Nursî, *Lem'alar*, s. 69.

¹⁶⁴ Kasas Sûresi, 28/88.

2.9. Ayetlerin Sayıları Hususundaki İhtilaf Ayetlerin Gizlendiğini Gösterir mi?

Tefsir, hadîs, fıkıh, Arap Dili ve Edebiyatı alanlarındaki eserleriyle tanınan büyük İslam âlimi Celaledin es-Suyûtî (ö.911/1505)'nin verdiği bilgiye göre Kur'an'daki ayet sayısı hususunda tam bir ittifak olmamakla birlikte 6000, 6204, 6214, 6219, 6236 olarak farklı tespitler yapılmıştır.¹⁶⁵ Ayet sayılarındaki bu farklılığın sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür:

- 1) Sûrelerin başlarında bulunan besmele ve hurûf-u mukattaa'ların müstakil birer ayet olup olmadığı ile ilgili âlimlerin farklı görüşlerinin olmasıdır. Mesela Şâfîlilere göre surelerin başındaki besmele o suresinin bir ayetidir. Hanefilere göre besmele başında bulunduğu sureden bir ayet olmayıp Kur'an'dan bir ayettir. Sûreleri birbirinden ayırmak için konulmuştur.¹⁶⁶
- 2) Hz. Peygamber'in kendisine vahiy olunan ayetleri okurken veya karşılaşılan bir hâdisede ayetle ilgili açıklama yaparken ayet başlarında durmuştur. Bu olaya şahit olan sahabiler ayetin tam yerini öğrenince Hz. Peygamber, ayeti vaslederek kıraat etmiştir. Bu durum birkaç ayetin tek bir ayetmiş gibi anlaşılmasına sebep olmuştur.¹⁶⁷
- 3) Bazı ayetlerin birden fazla ayet olarak sayılmalarıdır. Mesela İhlas Sûresi Mekkeliler ve Şamlılara göre 5 ayet, Basralılar, Medineliler ve Kûfelilere göre 4 ayettir. Surede geçen (لَمْ يَكْ) Mekkeliler ve Şamlılara göre müstakil bir ayettir.¹⁶⁸

Kur'an'daki ayet sayısını ortalama 6000 olarak ve sûre sayısı 114 olarak alındığında (sure sayısı hususunda ihtilaf yoktur.) basit bir hesaba göre Kur'an'daki sûrelerin onda biri 114 sûre ise geri kalan onda dokuzu (saklandığı iddia edilen) 1026 sûre yapar. Yani toplam sûre sayısı 1140 eder.

¹⁶⁵ Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmü'l-Kur'an*, I-IV, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, nşr. el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Mısır, 1974, C. I, s. 232.

¹⁶⁶ Ali Öge-Halil İbrahim Üren, "Ayet Sayılarındaki İhtilafların Sûrelere Göre Tespiti", *Hitit İlahiyat Dergisi*, 2021, C. 20, S. 2, ss. 924-925.

¹⁶⁷ Öge-Üren, "Ayet Sayılarındaki İhtilafların Sûrelere Göre Tespiti", s. 924.

¹⁶⁸ Öge-Üren, "Ayet Sayılarındaki İhtilafların Sûrelere Göre Tespiti", s. 950.

2.9.1. Ayetler Konusunda Sebeîlere Sorulması Gerekenler

Sebeîlere göre Hz. Peygamber -hâşâ- Kur'an'ın onda dokuzunu gizlediye 1140-114= 1026 tane sureyi gizlemiştir. Aynı hesap ayetler için de yapıldığında ayetlerin toplamı 60.000, onda biri 6000 ayet yapar. 60.000-6000= 54000 ayet Sebeîlerin batıl iddiaları ile -hâşâ- Hz. Peygamber tarafından gizlenmiştir. Bu mümkün değildir. O zaman yalancı, müfteri Sebeîlere şu soruların sorulması gerekir:

- Gizlenen ayetler hangileridir?
- Peygamberimizin bu ayetleri sakladığını kim görmüştür?
- Peygamberimizin vahiyleri saklamadaki amacı nedir?
- Bu saklı ayetler şu an nerededir?
- Eğer Sebeîlerin dediği gibi Hz. Peygamber kendisine gelen vahiyleri -hâşâ- gizlediye vahyin sahibi olan Allah'ın Peygamber'in gizlediklerini ortaya çıkarması gerekmez miydi? Ya da -hâşâ- Allah'ın vahiylerin gizlendiğinden haberi mi yoktu?
- -Hâşâ- Peygamber'in gizlediklerini ortaya çıkarmaya Allah'ın kudreti mi yetmedi?
- Yoksa Allah -hâşâ- Peygamber'in vahiyleri sakladığı yeri mi bilemedi?
- Hz. Peygamber vahiyleri Allah'tan emir alarak mı gizledi? Bu ve benzeri sualleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Fitne faaliyetlerinde kullandıkları en temel (argümanları) özellikleri yalan olan Sebeîyye Fırkasının önce bu soruları cevaplaması gerekir. Allah'a ve onun rasûlüne inandığını iddia eden Sebeîlerin Hz. Peygamber'in vahiyleri sakladığını söylemesi Allah'a ve Peygamber'e apaçık bir iftira olmaz mı?

Abdullah b. Sebe ve Sebeîyye fırkasının, Hz. Peygamber'in -hâşâ- vahiylerin onda dokuzunu gizlediği yönündeki söylemleri yukarıda zikredilmişti. Halbuki Allah-u Teâla, Kur'an'ın birçok ayetinde Hz. Peygamberin vazifesinin insanlara vahyi ulaştırmak olduğu beyan etmiştir.

2.9.2. Kur'an Ayetlerine Göre Hz. Peygamber Vahyi Saklamadı

Allah Kur'an'da Hz. Peygamber'in vazifesinin tebliğ olduğunu ve kendisine vahyolunan ayetleri gizlemediğini açıkça beyan etmiştir. Mesela, Maide Sûresinin 67. Ayetinde

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan onun mesajını tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacak. Muhakkak ki Allah kâfirler güruhunu hidayete erdirmez” buyrulmuştur.

Tebliğ, “Bir şeyi ya da haberi ulaştırmak” manasına gelmektedir. Dinin temel prensiplerini ihtiva eden kelimeler ilmine göre ise tebliğ, Peygamberlerin Allah'tan gelen vahiyleri insanlara ulaştırmasıdır.¹⁶⁹

Hakka Sûresinde de Allah-u Teâlâ, Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurur:

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ

*“Eğer Peygamber bizim üzerimize bazı sözler uydurmuş olsaydı, muhakkak onu yakalar ve sonra onun şah damarını koparırdık. Sizden hiç kimse de buna mâni olamazdı.”*¹⁷⁰

Şu halde Hz. Peygamber'in kendisine vahyolunan ayetlerin bazılarını saklaması, onları değiştirmesi, Kur'an'dan bazı ayetleri çıkarması ya da ayetlere ilave yapması mümkün değildir.¹⁷¹ Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye Fırkasının Hz. Peygamber'in vahiyleri sakladığı yönündeki iddiaları yalan ve iftiradan başka bir şey olamaz. Düşmanlarının bile ittifakıyla hayatında hiç yalan söylememiş bir Peygamberi yalancılıkla itham etmek ağır bir vebaldir. Gönderilen kişi (elçi), kendisini gönderenin şanına layık olur ve gönderenden haber verir. Hz. Peygamberi yalancılıkla itham etmek hakikatte onu gönderen Allah'ı yalanlamak olur.

¹⁶⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Kelam”, DİA, XXV, Ankara, 2022, ss. 196-203.

¹⁷⁰ Hakka Sûresi, 69/44-47.

¹⁷¹ İbn-i Kesîr, Tefsir'ül-Kur'an'il-Azim, IX/554; Yazır, Hak Dîni Kur'an Dili, VIII/77; <https://www.sivasmemleket.com.tr/vahiyde-eksiltme-ekleme-ve-saklama-olmaz> (e.t. 12.05.2023).

2.10. Sebeiyye Fırkasına Göre İmamet Hz. Ali'ye Farz mı?

Yukarıda da değinildiği gibi Sebeiyye Fırkasının Hz. Ali'nin imametinin farz olduğu yönündeki iddiaları da geçersizdir. Eğer Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin halife olup onun yerine geçeceği ile alakalı bir nas (âyet ya da hadîs) olsaydı Hz. Ali ve diğer sahabiler Hz. Ebû Bekir'in hilafete geçmesine itiraz eder ve onun hilafetini asla kabul etmezlerdi. Ayrıca sahabiler Hz. Ali'nin imameti ile ilgili nassı yerine getirmedikleri için günahkâr olurlardı.

Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden sonra halife olacağı yönünde hiçbir bir nas yoktur. Ali b. Ebî Talib'in imameti ile ilgili haberler Şîi çevrelerce uydurulmuştur.¹⁷² Şayet Hz. Ali'nin imameti ile ilgili bir nas olsaydı Hz. Peygamber bunu açıkça bildirirdi. Çünkü tebliğ-i şeriat Peygamberlerin en önemli vazifesidir.

2.11. İbn-i Şihâb ez-Zühri'ye Göre Sebeiyye

Sebeiyye Fırkası hakkındaki bilgiler veren diğer bir âlim, hadîs münekkitlerince sika ve sadûk olarak kabul edilen hadîs hâfızı Âcurrî (ö.360/970)'dir. Âcurrî, *Kitâbü's-Şerîa* adlı eserinde İslam esaslarını Kur'an ve sünnet ekseninde ele almış ve sapık fırkaların fikirlerini eleştirmiştir. Âcurrî, kitabında tâbiin âlimi olan ve hadîslerin tedvinini yapan İbn-i Şihâb ez-Zühri (ö.124/742)'nin Sebeiyye Fırkası ile ilgili görüşlerini aktarmıştır. Söz konusu nakle göre İmam Zühri, Sebeîleri kınamakta ve onları Nasârâ'ya (Hristiyanlara) benzetmektedir.¹⁷³

Bilindiği gibi Hristiyanlar da Hz. İsa hakkında aşırı (Gulûv) fikirlere sahiptirler yani onlara göre Hz. İsa Allah'tır ya da Allah'ın oğludur. Hristiyanların Hz. İsa'yı ilah edindiklerini Kur'an'ı Kerim şu ayetiyle haber vermiştir:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عِزَّى ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ
يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

¹⁷² “Her nebinin bir vasîsi vardır ve Ali de benim vârisimdir.” Şîi kaynaklarca Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra onun vasîsi olduğu şeklindeki bu rivâyet doğru değildir. Bkz. Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, I-IV, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, nşr. Dâru'l-Ma'rifeti li't-Tabâati ve'n-Neşr, Beyrut, 1963, C. II, s. 273.

¹⁷³ Muhammed b. Hüseyin el-Âcurrî, *Kitâbü's-Şerîa*, I-V, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Demîcî, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1999, C. V, s. 2530.

“Yahudiler, Üzeyr Allah’ın oğludur dediler. Nasârâ (Hıristiyanlar), Mesih (İsa) Allah’ın oğludur dediler. Bu, onların ağızlarıyla söyledikleri sözleridir ki daha önce küfretmiş (inkâr etmiş) kimselerin sözlerine benziyor. Allah kahretsin onları. Nasıl da (haktan) döndürülüyorlar.”¹⁷⁴

Aynı şekilde Sebeîler de Hz. Ali hakkında benzer görüşlere sahiptirler ve Hz. Ali’nin ilah olduğunu söylerler. İmam Zührî de bu noktaya dikkat çekmekte ve Sebeîye ile Nasârâ arasında inanç benzerliği olduğunu aktarmaktadır.

Hanbelî hadîs âlimi İbn-i Batta (ö.387/997) da yukarıda değindiğimiz Hasîbî’nin İbn-i Sebe’nin aslen Farslı olduğu yönündeki görüşünü desteklemektedir. İbn-i Batta, *Kitâbu’l-İbânetil-Kübrâ* adlı eserinde Sebeîlerin Horasan tarafında bulunan bir Acem sınıfı olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵ Bu sebeple İbn-i Sebe’nin Farslı olduğu yönündeki bilgilerden dolayı onun sahip olduğu Fars akidesiyle (Zerdüştlük) ilgili ma’lûmat vermek faydalı olacaktır.

3. İBN-İ SEBE’NİN FARS AKİDESİ VE KÜLTÜRÜNDEN ETKİLENMESİ

Eskiden Fars krallarının birtakım tanrısal güçlerinin olduğuna inanılmış ve onlara kutsallık atfedilmiştir. Farslılara göre krallar, bazı insanüstü özelliklere ve yarı ilahî/tanrısal sıfatlara sahiptirler.¹⁷⁶ Zerdüştlükteki tanrı Ahuramazda ile İran kralları arasında bir bağ olduğuna inanılmıştır.¹⁷⁷ Tanrı Ahuramazda, kralları iyi ile kötüyü doğru ile yanlış ayırabilecek ve sosyal düzeni koruyabilecek kabiliyette yaratmıştır.¹⁷⁸

Şöyle ki; Fars toplumunda zamanla kralların tanrı Ahuramazda’nın yeryüzündeki vekili olduğu inancı yerleşmişti. Mesela; yeryüzünde bir fesat ortaya çıktığında Ahuramazda, krala tâlimat veriyor kral da yeryüzünde düzeni sağlıyordu.

¹⁷⁴ Tevbe Sûresi, 9/30.

¹⁷⁵ Bkz. İbn-i Batta, Muhammed b. Batta el-Ukberî, *Kitâbü’l-İbânetil-Kübrâ*, I-IX, thk. Rızâ b. Ne’sân Mu’tî, nşr. Dâru’r-Râye li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, Riyad, 1415, C. I, s. 379.

¹⁷⁶ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 44.

¹⁷⁷ Fatih Topaloğlu, Eski İran’daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şii İmamet İnancına Etkisi, *Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Denizli, 2016, S. 6, ss. 73-74.

¹⁷⁸ Topaloğlu, “Eski İran’daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şii İmamet İnancına Etkisi”, s. 75.

Bu inanç daha sonra Sâsâni Devletinde de aynen korunarak devam etmiş ve Sâsâni şahları da “insanüstü ve tanrının vekili” olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁹

Fars toplumlarındaki temel inançlardan birisi olan ve krallarda ilahi bir yönün bulunduğu düşüncesinin Şîa’ya geçmesinde Yemenli Arapların büyük etkisi olmuştur. Bu sebeple ilk Şîiler’in Yemenli Arap kabilelerinden olması bu görüşü desteklemektedir.¹⁸⁰ Krallarına tanrısal vasıflar atfeden Farşlılar bu düşüncelerini Yemen’de de yaymış olmalıdırlar.

Bilindiği gibi Yemenli Hemdân, Himyerî, Becîle, Temîm, Kinde ve Ezd kabileleri Hz. Ömer döneminde Kûfe’ye yerleşmişlerdi. Bu kabileler her ne kadar Müslüman olsalar da eski inançları olan Fars akidesindeki yarı ilah kral düşüncesinin masum imam anlayışına dönüştüğü düşünülmektedir. Yani Farşlıların bu inancı zamanla Şîilikteki masum imam inancına dönüşmüştür denilebilir. Eskiden krallara yapılan tazim ve hürmet imamlara yapılmaya başlanmıştır. Hz. Hüseyin’in Sâsânî kralı III. Yezdicerd’in kızıyla (Şehri Bânû) evliliği de dikkate alınırsa Hz. Ali’nin Farşlı taraftarlarının onun imameti konusundaki düşüncelerinin izahı makulleşmektedir. Bunun daha da ötesinde bazı Şîi fırkalar Hz. Ali’nin ulûhiyyetine inanmaktadırlar. Şîa itikadına göre masum imamlar beşerî ilimleri öğrenmek için çaba harcamazlar, yani ilimlerini doğrudan Allah’tan alırlar. Masum imam anlayışı, böylece zaman içinde gelişerek Şîa denilen yeni bir inanç modeli ortaya çıkarmıştır.¹⁸¹

Farşlılar’da idare kisralarda idi ve bu krallık veraset yoluyla, kralın ailesine geçerdi. Kökeni Fars olan bazı Yemenliler, kendi krallarına kutsal bir nazarla baktıkları gibi Ali b. Ebî Talib ve evladına da aynı nazarla bakıyorlardı. Bu sebeple Hz. Peygamber’in vefatından sonra halifenin seçimle belirlenmesi yöntemini hoş karşılamadılar. Yani onlara göre Hz. Peygamber vefat ettiğinde erkek evladı olmadığı için hilafete amcasının oğlu Ali b. Ebî Talib daha layıktı. Onlara göre ilk üç halife Hz. Ali’ye hilafeti vermemekle onun hakkını gasp ettiler.¹⁸²

¹⁷⁹ Topaloğlu, “Eski İran’daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şîi İmamet İnancına Etkisi”, ss. 74-75.

¹⁸⁰ Topaloğlu, “Eski İran’daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şîi İmamet İnancına Etkisi”, s. 76.

¹⁸¹ Topaloğlu, “Eski İran’daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şîi İmamet İnancına Etkisi”, ss. 76-77.

¹⁸² Topaloğlu, “Eski İran’daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şîi İmamet İnancına Etkisi”, s. 77; Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 44.

Yukarıdaki bilgilere göre bazı Şîi fırkalarca benimsenen Hz. Ali'nin ilahlığı inancının Güney Arabistan'a Fars/Sâsânî aracılığı ile geldiği görüşü kuvvetli durmaktadır. Sebeiyye Fırkasına göre ilahlık Hz. Ali'ye daha sonra da imamlara hulûl etmiştir ve Ali b. Ebî Talib insan suretinde bir ilah'tır.¹⁸³ Bu hulûl inancı, yukarıda da değinildiği gibi Fars krallarında tanrısal bir yönün bulunduğu şeklindeki inançla paralellik göstermektedir.

Bu bilgilere göre Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye Fırkasının Hz. Ali'nin imameti konusundaki görüşleriyle, Farşlıların krallığın veraset yoluyla geçtiği şeklindeki görüşleriyle örtüşmektedir. İbn-i Batta'nın da dediği gibi Sebeîlerin Horasan tarafında bulunan bir Acem sınıfı olduğu yönündeki rivâyeti de dikkate alındığında, Abdullah b. Sebe'nin soyunun Fars'tan Yemen'e gelmiş olabileceği kanaati de güçlenmektedir.

Ayrıca Yemen'de MS 573-628 yılları arasında hüküm süren Sâsânî Devletinin etkisiyle Mecûsîlik de burada kendine yer bulmuştur. Özellikle Sâsânîlere mensup asker, yöneticilerin Yemenli kadınlarla evlenmesi sonucunda "Ebnâ" adı verilen yeni ve kalabalık toplumsal sınıf meydana gelmiştir. Abdullah b. Sebe'nin de bu sınıfa mensup bir Farşlı olması mümkündür.

Netice olarak Abdullah b. Sebe'nin önderi olduğu imamet fikrinin, tevarüs yoluyla devam ettiği düşüncesinin kökeninde Fars inanç sisteminin izleri açıkça görülmektedir.

4. İNSANLAR NEDEN VE HANGİ YOLLARLA TANRILAŞTIRILIR?

Araştırma ile ilgili olması sebebiyle insanların neden tanrılaştırıldığı meselesi üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü daha önce de zikredildiği gibi, Ali b. Ebî Talib'in ilah olduğu fikrini ilk defa ortaya atan Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye Fırkasıdır.

İnsanı tanrılaştırmak bir noktada ona olağanüstü vasıflar vererek onu ilahlaştırmak ve ilah yerine koymaktır. İnsanın tanrılaştırılmasının bazı sebeplerine değinelim.

¹⁸³ Mustafa Öz, "Müellih", *DİA*, XXXI, Ankara, 2020, ss. 475-476; Topaloğlu, "Eski İran'daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şii İmamet İnancına Etkisi", s. 78.

4.1. Hz. İsa Cehaletle mi Tanrılaştırıldı?

İnsanları tanrılaştırmanın en büyük sebeplerinden birisi cehalettir. İnsanoğlu tevhid akidesinden uzaklaşırsa yani tek bir yaratıcıya olan inancını kaybederse başka şeyleri de kendine ilah edinebilir. Özellikle âlimlerin ve ilmin azalmasıyla cahilliğin artması bunun en önemli nedenlerinden birisidir. Halk, birtakım cahilleri âlim yerine koyarak onlardan dinî meseleleri yanlış öğrenirler ve sapkın yollara düşerler.¹⁸⁴ Eğer insanlar Allah'ı layığıyla tanısalar ve kusursuzluğun sadece ve sadece Allah'a ait olduğunu öğrenseler ondan başkasını ilah edinmezler. İnsanların tevhid akidesinden uzaklaşıp Allah'ı layığıyla tanımadıkları zaman düştükleri sapkınlıkların neler olduğunun güzel bir misali Hristiyanlar'da vardır.

Şöyle ki Hristiyanlar; şeriki olmayan, her şeye gücü yeten, ebedi ve ezeli olan Allah'a imanda hata ettiler. Onlar Allah'ın Hz. İsa'nın elinde yarattığı mucizeleri, İsa b. Meryem'in yaptığına inandılar. Oysa ki ayete bakıldığında Hz. İsa, bu mucizeleri Allah'ın izni ile gösterdiğini söylemektedir. Bu durum Kur'an-ı Kerîm'de şöyle bildirilmektedir:

وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَآءَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخُرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ

“O, (İsa b. Meryem) İsrailoğullarına (gönderilen) bir elçi (Peygamber) olarak (şöyle dedi): “Muhakkak ben size rabbinizden bir ayet (mûcize) getirdim. Çamurdan kuş sureti yaparım sonra ona üflerim. O, Allah'ın izniyle hemen kuş olur. Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri ihyâ ederim. (diriltirim.) Evlerinizde yediklerinizi ve biriktirdiklerinizi size haber veririm.” Eğer siz mü'minler iseniz şüphesiz bunda sizin için bir delil (ibret) vardır.”¹⁸⁵

Hiz. İsa'nın Allah'ın izni ile gösterdiği mucizeleri bir insanın yapacağına inanamayan Nasârâ, Hiz. İsa'ya nasıl hitap etmeleri gerektiğini de bilemediler. Bu durum zamanla Hiz. İsa'nın ilahi bir hüviyet kazanmasına sebep oldu. Bugün de Hristiyanlar arasında benzer inanç devam etmektedir. Onlar Hiz. İsa'nın -hâşâ- Allah

¹⁸⁴ İbn-i Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, s. 82.

¹⁸⁵ Âli İmrân Sûresi, 3/49.

ya da onun oğlu olduğuna inanmaktadırlar. Bu durum cehaletin ve ölçüsüz muhabbetin nasıl bir tahribat oluşturduğunun çarpıcı bir misalidir.¹⁸⁶

Mûcize, acz kökünden türemiştir ve “bir şeye güç yetirememe” manasına gelmektedir. Mûcize, mûciz’in (âciz bırakan) isim şeklini ifade eder. Mûcize, Peygamberlik iddiasında bulunan kişinin ancak Allah’ın yaratması ile gösterebildiği ve insanların benzerini getirmekten aciz olduğu olağanüstü olaylardır. Mûcize, nübüvvetin en büyük delili ve ispatıdır. Mûcizenin en önemli özelliği, Allah’ın yaratmasıyla meydana gelmesi ve Peygamber’in elinde zuhur etmesidir.¹⁸⁷

4.1.1. Kuş Şekilli Çamura Hayat Veren Hz. İsa mı?

Bu konuda Âl-i İmrân Sûresinin 49. ayetinde geçen;

...أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ...

“...Muhakkak ki ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah’ın izniyle hemen kuş oluverir...” mealindeki “kuş olma” meselesinden biraz bahsetmek konunun anlaşılması hususunda faydalı olacaktır.

Hristiyanlar, Allah’ın mûcizelerini İsa b. Meryem’in yaptığını söylediler ve bu durum zamanla Hz. İsâ’nın ilahlaştırılmasına kadar gitti. Hz. İsa’nın Allah’ın izniyle yaptığını söylemesi bu işin Allah’ın kudreti, ilmi ve halkı ile meydana geldiğini gösterir. Ayette “Allah’ın izniyle” ifadesinin mükerreren tekrarı Allah’ın yaratmasını tekit içindir.¹⁸⁸ Hristiyanların yaratma fiilinin Allah’a değil de İsa b. Meryem’e vererek onu ilahlaştırmaları alemlerin hâlıkı tarafından vahye muhatap olmuş bir Peygamber olan Hz. İsa’ya ağır bir iftiradır.

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ “Allah sizi ve yaptıklarınızı yaratandır”¹⁸⁹ ayeti de her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu göstermektedir. Yani insanı kim yarattıysa fiillerini de yaratan odur. Bir çiçeği yaratan kim ise koca kâinatı yaratan da odur. Yaratma (halk) için nihayetsiz ilim, irade ve kudret gerekir. Bu sıfatlar ise sadece Allah’ta

¹⁸⁶ İbrahim Yıldız, “Hristiyanların Hz. İsa’yı İlahlaştırması: Kur’ân’da Bu Yanılgının Nedenleri ve Giderilmesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 65, 2018, ss. 314-315.

¹⁸⁷ Bulut, “Mûcize”, ss. 348-351.

¹⁸⁸ Mehmed Vehbi, *Hulâsat’ül Beyân*, C. II, s. 607.

¹⁸⁹ Saffât Sûresi, 37/96.

mevcuttur. Bir çiçeğin oluşabilmesi için başta toprak olmak üzere hava, su, güneş gibi birçok unsura ihtiyaç vardır. Bütün bu unsurların birbiriyle rekabet etmeden tam bir uyumla hareket ederek çekirdeğe hizmet etmesi gerekir ki çiçek teşekkül edebilsin. Bu sebeple tüm kâinatı emri altında çalıştıran ve ona hükmeden bir ilahın varlığı kaçınılmazdır. Çekirdekteki çiçek olabilme kabiliyetini çekirdeğe program olarak yükleyen zat, aynı zamanda o çekirdeğin ihtiyaç duyduğu her şeyi bilecek kadar âlim ve kudretiyle bunu yapabilecek kadar kâdir olmalıdır. Böyle bir zat ancak ve ancak alîm ve kadîr sıfatlarıyla muttasıf Allah olabilir.¹⁹⁰

Şu kâinattaki her şeyde görülen muhteşem düzen bütün mevcudatın tek bir yaratıcısının olduğunu ve her şeyin tek elden idare edildiğini bedâhетен gösterir. Bu sebeple Allah dışında bir ilahın olması düşünülemez. Kur'an-ı Kerim bu hakikati şöyle beyan eder:

“Eğer gökte ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı o ikisi (yer ve gök) fesada uğrar, düzeni bozulurdu.”¹⁹¹

Farz-ı muhal Allah'tan başka ilah olsa iki ilahın bir nizam üzerinde ittifak etmeleri mümkün olmadığından aralarında çekişme meydana gelir. İlahın biri diğerinin işine mâni olunca hiçbir iş olmaz. Ya da birinin dediği olsa muradı meydana gelmeyen aciz olduğundan ulûhiyyeti ve iktidarı iptal olur. İlah olanın başkasına tabi olması düşünülemez. Her iki ilahın dediği olmasa ikisi de aciz olduklarından ilah olamazlar. Her ikisinin dediği olsa içtimâî zıddeyn olması yönüyle yine muhal olurdu. Bir ilahın olması vücut derecesinde zorunludur. Allah'tan başka bir ilahın varlığının muhal olması onun vâhid-i hakiki olduğunu ispat eder.¹⁹²

Hangi kombinasyon denenirse denensin kâinatın iki veya daha fazla ilahı asla kabul etmediği açıkça görülüyor. Binâenaleyh kâinatı taht-ı tasarrufunda bulunduran ve mülkünde istediği gibi tasarruf eden sadece bir tek ilahın olduğu aklen zaruri hale geliyor. Bu sebeple Nasârâ'nın -hâşâ- İsa Allah ya da Allah'ın oğludur demelerinin akıl ve mantıkla bağdaşan hiçbir yönü olamaz. Bu durum onların cehâletlerinin tezahürüdür. Allah onların iftirasından münezzehtir.

¹⁹⁰ İlyas Çelebi, “Sıfâtiyye”, *DİA*, C. Ek-2, Ankara, 2019, ss. 503-505.

¹⁹¹ Enbiyâ Sûresi, 21/22.

¹⁹² Mehmed Vehbi, *Hulâsat'ül Beyân*, C. IX, s. 3408.

4.1.2. Nuh Kavminden Beş İnsanın İlahlaştırılması

İnsanların nasıl tanrılaştırıldığının çarpıcı bir misalini büyük hadîs âlimi Buhârî (ö.256/870) vermektedir. Buhari'nin bir rivâyetine göre Ved, Süvâ', Yeûk, Yegûs, Nesr adlı kişiler Nuh kavminde yaşayan salih insanlardı. Bu salih insanlar vefat edince şeytanlar, o topluma vesvese vererek oturdukları yerlere ölenler adına dikili taşlar yapmalarını ve o dikilen taşlara ölen salih kişilerin isimlerini vermeleri gerektiğini fısıldadılar. O günkü insanlar bu dikili taşlara (heykelleri) tapmıyorlardı. Bu heykeller, topluma sadece o salih zatlara hatırlatacak böylece onlar da daha istekli ibadet edeceklerdi. Fakat arkadan gelen nesiller bu dikili taşlara çeşitli anlamlar yüklemeye, hatta onlardan yağmur istemeye bile başladılar. Zamanla bu dindar ve salih insanlara insanüstü vasıflar verilmiş ve onlar tanrılaştırılmışlardır.¹⁹³

Daha önce de zikredildiği gibi Amr b. Luhay, Araplar arasına ilk olarak put getiren kişidir. Ved, Süvâ', Yeûk, Yegûs, Nesr adlı putları da Amr b. Luhay'ın getirdiği söylenir. Arap toplumu çocuklarına Vedd'in kulu, Yegûs'un kulu manasına gelen Abdü Ved, Abdü Yegûs gibi isimler vermişlerdir.¹⁹⁴ Bu durum puta tapmanın Arap toplumunun hücrelerine kadar indiğinin de bir misalidir.

Dikkat edilirse burada tanrılaştırılanlar dindar kişilerdir. Başlangıçta, ölen salih insanları hatırlayarak daha güzel ibadet yapmak adına ölenlerin resimleri taşlar üzerine yontularak yapılmıştır. Yani iyi niyetle ve gayet masumane başlayan bu suretperestlik zaman geçtikçe yeni nesilleri putperestliğe, şirke ve helake sürüklemiştir.

4.2. Nübüvveti Kabul Etmeme ve Allah Gibi Sevmekle İnsanlar Tanrılaştırılır

İnsanın tanrılaştırılmasının diğer bir sebebi; insanın kendisini ve yaratıcısını bilmesini sağlayan nübüvvet müessesini safdışı bırakarak her şeyi akılla anlamaya çalışması yani aklın naklin önüne geçmesidir.

¹⁹³ Buhârî, *Sahîh*, C. VI, s. 160; Sarıcık, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, s. 204; İbn-i Kesîr, *Tefsir'ül-Kur'an'il-Azim*, C. X, s. 11; Ömer Faruk Harman, "Yegûs", *DİA*, XXXIII, İstanbul, ss. 388-389.

¹⁹⁴ Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîbü'l-Gayb* (Tefsiru'l-Kebîr) I-XXXII, nşr. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1460, C. XXX, s. 657; Harman, "Yegûs", *DİA*, ss. 388-389.

Çünkü Peygamberler, insanlara isim ve sıfatlarıyla kâinata hükmeden bir yaratıcının mevcûdiyetini ve şu alemde şirke (ulûhiyyetin bölüştürülmesine) asla yer olmadığını ta’lim ederler. Yoksa bir nutfeden yaratılan¹⁹⁵ âciz insan, nübüvvet müessesesi olmadan yaratıcısını tanıyamaz ve ona nasıl ibadet edeceğini asla bilemez. Peygamberlerin vazifelerinden birisi de insanların gerçek sevgi ve muhabbeti, onların hakiki sahibi olan Allah’a karşı göstermelerini sağlamaktır.

Allah gibi sevmekle ve saymakla da insanlar tanrılaştırılır. Sevgi, insanda fitrî olarak bulunan bir histir. İnsan kendisine derc edilen sevgiyi onu verene (Allah’a) doğru kanalize etmelidir. Karakter, iman ve ahlak zafiyeti yaşayan kişilerin başkaları tarafından abartılı bir şekilde ölçsüz sevlmeleri ve övülmeleri de onların ilahlaşmasına sebep olabilir. Eğer bu yapıdaki kişilere gereğinden fazla sevgi ve muhabbet beslenirse bu insanlar kendilerini her şeyin merkezine koyarak kibir ve gurura kapılırlar. Bu durum zamanla o kişinin kendini ilahlaştırmasına kadar gidebilir. Benlik algısının ifrat (aşırı) seviyeye ulaşması yani enaniyetlerin kabarması insanın kendini ilah statüsüne koymasına zemin hazırlar.

Bu husus Kur’an’da şöyle açıklanır:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ...

*“İnsanlardan bazıları vardır ki Allah’tan başkasını nidler ittihaz ederler ve onları Allah’ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah sevgisi daha kuvvetlidir ve onlar en çok Allah’ı severler.”*¹⁹⁶

Bu ayette dikkat çeken bazı hususlar vardır.

a) Nid edinmek ne gibi anlamlara gelir?

(أنداد) endâd (ند) nid’in çoğuludur ve “eş, denk, benzer, ortaklık, zıt” gibi manalara gelir.¹⁹⁷ Ayette geçen endâd ile murad, müşriklerin ma’bud edindikleri putlar (esnâm) olabileceği gibi Allah gibi severek, sayarak, Allah’ın yerine koyarak, Allah gibi görerek, Allah’a isyanda ve günaha itaat ettikleri reisleri, büyükleri de olabilir. Çünkü insanların kendilerini günaha çağırana itaat etmeleri ve severek

¹⁹⁵ “İnsan kendini bir damla sudan yarattığımızı görmedi mi ki apaçık bir düşman kesiliyor?” Yasin Sûresi, 36/77.

¹⁹⁶ Bakara Sûresi, 2/165.

¹⁹⁷ İbn-i Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C. III, s. 420; İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbü’l Kur’an*, s. 796.

onların peşinden gitmelerinin sebebi muhabbetle aşırıya gitmeleridir.¹⁹⁸ Yani onları Allah gibi severek, görerek, sayarak tanrılaştırmalarıdır.

b) Allah gibi sevmek ne demektir?

Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayetin tefsirinde şunları söyler: “Onları Allah’ı sever gibi severler” demek; onları ilahlaştırarak onların emirlerine, yasaklarına ve arzularına Allah gibi ittiba etmeleridir ve bu da Allah’a isyan demektir. Allah’ı inkâr olsun ya da olmasın ilahlık noktasında Allah’tan başkalarını Allah gibi görerek, severek, itaat ederek Allah’a ortak yaparlar. Onların bazıları; şirklerini izhar etmişler, Firavn’a ve Nemrud’a yapılanlar gibi açıktan açığa onlara ilah (mabud) adını vererek rabbimiz demişlerdir.¹⁹⁹

Yazır’a göre; onları Allah’ı sever gibi severler demek Allah’tan başka ilah edindiklerini Allah gibi veli nimet bilirler ve onların sevgisini kendilerine hareket noktası yaparlar demektir. Böylece Allah için yapılacak şeyleri Allah dışında edindikleri ilahlar için yaparlar, onlara Allah gibi itaat ederler ve onları Allah gibi razı etmeye çalışırlar. İlah, en yüksek seviyede sevilen zattır. En yüksek mertebede sevilen şey ancak ilah olabilir. İtaat, sevginin bir göstergesidir. Bu sebeple ilah kendisine en ileri seviyede itaat edilendir. İnsanlar tarafından aşırı bir muhabbetle Allah gibi sevilen, sayılan ve ilah payesi verilen şey, bir taş olabileceği gibi gök cisimleri ya da melekler bile olabilir.²⁰⁰

4.2.1. Allah Gibi Sevmek mi, Allah İçin Sevmek mi?

Allah gibi sevmekle Allah için sevmek arasında büyük fark vardır.²⁰¹ Birilerini Allah için sevmek tevhitir, dolayısıyla Allah’ı sevmektir. Allah gibi sevmek ise şirktir.

Şirk, “ortak olmak, ortaklık, ortak koşmak” gibi anlamlarına gelir. Kâinatı mükemmel bir şekilde yaratan ve onu idare eden Allah’ın zatında, sıfatlarında,

¹⁹⁸ Muhammed b. Ahmed el-Mahallî-Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tefsîru’l-Celaleyn*, nşr. Dâru’l-Hadîs, Kahire, ty., s. 33; Mehmed Vehbi, *Hulâsat’ül Beyân*, C. II, s. 280.

¹⁹⁹ Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, C. I, ss. 453-454.

²⁰⁰ Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, C. I, s. 454.

²⁰¹ Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, C. I, s. 455.

fiillerinde ortağı, dengi ve benzerinin olduğuna inanmaktır.²⁰² Bir anlamda ulûhiyetin bölüştürülmesidir. Bir şeyi Allah gibi seven kişi, bir noktada sevdiği şeye ilahlık payesi vermiş olur. Mesela onun için kurban keser, namaz kılar, ayin yapar, bir işe başlarken onun adını anar, onun için korkar, sevinir. Bu misallerin daha da çoğaltılması mümkündür. Allah gibi sevilen şeyler için bunları yapmak şirk ve küfürdür.²⁰³

Allah'tan başka hiçbir kimsenin emri, sözü, kanunu Allah'ın emri, sözü, kanunu gibi görülemez. Allah'tan başka hiçbir kimsenin emrine Allah'ın emri gibi uyulamaz.²⁰⁴

Allah'tan başka hiçbir kimse Allah gibi ona denk, misil, şebih, müsavi görülemez, Allah gibi sayılamaz, sevillemez. Allah'a nid, denk ve şerik tutularak hiçbir şey ilahlaştırılmaz. Mü'minler; Peygamberlerini, büyüklerini Allah gibi sevip saymazlar, ancak Allah için severler ve sayarlar. Ve onlara Allah sevgisi ve saygısına iktidâen itaat ederler. Bu da dolayısıyla Allah'a itaattir.²⁰⁵

Daha önce de değinildiği gibi insan, nübüvvet müessesesi olmadan Allah'ı tanıyamaz, onun emir ve yasaklarını bilemez. Allah, kemâl-i merhametinden Peygamberler göndererek kendini insanlara tanıtmıştır. Bu sebeple Allah, rasûllerine itaati kendine itaat saymış ve kendisinin sevilmesinin ölçüsünü Peygamberine itaate bağlamıştır. Bu husus Kur'an'da şöyle açıklanır:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“De ki: eğer Allah'ı seviyorsanız bana ittiba edin ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı mağfiret etsin. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.”*²⁰⁶

Allah'ı çok sevmek, onun sevgisini her şeyin üstünde tutmayı, onun varlığına ve birliğine inanmayı, gerçek manada onu ilah olarak tanımayı, ona asla hiçbir şeyi zıt, nid, misil, şibh ve ortak koşmamayı gerektirir. Muhabbetullahın (Allah'ı

²⁰² Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, ss. 193-198.

²⁰³ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. I, ss. 455-456.

²⁰⁴ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. I, s. 455.

²⁰⁵ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. I, s. 455.

²⁰⁶ Âl-i İmrân Sûresi, 3/31.

sevmenin) gereği Allah'ın emir ve yasaklarına ittiba iledir. Sevgi, sevilenin emirlerine uymayı gerektirir.²⁰⁷

Eğer insanda gerçek manada Allah sevgisi var ise o kişi için Allah'ın hukuku her şeyden önde gelir. Hakkın hatırı âlîdir (yücedir) hiçbir hatıra feda edilmez²⁰⁸ sözü de bu manaya işaret etmektedir. Burada hak kelimesinin ne gibi manalara geldiği ile ilgili şunlar söylenebilir:

Hak kelimesi sözlükte “gerçek, doğru, sabit ve varlığı kesin olan şey” gibi anlamlara gelip aynı zamanda Allah'ın isimlerinden birisidir. Allah'ın, hikmetin gereğine göre bir şeyi yaratması manasına gelir. Hikmet, Allah'ın eşyayı bilip onu kusursuz ve maslahata uygun olarak faydalı yaratmasıdır.²⁰⁹ Hikmet gereği olarak yapılan her şey Allah'ın fiilleri manasında hak olur. Bir şeye özüne uygun ve doğru olarak inanmak ve o şeyin doğru zaman, şekil ve ölçüde yapılması da hak kavramını ifade eder.²¹⁰

Allah varlığıyla, birliğiyle, isim ve sıfatlarıyla, kelimıyla Hak'tır. Bu sebeple hakkın hatırı yüksektir. الحق يعلو و لا يعلى عليه “Hak üstündür ve ona üstün (galip) gelinemez”²¹¹ ifadesi de bu hakikati anlatmaktadır. Eğer insan hakkı bilir ve onun değerini yüceltirse onu hiçbir şeye feda etmez. Tarihte birçok İslam âlimi hakkı üstün tutabilmek için çeşitli sıkıntılara maruz kalmışlar. O âlimlerden Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Nûh, hakkı muhafaza uğruna Kur'an mahluktur demedikleri için hapiste kalmışlar ve çeşitli işkencelere uğramışlardır.²¹²

²⁰⁷ İbn-i Kesîr, *Tefsir 'ül-Kur'an 'il-Azim*, C. I, s. 456.

²⁰⁸ Said Nursî, *Divan-ı Harb-i Örfî*, Envar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 19.

²⁰⁹ İlhan Kutluer, “*Hikmet*” *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, ss. 503-511.

²¹⁰ Mustafa Çağrırcı, “*Hak*”, *DİA*, XV, İstanbul, 1997, ss. 137-139.

²¹¹ Bu hadîs Buhârî'de *الاسلام يعلو ولا يعلى عليه* “İslam üstündür ona üstün (galip) gelinemez” şeklinde geçmektedir. Bkz. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, I-IX thk. Cemâtü mine'l-Ulemâ, nşr. Dâru'l-Tavkî'n-Necât, Beyrut, C. II, s. 93. Hadîsin geçtiği diğer yerler için bkz. Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîri'l-Kur'ani'l-Hakîm*, (*Tefsîru'l-Menâr*), I-XII, nşr. el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, Kahire, 1990, C. II, s. 21.

²¹² Hayrettin Yücesoy, “*Mihne*”, *DİA*, XXX, Ankara, 2020, ss. 26-28.

4.2.2. Mânây-ı Harfî ve Mânây-ı İsmî ile Sevmek Arasındaki Fark

Doğru sevgi ve muhabbet, Allah'tan başkasını Allah gibi sevmek şeklinde değil, Allah için, Allah namına ve Allah hesabına sevmek şeklinde olmalıdır.²¹³ Bu anlamdaki meşru sevgi, mânây-ı harfî ile olandır.²¹⁴ Eğer sevgi ve muhabbetin kaynağının Allah olduğu bilinirse işte o zaman bu sevgi hiçbir zaman bitmez ve ebedi olur. Burada yeri gelmişken harf ve isim hakkında kısa bir ma'lûmat verelim.

Arap dili gramerine göre harf, tek başına manası olmayan ve kendisi dışındaki isim ve fiillerin manasını göstermeye yarayan edatlardır.²¹⁵ Kâinattaki her şey Allah'ı gösterdiği, onun isim ve sıfatlarının mânâlarına işaret ettiği için; Allah hesabına sevmeye mânây-ı harfîyle sevmek denilmiştir. İşte kainattaki her bir varlığın, yaratıcısını göstermesi cihetine mânây-ı harfî denilir.²¹⁶ Mânây-ı harfî; kendini değil, kendinden başkasının mânâsını, sahibini, ustasını anlatır, sevdirebilir ve ondan haber verir. Mesela bir üzüm ağacının kendine bakan bir yönü varsa hâlîkına bakan binlerce yönü vardır.²¹⁷

Çekirdekten başlayarak ağacın yaratılışında görünen mükemmelliği, çekirdekte tecelli eden isim ve sıfatları düşünmek, eser üzerinde müessiri, sanat üzerinde sâniî görebilmek adına yapılan bütün tefekkürler masnûata mânây-ı harfî ile bakıldığına işaret eder.²¹⁸

İsim, zamanla bağlantısı olmadan tek başına bir manayı gösteren kelimedir.²¹⁹ Kâinata Allah namına ve hesabına bakılmazsa bu bakış mânây-ı ismîyle bakış olur. Mesela; üzüm ağacına mânây-ı harfî ile bakan bir insan, “Ne kadar güzel yapılmış” der. Ona yaratıcısı hesabına bakar. Mânây-ı ismîyle masnuata bakan ise “Ne kadar güzeldir” der. Ona kendi hesabına bakar.²²⁰ Masnûata mânây-ı ismî ile bakmanın

²¹³ Nursî, *Sözler*, s. 870.

²¹⁴ Said Nursî, *Mesnevî-i Nuriye*, Söz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 72.

²¹⁵ Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-IV, thk. Cemâatü min el-Mühtessayn, nşr. Vizâratü'l-İrşâdî ve'l-Enbâî fi'l-Kuveyt ve Meclisü'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Fünûni ve'l-Âdâbi bi Devleti'l-Kuveyt, 1965-2001, C. XXIII, s. 129.

²¹⁶ Nursî, *Mesnevî-i Nuriye*, s. 308.

²¹⁷ Nursî, *Mesnevî-i Nuriye* s. 72; Abdullah Yeğin, *Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 623.

²¹⁸ Nursî, *Mesnevî-i Nuriye*, s. 72.

²¹⁹ Nuhbetün mine'l-Lügaviyyin bi Mecmei'l-Lügati'l-Arabiyyeti, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, I-II, nşr. Mecmei'l-Lügati'l-Arabiyyeti, Kahire, 1972, C. I, s. 452.

²²⁰ Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 623.

sakıncaları ile ilgili ma'lûmat ileride gelecektir. Buradan hareketle sevgi, Allah için değil de sevilen varlığın kendisi için olursa yani mânây-ı ismî ile olursa Allah gibi sevmeye inkılap eder. Bu durum beraberinde itikadi sapmaları getirir. Mânây-ı ismîyle olan sevgi, sevilen varlığın tanrılaştırılmasına sebebiyet verebilir.²²¹ Her şeyde olduğu gibi sevgi ve muhabbet, ifrat ve tefritten uzak olarak Dinin emrettiği ölçüde olmalıdır.

4.2.3. “İtrâ İle Beni İsa Gibi İlahlaştırmayın! ”

Sevgi ve muhabbette aşırıya kaçmanın yani Allah gibi sevmenin vahim neticelerini çok iyi bilen Hz. Peygamber, Nasârâ'nın (Hıristiyanların) Hz. İsa hakkında düştüğü tehlikeye (onun ilahlaştırmalarına) kendi ümmetinin de düşmemesi için ashâbını şöyle ikaz etmiştir:

لا تطروني كما أطرت النصارى ابن مريم فإنما أنا عبده فقولوا: عبد الله ورسوله.

“Nasârâ'nın İsa b. Meryem'i aşırı şekilde övdükleri gibi siz de beni övmeyin. Ben ancak Allah'ın kuluyum. (Bana) Allah'ın kulu ve onun rasûlü deyiniz.”²²²

Hadîste geçen (اطراء) itrâ, bir insanı onda olmayan sıfatlarla aşırı bir şekilde övmektir.²²³ Bir kişide olmayan bir sıfatla onu övmek öncelikle yalan söylemektir. Bu durumda öven kişi günahkâr olur ve zamanla yalana alışarak ikiyüzlülüğe meyleder. Eğer övülene nispet edilen sıfatlar Allah'ın sıfatları olursa bu durumda övülen kişi abdiyetten çıkarılarak ilahlaştırılmış olur. Çünkü mahluk, böylece isim ve sıfatlarıyla Hâlık'a benzetilmiş olur.²²⁴ Bu hadîsi detaylı bir şekilde şerh eden tefsir ve hadîs âlimi Tîbî (ö.743/1343)'ye göre itrâ; medih ve yalan hususunda haddi aşmak, yani aşırıya gitmektir. Tîbî, Nasârâ'nın Hz. İsa'yı övmeye ifrat ettiklerini ve sonunda onu “Allah'ın oğlu” olarak nitelendirdiklerini söyler. Bundan dolayı Hz.

²²¹ Sarıcık, *Put Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar*, s. 299; Yıldız, “Hıristiyanların Hz. İsa'yı İlahlaştırması: Kur'ân'da Bu Yanılgının Nedenleri ve Giderilmesi”, ss. 314-315.

²²² Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, C. IV, s. 167; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 302.

²²³ Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-Lügat*, thk. Muhammed Avad Mur'ib, nşr. Dâru'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 2001, C. XIV, s. 8; İbn-i Fâris, Ahmed b. Fâris, *Mütehayyeru'l-Elfâz*, thk. Hilâl Nâcî, nşr. Matbaatü'l-Meârif, Bağdât, 1970, s. 59; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 519; Sarıcık, *Put Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar*, s. 288.

²²⁴ Sarıcık, *Put Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar*, ss. 288-289.

Peygamber'in kendisinin aşırı övülmesi hususunda ashâbını bundan men ettiğini de nakleder.²²⁵

Tîbî'ye göre; ilah İsa inancından, Meryem oğlu İsa inancına dönerek Hz. İsa ilahlıktan uzaklaştırılabilir. Oysa ki Nasârâ; Hz. İsa'yı övme konusunda aşırıya gitmişler, Allah gibi tazim edip övmüşler ve ona "ilahın oğlu" demişlerdir. Bu sebeple Allah, onların bu inançlarını tekzip cihetiyle şöyle buyurmuştur:

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْفِيهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ

"Ey kitab ehli! Dininizde aşırıya gitmeyin. Allah hakkında da ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın Rasûlü ve onun Meryem'e ilgâ ettiği kelimesi ve kendisinden bir ruhtur"... ayetini indirmiştir.²²⁶

Meşhur hadîs âlimi İbn-i Hacer (ö.852/1449), "لا تطروني" hadîsinin şerhinde Hz. Peygamber'in ashâbını; Beni Nasârâ'nın Hz. İsa'yı aşırı övdüğü gibi övmeyin diyerek uyardığını nakleder. Bu uyarının sebebi Muaz b. Cebel'in Hz. Peygamber'in önünde eğilmek (rükûya gitmek) için izin istediğinde Rasûllullah'ın bundan kaçınması ve eğilmeyi yasaklamasıdır. Çünkü Allah Rasûlü, bazı kimselerin övgüde aşırıya gitmesinden ve kendini Allah'ı över gibi övmelerinden endişelenmiştir. Kendisinin aşırı övülmemesi emrini güçlendirmek için mübalağa ile övme yasağını (لا تطروني) koymuştur. İbn-i Hacer'e göre Nasârâ'dan bazıları İsa b. Meryem'i Allah ile birlikte bir ilah yapmışlar, bazıları ise onun Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmişlerdir. Ardından Hz. Peygamber, انا عبد الله "Ben Allah'ın bir kuluyum" sözüyle kendisinin aşırı bir şekilde övülmesini nehyetmiştir.²²⁷

4.2.4. Necran Heyeti ve Hz. İsa'nın Tanrılaştırılması Konusu

Itrâ ile tanrılaştırmanın en somut örneği Necran Hristiyanlarında görülmektedir. Daha öncede bahsedildiği gibi Hz. Peygamber'in daveti üzerine 10/631 senesinde Necran Hristiyanlarından altmış kişilik bir heyet Medine'ye

²²⁵ Bkz. Hüseyin b. Abdullah et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbih*, I-XIII, thk. Abdülhamid Hindâvî, nşr. Mektebetü Nizâri Mustafa el-Bâz, Riyad, 1997, C. X, s. 3146.

²²⁶ Nisa Sûresi, 4/171; Tîbî, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbih*, C. X, s. 3146.

²²⁷ İbn-i Hacer, *Fethu'l-Bâri*, C. XII, s. 149.

geldiler. Çünkü Hz. Peygamber daha önce Necranlılara bir mektup yazmış ve onları İslam olmaya davet etti. Necranlılar, Hz. Peygamber'in Hz. İsa hakkındaki (İsa, Allah'ın kulu ve rasûlüdür) sözlerine karşı çıkıyor ve İsa b. Meryem'in ilah olduğuna inanıyorlardı. Çünkü Necranlı Hristiyanlara göre İsa b. Meryem'e "Allah'ın kulu" demek ona bir hakaretti. Hz. Peygamber, Medine'ye gelen Necranlı Hristiyanlarla konuşurken Hz. İsa'nın da Allah'ın bir kulu ve rasûlü olduğunu söylediğinde Necran heyeti buna itiraz ederek Hz. İsa'nın ölüleri dirilttiğini, hastaları iyileştirdiğini, gayb'dan haber verdiğini ve çamurdan kuş yapıp ona üfleyince canlandığını söyleyerek onun ilah olduğunu savundu.²²⁸

Hristiyanlar, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelen bu mûcizeleri İsa b. Meryem'in yarattığına itikad ediyorlardı. Yaratma fiilini Hz. İsa'ya vererek onu ilahlaştırdılar. Onlara göre Hz. İsa da -hâşâ- Allah'ın yaptıklarını yapıyordu. Bu durumda Hz. İsa da bir ilah olmalıydı. Hz. Peygamber'in İslam'a davetini kabul etmeyen Necranlı Hristiyanlar, Al-i İmran Sûresinin 61. ayetinde emrolunan lanetlemeye de yanaşmadılar. Cizye ödemeyi kabul ederek geri döndüler.²²⁹

Hristiyanların Hz. İsa'nın Allahın izniyle gösterdiği mûcizeleri, Hz. İsa'nın ilahlığına delil saymalarının hiçbir aklî dayanağı olamaz. Hakikatte kuş suretindeki çamuru hayy ismiyle canlandıran, hastalara şâfi ismiyle şifa veren, Peygamberlerine gaybı bildiren Allah'tır. Hz. İsa ise mucizenin yaratılmasında sadece sebep olabilir. Kurumuş dalları sebep yaparak en güzel meyveleri kullarına ikram eden kâinatın hâlıkı, bir insanı sebep yaparak mûcizeler yaratabilir.²³⁰

Hz. Peygamber; yukarıda zikrettiğimiz hadîsiyle Nasârâ'nın Hz. İsa'ya ilahlık vasfı vermesi gibi, kendisine de insan üstü sıfatlar verilerek kendisinin ilahlaştırılmasını yasaklamaktadır.

²²⁸ İbn-i Kesîr, *Tefsir'ül-Kur'an'il-Azim*, C. II, ss. 234-235; Köksal, *İslam Tarihi*, C. X, ss. 200-201; Sarıcık, *Put Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar*, s. 291.

²²⁹ Köksal, *İslam Tarihi*, C. X, s. 212; Sarıcık, *Put Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar*, s. 294.

²³⁰ Sarıcık, *Put Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar*, ss. 291-292.

4.3. “Ne Güzel Yaratılmış Yerine Ne Güzel” Diyerek Tanrılaştırma

Allah dışındaki şeylerin tanrılaştırılmasının bir başka yolu da masnûata “Ne güzel yaratılmış demeyip ne güzeldir” nazarıyla bakmaktır. Çünkü masnûattaki güzellik onun kendine verilemez.

Çünkü bir masnûnun, (sanatlı yapılmış varlığın) kendi kendini yaratması ve vücuda getirmesi (teşekkele binefsihi) mümkün değildir.²³¹ Kendisi var olmayan bir şeyin başka bir varlığın icadına sebep olduğunu iddia etmek imkansızdır.²³² Ya da sebeplerinin bir araya gelerek bir şeyi icat etmesi de muhaldir. Fiil, fâilsiz olamayacağına göre bir sanatkâr olmadan bir sanat eserinin olması da mümkün değildir. Eğer masnûdaki güzelliğe bakarak ne güzeldir dense yani güzelliği kendisinden bilinse o vakit o mahluk bir anlamda ilah statüsüne çıkar. İlah olmak nihayetsiz irade, ilim ve kudret sahibi olmayı gerektirir.

Öyleyse bütün masnuattaki güzellikler onların kendilerine değil, onları mükemmel bir sanatla yaratmış olan Sâni-i Alîm, Nakkaş-ı Ezeli, Alîm-i Külli şey olan Allah’a verilmelidir.²³³ Bu şekilde düşünen insan masnûattaki güzelliğe nazar edince, ne kadar güzeldir yerine ne kadar güzel yapılmış diyerek şirkten kurtularak tevhit dairesine girer.

4.4. Hz. Peygamber, Hz. Ali’nin İlahlaştırılacağını Haber Verdi mi?

Hz. Peygamber, ihbâr-ı bi’l-gayb cihetiyle Ali b. Ebî Talib’in ilahlaştırılacağını ona haber haber vermiş ve verdiği haber aynen vukû bulmuştur. Bu durum onun risâletini tasdik eder. Peygamber Efendimiz, bir gün Hz. Ali’yi yanına çağırarak onu Şîası (tarafdarları) hakkında uyararak şunları söylemiştir:

يا علي إن فيك من عيسي عليه الصلاة والسلام مثلاً، أبغضته اليهود حتي بهتوا أمه وأحبته النصاري حتي أنزلوه بالمنزلة التي ليس بها. قال علي: ألا و أنه يهلك في محب مطري يفرطني بما ليس في و مبغض مفتر يحمله شناني علي أن يبهتني، ألا و أني لست بنبي و لا يوحى الي ولكني أعمل بكتاب الله و سنة نبيه صلى الله عليه و سلم ما استطعت.

²³¹ Said Nursî, *Lem’alar*, Söz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 296.

²³² Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler*, Tekin Kitabevi, Konya, 2016, s. 166.

²³³ Sarıcık, *Put Hicaz’ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar*, s. 296.

“Ya Ali! Muhakkak sende İsa’ya bir benzerlik vardır. Yahudiler ona (İsa’ya) buğz etmişlerdi. Tâki (bu yüzden) onun annesine iftira attılar. Nasârâ (Hristiyanlar) onu (İsa’yi) sevdiler hatta (bu yüzden) onu sahip olmadığı bir makama koydular yani ilahlaştırdılar.” Bunun üzerine Hz. Ali’nin şöyle dedi:

“Dikkat edin! Benim hakkımda iki grup yoldan çıkıp helak olacak. (Onlardan birisi) Benim sahip olmadığım (ulûhiyyetle) beni sevmeye aşırıya (ifrata) gidenler ve (diğeri) kırgınlıklarını bana iftiraya sebep kılan müfteri buğuzculardır. Dikkat edin! Ben bir nebî değilim ve bana vahyolunmuyor. Velakin ben gücüm yettiği ölçüde Allah’ın kitâbı ve onun Peygamberinin sünneti ile amel ediyorum.”²³⁴

Hz. Peygamber, bu hadîsiyle Hz. Ali ile Hz. İsa ile arasındaki bir benzerliğe dikkat çekmiştir. Yahudilerin Hz. İsa’ya buğz ettiklerini yani babasız dünyaya geldiği için onun zina mahsûlü olduğunu, Nasârânın da Hz. İsa’ya olan sevgide ifrat ederek onu abdiyetten çıkarıp ilahlaştırdığını haber vermiştir.²³⁵

Yukarıdaki hadîste Hz. Ali’nin kendisinin Peygamber olmadığı ve sade bir Müslüman olduğu konusunda insanları uyarması dikkat çekicidir. Tarihî kaynaklara göre Hâriciler, Hz. Ali’ye adavet ederek dalâlete girmişler hatta onların düşmanlıkları Hz. Ali’yi şehit etmelerine kadar varmıştır. Abdullah b. Sebe ve Sebiyye Fırkası da Hz. Ali’ye “Sen rabbimizsin” diyerek onu ilahlaştırmışlar ve Gulat-ı Şîliğin temellerini atmışlardır. Sebeîler, böylece İslam tarihinde ilk defa Hz. Ali’yi ilahlaştırarak, Rasûlullah’ın bu konudaki haberini tasdik etmişlerdir.

Cehalet, aklın naklin önüne geçmesi ve sevgide ölçüyü kaçırarak aşırıya gitme gibi bazı sebepler insanların ilahlaştırılmasına neden olsa da konu ile alakalı olarak Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye Fırkasının Hz. Ali hakkında ulûhiyyet iddia etmelerinin esbâbının cehalet ve sevgide ifrat olmadığı kanaatini taşımaktayız. Çünkü daha önce de zikredildiği gibi İbn-i Sebe, bir Yahudi âlimidir ve âlim birinin cahil olduğunu düşünmek hatalı bir yaklaşımdır. Bu sebeple Sebeîler, Ali b. Ebî Talib’in bir beşer olduğunu ve asla ilah olmadığını, olamayacağını iki kere iki dört

²³⁴ Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek Ala’s-Sahihayn*, I-IV, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, nşr. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, C. III, s. 132; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 182.

²³⁵ Sarıcık, *Put Hicaz’ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar*, s. 298.

eder katiiyetinde bilmektedirler. Fakat onların niyetleri İslam'ın içine fitne tohumları atarak, dine büyük bir saldırı başlatmak ve ümmeti içeriden bölmektir.

Hal böyle iken İbn-i Sebe'nin ve taraftarlarının Hz. Ali'ye "ilah" demelerinin arkasında başka sebeplerin olduğu apaçık görülmektedir. İslam milletini hariçten yıkamayan gayr-i Müslimlerin sözde Müslüman olmuş Abdullah b. Sebe ve benzeri kişi ve hizipleri kullanarak hain amaçlarına ulaşmak istedikleri ortadadır.²³⁶

5. HZ. HÜSEYİN'İN OĞLU ALİ'NİN İBN-İ SEBE HAKKINDAKİ SÖZLERİ

Abdullah b. Sebe'nin Hz. Ali hakkında ilahlık iddiası²³⁷ Müslümanlar arasında şok etkisi yapmıştı. Çünkü daha önce böyle bir durum görülmemişti. Bu bir nevi irtidad hareketiydi ve "imandan küfre dönüş" demekti. Müseylimetü'l-Kezzâb, Esved el-Ansî gibi Peygamberlik iddia edenler olmuştu. Fakat bir insana ilahlık izafe etmek Müslümanların karşılaştığı en büyük tehlike ve fitnelerden birisiydi. Hz. Ali'ye ilahlık isnadının Müslüman toplumda nasıl bir travma ve nefret oluşturduğunun çarpıcı bir misalini de Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'nin şu sözünde görmekteyiz:

لعن الله من كذب علينا إني ذكرت عبد الله بن سبأ فقامت كل شعرة في جسدي، لقد ادعي أمرا عظيما ما له لعنه الله، كان علي و الله عبدا لله صالحا أخي رسول الله، ما نال الكرامة من الله الا بطاعته لله و لرسوله.

"Allah bizim üzerimize (bize karşı) yalan söyleyene lanet etsin! Muhakkak ben Abdullah b. Sebe'yi (onun adını) işittiğimde vücûdumdaki tüylerim diken diken olur. Bu adam (affedilmez) büyük bir iş (günah) işleyerek Ali'ye ulûhiyet iddiasında

²³⁶ Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 343.

²³⁷ Hz. Ali, bir gün Müslümanlara namaz kıldırması ve "Biriniz namazını bitirdiğinde (dua için) ellerini semaya kaldırsın demiştir." Bunun üzerine orada bulunan Abdullah b. Sebe: 'Ey müminlerin emiri! Allah her yerde değil mi?' diye sorunca Hz. Ali, İbn-i Sebe'ye şöyle cevap verdi: 'Rızkınız ve size vadedilenler semada'dır ayetini okumuyor musun?'. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *Tehzîbü'l-Ahkâm*, I-X, thk. Ali Ekber el-Gaffârî, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran, 1386, C. II, s. 346. Hz. Ali'nin -hâşâ- ilah olduğunu iddia eden İbn-i Sebe, Hz. Ali'nin elleri semaya kaldırarak dua edilmesi yönündeki sözlerine bir anlam veremediği için itiraz etmişti. Yani, "sen zaten ilahsın niye elini göğe kaldırıp dua ediyorsun? İhtiyacın yok" demek istiyordu. <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1653> (e.t. 27.11.2023).

bulundu. Bundan dolayı Allah ona lanet etsin. Ali, Allah yanındaki değerini Allah'a ve onun rasûlüne itaat ederek kazandı.(Ona isyanla kendini ilahlaştırarak değil)''²³⁸

Ali b. Hüseyin'e göre dedesi Hz. Ali'ye ilah denmesi onu çok öfkelenmiştir. O, bu büyük günah ve dedesi hakkında İbn-i Sebe'nin attığı büyük iftirayı lanetlemektedir. Hz. Ali böyle bir iftiradan beridir. O, Allah'a ve onun rasûlüne gönülden bağlı, takvalı, Hz. Peygamberin tabiri ile "ilmin kapısı"²³⁹ olan müçtehid bir sahabedir.

Yukarıdaki rivâyette geçen itaat kelimesi, "baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek" manalarına gelir.²⁴⁰ Hz. Ali, Allah'a ve onun rasûlüne en çok itaat eden sahabilerden birisidir. Daha önce de değinildiği gibi Hz. Ali, kendisine "ilah" diyen Sebeîlerden bazılarını ateşte yaktırmıştır. Bu olay Hz. Ali'nin kendisine ilah denilmesine karşı duyduğu büyük öfkenin de bir yansımasıdır.

6. ABDULLAH B. SEBE'NİN KABRİ NEREDE?

Şîliğin Nusayriyye kolunun ikinci kurucusu olan Hasîbî *Rastibâşîyye* isimli kitabında Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye fırkası hakkında ilginç bilgiler vermektedir. O bilgilerden birisi de Abdullah b. Sebe'nin kabrinin yeridir. Hasîbî'nin kitabında geçen bilgi şöyledir:

...يحجون إليه وله اليوم علي مقربة من مدينة القرداحة في ساحل السوري مقام
يسمي (مقام الاربعين) و يستشفعون به و يقصدو...

"... onlar onu (Abdullah b. Sebe'yi) ziyaret ederler. Bugün onun kabri Suriye Sahilindeki Kardâha şehrinde olup "Kırklar Makamı" diye isimlendirilir. Onlar (orada yaşayanlar) İbn-i Sebe'den şefaât isterler ve onu takdis ederler..."²⁴¹

Hasîbî'nin tespitine göre İbn-i Sebe'nin kabri Suriye'nin sahil şehri Lazkiye'ye bağlı Kardâha (القرداحة) bölgesindedir. Kabrin bulunduğu yer مقام الاربعين "Kırklar Makamı, Kırklar Dağı" olarak isimlendirilmektedir. Abdullah b. Sebe'nin kabrinin olduğu bölgede yaşayanlar hala İbn-i Sebe'ye büyük bir önem

²³⁸ Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, s. 85.

²³⁹ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, C. III, s. 137; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 179.

²⁴⁰ Ömer Mahir Alper, "İtaat", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001, ss. 444-445.

²⁴¹ Hasîbî, *er-Risâletü'r-Rastibâşîyye*, s. 19.

vermektedirler. İbn-i Sebe'nin makamını ziyaret etmekte ve onu evliya gibi takdis edip ondan şefa'at istemektedirler.

Kardaha köyünde yaşayanlar بقلون القلمون كفرز المعلة جبل الاربعين (Bekîlûne'l-Kalemûn Kefraze'l-Mualleka Cebeli'l-Erbaîn) adlı bir Facebook sitesi kurmuşlardır. Söz edilen Facebook sitesini incelediğimizde, onların Abdullah b. Sebe'ye çok büyük hürmet ederek ondan şefa'at ve rızık istediklerini gördük. Bu insanlar kurdukları internet sitesiyle İbn-i Sebe'nin yaşamadığını söyleyenleri tekzip edercesine onun varlığını tüm dünyaya ispatlamaktadırlar. Bu deliller de bir kez daha göstermektedir ki İbn-i Sebe, tarihsel varlığı sabit olan bir şahıstır.

Suriye'nin Lazkiye şehrine bağlı Kardâha köyünde bulunan ve Abdullah b. Sebe'nin kabrinin bulunduğu “Kırklar Makamı” diye bilinen bölgeyi gösteren bir resim.²⁴²

Hasîbî, Şîi Nusayrî mezhebinin ikinci kurucusu olduğundan Rastibâşiyye risalesinde Şîi inancının temel özellikleri hakkında mezheple ilgili önemli bilgiler vermektedir. Hasîbî'nin kitabını incelendiğinde Neml Sûresinin 48. ayetini, Şîiliğin Gulattan (aşırı) bir kolu olan Nusayriyye ekseninde yorumladığı söylenebilir.

7. NUSAYRİLİĞİN İKİNCİ KURUCUSU HASÎBÎ NEML SÛRESİ'NİN 48. AYETİNİ NASIL YORUMLADI?

Neml Sûresinin 48. ayetinde وكان في المدينة تسعة رهط يفسدون في الارض و لا يصلحون “Şehirde dokuz adam vardı, yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar ve ıslahat yapmıyorlardı” buyrulmuştur. Bu ayetin sebab-i nüzûlünü incelendiği zaman, ayetin

²⁴² <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1477847398892649&set=ecnf.100064707725122;>
<https://www.youtube.com/watch?v=JAEIDSO-NUY> (e.t. 08.08.2023).

Hız. Salih'in Peygamber olarak gönderildiği Semûd kavmi içindeki azgın kişiler hakkında indiğini görülecektir. Hız. Peygamber'in amcasının oğlu olan, "Tercüman-ı Kur'an" olarak bilinen ve aynı zamanda tefsir, fıkıh ve hadîs alanında otorite kabul edilen Abdullah b. Abbas (ö.68/687)'a göre bu kişiler; Da'ma, Duaymi Herma, Hureym, Dâb, Riyab, Mistaa' ve deveyi kesen Kudar b. Salif'tir.²⁴³

Ayetin sebebi nüzûlü böyle iken Nusayrî din önderi Hasîbî, bu ayeti bağlamından saptırarak kendi mezhebi olan Gulat-ı Şîa'ya göre yorumlamıştır. Kur'an herkesin kafasına göre yorumlayacağı bir kitap değildir. Çünkü Peygamber Efendimiz Kur'an'ı kendi kafasına göre (ilimsiz) yorumlayanın ateşteki yerini hazırlaması gerektiğini şu hadîsiyle bildirmiştir:

من قال في القرآن بغير علم فليتبوا مقعده من النار.

"Kim Kur'an hakkında ilimsiz konuşursa ateşteki yerini hazırlasın."²⁴⁴

Tirmizî, bu hadîsin hasen olduğunu söylemiştir. Herkes, Kur'an ayetlerini ve Hız. Peygamber'in hadîslerini herhangi bir delile dayandırmadan kendi akıllı ve nefsi arzularına göre şerh edemez. Bütün ilimlerde olduğu gibi İslami ilimlerde de bir meseleyi tahlil etmek belli bir ihtisası gerektirmektedir. Bu ihtisas liyakat ile dirayetin beraberliği ile kazanılır.²⁴⁵

Kur'an-ı Kerîm'i tefsir etmek ya da ondan hüküm çıkarmak isteyen (müçtehidin) kişinin bilmesi zaruri olan ilimler vardır. Bu ilimler; edille-i şeriyye ilimleri (kitab, sünnet, icmâ ve kıyas) lügat, sarf ve nahiv (gramer), bedi', beyan, meani gibi belagat ilmi, kıraat, akaid ve kelam, usûl-ü fıkıh, usûl-ü tefsir, usûl-ü hadîs, tarih gibi ilimlerdir. Ayrıca müçtehid sağlam bir akıla, anlayışa ve iyi bir niyete sahip olmalıdır.²⁴⁶ Bu ilimlere vakıf olmadan Kur'an'ı tefsir eden ya da ondan hüküm çıkartmaya çalışırsa büyük bir cinayet işlemiş olur ve Hız. Peygamber'in sözüyle cehennemi hak eder.

²⁴³ İbn-i Kesîr, *Tefsir'ül-Kur'an'il-Azim*, C. VII, s. 203.

²⁴⁴ Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, nşr. Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut, 1996, C. V, s. 65; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. III, s. 496.

²⁴⁵ H. Yunus Apaydın, "İctihad", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000, ss. 432-445.

²⁴⁶ Apaydın, "İctihad", ss. 432-445; Murat Sarıcık, *Sorularla Hız. Muaviye*, Hilal Ofset, Isparta, 2019, ss. 374-375.

Liyakat sahibi olmadan Kur'an'ın tefsir edilemeyeceğinin sebepleri zikredildikten sonra, konuyla olan alakasından dolayı Hasîbî'nin Neml Sûresinin 48. ayetini kendi ideolojisi de olan Şîi ekseninde nasıl tefsir ettiğine değindik. Hasîbî'nin Kur'an'ı tefsir edebilmek için yukarıda saydığımız ilimleri tahsil edip etmediği hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Fakat onun verdiği bilgilerle Sünnî âlimlerin verdikleri bilgiler arasında taban tabana zıtlık görünmektedir. Allah'ın senasına mazhar olmuş, İslamiyet'e çok önemli hizmetler yapmış sahabiler hakkında Hasîbî'nin söyledikleri katmerli bir yalandır.

7.1. Hasîbî'ye Göre Yeryüzünde Bozgunculuk Çıkaran Dokuz Şerli Adam

Hasîbî, *Rastibâşiyye* adlı kitabında yeryüzünde bozgunculuk çıkaran dokuz şerli adamdan bahsetmiştir. Hasîbî'ye göre bu dokuz şerli kişi şunlardır: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Saîd b. Âs, Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hz. Halid b. Velid'tir.²⁴⁷

Görüldüğü gibi çoğunluğu Aşere-i Mübeşşereden olan ve Hz. Peygamberden sonra İslam'a birçok hizmet etmiş bu sahabiler; Hasîbî'ye göre müfsitler olarak tesmiye edilmiştir. Hasîbî'nin bu görüşü bugün de Şîi inancının en önemli esaslarından birisidir. Daha önce de zikredildiği gibi Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye Fırkası da özellikle İslam Devletinin ilk üç halifesine sebbetmekte ve bu râşid halifeleri Hz. Ali'nin imametini gasp etmekle suçlamaktadırlar.

Hasîbî'nin müfsit şeklinde tesmiye ettiği bu sahabeler hakkında biraz bilgi verilecektir. Çünkü İslam'a büyük hizmetler yapmış bu sahabiler böyle bir iftiradan beridirler. Bu dokuz sahabinin faziletlerini anlatmaya kitaplar yetmez fakat burada kısa da olsa onlara temas etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

7.2. Dokuz Şerli (!) Adamdan İlk Üçünün Ehl-i Sünnete Göre Makamları

Hasîbî'nin -haşa- “şerli” dediği sahabilerden ilki olan Hz. Ebû Bekir, ilk Müslümanlardan olup Hz. Peygamberden sonra İslam Devletinin ilk râşid halifesidir.

²⁴⁷ Hasîbî, *er-Risâletü'r-Rastibâşiyye*, s. 251.

Başta Hz. Peygamber'in Mi'rac hadîsesi olmak üzere birçok meselede Peygamberi tereddütsüz kabul ettiği için kendisine Hz. Peygamber tarafından "Sıddık" ünvanı verilmiştir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti sırasında ona yol arkadaşlığı yapmış olan Hz. Ebû Bekir, aynı zamanda Rasûl-i Ekrem'in vahiy katiplerindendir.²⁴⁸

Doğruluğu, güzel ahlakı ve dürüstlüğü ile Mekke'nin güvenilir kişileri arasında sayılır. Hadîs rivâyeti hususunda çok temkinli davranan Hz. Ebû Bekir, kendisinin bizzat Hz. Peygamber'den duymadığı bir hadîsi başkasından işitince o kişiden hadîsi Hz. Peygamber'de duyduğuna dair şahit getirmesini istemiştir. İslam'ı kabul ettiğinde yanında bulunan 40.000 dirhemi Allah yolunda harcamış ve aralarında Hz. Osman, Abdullah b. Mes'ud, Bilal-i Habeşî gibi birçok kişinin Müslüman olmasına vesile olmuştur. Hz. Peygamber'in rahatsızlığı zamanında insanlara namaz kıldırmasıdır. Kur'an ayetleri onun halifelîği zamanında toplatılarak kitap haline getirilmiştir. Nas-ı Kur'an ile Peygamberlerden sonra insanların en faziletli olan sıddıklar mertebesinin zirvesinde bulunan bir zât'tır.²⁴⁹

Hasîbî'nin şerli (!) ithamına maruz kalan diğer bir sahâbi olan Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'den sonra İslam Devletinin ikinci râşid halifesidir. Miladi 616 yılında Müslüman olmuştur. Hz. Ömer, Aşere-i mübeşşeredendir ve vahiy katipliği de yapmıştır. Hz. Peygamber, hastalığı şiddetlenince bazı söyleyecekleri olduğunu söyleyip kâğıt ve kalem getirilmesini istediğinde, Hz. Ömer buna karşı çıkmış ve Allah'ın kitabı ve onun rasûlünün sünnetinin Müslümanlar için yeterli olacağını savunmuştur. Bu olay Şîilerin Hz. Ömer'e olan adavetlerinin sebepleri arasındadır. Hz. Ömer, hilafeti döneminde Irak ve İran bölgeleri de fethedilmiştir.²⁵⁰

Adaletiyle meşhur olan Hz. Ömer'e hak ile batılı ayıran manasına gelen "Fâruk" lakabını Hz. Peygamber vermiştir. Allah ve Ahiret korkusu Hz. Ömer'de mesuliyet duygusunu ön plana çıkarmış ve halifelîği boyunca adaletten ayrılmamıştır. Hz. Ömer, Kur'an'ın kitap haline getirilmesinde Hz. Ebû Bekir'i ikna etmiştir. Hz. Ömer'in hilafetinde Teravîh namazı cemaatle birlikte kılınmaya

²⁴⁸ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, İstanbul, 1994, ss. 101-108.

²⁴⁹ Fayda, "Ebû Bekir", ss. 101-108.

²⁵⁰ Mustafa Fayda, "Ömer", *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 44-51.

başlanmıştır. Hz. Ömer, kıtlık zamanında zaruret ve açlık sebebiyle hırsızlara had cezası uygulamamıştır.²⁵¹

Hasîbî'nin şerli (!) dediği bir başka Müslüman olan Hz. Osman, İslam Devletinin üçüncü râşid halifesidir. Hz. Peygamber'in damadı olan Osman b. Afvan ticaretle meşgul olduğu için zengin bir sahabeydi.²⁵² Müslümanların en zor zamanlarında onlara yardım etmiştir. Onun zamanında İslam Devletinin sınırları yapılan fetihlerle çok genişlemiş ve toplumsal refah artmıştır. Kur'an-ı Kerim onun zamanında çoğaltılmıştır. Gecelerini ibadet gündüzlerini de oruçla geçiren Osman b. Afvan çok merhametli ve çok cömertti. Medine'de su sıkıntısı yaşandığı zaman Rûme kuyusunu satın alıp Müslümanlara vakfetmiştir. Tebük seferi sırasında orduya en büyük yardımda bulunmuştur. Akrabalarına kendi malından yardımlar yaptığı da bilinmektedir.²⁵³

7.3. Ehl-i Sünnete Göre Talha, Sa'd ve Saîd

Hz. Talha b. Ubeydullah, ilk Müslümanlardan olup vahiy katipliği de yapmıştır. Uhud Savaşında Hz. Peygamberi korurken birçok yerinden yaralanmıştır. Hz. Talha, Hz. Ebû Bekir halife seçilince hemen ona bâit etmiş bir sahabedir ve ridde olaylarının bastırılmasında etkin rol almıştır. Hz. Ömer'den sonra yeni halifenin belirlenmesi için kurulan komisyonda yer almıştır. Ticaretle uğraştığı için zengin bir sahabe olan Talha b. Ubeydullah cömertliği ile tanınmıştır. Hz. Peygamber tarafından hayr, feyyâz, cûd gibi sıfatlarla anılmıştır.²⁵⁴

Sa'd b. Ebî Vakkâs, Aşere-i Mübeşşereden olup büyük bir komutandır. İslamiyet'in bidâyetinde Müslümanlarla alay eden birisini yaraladığı için "İslam için ilk kanı akıtan kişi" diye bilinir. Hz. Ömer zamanındaki Irak cephesinde başkomutanlık yapıp Sâsânileri ağır bir yenilgiye uğratarak Medâin'i fethetmiştir. Kanaatimizce Hasîbî'ye göre Sa'd'ın en önemli suçlarından birisi budur. Hadîslerin nakledilmesi hususunda çok titiz davranan Sa'd b. Ebî Vakkâs gerekli olmadıkça

²⁵¹ Fayda, "Ömer", ss. 44-51.

²⁵² Yiğit, "Osman", ss. 438-443.

²⁵³ İbn-i Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, nşr. el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1992, s. 192; Yiğit, "Osman", ss. 438-443.

²⁵⁴ Bünyamin Erul, "Talha b. Ubeydullah", *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010, ss. 504-505.

hadîs rivâyeti yapmamıştır. Haksızlıklara karşı sert tavırlarıyla bilinen Sa'd, ashabın seçkinleri arasında yer almıştır. Hz. Ömer'den sonra yeni halifenin belirlenebilmesi için oluşturulan heyette de yer almıştır.²⁵⁵

Hz. Saîd b. Âs, Kureyş'in Ümeyyeoğulları kabilesine mensuptur. Hasîbî'ye zaten Saîd'in Hz. Osman'ın akrabası olması onun şerli olarak nitelenmesinin sebeplerindendir. Saîd'in doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Hz. Peygamber'in vefatında 9 yaşında olduğu söylenmiştir. Bu durumda onun doğum tarihi miladi 622 ya da 623 senesi olabilir. Hz. Peygamber Saîd b. Âs'ı hastalığında ziyaret etmiştir. Bu sebeple hadîs hâfızı ve aynı zamanda *el-Cerh ve't-Ta'dil* adlı eseriyle bilinen olan İbn-i Ebû Hâtim (327/938), onun bir sahabe olduğunu söyler.²⁵⁶

Hz. Osman'ın hilafeti zamanında (644-646) Kûfe'de valilik görevinde bulunmuştur. Onun valilik dönemine ileride değinilecektir. Saîd b. Âs, Horasan ve Taberistan seferlerine katılmıştır. İdarecilik yaptığı Kûfe'de halk ile iç içe olmuş ve onların sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir.²⁵⁷

7.4. Hasîbî'ye Göre En Şerli (!) Dokuz Adamdan Son Üçü

Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Peygamber'e ilk iman edenlerden ve aynı zamanda cennetle müjdelenen sahabilerdendir. Hz. Peygamber ile bütün savaşlara katılmıştır. Ticaretle meşgul olan Abdurrahman, kazandığı serveti Allah yolunda harcamıştır. Hatta beş yüz deve yükü miktarındaki bir kervanı tek seferde fî sebîlillah infak etmiştir. Hz. Ebû Bekir, kendisinden sonra Hz. Ömer'in halife olması fikrini ilk defa Abdurrahman b. Avf ile istişare etmiştir. Hz. Ömer'in danışmanı olarak da görev yapan Abdurrahman b. Avf, Hz. Ömer'den sonra yeni halifenin belirlenmesi için kurulan komisyonda yer almıştır. Hz. Osman döneminde de hac emirliği ve müsteşarlık gibi görevlerde de bulunmuştur.²⁵⁸

²⁵⁵ İbrahim Hatiboğlu, "*Sa'd b. Ebû Vakkâs*", *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008, ss. 372-374.

²⁵⁶ Abdurrahman b. Muhammed, İbn-i Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I-IX, nşr. Meclisü Dâiratü'l-Meârifi'l-Osmaniyyeti, Haydarâbad ve Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952, C. IV, s. 48; Gedikli, "Kûfelilerin Azlettirdiği Vali: Saîd b. el-Âs", s. 67.

²⁵⁷ Gedikli, "Kûfelilerin Azlettirdiği Vali: Saîd b. el-Âs", ss. 71-74.

²⁵⁸ Ahmet Önkâl, "*Abdurrahman b. Avf*", *DİA*, I, İstanbul, 1988, ss. 157-158.

Hız. Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Aşere-i Mübeşşereden bir sahâbedir. Onun Cahiliye döneminde Mekke’de okuma yazma bilen kişiler biri olduğı söylenir. Hız. Peygamberle birlikte bütün gazvelere katılmış ve Medine’de İslam’ın tebliğinde çeşitli görevler almıştır. Medine’ye gelen Yemenlilere İslam’ı öğretmek üzere vazifelendirilmiştir. Bedir Savaşında 3/624 Mekkeli müşriklerin safında savaşan babasını öldürmüştür. Hız. Peygamber’in vefatından sonra aralarında Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer’in de bulunduğı bazı sahâbiler Ebû Ubeyde’yi halife seçerek biat etmek istediler fakat o, Hız. Ebû Bekir’in bu göreve daha layık olduğunu söylemiş ve bu görevi kabul etmemiştir. Fethedilen yerlerde Hız. Ömer’in valisi olarak ömrünün sonuna kadar hizmet etmiştir.²⁵⁹ Hız. Aişe (ö.58/678)’ye göre zühd, hayâ ve güzel ahlak sahibi olan Ebû Ubeyde, Hız. Peygamber’in Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer’den sonra en sevdiği kişiydi.²⁶⁰

Hız. Hâlid b. Velîd, Hız. Peygamber tarafından Seyfullah (Allah’ın kılıcı) unvanı verilen ve hayatı kılıçların gölgesinde geçen meşhur kumandan sahâbedir. Okuma yazma bilen Hâlid, Hız. Peygamber’in vahiy kâtiplerindendir. Askerî dehasıyla savaş tekniklerini çok iyi bilen bir sahabe olan Hâlid, Bizans ile yapılan Mûte, (8/629) Ecnadeyn (13/634) ve Yermük savaşlarında (15/636) büyük başarılarla imza atmıştır. Irak bölgesinin fetihlerinde bulunmuştur. Hız. Ebû Bekir dönemindeki ridde olayları ve yalancı Peygamberlerle olan mücadele ön planda olmuştur. Hız. Peygamber’den on sekiz hadîs rivâyet etmiştir.²⁶¹

Yukarıda hayatları hakkında kısaca bilgi verilen bu dokuz sahabe, Şîliğin Nusayrî kolunun ikinci kurucusu olan Hasîbî’nin tesmiye ettiği müfsit ittihâmından beridirler. Allah’ın övgüsüne mazhar olmuş bu sahâbiler, hem Hız. Peygamber zamanında hem de ondan sonra İslam’a büyük hizmetler yapmışlardır. Ancak ve ancak hayırla anılacak kimselerdir. Onlara müfsit demek, sebbetmek (sövmek) yalan ve büyük bir iftira olur.

²⁵⁹ Ahmet Önkâl, “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, *DİA*, X, İstanbul, 1994, ss. 249-250.

²⁶⁰ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, C. VI, s. 39.

²⁶¹ Mustafa Fayda, “Hâlid b. Velîd”, *DİA*, XV, İstanbul, 1997, ss. 289-292.

Hız. Peygamber, ashâbına sebbetmeyi şu hadîsiyle yasaklamıştır:

من سب أصحابي فعليه لعنة الله و ملائكة و الناس أجمعين

“Kim ashâbıma sebbederse (söverse) Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun.”²⁶²

Hasîbî’nin yukarıda bazı sahâbiler hakkında aktardığımız görüşleri tahlil edildiğinde onun sahâbiler hakkındaki fikirlerinin İbn-i Sebe’nin fikirleri ile aynı olduğunu görülecektir. İbn-i Sebe de; sahabe efendilerimiz hakkında kötü konuşan ve özellikle ilk üç İslam halifesine tahammülü olmayan, onlara sebbeden Müslüman görünömlü bir İslam düşmanıydı. Hasîbî ve İbn-i Sebe, sahâbiler konusunda aynı fikirleri paylaşır. Şiiler de sekiz on kadar sahabe hariç, diğerlerinden teberrî ederler ve onlara ta’n ve tenkitle sebbederler.

8. ÂMİLÎ’NİN BİLDİRDİĞİNE GÖRE ALİ İLAH İBN-İ SEBE NEBİDİR

Hasîbî’nin Abdullah b. Sebe hakkında verdiği bilgilerden farklı olarak Şii muhaddis ve fakih Hur el-Âmilî (ö.1104/1693) de Ehl-i Sünnet âlimi Cûzcânî’nin İbn-i Sebe ile ilgili verdiği bilgileri destekler nitelikte haberler aktarmıştır. Âmilî’nin İbn-i Sebe hakkında kendi senet silsilesi ile aktardığı rivâyet şöyledir:

إن عبد الله بن سبأ كان يدعي النبوة و كان أن أمير المؤمنين عليه السلام هو الله تعالى.

“Muhakkak Abdullah b. Sebe nübüvvet iddia ediyordu. (Kendisinin Peygamber olduğunu söylüyordu.) Ve emîru’l-mü’minînin (Hz. Ali’nin) Allah olduğunu kabul ediyordu.”²⁶³

Cûzcânî’nin İbn-i Sebe hakkında daha önce zikredilen (Peygamberlik iddası) rivâyetine benzer bir bilgiyi aktaran Âmilî’nin rivâyetine göre de Abdullah b. Sebe, Peygamberlik iddiasında bulunmuştur.

²⁶² Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, I-XXV, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi, nşr. Mektebetü İbni Teymiyye, Kahire, ty., C. XII, s. 142.

²⁶³ Muhammed b. el-Hasan el-Hur el-Âmilî, *Vesâilü’ş-Şiati*, I-XXX, thk. Müessetü Âli Beyt Aleyhisselam li İhyâi’t-Türâs, nşr. Kum el-Müşerrefe, Kum, 1414, C. XXVIII, s. 336.

Hristiyanların Hz. İsa'nın ilah olduğuna inandıkları gibi Abdullah b. Sebe de kendisinin Peygamber, Hz. Ali'nin ilah olduğunu iddia etmiş ve onun bu görüşleri farklı coğrafyalarda karşılık bulmuştur ve bugün bile Ali b. Ebî Talib'in ilah ya da ilahî vasıflara sahip olduğuna inanan bazı Şîi Fırkaları bulunmaktadır. Bu sebeple Abdullah b. Sebe'nin İslam toplumuna attığı tohumlar günden güne yeşermiş hatta filizlenip ağaç olmuştur. Kanaatimizce günümüz İslam toplumundaki siyasî ve mezhebî bölünmelerin en büyük sebebi İbn-i Sebe'nin sapkın fikirleridir. Ayrıca yaşamayan birisi “ Ali ilah, ben peygamberim” diyemez.

Bu bölümde Abdullah b. Sebe'nin tarihsel varlığı ve faaliyetleri hakkında Sünnî ve Şîi kaynaklardaki bilgilerin sadece bazıları zikredilmiştir. Bu kaynaklardaki bilgiler İbn-i Sebe'nin tarihsel varlığını ve faaliyetlerini tasdik etmektedirler. Burada isimlerini söylenmeyen daha birçok tarihî kaynak İbn-i Sebe hakkında çeşitli malumatlar vermektedir. Fakat hepsinin burada zikredilmesi mümkün değildir.

Ayrıca bu çalışmada Abdullah b. Sebe hakkında daha çok ilk dönemlerde yaşamış Sünnî ve Şîi âlimlerin rivâyetleri aktarılmıştır. Çünkü daha önce de beyan edildiği gibi sonraki tarihî belgeler bazen yeni bilgi vermeyip öncekilerin tekrarı şeklinde olabilmektedir.

Hem Mütেকaddimîn hem de Mütעהhirîn dönemi âlimlerinin kitapları Abdullah b. Sebe ile ilgili haberlerle doludur. Yani ulemâ onun mevcudiyetini iki kere iki dört eder katiyetinde ispat etmekte ve hep bir ağızdan onun faaliyetlerinden bahsetmektedirler. Buraya kadar ortaya konan deliller göstermektedir ki Abdullah b. Sebe, tarihsel varlığı sabit ve yaşamış birisidir. Onun hayali bir kişi olduğunu veya yaşamadığını varsaymak²⁶⁴ delilsiz bir iddiadır. İbn-i Sebe ile ilgili bilgi veren râvileri ve onların rivâyetlerini zayıf ve metruk gibi sözlerle çürütmeye çalışmak da

²⁶⁴ Julius Wellhausen, Leone Caetani, Bernard Lewis gibi müsteşriklerin başı çektiği bazı batılı araştırmacılar, Abdullah b. Sebe diye bir kişinin olmadığını ve bu kişinin tarihi kurgulamak için Seyf b. Ömer tarafından uydurulmuş hayali bir şahsiyet olduğu şeklinde iddialar ortaya atmışlardır. Bkz. Ebubekir Sifil, “Râfıza ve Ehl-i Beyt” *Rihle Dergisi*, İstanbul, 2014, S. 18, s. 7. Ayrıca Şîi yazar Murtaza el-Askerî'ye göre de Abdullah b. Sebe ile ilgili rivâyetler doğru değildir ve o, Seyf b. Ömer tarafından uydurulmuştur. Bkz. Murtaza'l-Askerî, *Abdullah b. Sabâ Masalı (Bir Yalancının Düzmeleri)*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1974. Ayrıca Mısırlı yazar Tâhâ Hüseyin de Abdullah b. Sebe'nin varlığına şüphe ile yaklaşanlardandır. Bkz. Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ Ali ve Benûh*, I-II, nşr. Dâru'l-Meârif, y.y.; 1999, C. II, ss. 90-91.

tarihî literatüre bütüncül bakılmadığını ya da tarihî belgelerin belli bir amaca hizmet için kullanıldığını göstermektedir.

Kendisi ve hayatıyla ilgili kitaplar dolusu bilgi bulunan Abdullah b. Sebe'nin yaşamadığını iddia edenler güneşi balçıkla sıvamak istemektedirler. Onun kabrinin olduğu yerin (Lazkiye/Suriye) bile en ince detayları ile biliniyor olması ve onun kabrinin olduğu bölge insanının onun kabrini ziyaret edip ondan şefa'at istemeleri de göstermektedir ki Abdullah b. Sebe'nin varlığının ve faaliyetlerinin inkâr edilmesi aklen ve naklen mümkün görünmemektedir. Hakikat şudur ki; Abdullah b. Sebe varlığı ve faaliyetleri ile güneş gibi ortadadır ve o, inkârı mümkün olmayan gerçek ve yaşamış bir şahsiyettir.

3. BÖLÜM

ABDULLAH B. SEBE’NİN FAALİYETLERİ

Abdullah b. Sebe’nin Hz. Osman dönemindeki (644-656) faaliyetlerini anlatmaya başlamadan önce İslam Devleti’nin üçüncü halifesi ve onun zamanındaki toplumsal yapı hakkında malumat verilmesi, Hz. Osman’a ve onun idaresine karşı oluşan muhalif hareketlerin sebeplerinin iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Eğer Hz. Osman dönemi iyi bilinirse İbn-i Sebe’nin fikirlerini nasıl bir zeminde yaydığı ve amacına nasıl ulaştığı sorularının cevabı daha kolay bulunabilir. Bu sebeple Hz. Osman dönemi olayları çok iyi analiz edilmelidir. Çünkü Hz. Osman dönemindeki fitne hâdiseleri; dinî, siyasî, idari, sosyal, ekonomik vb. birçok açıdan sonraki dönemleri etkilemesi bakımından bir dönüm noktası sayılır.

1. HZ. OSMAN DÖNEMİ SİYASÎ VE TOPLUMSAL DURUMA BAKIŞ

1.1. Hz. Osman’ın Hayâtı

Hz. Osman (ö.35/656); Hz. Ömer’in 23/644 senesinde Muğire b. Şu’be’nin kölesi Ebû Lü’lû tarafından şehit edilmesi²⁶⁵ üzerine aralarında kendisiyle beraber Hz. Ali, Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Sa’d b. Ebî Vakkâs, Hz. Talha b. Ubeydullah, Hz. Zübeyr b. Avvâm bulunduğu şûrânın onayıyla İslam Devletinin üçüncü halifesi olarak seçilmiştir.²⁶⁶ Hz. Osman, ilk Müslümanlardan olup, Fil Vakası’ndan altı yıl sonra miladi 577’de Taif’te doğmuştur. Mensubu olduğu Emevî (Ümeyye) kabilesi Abdülmenâf b. Kusay’da Hz. Peygamber’in nesebine ulaşır. Hz. Osman gençliğinde ticaretle uğraştığından Mekke’nin önemli tüccarlarından birisidir. Hz. Peygamberin

²⁶⁵ Mesûdî, *Mürûcû’z-Zeheb*, C. II, s. 320; İbn Hibbân, *Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, s. 397; Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 191-192; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil fi’t- Tarih*, C. II, s. 447; Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, trc. Onur Özatağ, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 147; Ahmed b. Muhammed el-Heytemî, *es-Savâiku’l-Muhrika*, I-II, thk. Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî ve Kâmil Muhammed el-Harrât, nşr. Müessesetü’r-Risâle, Lübnan, 1997, C. I, s. 305; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 427; Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, s. 176.

²⁶⁶ Hz. Ömer, hutbe verirken ecelinin yaklaştığını ve kendisinden sonra yeni halifenin Hz. Peygamberin de kendilerinden râzı olduğu altı kişilik şûrâ tarafından belirlenmesini istemiştir. Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 103; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 447; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 228; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 146; Hizmetli, “İslam Tarihi”, s. 207.

iki kızıyla (Ümmü Külsûm (ö.9/630) ve Rukıyye (Rukayye) (ö.2/624) evlendiği için Zinnûreyn (İki nur sahibi) lakabıyla da anılır. Aşere-i Mübeşşereden olan ve aynı zamanda vahiy kâtipliği de yapan Hz. Osman güzel ahlaklı, hayâlı, merhametli ve çok da cömert bir kişiliğe sahiptir.²⁶⁷

Hz. Osman'ın hilâfeti'nin ilk altı yılı büyük fetihlerle geçmiş ve İslam Devletinin sınırları genişlemiştir. Fakat ikinci altı yıllık dönem siyasî karışıklıkların yoğun olduğu bir zaman olmuştur. Özellikle Mısır, Kûfe, Basra gibi şehirlerde İbn-i Sebe'nin organize ettiği yönetim aleyhtarlığı²⁶⁸ gittikçe artmış ve olaylar halîfenin şehit edilmesine kadar uzanmıştır. Tarihe, *el-Fitnetü'l-Kübrâ* (Büyük Fitne) olarak geçen bu olay İslam tarihinde birçok karışıklıkların ve çeşitli fırkaların teşekkül sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir.

1.2. Hz. Osman'ın Yönetimine Karşı Olan Hoşnutsuzluğun Bazı Sebepleri

Malumdur ki toplumda yaşayan insanlar, kendilerini idare etmekle görevli yöneticiler hakkında mutlaka çeşitli eleştirilerde ve şikâyetlerde bulunurlar. Hangi yönetim olursa olsun insanların hepsinin tam anlamıyla tatmin olması asla mümkün değildir. Çünkü insan fıtratı gereği ihtiyaçları hiç bitmeyen bir varlıktır ve memnuniyet eşiği yüksektir. Hz. Osman, insanlara karşı çok merhametli²⁶⁹ ve yumuşak davranan bir idareciydi. Görevi boyunca halkın menfaati doğrultusunda ve iyi niyetle birçok siyasî tasarrufta bulundu. Hz. Osman'ın İslam Devletini idare ettiği zamanda yönetim aleyhinde yapılan eleştiriler, bazen onun şahsi uygulamalarından bazen de onun görevli memurlarının bazı davranışlarından kaynaklanmış olabilir.

²⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, ss. 74-75; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, ss. 160-161; Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 419-420; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, ss. 299-300; Yiğit, "Osman", ss. 438-443.

²⁶⁸ Yönetim ve idareye karşı oluşan eleştirilerin sebeplerine ileride değinilecektir.

²⁶⁹ Hz. Osman'a karşı yapılan eleştiriler selefi Hz. Ömer'in hilafeti zamanında da mevcuttur. Fakat Hz. Ömer disiplinli bir idare uygulamış ve halkın davranışlarını sürekli murakabe etmiştir. Hem kendisi hem de halk aleyhine olanlara daha sert tavır almıştır. İnsanlardan ona kızan pek çok kimse vardı. İbn-i Hattâb yönetimde kaldığı sürede birçok yenilik de yapmıştır. Hz. Osman bir gün insanlara hutbe vermiş ve insanların Hz. Ömer'i kınayamadığı hususlarda kendisini kınadıkları için onlara sitem etmiştir. Yine Hz. Ömer'in oğlu Abdullah bu konuda şöyle demiştir: "İnsanlar yaptığı şeylerden dolayı Osman'ı kötülüyorlar, eğer bunları Ömer yapsaydı onu kötüleyemezlerdi." İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 44; Hizmetli, "İslam Tarihi", s. 214.

Tabi ki bu uygulamaların toplum²⁷⁰ nazarında yansıması aynı olmamıştır. Uygulanan politikadan kimi kesimler memnunken kimileri de memnun değildir.²⁷¹

1.3. Hz. Osman'ın Yönetimi Hakkında Yapılan Önemli Şikâyetler

Hz. Osman ve yönetimi hakkında birtakım eleştiriler yapılmıştır fakat araştırmanın konusu açısından özellikle eleştirilerin yoğunlaştığı siyasî ve idari alanlara değinmenin yeterli olacağını düşünüyoruz. Eleştirilen diğer konular²⁷² fitne olaylarının temel sebepleri arasında önemli bir etken değildir. Siyasî ve idarî alanlarda yapılan eleştirilerden önemli olduğu düşünülenlerden bazıları şunlardır:

a) Hz. Osman'ın Önemli Görevlere Emevîleri Getirmesi ve Devlet İmkanlarını Onlara Tahsisi Meselesi

Bunlara birkaç misal verilebilir. Mesela; Medine Çarşısı'nın hasılatı Mervân'ın kardeşi Haris'e verilmiş,²⁷³ Fedek arazisi ise Mervân b. Hakem'e tahsis edilmiştir.²⁷⁴ Yine üzerinde spekülasyon yapılan bir başka mesele de Afrika ganimetlerinin akrabalara verildiği meselesidir. Hz. Osman, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i Afrika seferine göndermiş²⁷⁵ ve eğer fetih sağlanırsa ganimetlerin²⁷⁶ beşte

²⁷⁰ Özellikle sınırların genişlemesi ve farklı coğrafyadan insanların Müslümanlarla ilişkileri sonucu İslam toplumu kozmopolit bir yapıya bürünmüş ve neredeyse toplumun beşte biri mevali denilen azatlılardan oluşmuştur. Bu durum farklı fikirlerin birbirine karışmasına zamanla İslam kılığına bürünmesine de sebebiyet vermiştir. Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 321.

²⁷¹ Adem Apak, "Hz. Osman Dönemi Emevî İdarecileri", *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Bursa, 1995, s. 87.

²⁷² Hz. Peygamber'in mührünü Ureys kuyusuna düşürmesi, Ebû Zer'in Rebeze'ye göndermesi, bazı kişilerin (Abdullah b. Mes'ûd) yanında bulunan Mushaf'ın yakıtması, Hac görevi için Mina'da bulunduğu sırada namazları kasr etmemesi, zenginliğin artmasıyla beraber dünyevileşme gibi sebepler sayılabilir. Adem, Apak, "Hz. Osman ve Halifelik Dönemi (644-656)", *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017, s. 273; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, ss. 329-330; İsmail Yiğit, "Osman", ss. 438-443.

²⁷³ İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s. 195.

²⁷⁴ Bu arazi, Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz tarafından Mervanoğullarından geri alınıp eski statüsüne döndürülmüştür. Yani bir kısmı Hâşimiler için ayrılmış diğer kısmı da kamu işleri, yolcular ve misafirler için kullanılmıştır. Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 328; Apak, "Hz. Osman Dönemi Emevî İdarecileri", s. 91; Hüseyin Algül, "Fedek", *DİA*, XII, İstanbul, 1995, ss. 294-295.

²⁷⁵ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, nşr. Dâru'l-Kalem ve Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk/Beyrut, 1397, s. 159; Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Ya'kûbî, *Tarihu'l-Ya'kûbî*, I-II, thk. Abdülemîr Muhanna; Şeriketü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 2010, C. II, s. 59; İbn Hibbân, *Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, s. 405; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, ss. 431-432; Hizmetli, "İslam Tarihi", s. 209.

²⁷⁶ Suyûtî, asker başına bin ya da üç bin dinar ganimet düştüğünü bildirir. Bkz. Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 167.

birinin beşte birini (yani tüm ganimetlerin yirmi beşte birini) kendisine vereceğini söylemiştir.²⁷⁷ Fetih sonucu Abdullah kendi payını almış ve kalanını Medine'ye göndermiştir. Fakat askerler Abdullah b. Serh'in aldığı bu paya itiraz etmişlerdir. Neticede Hz. Osman, Abdullah'a bir mektup yazmış ve kendi payına aldığı ganimeti askerlere dağıtmasını istemiş Abdullah da dağıtmıştır.²⁷⁸ Medine'ye gelen ganimetler ise Mervan b. Hakem'e satılmıştır. Mervan, aldığı malların parasının bir kısmını ödemiş kalan borcu da halife tarafından silinmiştir. Bu durum halk arasında dedikodu yapılmıştır.²⁷⁹

Hz. Osman'a karşı yapılan eleştiriler içinde yukarıda zikredilen sebepler önemli gösterilse de bunların izah edilebilir bazı yönleri bulunmaktadır. Öncelikle o devlet başkanıdır ve istemediği kişileri görevinden azl edip istediği kişilere görev verebilir. Eğer akrabalar göreve layıksa onlar da vazifelendirilebilir. Hz. Osman'ın halife oluşundan sonra eski hayatı arasında büyük bir değişiklik yoktur. O, yine eskiden olduğu gibi cömert ve akrabalarına düşkündür. Kendi cebinden yaptığı bazı yardımlar kötü niyetli kişiler tarafından sabote edilerek devlet hazinesinden yapılmış gibi söylenmiştir.²⁸⁰ İbn-i Cerîr Taberî (ö.310/923), Eşâri kelamcısı ve Mâlikî fakihi Bâkılânî (ö.403/1013) ve Mâlikî fakihlerinden İbnü'l-Arabî, Hz. Osman'ın akrabalarına verdiği malların kendi malı olduğunu ve hazineden mal verdiği ile ilgili rivâyetlerin sahih olmadığını ifade etmişlerdir.²⁸¹

Yine başka bir usûl-ü fıkıh âlimi olan Âmidî (ö. 631/1233) Hz. Osman'ın yakınlarına verdiklerinin devlet hazinesinden değil kendi malından olduğunu söylemektedir.²⁸² İbn-i Teymiyye (ö.723/1328) de Hz. Osman'ın akrabalarına hazineden fazla mal verildiği ile ilgili haberlerin açık bir yalan olduğunu ve bununla

²⁷⁷ Kâdî Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Mahmud Mehdî el-İstanbulî ve MuhibbüdDin el-Hatîb, Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1987, s. 111.

²⁷⁸ Halife b. Hayyât, *Tarih*, s. 160; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 254.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. II, s. 484.

²⁸⁰ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 323.

²⁸¹ Muhammed b.Tayyip el-Bâkılânî, *Temhîdü'l-Evâil fî Telhîsu'd-Delâil*, thk. İmâdüddin Ahmed Haydar, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Lübnan, 1987, s. 539; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 111; Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 347-348.

²⁸² Seyfettin Âmidî (Ali b. Muhammed es-Sa'lebî), *Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Din*, I-V, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî, Daru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, Kahire, 2002, C. V, s. 280.

alakalı sabit bir rivâyetin olmadığını aktarmıştır.²⁸³ Burada şu yorumun yapılması yerinde olur ki; bu rivâyetler dikkate alınarak Hz. Osman'ın akrabalarına hiçbir şey vermediği gibi bir mana da çıkarılmamalıdır. Cömertliği ve merhametiyle ma'ruf Hz. Osman, akrabaları da dahil ihtiyacı olan kimler varsa onlara gereken yardımları yapmıştır. Ali b. Ebî Talib'in Hz. Osman hakkında söylediği, “akrabalarına çok düşkün ve Allah'tan en çok korkanımızdı” sözü aslında Hz. Osman'ı eleştirenlere güzel bir cevap niteliğindedir.²⁸⁴

Yakın akrabalarına önemli vazifeler²⁸⁵ vermesine gelince bu durum Hz. Osman'ın onları sevip kendine yakın görmesi ve onlara güvendiğinin bir göstergesi olarak da izah edilebilir. Belki de halifenin bu iyi niyetinin akrabalarınca su-i istimal edildiği de düşünülebilir. Malumdur ki devlet idaresindeki yöneticiler kendilerine yakın ve itimat edebilecekleri kişilerle çalışmaya özen göstermektedirler. Böylece yönetimde birlik daha kolay sağlanır ve devlet işleri daha düzenli şekilde yürütülür.

Akrabalara görev vermenin bir misalini de İslam Devleti'nin dördüncü halifesi Hz. Ali'de görmekteyiz. O, yönetime gelince bazı akrabalarını şehirlere vali olarak görevlendirmiştir. Ubeydullah b. Abbas Yemen'de, Abdullah b. Abbas Basra'da görev yapmıştır. Ali b. Ebî Talib, Basra seferine giderken Kusaym b. Abbas'ı Mekke'ye vali olarak atamış ve Temâm b. Abbas'ı ise Medine'de kendi yerine vâli olarak bırakmıştır.²⁸⁶ Verilen bu bilgilerden anlaşıyor ki, akrabalarına devlet idaresinde görev veren sadece Hz. Osman değildir. Yukarıda değinildiği gibi Hz. Ali döneminde de benzer uygulamalara şahit olunmuştur. Fakat her nedense kaynaklarda hep Hz. Osman'ın yaptığı atamalar eleştirilmektedir. Bu durum Hz. Osman'a haksızlıktır ve art niyetli bir yaklaşımdır. Bu atamaları sert bir şekilde

²⁸³ İbn-i Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm, *Minhâcû's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şîati'l-Kaderiyye*, I-IX, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, nşr. Câmîatü'l-İmami Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, Riyad, 1986, C. VI, ss. 249-250.

²⁸⁴ Hamdî Şâhîn, *Emevîler ve Emevî Devleti*, trc. Kasım Koç, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 172.

²⁸⁵ Dayısının oğlu Abdullah b. Âmir, Basra valiliği, sütkardeşi Abdullah b. Ebî Serh Mısır valiliği, anne bir kardeşi Velid b. Ukbe Kûfe valiliği görevine getirilmiştir. Mesûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, C. II, s. 334; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 264; İbnü'l-Esîr *el-Kâmil*, C. II, ss. 476-491; Apak, “Hz. Osman ve Halifelik Dönemi (644-656)” s. 272.

²⁸⁶ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 114; Şâhîn, *Emevîler ve Emevî Devleti*, s. 173; Furkan Ardic, “Hz. Ali Dönemi Valileri”, *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Bursa, 2020, s. 36.

eleştirenlerin birisi de Abdullah b. Sebe ve taraftarlarıdır. Sebe'lerin aynı eleştirileri Hz. Ali için neden yapmadığı sorusu aslında düşündürücüdür.

b) Devlet İdarecilerinin Bazı Uygulamalarına Karşı Yapılan Şikâyetler

Hz. Osman'ın yukarıda da zikredilen şahsi tasarrufları yanında, onun şehirlerde görevli bürokratları hakkında da bazı şikâyetler söz konusu olmuştur. Bu şikâyetlerden birisi Kûfe valisi Velid b. Ukbe (ö.61/680) hakkındadır. Halk, valinin içki içtiğini ve içkili namaz kıldırıldığını söyleyerek görevden azledilmesini talep etmişlerdir.²⁸⁷ Hz. Osman, Velid b. Ukbe'yi görevinden azl etmiştir. Velid'ten sonra göreve gelen Saîd b. Âs (ö.59/679) da halk ile iyi diyalog kuramamış ve çeşitli problemler yaşamıştır. Onun Kûfe'nin önde gelenleriyle sohbet ederken söylediği “Kûfe arazisi Kureyş'in bahçesidir”²⁸⁸ sözü üzerine, aslen Yemenli olan ve Kûfe'nin ileri gelen kişilerinden birisi sayılan Mâlik b. Eşter, (ö.37/657) “Biz Irak'ı kılıçlarımızla fethettik”²⁸⁹ diye cevap vererek valinin sözünü eleştirmiş ve bu sebeple Mâlik b. Eşter ile vali arasında tartışma çıkmıştır. Eşter ve adamları valinin korumasını darp etmişlerdir.²⁹⁰ Bu olaydan sonra Eşter'in vali ile arası açılmış ve Eşter bu sözü bahane ederek yönetim aleyhinde faaliyete başlamıştır.²⁹¹

c) Hz. Osman'ın Hakem'in Oğlu Mervân'ı Devlet Kâtibi Yapması

Hz. Osman'ın bu kararı bir kısım halk arasında ciddi şekilde rahatsızlık meydana getirmiştir. İdari ya da askeri herhangi bir görev almamış ve henüz yirmi yaşında bir genç olan Mervan'ın böyle kritik bir göreve getirilmesi şikâyetlerin artmasına sebep olmuştur. Belki de onun, babası Hakem'in etkisinde kalabileceği endişesi bu şikâyetlerin sebeplerinden birisi olabilir. Bununla beraber Mervân'ın da bazı hataları olmuştur. Mesela, Mervân'ın halk ile diyalogu iyi değildi ve bazen

²⁸⁷ Belâzürî, Ahmed b. Yahya, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I-XIII, thk. Süheyl Zekkâr, nşr. Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1996, C. V, ss. 519-521; Mesûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, C. II, s. 335; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 277.

²⁸⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. V, s. 529; Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâ*, I-LII, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmirî, nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1993, C. III, s. 431.

²⁸⁹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 323.

²⁹⁰ Bahriye Üçok, “İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Yayın No: 84, 1968, s. 12.

²⁹¹ Taberî, *Tarih*, IV/323; Apak, “Hz. Osman ve Halifelik Dönemi (644-656)”, s. 274.

insanlara hakaret eder ve onları rencide edici sözler söylerdi.²⁹² Bunlar onun tecrübesizliğine de yorumlanabilir.

Mervân hakkında olumsuz tutum içinde olanlardan birisi de Hz. Ali'dir. O, Mervân konusunda Hz. Osman'ı uyarmış ve şunları söylemiştir: “Mervân seni dininden ve aklından meylettirmeden birbirinizden hoşnut kalmadınız. O, seni göç yolundaki devenin yönlendirilişi gibi sen de oraya yöneliyorsun. Vallahi, Mervân ne kendisi ne de dini hakkında sağlıklı (doğru) bir görüş sahibidir. Vallahi benim kanaatim odur ki seni (iyi olmayan) bir noktaya götürecek ama oradan geri getiremeyecektir. Bundan sonra seni tenkit (uyarmak) için bir daha dönmeyeceğim. Kendi onurunu yok ettin ve acze düştün.”²⁹³

Hz. Ali'nin idari konularda Hz. Osman'ı uyarması çok normaldir. Çünkü Hz. Ali müçtehid bir sahabedir. Hz. Ali; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde dinî meselelerde onun görüşlerinden faydalanan bir Şeyhülislam²⁹⁴ idi.²⁹⁵ Yani Ali b. Ebî Talib, ilk üç İslam halifesinin istişâre ettiği bir sahabedir. Bu sebeple gerektiğinde yönetim işleri ile ilgili de tavsiye ve uyarılar yapabilir. Devlet kâtipliği için Ensar ve Muhacirler arasında tecrübeli insanlar tabi ki vardı. Fakat Hz. Osman bu göreve Mervân'ı layık görmüştür. Belki de onun ileride iyi bir yönetici olabileceğine inandığı için tecrübe kazanması için onu bu göreve getirmiştir. Ayrıca Mervân'ın okuma yazma biliyor olması onun bu göreve atanmasını kolaylaştırmıştır.²⁹⁶

Burada Mervân b. Hakemle ilgili şöyle bir değerlendirme faydalı olacaktır. Mervân, Hz. Peygamber'in sürgüne yolladığı Hakem'in oğludur. Hakem'in yaptığı yanlışlıklar sebebiyle²⁹⁷ oğlu mesul tutulmamalıdır. Ne sebeple olursa olsun babasının hatalarından dolayı Mervân'ın kötülenmesini kabul edilemez. Mervân'ın bu durumuna benzer başka misaller de verilebilir.

²⁹² Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 364.

²⁹³ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 362; *Târihu't-Taberî* (Taberî Tarihi), I-VII, çev. Cemalettin Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020, C. IV, s. 402.

²⁹⁴ Nursî, *Lem'alar*, s. 52.

²⁹⁵ Adnan Demircan, Hz. Ali ve Halifelik Dönemi (656-661), *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017, s. 285.

²⁹⁶ Yılmaz Çelik, “İlk Dönem İslam Tarihinde Siyasi Bir Şahsiyet Olarak Mervân b. Hakem”, *Bolu İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bolu, 2020, C. 8, S. 1, ss. 79-80.

²⁹⁷ Hz. Peygamber'in evini gözetleme, Müslümanlarının sırlarını açıklama vb. gibi hatalarının olduğu söylenir. İrfan Aycan, “*Mervân I*”, *DİA*, XXVIII, Ankara, 2004, ss. 225-227.

Örneğin, Ebû Cehil; azılı bir İslam düşmanıyken oğlu İkrime b. Ebî Cehil, İslam olmuş ve Hz. Peygamber döneminde zekât memuru olarak görevlendirilmiş bir sahabedir. Babasına kıyas edilerek İkrime kötülenemez. Yine Halid b. Velid, birçok savaşa katılmış ve Hz. Peygamber tarafından Seyfullah (Allah'ın kılıcı) unvanını kazanmış bir İslam komutanıdır. Babası Velid b. Muğîre ise Hz. Peygamber'in azılı düşmanlarından birisiydi. Baba ile oğul arasındaki akrabalık ilişkisine bakarak her ikisini de aynı kefeye koyarak tartmak insaflı olmaz. Her insan durumuna göre başkasından bağımsız olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Kur'an, kimsenin başka birinin günahını yüklenmeyeceğini bildirmektedir.²⁹⁸

1.4. Muhaliflere Karşı Çözüm Arayışları

Vilayetlerde ufak tefek sıkıntılarla ilgili şikâyetler artınca Hz. Osman bir durum tespiti için güvendiği adamlarını şehirlere müfettiş olarak yollamıştır. Muhammed b. Mesleme Kûfe'ye, Üsâme b. Zeyd Basra'ya, Ammâr b. Yasir Mısır'a, Abdullah b. Ömer Şam'a gitmiştir. Bu kişiler tarafsız, insanların saygı ve güven duyduğu kimselerdi. Müfettişler, idarecilerin halka adaletle davrandıklarını ve herhangi bir olumsuzluğun olmadığı yönünde olumlu raporlarla Medine'ye dönmüşlerdir.²⁹⁹

Buradan anlaşılıyor ki vilayetlerde ciddi bir sorun yoktur ve pireyi deve yapma misali olaylar abartılmaktadır. Hz. Osman'ın valilerle yaptığı toplantıda muhalif hareketlere karşı bazı tedbirlerin alınması ve problemlerin dinin emrettiği çerçevede çözülmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararlar arasında şunlar vardır: Gerekli görüldüğünde muhaliflerin sürgün edilmesi,³⁰⁰ cihada yönlendirilmesi, gerekirse elebaşlarının öldürülmesi, yöneticilerin daha soğukkanlı davranması vb.³⁰¹

²⁹⁸ En'am Sûresi, 6/164, Zümer Sûresi, 39/7.

²⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 47.

³⁰⁰ Daha öncede belirttiğimiz gibi özellikle Kûfe kozmopolit yapısıyla istikrarsızlık ve karışıklığın fazla olduğu bir yerdi ve idaresi zordu. Hz. Osman zamanında ki muhalif olayların fazla olduğu şehirlerden birisiydi. Halk ile valiler arasındaki diyalogun kötü olması da Hz. Osman'a karşı muhalefetin artmasına sebep olmuştur. Aralarında Malik b. Eşter, Sabit b. Kays gibi elebaşların da olduğu bu Kûfeli muhalifler Şam'a sürgün edildiler. Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atu'l-Cemel*, s. 36; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 323; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 463.

³⁰¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 468; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 335.

Burada üzerinde durulması gereken nokta Mısır'a giden Ammâr b. Yâsir'in gecikme sebepleridir. Hatta onun Mısır'da suikasta uğradığı bile düşünülmüştür.

Abdullah b. Serh, Mısır'dan Medine'ye bir mektup yazmış ve muhalif bir grubun Ammâr'ı kendilerine alet etmeye çalıştıklarını bildirmiştir. Ammâr'ın etrafını kuşatan ve ona kendi fikirlerini benimsetmek isteyen bu grubun lideri Abdullah b. Sevdâ (İbn-i Sebe) idi.³⁰²

1.5. Hz. Osman Ammâr b. Yasir'i Dövdü mü?

Hz. Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), ilk Müslümanlardandır. Babası Yâsir ve annesi Sümeyye ile birlikte İslam'ın bidâyetinde dinlerinden dönmesi için çeşitli işkencelere maruz kalmışlardır. Anne ve babası, azılı bir İslam düşmanı olan Ebû Cehil tarafından şehit edilmişlerdir. Ammâr b. Yâsir, Hz. Peygamber ile beraber çeşitli savaflara katılmıştır. Hz. Ömer'in hilafeti zamanında Kûfe'de valilik yapmıştır. Ammâr b. Yâsir, Ümeyye oğullarının devlet idaresinde görevlendirilmesi ve Ebû Zer'in Rebeze'ye gönderilmesi gibi bazı hususlarda Hz. Osman'ı eleştirmiştir.³⁰³

Bazı tarihî rivâyetlerde Hz. Osman'ın Hz. Ammâr'ı bayıltıncaya kadar dövdüğü şeklinde bilgiler mevcuttur.³⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* adlı eserinde Ebû Mihnef kanalıyla bir rivâyette bulunmuştur. İbn Adî ve Zehebî gibi âlimlere göre Ebû Mihnef Şîi meyllidir.³⁰⁵ Ebû Mihnef kanalıyla gelen bu rivâyete göre Ammâr b. Yasir, Medine'de vefât eden Abdullah b. Mes'ûd'un cenaze namazını kıldırmış ve bunu Hz. Osman'a haber vermemiştir. Bu duruma sinirlenen Hz. Osman, Ammâr b. Yasir'i dövmüştür. Bu rivâyetle alakalı bazı problemlerin olduğu düşünülmektedir. Rivâyete göre Abdullah b. Mes'ûd Medine'de vefât etmiştir.³⁰⁶

Buradan çıkan sonuca göre, Medine'de halifelik yapan Hz. Osman'ın (aynı şehirde meydana gelen ölüm haberini) sahabenin ileri gelenlerinden birisi olan İbn-i

³⁰² Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 341.

³⁰³ Mustafa Fayda, "Ammâr b. Yâsir", *DİA*, III, İstanbul, 1991, ss. 75-76.

³⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. VI, s. 161 vd.

³⁰⁵ Selman Başaran, "Ebû Mihnef", *DİA*, X, İstanbul, 1994, ss. 188-189.

³⁰⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. V, s. 526; İbn-i Kesir, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, nşr. Matbaatü's-Saâde, Kahire, ty.; C. VII, s. 163; İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, I, İstanbul, 1988, ss. 114-117.

Mes'ûd'un vefatını duymamış olması mümkün değildir. Ayrıca Hz. Osman, kendisini şehit eden ihtilalcilere bile hiddet göstermeyen yumuşak fıtratl, sakin karakterli, hayâ timsali ve Aşere-i Mübeşşereden olan bir sahabidir. Böyle bir karaktere sahip olan Hz. Osman'ın küçük bir meselede Ammâr b. Yâsir bayıltıncaya kadar dövdüğü rivâyeti çok sağlıklı görünmemektedir. Ayrıca İbn-i Hibban ve bir rivâyetiyle Taberî, İbn-i Mes'ûd'un cenaze namazının Hz. Osman tarafından kıldırıldığını nakletmişlerdir.³⁰⁷

Netice olarak Ebû Mihnef'in bu rivâyeti hem sened açısından zayıftır hem de olayların seyri açısından mantıklı durmamaktadır. Yukarıda değinildiği gibi Hz. Osman, 35/656 senesinde Ammâr b. Yasir'i tahkikat için muhalefetin en önemli merkezlerinden biri olan Mısır'a göndermiştir. Hz. Ammâr ile Hz. Osman arasında ciddi bir sorun olsaydı Hz. Osman tarafından Ammâr b. Yâsir'e böyle önemli bir görev verilmezdi. Bu durum Hz. Osman'ın Ammâr b. Yâsir'e olan güvenini göstermektedir. Bu rivayet ancak İslam ümmetini bölmek isteyenlerin işine yarar.

Bununla beraber Ammâr b. Yasir; halifeye karşı bir düşmanlık besleseydi, Mısırlı muhaliflerle beraber olurdu. Ammâr'ın Mısırlı muhaliflerle beraber olmadığının bir delili de şudur: Hz. Osman, Mısır'dan gelen ihtilalcilerce muhasara edilip kendisine su dahi verilmediği bir zamanda Ammâr b. Yasir bu durumu hayretle karşılayarak itiraz etmiş ve Hz. Osman'a suyun ulaştırılması için gayret sarfetmiştir.³⁰⁸ Ayrıca Hz. Osman'ın Sevad arazilerinden iktâ verdiği kişilerden birisi de Ammâr b. Yasir'dir.³⁰⁹ Tüm bu zikredilen olaylar değerlendirildiğinde Hz. Osman ile Hz. Ammâr arasında ciddi bir problem gözükmemektedir. Bu yüzden Ebû Mihnef'ten gelen rivâyetin doğruluğu konusuna şüphe ile yaklaşılmalıdır.

1.6. İbn-i Sebe'nin Yemenli Dört Önemli Adamı

İbn-i Sebe'nin Mısır'da fitne faaliyetlerini organize ederken Ammâr b. Yâsir'e yönelmesi tesadüfi değildir. Hz. Ammâr'ın bazı meselelerde Hz. Osman'ı eleştirdiğini çok iyi bilen İbn-i Sebe, Hz. Ammâr'ı da halifeye karşı provake etmek

³⁰⁷ İbn-i Hibban, *Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, s. 409; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 308.

³⁰⁸ İsmail Altun, "Hz. Osman'ın Ammâr b. Yâsir'i Cezalandırdığına Dair Rivayetlerin Belâzürî Özelinde Tahlil ve Tenkidi", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Erzurum, 2019, S. 51, s. 437.

³⁰⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 268.

niyetindedir. Çünkü İbn-i Sebe'nin en iyi yaptığı iş, nerede Hz. Osman muhalifi bulsa hemen onu kışkırtmaktır. Hz. Ammâr'ı ablukaya alan bu grup içinde ayrıca Gâfikî b. Harb el-Akkî, Halid b. Mülcem, Sûdan b. Humrân el-Murâdî ve Kinâne b. Bişr el-Kindî (ö.36/657) gibi kişiler de vardı.³¹⁰ İbn-i Sebe, önce bu kişilerle konuşmuş, onların siyasî düşüncelerini ve kültürel seviyeleri öğrenmiş, daha sonra da kendi fikirlerini onlara telkin etmiştir.³¹¹ Bu kişiler hakkında bilgi vermek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Gâfikî b. Harb el-Akkî, Yemenli Ak kabilesindendir. Kabilesi ile beraber fetihten sonra Mısır'a gelip yerleşmiştir. Liderliğe ve makama çok düşkün olan Gâfikî, Mısır'da iken insanlara namaz kıldırması ve kısa zamanda etrafında kalabalıklar toplanmış ve orada toplumun lideri durumuna gelmiştir. Abdullah b. Sebe, Şam'dan sürülüp Mısır'a geldiğinde Gâfikî ile irtibat kurmuş ve onun nüfûzundan faydalanmıştır. Gâfikî, Hz. Osman'a yapılan ihtilalde de aktif rol almıştır. Hatta halifenin şehit edilmesi olayına bizzat katılanlardan biri olduğu söylenir.³¹² Gâfikî, Hz. Osman'ın şehadetinden sonra 5 gün kadar Medine'de yöneticilik de yapmıştır.³¹³

Sûdan b. Humrân el-Murâdî, Yemenli Mezhic kabilesinin önemli kollarından biri olan Murâd kabilesine mensuptur. Mısır'ın fethinden sonra buraya yerleşmiştir. Mısır'da Hz. Osman'a muhalefet edenlerin önde gelenlerindendir. Halife'nin şehit edilmesine iştirak eden Mısırlı ihtilalcilerden birisidir.³¹⁴

Kinâne b. Bişr el-Kindî (ö.36/657), Yemenli Kinde kabilesindendir. Hz. Ömer zamanında Mısır fetihlerine iştirak etmiştir. Hz. Osman'ın katl edilmesinde adı geçenlerdendir.³¹⁵

Halid b. Mülcem hakkında tarihî kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Aslen Yemenli olduğu ve Hz. Ömer döneminde Mısır'ın fethinden sonra buraya

³¹⁰ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 341; Dehlevî, *Şia'nın Rasyonel Tenkidi*, s. 260; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 472; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 335.

³¹¹ Hizmetli, "Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", s. 172.

³¹² Ramazan Önal, "Hz. Osman'ın Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonraki Akıbetleri", *E- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2019, C. 11, S. 3 (25) s. 1312.

³¹³ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 122.

³¹⁴ Önal, "Hz. Osman'ın Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonraki Akıbetleri", s. 1312.

³¹⁵ Nadir Özkuyumcu, "*Tüçib, (Benî Tüçib)*", *DİA*, XXXXI, İstanbul, 2012, s. 457.

yerleştiği tahmin edilmektedir. İbn-i Mülcem, Hz. Osman'ın en azılı muhaliflerinden birisidir. Abdullah b. Sebe ile birlikte hareket etmiş ve halifeyi şehit etmek üzere Mısır'dan gelen grubun önde gelenlerindendir. Kanaatimizce o, Hz. Ali'nin katili Abdurrahman b. Mülcem'in de kardeşidir. İbn-i Sebe'nin en önemli adamlarının Yemenli olması dikkat çekicidir.

1.7. Sebeîler Ammâr b. Yâsir'e Rec'âtı Benimsetmek İstediler

Abdullah b. Sebe ve taraftarları İslam ümmetini ifsat etmek için Mısır'da Ammâr b. Yâsir'e bazı fikirleri benimsetmek istemişlerdir. Bu fikirlerin ilki Rec'attır.

Rec'at, Arapça bir kelime olup “geri dönmek” manasına gelmektedir. Rec'at; bugün özellikle İmamiyye Şîasının temel görüşlerinden birisi olup mehdiyet ve gaybet fikirleri doğrultusunda Allah'ın kıyamet öncesinde (Ahir zamanda) ölen bir kişiyi, ya da bir grup ölü insanı diriltip tekrar dünyaya göndereceği şeklindeki düşüncedir.³¹⁶

Tarihî kaynaklara göre Rec'at fikrini ilk defa ortaya atan kişi Abdullah b. Sebe'dir.³¹⁷ İbn-i Sebe, İslam inancına aykırı olarak Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra onun hakikatte ölmediğini ve bir gün tekrar dünyaya Rec'at ederek yani geri dönerek³¹⁸ yeryüzünde adaletle hüküm edeceğini savunmuştur. İbn-i Sebe, Hz. Ali'yi Hz. İsa'ya benzeterek Hz. Ali'nin tekrar dünyaya dönmesinin Hz. İsa'nın dönmesi kadar ma'kul olduğunu söylemiştir.³¹⁹

Alman Müsteşrik Israel Friedlaender (1876-1920) Abdullah b. Sebe'nin Hz. Ali'nin mehdi olduğu yönündeki düşüncesinin kaynağının Yahudilik olduğu belirtir. Friedlaender'e göre Yahudilikte Mesih'in yanında su ve süt olacağı inancı vardır.

³¹⁶ Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfü'l-Müsallîn*, thk. Helmut Ritter, nşr. Dâru Franz Steis, Wiesbaden (Almanya), 1980, s. 46; Mustafa Öztürk, “Şia'da Rec'at İnancının Muhtemel Kökenleri ve Sözde Dinî Temelleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana, 2008, C. 8, S. 1, s. 44.

³¹⁷ Abbas b. Mansûr es-Seksekî, *el-Burhân fî Ma'rifeti'l-Akâidi Ehli'l-Edyân*, thk. Bassâm Ali Selami el-Amûşî, nşr. Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1996, s. 85; İlyas Üzümlü, “Rec'at”, *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 504-506.

³¹⁸ İbn-i Hibbân, Muhammed b. Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duqâi ve'l-Metrûkîn*, I-III, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, nşr. Dâru'l-Ve'yi, Halep, 1396, C. I, s. 208.

³¹⁹ Üzümlü, “Rec'at”, ss. 504-506.

İbn-i Sebe de benzer fikirleri Ali b. Ebî Talib için söylemiştir. Rivâyete göre Hz. Ali'ye tuzak kurulduğu haberi İbn-i Sebe'ye ulaşınca o şöyle demiştir: “Yemin olsun ki, Kûfe mescidinden iki pınar fışkıracak. O pınarların birisinden bal diğerinden su çıkacak ve Ali'nin Şiası da onlardan içecekler.”³²⁰

Görüldüğü gibi Abdullah b. Sebe'nin neşrettiği fikirler onun hakiki dini olan Yahudilikte bulunmaktadır. Küllü şey'in yerciu alâ aslihi (her şey aslına döner) prensibi³²¹ misali İbn-i Sebe, her ne kadar Yahudiliğini saklayıp Müslüman olduğunu söylese de o tüm fikirleriyle tam bir Yahudidir. O, her şeyi ile aslına rücu etmektedir.

1.7.1. Abdullah b. Sebe'nin Ortaya Attığı Rec'at Fikrinin Mehdî ve Mesih Düşünceleriyle İlişkisi

Mesih³²² inancı, Yahudilikte çok köklü bir geçmişe sahiptir ve Yahudi amentüsünün temel taşlarından biridir. Mesih kelimesi Yahudi kutsal metinlerinde toplam 38 defa geçmekte ve ileride gelmesi beklenen bir kurtarıcıya işaret etmektedir. Hristiyanlar ise Yahudilerin bekledikleri Mesih'in Hz. İsa olduğunu ileri sürmekte ve onun ikinci defa dünya'ya geleceğine inanmaktadırlar.³²³

Mehdî düşüncesinin temeli de Yahudi kökenlidir. Mehdî, “hidayete eriştirilmiş kişi” demektir. Ahir zamanda geleceği beklenen bir kurtarıcı (Mehdî, Mesih) inancı tüm dinlerde mevcuttur.³²⁴ Diğer din ve inançlarda olduğu gibi İslam Dininde de Mehdî inancı bulunmaktadır. Bazı hadîs kitaplarında (Ebû Dâvud, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel) Ahir zamanda geleceğine inanılan Mehdî ile alakalı bilgiler verilmektedir. Ahir zaman Mehdîsi hakkında Kütüb-ü Sitte muhaddislerinden Ebû Dâvûd (ö.275/889)'un *es-Sünen* adlı hadîs kitabında geçen bir rivâyete göre Hz. Peygamber Mehdî ile ilgili şunları söylemiştir:

³²⁰ Vedâd el-Kâdî, *el-Keysâniyyetü fi't-Târihi ve'l-Edebi*, Dâru's-Sekâfeti, Beyrut, 1974, s. 177; İsfârâyînî, *et-Tebîrû fi'd-Din ve Temyîzü'l-Fırakati'n-Nâciye ani'l-Firaki'l-Hâlikîn*, s. 124. Benzer rivâyet için bkz. Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, s. 206.

³²¹ Hasan Çiftçi, “Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Her şey aslına rücu eder Fârsî-Kurmancî-Zazakî 11”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 2023, C. 9, S. 17. s. 8.

³²² Mesih kelimesi, “el sürmek, el ile sıvazlamak, yağ ile meshetmek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise, dini bir görevle tavzif edilmiş, Tanrı'nın bir görev vermek üzere el koyduğu kişi demektir. Jacques Waardenburg, *Mesih*, *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, ss. 306-309.

³²³ Waardenburg, *Mesih*, ss. 306-309.

³²⁴ Ekrem Sarıçioğlu, *Mehdî*, *DİA*, XXVIII, Ankara, 2003, ss. 369-371.

المهدي مني، أجلي الجبهة، أقتي ألأنف، يملأ الأرض قسطاً و عدلاً، كما ملئت جوراً و ظلماً، يملك سبع سنين.

“Mehdî bendendir (Neslimdendir). Açık alınlı, küçük burunludur. Yeryüzü adaletsizlik ve zulüm ile doldurulmuş olan dünyayı adalet ve insaf ile dolduracaktır. Yedi yıl hükmedecektir.”³²⁵

Mehdî ve Mesih kelimelerinin kök anlamları farklı olsa da literatürde her ikisi de benzer anlamlarda kullanılmaktadır. Tevrat’ta Mesih kelimesi “hidayet ve ilahi destek” gibi manalara gelmektedir. Yahudi inancına göre Mesih, Hz. Dâvûd soyundan gelecek ve kendinde kutsal güçler olacaktır. Ayrıca Yahudiliğe göre Enoha ve İlyas Peygamberler göğe yükseltilmiştir ve yeryüzünde adaletle hüküm etmek için geri döneceklerdir.³²⁶

Mehdî inancı Yemenliler arasında da oldukça yaygındır. Bu inancı Kûfe’de yayan Yemenli kabilelerdir. Çünkü onlar ataları Kahtân’ın zuhuruna (tekrar geri dönüşüne) inanmaktaydılar. Yeryüzü zulümle dolduğunda Allah bir kişi yollayarak dünyada tekrar adalet tesis edecektir. Onlar da Kahtân’ın tekrar dönüşüyle dünya iktidarına sahip olacakları inancını taşırlar.³²⁷ Mehdi düşüncesi aslında Rec’ate (kaybolanın tekrar dönüşüne) çok benzemektedir. Yemenli kabilelerce sahiplenilen bu mehdiyet inancının aslının Yahudilikte olduğunu görmekteyiz. Bu düşünce daha sonra kendisi de Yemenli bir Yahudi olan Abdullah b. Sebe’nin ortaya attığı Rec’at fikriyle daha gelişerek zamanla bir Şîi ideolojisine dönüşmüştür.

Aslen Yemenli bir Yahudi olan Abdullah b. Sebe, Hz. Ali’nin ölüm haberini alınca kabul etmemiş ve şöyle demiştir: “Eğer siz Ali’nin başını yetmiş bohça içinde bize getirseniz yine onun öldüğünü tasdik etmeyiz. Çünkü o, yeryüzünü zulümden kurtarıp adalet ile doluncaya kadar ölmeyecektir.”³²⁸

Bu bilgilerden hareketle Rec’at inancının, hem Yahudilikte hem de Hristiyanlıkta bulunduğu sonucuna varılabilir.

³²⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, C. IV, s. 107.

³²⁶ Sarıkçıoğlu, “Mehdî”, ss. 369-371; Câbirî, *Arap Siyasal Akli*, s. 342.

³²⁷ Câbirî, *Arap Siyasal Akli*, s. 342.

³²⁸ İbn-i Hazm, *el-Fasl*, C. III, s. 448.

Çoğu araştırmacının müşterek kanaatlerine göre İmâmiyye Şîasındaki Mehdiyet ve Re'cat inancının aslı Yahudi ve Hristiyan kaynaklıdır. Mehdiyet ve Re'cat fikirleri ilk defa Abdullah b. Sebe ve mensubu olduğu Sebeiyye Fırkasınca dile getirilmiştir.³²⁹ Bu bilgiler ışığında, Şîa inancındaki Rec'at fikrinin mimarının İbn-i Sebe olduğunu açıkça söylenebilir. Çünkü Şîa mezhebinin günümüzde de bilinen dört temel esasından biri Rec'attır. Bu da görüşümüzü teyit etmektedir.

1.7.2. Sebeîlerin Ammâr'a Benimsetmek İstedikleri Diğer Fikirler

Abdullah b. Sebe ve ekibinin Mısır'da Ammâr b. Yâsir'e benimsetmek istedikleri ikinci görüş, Medine'deki Müslümanlar da kendileri gibi (Mısırlı grup) düşündükleri yalanıdır. Burada gözden kaçmaması gereken husus, İbn-i Sebe'nin başını çektiği Mısırlı muhalif grubun yalan söyleyerek Ammâr'ı kandırmaya çalışmasıdır. Tabi ki başkent Medine'de de Hz. Osman'ın bazı uygulamalarını eleştirenler vardır. O muhalif grup bütün Medine halkının böyle düşündüğü yalanını ortaya atarak Ammâr b. Yâsir'i kendi saflarına daha kolay çekeceklerini düşünmektedirler. Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye grubunun yaptığı fitne faaliyetleri esnasında kullandığı en belirgin argümanın **“yalan”** olduğu burada bir kez daha net olarak görülmektedir.

Ammâr'a benimsetilmek istenen üçüncü görüş ise, onun Hz. Osman'a itaat'ten ayrılması teklifidir.³³⁰ Mısırlı muhalifler, Ammâr b. Yâsir'in Hz. Osman hakkındaki eleştirilerini fırsat bilerek onun halife'ye itaat etmeyi bırakmasını istemekte ve Ammâr'ın kendilerine katılmasını arzu etmektedirler.

Mısır'da Abdullah b. Sebe'nin lideri olduğu bu muhalif grubun kökeninin Yemenli olması, yani hepsinin aynı coğrafyadan ve aynı kültürden gelmesi dikkat çekicidir. Hemşericilik ve kabile taassubu gereği bir araya gelip örgütlenmeleri daha kolay olmuştur. Ayrıca Mısır'da sahabe azlığı da orada Hz. Osman'a karşı muhalefeti arttıran etkenler arasındadır. Bu durum Mısır'da Hz. Osman idaresine karşı muhalefetin nasıl oluştuğu hakkında bilgi verdiği gibi, muhalefetin ciddi bir

³²⁹ Öztürk, “Şîa'da Rec'at İnancının Muhtemel Kökenleri ve Sözde Dinî Temelleri”, s. 46.

³³⁰ Sabri Hizmetli, “Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi”, s. 171.

seviyeye yükseldiğine de işaret etmektedir. Meşru halife Hz. Osman'ın görevinden azl edilmesi³³¹ ve kanının akıtılması fikri ilk defa Mısır'da ortaya çıkmıştır.³³²

Bu sebeplerden ötürü Mısır'daki idari ve sosyal durum hakkında biraz bilgi vermek yerinde olacaktır. Çünkü tarihî kaynaklar Abdullah b. Sebe'nin fitne faaliyetlerinin merkez üssünün Mısır olduğunu söylerler. Ayrıca Mısır, Hz. Osman'a suikast ile sonuçlanan olayların en önemli merkezlerinden biri konumundadır.

1.8. Mısırlı Muhalifler Abdullah b. Serh'in Valiliğine Karşı Çıkıyor

Mısır, Hz. Ömer döneminde Amr b. As (ö.43/664) tarafından fethedildi ve Amr b. Âs vali olarak görevlendirildi. Hz. Osman döneminde ise Amr b. Âs valilik görevinden alındı ve yerine Abdullah b. Serh atandı.³³³ Abdullah, idari işler konusunda gayet başarılı bir vali oldu. Görevinden azl edilen İbn-i Âs, Hz. Osman'a kızmış ve kırılmıştı.³³⁴ Uzun bir süre Mısır'ı idare ettiği için burada belli bir çevresi vardı. Bu vali değişikliği zamanla İbnü'l-Âs ile İbn-i Serh taraftarları arasında gruplaşmaların oluşmasına da sebebiyet vermiştir.³³⁵

Müslümanlar, Abdullah b. Serh önderliğinde 31/652 senesinde Bizans ile yapılan Zâtü's-Savâri deniz savaşında Bizans'a galip gelmişlerdi. Bu savaş sırasında orduda Amr b. Âs taraftarları, Muhammed b. Ebî Huzeyfe (ö.36/657) ve Muhammed b. Ebî Bekr³³⁶ (ö.38/658) de bulunuyordu.

³³¹ Apak, "Hz. Osman ve Halifelik Dönemi (644-656)", s. 275.

³³² Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 292.

³³³ Halîfe b. Hayyât, *Tarih*, s. 178; Ya'kûbî, *Tarihu'l-Ya'kûbî*, C. II, s. 85; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 253; Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 35.

³³⁴ Amr b. Âs, Mısır valiliğinden alınınca, insanları Hz. Osman aleyhine kışkırtmaya başlamış ve şöyle demiştir: "Herkesi ona (Osman'a) karşı kışkırtmak isterdim hatta bir çobanla dahi karşılaşırsam onu, onun (Osman) aleyhine kışkırtacağım." Amr b. Âs'ın bir karısı da Hz. Osman'ın ana bir kız kardeşi ve Ukbe b. Muhayt'ın kızıdır. Amr Mısır valiliği görevinden azledilince bu hanımını boşamıştır. Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 357; Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 35.

³³⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 431.

³³⁶ Muhammed b. Ebî Bekr ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe Mısır'da Hz. Osman aleyhinde faaliyette bulunmuşlardır. Halbuki Osman b. Afvân, babasının Yemâme Savaşında şehit olması sebebiyle İbn-i Huzeyfe'yi himayesine alarak yetiştirmiştir. Hz. Osman'dan idarecilik talep eden Muhammed olumsuz cevap alması üzerine Mısır'a gitmiştir. Her iki Muhammed'in de Hz. Osman'a karşı muhalefet etmelerinin sebebi istedikleri göreve atanamamalarıdır. İsmail Kaya, "Mısır Fetihlerinde Komutan ve Vali Olarak Görev Yapan Sahâbiler", *Dicle İlahiyat Dergisi*, 2018, C. 20, S. 1, ss. 38-54; Hizmetli, "İslam Tarihi", s. 214.

Hız. Osman'ın icraatlerini ve valilerini eleştiren bu kişiler Abdullah b. Serh gibi daha önce Müslüman olup sonra dinden dönmüş birisinin nasıl Mısır valisi yapıldığını tartışmaya açmışlar ve bunu günlük bir olay gibi dillerine dolamışlardır.³³⁷ Onlara göre Hız. Osman suçluydu ve kanının akıtılması caizdi.³³⁸ Bu sözlerin halk arasında yayılması insanların Hız. Osman hakkındaki fikirlerinin bozulmasına sebep oldu. İnsanlar, Osman b. Afvân için ağza alamayacakları sözleri pervasızca söylemeye başladılar.³³⁹

Yukarıda zikredilen olay dikkatle incelenirse muhaliflerin eleştirilerinin Abdullah b. Serh'in idareciliğine veya uygulamalarına karşı olmadığı görülecektir. Muhalifler sürekli onun geçmişiyile³⁴⁰ uğraşıyorlar ve vaktiyle irtidat etmiş olmasını bahane ederek görevinden azl edilmesini istiyorlardı. Daha önce de değinildiği gibi İbn-i Serh, Mısır'da idareci iken başarı göstermiş ve onun valiliği döneminde Mısır'ın arazilerinde ve hasılatında herhangi bir düşüş olmamıştır. Ayrıca valilik görevi onun Mısır'daki ilk vazifesi de değildir. Hız. Ömer döneminde de Mısır'ın fethinde görev almıştır.³⁴¹

Demek ki Abdullah b. Serh'in daha önceki irtidâd meselesi, adaletiyle meşhur Hız. Ömer tarafından sorun edilmediyse Hız. Osman tarafından da sorun edilmemiş olması gayet makul sayılmalıdır. Her iki halifenin başarılı bulduğu İbn-i Serh'in muhalifler tarafında eleştirilmesi art niyetli bir yaklaşımdır. Çünkü bir insanın eski hatasını dile dolayarak onu sürekli geçmişiyile itham etmek hoş karşılanacak bir davranış değildir.

Ayrıca Mısırlı muhaliflerin yaşanan olaylar sebebiyle halifenin katlini fıkıh kaidelerini hiçe sayarak caiz görmeleri de câyı hayret verici bir mes'eledir ve onların

³³⁷ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 35.

³³⁸ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 292.

³³⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 454.

³⁴⁰ Abdullah b. Ebî Serh, Hız. Peygamber'in vahiy kâtiplerindendir. Nefsine uyararak gelen vahiyleri tahrif etmiş ve irtidat ederek Mekke'ye gitmiştir. Mekke'nin fethi günü ismi öldürülecekler listesinde olmasına rağmen pişman olarak Hız. Osman aracılığı ile Hız. Peygamber tarafından affedilmiştir. Daha sonra bir dönem Mısır valiliği yapmıştır. Hüseyin Akyüz, "Klasik Hadis Kaynaklarına Göre Abdullah b. Ebî Serh", *Bolu İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, C. 6, S. 12, s. 253.

³⁴¹ Cahit Külekçi, "Sahabenin Hız. Osman'ı Eleştirisi", *Hız. Osman*, ed. Ali Aksu, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2020, s. 185.

geldiği ifrat seviyeyi göstermektedir. Çünkü İslam hukukuna göre bir kişinin hangi hallerde katl edileceği malumdur.

1.9. Ebû Zer Gerçekten Sürgün Edildi mi?

Ebû Zer el-Gıfârî (ö.32/653), Gıfar kabilesine mensuptur. “İlk bedevî Müslüman” diye de bilinen Ebû Zer’in İslam’ı ilk kabul edenlerden olduğu ile ilgili rivâyetler de mevcuttur. Kabe’nin yanına gelerek Müslümanlığını ilan edince Mekkeli müşrikler tarafından feci şekilde dövülmüştür. Hz. Peygamber, Ebû Zer’i kabilesini İslam’a davet etmesi için geri göndermiştir.³⁴²

Ebû Zer, ömrünün büyük çoğunluğunu fetih hareketlerine katılarak geçirmiş hayatının son kısmında ise münzevi bir hayat yaşamıştır. Hz. Peygamber’den 33 adet hadîs rivâyet etmiştir. Ayrıca Ebû Zer, Hz. Osman’a ilk biat edenlerden birisidir.³⁴³ Ebû Zer, züht anlayışı biraz daha ön planda olan ve ihtiyaç fazlası malın biriktirilmesine karşı olan bir sahabedir. Özellikle fetihler sonucu elde edilen ganimetlerle İslam toplumunun ekonomik seviyesi bir hayli yükselmiş, zenginlik ve refah yükselmişti. Bu durum beraberinde sekülerleşmeyle dünya malına olan yönelimi de arttırmıştır. Züht anlayışı ile bilinen Ebû Zer, insanların servet biriktirmesinden ve mala olan tamahlarından rahatsız olmuş ve bu tip insanları tenkit etmeye başlamıştır. Bir müçtehid olarak bu onun içtihadıdır.

Mal biriktirmeye karşı olan olumsuz tavrı ve fakirlerin gözetilmesi hususunda zenginlere olan nasihatleri sebebiyle fukara insanlar Ebû Zer’in sözlerine kıymet vermişler ve zenginlerden şikâyet etmişlerdir.³⁴⁴ Ebû Zer’in servet hakkındaki bu görüşleri başta Sebeyye Fırkası olmak üzere yönetime muhalif olanlarca suistimal edilmiş ve bu görüşler, zenginle fakir arasına fitne sokularak Müslüman toplumu birbirine düşürmek için de kullanılmıştır. Ebû Zer, bu fitneye alet edilmek istenmiştir. Ebû Zer, bir günlük nafakası olanın fazlasını biriktirmesini caiz görmemiş ve herkesin kendisi gibi olmasını istemiştir. Yani insanları bir lokmaya ve bir hırkaya kanaate çağırması, bu görüşlerine dayanak olarak Tevbe Sûresinin 34.

³⁴² Abdullah Aydın, “Ebû Zer el-Ğıfârî”, *DİA*, X, İstanbul, 1994, ss. 266-269.

³⁴³ Aydın, “Ebû Zer el-Ğıfârî”, ss. 266-269.

³⁴⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 448.

ayetini³⁴⁵ delil getirmiştir.³⁴⁶ Elmalılı Hamdi, bu ayetin tefsirinde altın ve gümüşün insanların menfaati için yaratıldığını ve Allah'ın kullarının ihtiyaçları için sarf edilmesi gerektiğini vurgular.³⁴⁷

Ebû Zer'in bu görüşüne sahabe âlim ve müçtehidlerinin çoğunluğu karşı çıkmış ve onun bu içtihadını benimsememişlerdir. Çünkü genel kanaat ve cumhura göre ayette azapla tehdit edilenler altın ve gümüşü biriktirip zekâtını vermeyen kimselerdir. Kenz ile murad zekâtı verilmeyen mallardır. Zekâtı verilen mala kenz denmez. Dolayısıyla zekâtı verilen malın biriktirilmesi caizdir. Sahabe müçtehidlerinden Abdullah b. Ömer ve Ali b. Ebî Talib gibi sahabiler de bu görüştedir.³⁴⁸

İleride de değinileceği üzere Abdullah b. Sebe, 30/651 senesinde Şam'a geldiği zaman Hz. Ebû Zer ile Hz. Muaviye arasındaki içtihad farklılığını sabote ederek onları birbirine düşürmek istemiştir. Hz. Ebû Zer, Hz. Ömer'in hilafetinin sonlarına doğru (23/643-644) Suriye bölgesine gelmiş ve burada çeşitli fetih hareketlerine katılmıştır.³⁴⁹ Şam'da bulunduğu sıralarda mal biriktirme hususunda halkı tenkide başlayınca Hz. Muaviye, halifeye bir mektup yazmış ve halkın rahatsızlığını dile getirmiştir.³⁵⁰

Hz. Osman Medine'ye çağırdığı Ebû Zer ile bir görüşme yapmış ve kendi vazifesinin sadece Allah'ın emirleriyle hükmetmek olduğunu ve zekâtını verdikleri sürece insanları zühte ve tasarrufa zorlayamayacağını söylemiştir.³⁵¹ Bunun üzerine Ebû Zer, Medine'den ayrılmak için halife'den izin istemiş ve kendi isteği ile Medine civarındaki Rebeze köyüne yerleşmiştir. Hz. Osman Ebû Zer'e bir miktar deve, iki tane köle ve kendisine yetecek kadar da erzak göndermiştir.³⁵²

³⁴⁵ “Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.” Tevbe Sûresi, 9/34.

³⁴⁶ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 331.

³⁴⁷ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. IV, s. 220.

³⁴⁸ Mehmed Vehbi, *Hulâsat'ül Beyân*, C. V, s. 2000; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 447.

³⁴⁹ Aydın, *“Ebû Zer el-Ğıfârî”*, ss. 266-269.

³⁵⁰ Ya'kûbî, *Tarihu'l-Ya'kûbî*, C. II, s. 68; Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 33.

³⁵¹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 284, Mesûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, C. II, ss. 339-341.

³⁵² Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 451; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 335; Yiğit, “Osman”, ss. 438-443.

1.10. Sebeîlerin Ebû Zer’e Liderlik Teklifi

Kendi isteği ile Medine’den ayrılarak Rebeze köyüne yerleşen ve yaklaşık iki sene münzevi bir hayat yaşayan Ebû Zer, Hz. Osman’ın isteği üzerine zaman zaman ziyaret için Medine’ye gelmiştir. Hz. Osman’a karşı muhalif hareketler devam ederken, meşru halifeye isyan edeceklerini söyleyen muhalif bir grup, Ebû Zer’e gelerek ona liderlik teklifinde bulunmuşlardı. Ebû Zer, bu muhalif gruba yüz vermediği gibi onları meşru halifeye itaate davet etmiştir.³⁵³

Ebû Zer’e örgüt liderliği teklifinin Sebeiyye Fırkası tarafından yapıldığı kanaatindeyiz. Çünkü Ebû Zer Şam’da iken Abdullah b. Sebe, onun yanına gitmiş ve onun Hz. Muaviye ile arasındaki görüş farklılığından istifade ederek onu yönetim aleyhine kışkırtmaya çalışmıştı. Sebeiyye fırkası, Ebû Zer’in Hz. Osman ile bazı konularda farklı düşündüğünü biliyor ve bunu fırsata dönüştürmek istiyordu. Bu amaçlarla Ebû Zer’e ikinci defa gidip onu Hz. Osman aleyhine kışkırtmak istemeleri bu düşüncemizi te’yid etmektedir.

Genellikle Hz. Osman dönemi olayları anlatılırken Hz. Osman ile Hz. Ebû Zer’i birbirinden ayırmak için Ebû Zer’in halife tarafından zorla sürgüne yollandığı ve kovulduğu gibi düşüncelerle karşılaşılmaktadır.³⁵⁴ Hâlbuki yukarıda açıklandığı gibi bir sürgünden söz etmek zor görünmektedir. Ebû Zer, “Beni sürgün edemezsiniz” dememiş Rebeze’ye kendi isteği ile gitmiştir. Ayrıca sürgün, İslam hukukuna göre bazı suçlar için uygulanan bir cezaî yaptırımdır. Ebû Zer gibi zahit bir sahabe için böyle bir suç varsayamayacağı gibi, böyle bir iddia ile Hz. Osman’ı da töhmet altında bırakmak, ona haksızlık ve iftira olur.

2. HZ. OSMAN DÖNEMİNDE İBN-İ SEBE’NİN FAALİYETLERİ

Hz. Osman’ın hilâfetinin ikinci altı yıllık döneminde siyasî, idari ve sosyal alanlarla başlayan huzursuzluklar muhalif hareketlerinde etkisiyle bir fitne sürecinin başlamasına sebep olmuştur. Bu fitne³⁵⁵ sürecinde olaylar halifenin şehit edilmesine

³⁵³ Aydın, “*Ebû Zer el-Ğifârî*”, ss. 266-269.

³⁵⁴ <https://www.yenimesaj.com.tr/ebu-zer-el-gifari-H1439449.htm> (e.t. 23.05.2023).

³⁵⁵ Fitne, “imtihan etme, iyi ve kötü şeylerle sına, toplumsal ve siyasi kargaşa” gibi anlamlarda kullanılan bir kelimedir. İslam âlimleri Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle zirveye ulaşan siyasi çalkantıyı ilk fitne saymışlardır. Fitne, beşerî ve içtimaî münasebetler ile ortaya çıkan

kadar uzanmıştır. Hz. Osman dönemindeki şikâyetlerin ve muhalif hareketlerin sebepleri daha önce zikredilmişti. Fakat yukarıda yer alan eleştirilerin ve yaşanan hâdiselerin hiçbirisinin bir devlet başkanının şehit edilmesine kadar uzanan olaylar için yeterli bir sebep olamayacağı muhakkaktır. Hz. Osman zulmen haksız yere katledilmiştir. Burada haksız olan ihtilalcilerdir.

Bu açılardan düşünüldüğünde meşru halife Hz. Osman'ın zulmen şehit edilmesinin arka planında başka âmillerin olması kaçınılmazdır. İsyan hareketlerinin bu kadar büyümesinde bazı kişi ve grupların organize olarak başı çektiği muhakkaktır. Fitne hâdiselerinin büyümesinde Abdullah b. Sebe'nin faaliyetleri başı çektiği görülmektedir.

2.1. İbn-i Sebe Fitneyi Nasıl Ateşledi?

İbn-i Sebe'nin Müslüman toplumda fitneyi nasıl bu kadar güçlü yaydığının daha iyi anlaşılabilmesi için fitne ile ilgili bazı bilgilerin açıklanması gerekmektedir.

Öncelikle şunu belirtmek isteriz ki; İslam toplumunda meydana gelen fitne hareketleri incelendiğinde hepsinin dinî sloganlarla ortaya çıktığı görülecektir. Fitnecilerin en önemli özelliklerinden birisi dinî hükümleri kesinlikle inkâr etmemeleridir. Onların yaptıkları şey nasları istismar ederek kendi gizli amaçlarına hizmet edecek şekilde yorumlamalarıdır. Bu şekilde özellikle cahil insanlar kolay kandırılır.³⁵⁶

Fitne bir anda değil belli aşamalar sonucunda meydana gelen toplumsal bir hâdisedir ve kökü geçmiştedir. Bu sebeple içtimaî olayların sebepleri bir günde değil geçmiş yıllardan beri gelen birikimde aranmalıdır. Ayrıca fitnenin dâhilî ve hâricî âmillerinin olduğu da muhakkaktır.³⁵⁷ Fitnenin dahilî sebepleri arasında cehalet, toplumsal dayanışmanın terkedilmesi, emanetin ehline verilmemesi ya da verilmediğinin iddia edilmesi vardır. Fitnenin haricî sebepleri de küçümsenmeyecek kadar önemlidir. Genellikle İslam toplumlarında görülen anarşilerde bazı dış âmillerin rollerinden de söz edebiliriz. Bu etkenler arasında casusluk faaliyetleri

bozulmaların tabii bir neticesi olan toplumsal bir marazdır. Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 86; Mustafa, Çağrıcı, “Fitne”, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996, ss. 156-159.

³⁵⁶ Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 62.

³⁵⁷ Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 86.

olduğu gibi kültürel ve ahlaki değerlerden uzaklaştırma ve insanları birbirine düşürme faaliyetleri vardır.

İslam fetihleri sonucunda zor duruma düşen gayr-i Müslimlerin gizli faaliyetlerle İslam toplumunu hedef alarak içtimaî sorunları ve ayrılıkları derinleştirmeye çalışmaları da mümkündür.³⁵⁸ Tarihî kaynaklar incelenirse bu tür gizli faaliyetlerin farklı dönemlerde ve farklı şahıslarla devam ettiği görülecektir. Bu sebeple Abdullah b. Sebe gibi kişilerin mevcûdiyeti akıldan uzak tutulmamalıdır. Çünkü bu tür insanlar suret-i haktan görünerek işlerini gizli yaparlar. Yakın tarihte bunun en güzel misali, XVIII- XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki dış güçlerin gizli faaliyetleridir.³⁵⁹

Fitne dönemlerinde toplumda görülen bazı sorunlar şunlardır: Fitne bir kere çıkarsa arkası devam eder, içtimaî hayatın emniyeti ve huzuru kaybolur, devlet hazinesi yağmalanır, toplumda fikri ayrılıklar, gruplaşmalar, yalan ve iftira artar, gerçeklerin üstü örtülür, herkes kendi düşüncesini beğenir, dinî değerler sözde kalır, dinin yaşanması zorlaşır, asil insanlar katl edilir meydan âdilere kalır.³⁶⁰

Netice itibariyle yukarıda sayılan etkenler göz önüne alındığında hepsi olmasa da bazılarının Hz. Osman dönemi toplumunda görüldüğü söylenebilir. Abdullah b. Sebe'nin fikirlerinin neşvünemâ bulmasının bir nedeni de içtimaî hayattaki bazı sorunlardır.

2.2. Dehlevî'ye Göre İbn-i Sebe'nin Daveti Nasıldı?

İbn-i Sebe'nin fikirlerini nasıl yaydığı konusunda önemli bilgiler verenlerden birisi de Sirâcü'l-Hind (Hindistan'ın lambası) ünvanıyla tanınan Hindistanlı tefsir ve hadîs âlimi Abdülaziz ed-Dehlevî (ö.1239/1824)'dir. Dehlevî'ye göre Abdullah b. Sebe, San'a Yahudilerindendir ve annesi siyahî Yahudi bir kadın olduğundan "İbn-i Sevdâ" diye bilinmektedir. Ona göre daha önce Yahudi Hahamı olan İbn-i Sebe; davetini çirkin, karmaşık ve ustaca yapardı. Aldatmayı çok iyi bilir, vermek istediği mesajı yalanla karıştırarak sunardı. İnsanların nefsânî arzularını harekete geçirecek

³⁵⁸ https://www.google.com.tr/books/edition/Mü_minlerin_Annesi_Hz_Âişe_r_anha/IbJJEAAAQBAJ?hl=tr&gbpv=1&dq=ibni+sebe&pg=PT89&printsec=frontcover (e.t. 30.06.2023).

³⁵⁹ Canan, *İslam Işığında Anarşi*, ss. 103-104.

³⁶⁰ Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 58 vd.

şekilde konuşan usta bir hatipti. Davetini anlayıp benimseyenlerden bazılarını hemen kendine propagandacı yapardı. İbn-i Sebe bu özellikleriyle; aşırılığı üstünlük, ölçülü olmayı kusur addeden, ibadete meftun (düşkün) kişiler arasında kolay taraftar bulmuş ve kendine tabi olanları ajanlık için farklı bölgelere yollamıştır.³⁶¹ Burada “Bir adamın tek başına bir toplumu saptırması nasıl mümkün olur” şeklinde bir soru varid olabilir?

Bir kişi bir toplumu nasıl ıslah edip hidayete erdirebiliyorsa bir adam da toplumu ifsat edip dalaletle sürükleyebilir. Çünkü ifsat ıslahtan daha kolay ve basittir. İmar etmek zor tahrip ise çok kolaydır. Bir adamın bir ümmeti etkilemesi bir yana bazen bir söz ile iki ordu harbe başlayabilir.³⁶²

Tarihî literatüre göre Abdullah b. Sebe'nin Müslümanlar arasında ortaya çıkışı ve fitne faaliyetlerine başlaması Hz. Osman döneminde olmuştur. İbn-i Sebe'nin ahbardan yani bir Yahudi âlimi olduğu düşünülürse, onun Hz. Ömer döneminde de var olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Fakat daha önce de değinildiği gibi Hz. Ömer'in disiplinli bir yönetim anlayışı vardı.

İbn-i Ömer, insanların (yaptığı işler sebebiyle) Hz. Osman'ı kötülediklerini fakat aynı şeyleri babası Ömer yapsaydı onu kötüleyemeyeceklerini söyleyerek babası Ömer b. Hattâb dönemindeki yönetim hakkında bilgi vermektedir. Bu yüzden İbn-i Sebe, Hz. Ömer döneminde faaliyetlerini muhtemelen daha gizli bir şekilde yapmış ve görüşlerini serbest bir şekilde yayabilmek için şartların olgunlaşmasını beklemiştir.

İbn-i Sebe, fikirlerini neşretmek için daha uygun bir zemin aramış ve bu zemini de yumuşak huylu, merhametli bir halife olan Hz. Osman'ın hilafeti döneminde bulmuştur. Fitne'nin nasıl bir zaman ve zeminde doğup büyüdüğü zaten yukarıda zikredildiği için burada tekrara gerek yoktur.

³⁶¹ Abdülaziz ed-Dehlevî, *Şia'nın Rasyonel Tenkidi*, s. 260.

³⁶² <https://tevhiddergisi.org/ummetin-kanserli-uzvu-sia-rafiziler-2/> (e.t. 03.07.2023); Nursî, *Sözler*, s. 959.

2.3. Yörükân'ın İbn-i Sebe Hakkındaki Tespitleri

Yusuf Ziya Yörükân (ö.1954) Abdullah b. Sebe'nin neden Hz. Osman zamanında faaliyet gösterdiği ile alakalı çarpıcı tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre Hz. Peygamber döneminde Müslümanların ruhunda ivme kazanan muhabbet, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde de artarak derin ve kuvvetli bir şekilde devam etmiştir. Bu feyizle adeta bütün Arabistan şahlanmıştır. Bu sebeple dinî bir tefrika ve muhalif akımların yaşaması için herhangi bir fırsat olmamıştır. Yörükân'a göre, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yıllık döneminde fetihler neticesinde İran, Horasan, Suriye vb. gibi yerlerden gelen hazinelerle refah ve servet artışı yaşanmıştır. Halk konforun zevkini tatmış ve İslam toplumu yeni bir manzara ile karşı karşıya kalmıştır. Hz. Peygamber zamanında olduğu gibi mahdut bir coğrafyayı idare eden düşünce ve kriterlerin, bir hayli genişleyen devleti ve muhalif milletleri de aynı usulle idare etmesi zorlaşmıştır.³⁶³

Yörükân'ın tespitine göre; İslam toplumu zamanla ruhların ayrıldığı, fikirlerin çatıştığı, farklı içtihadların olduğu bir yapıya büründü. Çevrede (farklı bölgelerde) küçük ya da büyük memnuniyetsiz kitleler oluşmaya başladı. İşte tam da böyle hissiyat ve hâlin olduğu bir dönemde İbn-i Sebe ortaya çıktı. Sûreten ihtida³⁶⁴ (dininden dönerek İslam olma) ettikten sonra Hz. Osman'ın yanına gelmiş fakat ondan beklediği ilgiyi görememiştir. İbn-i Sebe, görünürdeki ihtidası sonrasında Yahudiler arasındaki yüksek makamını kaybettiğinden Müslümanlardan intikam almak için harekete geçmiştir.³⁶⁵

İbn-i Sebe, İslam toplumundaki faaliyetlerini farklı şehirleri gezerek ve aşamalı olarak yapmıştır. Sahabenin ve ilmin az olduğu, sünnetin fazla bilinmediği ve daha çok bedevi Arapların yaşadığı yerleri (Mısır, Kûfe ve Basra gibi) seçmiştir. Bir Yahudi âlimi olması sebebiyle dindeki delilleri akılla izah ederek ve fikirlerini mantıksal zemine oturtturarak halk arasında yaymıştır.³⁶⁶

³⁶³ Yörükân, *Müslümanlıkta Dinî Tefrika*, s. 12.

³⁶⁴ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 36.

³⁶⁵ Yörükân, *Müslümanlıkta Dinî Tefrika*, ss. 13-14.

³⁶⁶ <https://tevhiddergisi.org/ummetin-kanserli-uzvu-sia-rafiziler-abdullah-b-sebe-nin-i-slam-toplumundaki-faaliyetleri/> (e.t.18.07.2023).

Malumdur ki; eğer kalpler birbirinden uzaklaşırsa sesler yükselir, birbirine yaklaşırsa sesler fısıltıya döner. Kavga sırasında bağırmanın sebebi kalplerin birbirinden uzaklaşmasıdır. Kalplerin birbirine yakın olmasının neticesi olarak da sesler bağırtıdan fısıltıya döner.³⁶⁷ Abdullah b. Sebe'nin de yapmak istediği aynen böyle idi. O, Müslümanların arasına fitne sokarak onların kalplerini birbirinden uzaklaştırmak ve böylece onların arasındaki uhuvvet bağını koparmak istiyordu.

İbn-i Sebe, ilk olarak dolaştığı bu şehirlerin röntgenini çekmiş, halkın halife ve idare hakkındaki nabzını yoklamıştır. Hem Hz. Osman ve onun uygulamalarına muhalif olanlarla³⁶⁸ hem de kendi fikirlerine yakın olanlarla irtibat kurmuştur. Daha sonraları da bu kişilerle mektuplaşarak³⁶⁹ önceleri sözle yapılan idare karşıtı eleştirileri daha sistematik ve organize bir hale getirmiştir.

Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki; Hz. Osman döneminde İslam toplumunda gerçekleşen bütün fitne olaylarının tek sebebinin Abdullah b. Sebe olduğunu iddia etmek doğru bir yaklaşım değildir. Tabi ki içtimaî problemlerin ve karışıklıkların birden fazla esbabı vardır. Fakat yukarıda da değinildiği gibi İbn-i Sebe'nin yaptığı şey, farklı İslam şehirlerinde dağınık halde bulunan Hz. Osman ve idare muhaliflerini birleştirerek tek çatı altında toplamaktı. Yaşanılan fitne hareketleri İbn-i Sebe'nin başarıya ulaştığını göstermektedir.

Şimdi Abdullah b. Sebe'nin İslam beldelerindeki faaliyetlerini sırasıyla inceleyelim.

3. İBN-İ SEBE'NİN ÖNEMLİ FAALİYETLERİ

3.1. İbn-i Sebe'nin Şam'daki Faaliyetleri

Tarihî kaynaklar, İbn-i Sebe'nin Hz. Osman dönemindeki gizli faaliyet yaptığı yerlerden birisinin Şam olduğunu aktarmaktadır. Abdullah b. Sebe Şam'a iki defa gelmiştir. Taberî ve İbnü'l-Esîr'in verdikleri bilgiye göre İbnü's-Sevdâ,

³⁶⁷ <https://www.milligazete.com.tr/makale/1709358/fatma-tuncer/kalpler-birbirinden-ne-zaman-uzaklasir> (e.t. 15.07.2023).

³⁶⁸ İbn-i Sebe'nin fikirlerini yayarken takip ettiği usullerden birisi de gittiği yerlerde idarenin bazı uygulamalarından rahatsız olan kimler varsa onlarla temas kurmasıdır. Mesela Şam'da Ebû Zer, Basra'da Hukeym b. Cebele, Mısır'da Kinâne b. Bişr, Kûfe'de Malik b. Eşter gibi.

³⁶⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 449.

(Abdullah b. Sebe) ilk olarak 30/651 senesinde ikinci olarak 33/654 senesinde Kûfe'den çıkarıldıktan sonra Şam'a gelmiştir.³⁷⁰ Şam'a ikinci gelişinde istediği fitne faaliyetlerini yapamadan buradan kovulmuştur.

3.1.1. İbn-i Sebe'nin Ebû Zer'i Ziyareti

İbn-i Sebe'nin Şam'da fitne çıkarmaya çalıştığı dönem Şam'a ilk olarak geldiği 30/651 senesidir. İbn-i Sebe, Şam'a geldiğinde doğruca Hz. Ebû Zer yanına gitmiş ve onunla Hz. Muaviye arasındaki içtihad farklılığını³⁷¹ fırsat bilerek³⁷² Hz. Muaviye'yi şu sözlerle tenkit etmeye başlamıştır:

“Ey Ebû Zer, Muaviye'ye taaccüp etmez misin? Mal Allah'ındır diyor, tabi ki mal Allah'ın malıdır. Fakat o bu sözüyle malı Müslümanlardan gizleyerek biriktirmek ve onların adını ve sanını yok etmek istiyor.”³⁷³

Bunun üzerine Hz. Ebû Zer, İbn-i Sebe'nin bu fitnevâri sualine hemen aldanmamış ve işin doğrusunu öğrenebilmek için Hz. Muaviye'nin yanına giderek Hz. Muaviye'nin “Mal Allah'ındır” sözüyle ne kastettiğini öğrenmek istemiştir. Hz. Muaviye de “herkesin Allah'ın kulu, malın onun malı, mahlukatın onun yaratıkları, emrin onun emri olduğunu” söyleyerek Ebû Zer'den bunların Allah'tan olmadığını söylememesini istedi.³⁷⁴ Ebû Zer, “Mal Allah'ındır” denilerek Müslümanların mallarının beytül-mala toplanmasını doğru bulmamış ve bu durumu Muaviye'ye hatırlatmak istemiştir. Ebû Zer'e göre mal biriktirilmemeli ve ihtiyaç sahibi Müslümanlar arasında paylaştırılmalıdır. Hz. Muaviye aslında Ebû Zer'in samimiyetine inanmakta fakat İbn-i Sebe gibi art niyetli ve İslam düşmanı kişilerin onu kötü emellerine alet etmelerinden endişe etmekteydi.³⁷⁵

³⁷⁰ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 283; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 10; Yörükân, *Müslümanlıkta Dini Tefrika*, s. 13.

³⁷¹ Daha önce de değindiğimiz gibi mal biriktirme konusunda Hz. Ebû Zer ile Hz. Muaviye arasında görüş ayrılığı vardır. Ebû Zer bir günlük nafaka dışında mal biriktirmeye karşı iken Hz. Muaviye bir yönetici olması nedeniyle askerlerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve gerektiğinde kullanılabilmesi için bir Hazine'ye ihtiyaç olduğunu savunuyordu. Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 333.

³⁷² Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 449.

³⁷³ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 283; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 10; Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Tarihi*, s. 249.

³⁷⁴ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 283.

³⁷⁵ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 333.

Burada üzerinde durulması gereken konu, İbn-i Sebe'nin iki müçtehid sahabe arasındaki görüş farklılığından faydalanarak onları birbirine düşürmek istemesidir. Zaten onun tipik karakteristik özelliği de budur. Çünkü İbn-i Sebe, insanlara ikna edici şekilde en hassas taraflarından yaklaşıp onları etkilemeyi ve kışkırtmayı çok iyi bilmektedir.

3.1.2. İbn-i Sebe'nin Ebû'd-Derdâ'yı Ziyareti

İbnü's-Sevdâ (Abdullah b. Sebe), Ebû Zer'den sonra Şam fakihlerinden Ebû'd-Derdâ (ö.32/652)'nin da yanına gitmiş ve onunla konuşup fikirlerini anlatmıştı. Bunun üzerine Ebû'd-Derdâ, ona şöyle dedi:

“Sen kimsin? Vallahi senin bir Yahudi olduğun kanaatindeyim.”³⁷⁶

Müçtehid bir sahabe olan Ebû'd-Derdâ³⁷⁷'nin sözleri dikkat çekici ve önemlidir. O, İbnü's-Sevdâ'nın hâlâ Yahudi olduğu kanaatindedir. Yani Ebû'd-Derdâ'ya göre İbn-i Sebe, Müslüman görünse de ona göre hala Yahudiliği içinde yaşatmaktadır. Elbette Ebû-Derdâ'nın, İbn-i Sebe'nin kendisine aktardığı fikirler üzerinden onun Yahudi olduğu kanaatine varması üzerinde düşünülmesi gereken çok önemli bir teşhistir.

Burada şu soru da sorulmalıdır: Bir insan başka bir kişinin Yahudi olduğunu ilk karşılaşmada nasıl bilebilir? Çünkü İbnü's-Sevdâ kendini “Müslüman” diye tanıtıyordu. Demek sahabe âlimi Ebû'd-Derdâ, İbnü's-Sevdâ (Abdullah b. Sebe) ile konuşunca onun Yahudi olduğunu hemen fark etmiş ve bunun işaretlerini görmüştü. Daha sonra Ebû'd-Derdâ, meseleyi önemli görmüş olmalı ki, hemen diğer bir müçtehid sahabe olan Ubâde b. Sâmit (ö.34/654)'in yanına gitmiş ve İbnü's-Sevdâ'nın fikirlerini ona da anlatmıştır. Ubâde b. Sâmit bunun üzerine İbnü's-Sevdâ'yı bulup müçtehid ve âlim bir sahabe ve aynı zamanda Şam valisi olan Hz.

³⁷⁶ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 283.

³⁷⁷ Ebû'd-Derdâ, Şam'da kadılık ve Kur'an öğretmenliği yapmış müçtehid bir sahabidir. Mustafa Aydın, “*Ebû'd-Derdâ*”, *DİA*, X, İstanbul, 1994, ss. 310-311.

Muaviye'ye götürmüş ve ona şöyle demiştir: “Vallahi Ebû Zer'i senin üzerine gönderip musallat eden budur.”³⁷⁸

Ubâde b. Sâmit de İbnü's-Sevdâ'nın nasıl bir fitne uyandırmak istediğini çok iyi sezmiş ve bu konuda Hz. Muaviye'yi uyarmak istemiştir. Bunun üzerine Hz. Muaviye, Ebû Zer ile ilgili halife Hz. Osman'a mektup yazmıştır. Şam'da istediği fitne ortamını bulamayan³⁷⁹ İbnü's-Sevdâ yani Abdullah b. Sebe, daha sonra Şam'dan kovulmuştur.³⁸⁰

3.2. İbn-i Sebe'nin Basra'daki Faaliyetleri ve Basra Valisi Tarafından Sürgün Edilmesi

İbn-i Sebe'nin fitne faaliyetlerine devam ettiği yerlerden birisi de Basra'dır. İbn-i Sebe, Hz. Osman döneminde ve Abdullah b. Âmir'in Basra valiliği zamanını kapsayan 29-35/650-656 yılları arasında Basra'da Hz. Osman aleyhine propaganda faaliyeti yürütmüştür. Hz. Osman, Abdullah b. Âmir (ö.59/679)'i 29/650 senesinde yirmi dört ya da yirmi beş yaşında iken Basra valisi olarak atamıştır. İbn-i Âmir'in idaresinde Basra şehri büyük bir iktisadi gelişme göstermiştir. Ayrıca İbn-i Âmir, 41-45/661-665 yılları arasında (Hz. Muaviye döneminde) tekrar Basra valiliği görevinde bulunmuştur.³⁸¹

İbn-i Âmir; gayretli, mukavemetli ve sözü geçen birisiydi.³⁸² Fakat Abdullah b. Âmir'in bu kadar iyi vasıflara sahip olmasına rağmen ve “Bu görev için sahabiler arasında büyük ve tecrübeli zâtlar vardı” denilerek onun böyle bir göreve atanması ne acayıptır ki yine eleştiri konusu olmuştur.³⁸³ Tabi ki İbn-i Âmir herkes tarafından eleştirilmemiştir. Onun iyi bir yönetici olmadığı, Ümeyye oğullarından olduğu gibi bazı sudan sebepler öne sürülerek İbn-i Âmir hakkında negatif bir algı

³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 10; Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Tarihi*, s. 250; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 449.

³⁷⁹ İbn-i Sebe'nin Şam'da arzuladığı işleri yapamamasının sebebi; Şam'da sahabilerin çok olmasından dolayı sahabileri ve Hz. Muaviye'yi etkileyememesidir. Yukarıda zikrettiğimiz olaylara göre İbn-i Sebe'nin Hz. Muaviye ile Hz. Ebû Zer arasındaki görüş ayrılığından istifade ederek Ebû Zer'i kısmen de olsa etkilediği söylenebilir.

³⁸⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 449; Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, s. 261.

³⁸¹ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 179; Mustafa Fayda, “Abdullah b. Âmir”, *DİA*, I, İstanbul, 1988, ss. 84-85.

³⁸² Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 437.

³⁸³ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 460.

oluşturulmuştur. Aslında esas hedef Hz. Osman idi. İbn-i Âmir bahane ediliyordu. Sebeîler tarafından öne sürülen bu algı Basra toplumuna empoze edilmeye çalışılan bir yalandan başka bir şey değildir.

3.2.1. Hukeym b. Cebele Kimdir?

İbn-i Âmir'in valiliği sırasında takriben 33/654 senesinde İbn-i Sebe, Basra'ya gelmiş ve Hukeym b. Cebele (ö.36/656) adında birine misafir olmuştur.³⁸⁴ Basra'nın önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Hukeym b. Cebele hakkında bilgi verilmesi ve onun İbn-i Sebe ile olan ilişkisinin ortaya konması yerinde olacaktır.

Hukeym b. Cebele, Yemen'den Basra'ya göç eden Abdülkays oğulları kabilesine mensuptur. Bazı kaynaklarda adı "Hakîm" olarak da geçmektedir. İbn-i Hacer, Hukeym b. Cebele'nin Hz. Peygamber'i gördüğü ya da işittiği ile alakalı bir delil olmadığını söyler. Zehebî'ye göre Hukeym, Basra'da Abdülkays oğullarının ileri gelenlerinden birisidir. İbnü'l-Esîr de İbn-i Hacer ile benzer görüşleri savunarak Hukeym b. Cebele'nin Hz. Peygamber devrini idrak ettiği halde onu gördüğü ya da ondan hadîs rivâyet ettiği ile alakalı bir bilginin olmadığını aktarmıştır. Ayrıca İbnü'l-Esîr, Hukeym b. Cebele'nin salih bir kişi olduğunu söyler.³⁸⁵

Fakat yaşanan olaylar göz önüne alındığında Hukeym için böyle bir ifadenin doğruluğu pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Hukeym, Hz. Osman'ın muhasara edilip şehit edilmesinde etkin rol almıştır. İbnü'l-Esîr'in Hukeym b. Cebele'nin iyi bir insan olması ile ilgili görüşü; ya fitne hareketlerine katılmadan önceki hayatıyla ilgili ya da fitne hareketlerine katıldıktan sonra pişman olup tevbe ederek salih bir kişi olması ile ilgili olarak yorumlanabilir.

Hz. Osman, bir gün Sind bölgesi (Hindista'nın güneyi) hakkında bilgi toplanmasını Basra valisi İbn-i Âmir'den istemiş; vali de Hukeym'i, Sind bölgesi hakkında inceleme yapması için görevlendirmiştir. Hukeym; Sind bölgesini

³⁸⁴ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 42; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 36; İsmail Hakkı Ünal, "*Hukeym b. Cebele*", *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, ss. 313; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 326.

³⁸⁵ İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, thk. Ali Muhammed Muavvid ve Âdil Ahmed Abdilmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, C. II, s. 57; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ*, I-XXV, thk. Mecmûatü mine'l-Muhakkikîn bi İsrâfî's-Şeyhi Şuayb el-Ârnâût, nşr. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985, C. III, ss. 531-532; Ünal, "*Hukeym b. Cebele*", ss. 313.

incelemiş ve bölgenin suyunun yetersiz, meyvelerinin kötü, hırsızların çok olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Osman bölgeye sefer düzenlemekten vazgeçmiştir. Hukeym b. Cebele, Basra'da siyasî yönü de ağır basan birisidir. O, Hz. Osman'ın valileri Ümeyye oğullarından seçmesine karşı çıkmış ve halifenin bu konudaki siyasetini beğenmeyip eleştirmiştir. Bu muhalif tavrıyla kısa zamanda Basra'da Hz. Osman'a karşıtı muhalefetin en etkin ismi haline gelmiştir.³⁸⁶

Tabi ki Hukeym'in Hz. Osman'a olan muhalefetin lideri haline gelmesini İbn-i Sebe'nin bir başarısı olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Çünkü Hukeym, Hz. Osman'ı hilafetten indirmek için Basra'dan Medine'ye gelen grubun başkanıdır. Hz. Ali'nin ciddi bir taraftarıdır. Hz. Ali'ye biat edilmesi hususunda etkin rol almış ve Zübeyr b. Avvâm'ın boynuna kılıç dayayarak onu Hz. Ali'ye biat'e zorlamıştır. Cemel Savaşında ayağı kopuncaya kadar savaşmıştır. Kopan bacağı ile kendisine vuran şahsı öldürdüğü söylenir.³⁸⁷

3.2.2. İbn-i Sebe Niçin Hukeym İle İrtibat Kurdu ?

Burada hemen aklımıza şu sorular gelir ve dikkatimizi çeker:

Abdullah b. Sebe, Basra'ya gelince niçin Hukeym b. Cebele ile irtibat kurmuştur? Basra'da başka gidebileceği yerler varken onun Hukeym'e misafir olmasının sebepleri nelerdir? Hukeym b. Cebele hangi vasıflara sahiptir ki İbn-i Sebe ona misafir olmuş ve onun evinde kalmıştır? Bu sorulara birkaç yönden cevap verelebilir.

Birincisi: Hukeym b. Cebele de İbn-i Sebe gibi Hz. Osman'ın yönetim tarzını beğenmeyen, ona muhalif bir kişidir. Hukeym, aynı zamanda Basra'da muhalefetin lideri konumundadır ve Hz. Osman'ın evini muhasara altına alan ihtilalciler arasında yer almıştır.³⁸⁸ İbn-i Sebe'nin de Hz. Osman muhalifi olduğu düşünülürse, ikisi de Hz. Osman'a karşı adâvette müsterektirler.

İkincisi: Taberî'nin verdiği bilgilere göre Hukeym b. Cebele; hırsız, fitne ve bozgunculuk çıkaran, Fars bölgesinde zararlı işler yapan, ehl-i zimmenin hakkına

³⁸⁶ Ünal, “Hukeym b. Cebele”, s. 313.

³⁸⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ*, C. III, ss. 531-532; Ünal, “Hukeym b. Cebele”, s. 313.

³⁸⁸ Ünal, “Hukeym b. Cebele”, s. 313.

tecâvüz eden, halkın nefretlerini üzerine çeken ve insanların kendisinden şikâyet ettiği birisidir. Ehl-i kible ve ehl-i zimme Hukeym'i halifeye şikâyet etmişlerdir. Halkın bu şikâyeti üzerine Hz. Osman'ın emriyle Basra valisi İbn-i Âmir Hukeym'i hapsetmiştir.³⁸⁹ Bu haliyle Hukeym b. Cebele, tam da İbn-i Sebe'nin aradığı bir adamdır. Çünkü İbn-i Sebe'nin tipik özelliği gittiği yerlerde Hz. Osman muhalifleriyle bir araya gelmesidir.

Üçüncüsü: İbn-i Sebe, Basra'ya vardığında yalan söyleyerek kendini Abdülkays kabilesine mensup birisi olarak tanıtmıştır. Halbuki o, tarihî kaynakların bildirdiğine gibi Yemenli bir Yahudidir. Buna dair rivâyetler yukarıda geçmişti. Bu durum, iki rivâyet arasında bir zıtlık oluşturmaz. Çünkü daha önce de zikredildiği gibi Hukeym b. Cebele de Abdülkays kabilesindendir. Abdülkays kabilesinin kökeni ise Yemenin Tihâme bölgesidir. Yahudiliğin Yemen'deki mevcudiyeti de malumdur. Bu kabile her ne kadar Yemen'den Bahreyn bölgesine göç etse de kabilenin bir kısmı Bekr, Temim ve Kinde kabileleri gibi Yemen kabileleri arasında yaşamaya devam etmiştir.³⁹⁰

Bu açılardan bakıldığında şöyle bir değerlendirme yapılabilir:

İbn-i Sebe, Hukeym b. Cebele'nin de kökeninin Yemen oluşunu fırsat bilerek, onunla iş birliği yapmanın daha kolay olacağını düşünmüş ve ona yönelmiştir. İbn-i Sebe'nin Abdülkays kabilesinden akrabalarının olması da muhtemeldir. Ya da Basra'da Abdülkays kabilesinin yoğun olduğunu bildiğinden görüşlerini daha kolay anlatmak ve kendine Basra'da yer bulabilmek için kendini Abdülkayslı olarak da lanse etmiş olabilir. Zehebî, Hukeym b. Cebele'nin Teellüh³⁹¹ fikrine sahip olduğunu nakleder. Teellüh, "kulluk ve ibadet, yalvarmak ve ulûhiyet iddia etmek" gibi manalara gelmektedir.³⁹² Fakat Hukeym'in ulûhiyet iddia ettiği görüşü çok kuvvetli durmamaktadır. Çünkü daha önce de değinildiği gibi Hukeym hakkında olumlu görüş bildiren âlimler de mevcuttur.

³⁸⁹ Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 326-327; <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1653> (e.t. 27.11.2023).

³⁹⁰ Fayda, "*Abdülkays*", ss. 248-249.

³⁹¹ Zehebî, "*Siyer*", C. III, ss. 531-532.

³⁹² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1242; Cübrân Mes'ûd, *Mu'cemü'r-Râid*, nşr. Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1992, s. 188.

İbn-i Sebe, Basra'ya geldiğinde Hukeym b. Cebele ile dostluk kurmuş ve ona fikirlerini anlatmıştır. Buradan Hukeym'in İbn-i Sebe'nin fikirlerine olumlu baktığı ve İbn-i Sebe'ye katıldığı sonucunu çıkartabiliriz. Çünkü Hukeym b. Cebele'nin Basra muhalefetine başı olarak Hz. Osman'a ihtilal yapmak için Medine'ye gelmesi bunun en somut ispatıdır. Zaten İbn-i Sebe'nin de hedefi Hz. Osman'ı devirmektir. Bazı Basralılar da İbn-i Sebe'nin görüşlerini beğenerek ona katılmışlardır. İbn-i Sebe, onlara gizlice bazı tekliflerde bulunmuştur.³⁹³ Bu tekliflerin neler olduğunu tam olarak bilinmemektedir. Fakat bu tekliflerin Hz. Osman'a olan muhalefetin daha iyi organize edilmesi, kendi aralarında iş birliği ve irtibatın devam etmesi şeklinde olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Çünkü İbn-i Sebe'nin Mısır'a yerleştikten sonra farklı şehirlerden kendine destek verenlerle mektuplaşması bunun bir misalidir. İbn-i Sebe'nin yukarıda bahsedilen faaliyetlerinden rahatsız olan Basra valisi Abdullah b. Âmir, onu yanına çağırılmış ve ona şöyle demiştir:

“ما انت ؟” İbn-i Âmir bu soruyu sorarak İbn-i Sebe'yi tanımak ve onun fikirlerini öğrenmek istemektedir. İbn-i Sebe'nin valiye şöyle cevap verdiği rivâyet edilir:

فاخبره أنه رجل من أهل الكتاب، رغب في جوارك، قال ابن عامر: ما يبلغني ذلك،
أخرج عني.

“Bunun üzerine İbn-i Sebe; kendisinin kitap ehlinden olduğunu, İslam'a rağbet etmek ve İbn-i Âmir'in yakınında olmak istediğini İbn-i Âmir'e haber verdi. İbn-i Âmir ise: Bana ulaşan bilgi böyle değildir, benim huzurumdan çık” diyerek İbn-i Sebe'nin Basra'yı terk etmesini istemiştir.³⁹⁴ Demek ki İbn-i Âmir, Abdullah b. Sebe'nin Müslümanlığa rağbet etmek istemesi düşüncesinin yalan olduğunu kendisine gelen istihbarat ile öğrenmiştir. İbn-i Sebe'nin Basra'da kalarak tehlikeli fikirlerini neşretmesine müsaade etmeyerek onu sürmüştür. İbn-i Sebe Basra'dan Kûfe'ye gitmiştir.³⁹⁵

³⁹³ Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 326-327; Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Tarihi*, s. 252.

³⁹⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 36; Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Tarihi*, s. 251.

³⁹⁵ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 42; Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Tarihi*, s. 251.

3.3. İbn-i Sebe ve Adamlarının Kûfe'deki Faaliyetleri

Abdullah b. Sebe, Basra'dan sürgün edilip kovulduktan sonra 33/654 senesinde taraftarlarının çok olduğu Kûfe'ye gelmiş ve daha sonra 34/654 yılında Kûfe'den de sürülünce Mısır'a gitmiştir.³⁹⁶ İbn-i Sebe, Kûfe'de başta Malik b. Eşter olmak üzere Hz. Osman muhalifleri ile bir araya gelmiştir. İbn-i Sebe Mısır'a gidince de Kûfe ile bağlantısını koparmadan oradaki yandaşlarıyla sürekli mektuplaşarak irtibatını devam ettirmiştir.

Kufe'deki Hz. Osman karşıtı muhalefetin önde gelen temsilcilerinden olan Malik b. Eşter (ö.37/657), Yemen'in Mezhic kabilesine mensuptur. Suriye bölgesinin fethi sırasında yapılan Yermük Savaşında bir gözünü kaybettiği için el-Eşter (göz kapağı ters çevrilmiş) lakabıyla anılmaya başlanmıştır. Hz. Osman'ın hilafeti zamanında Kufe'de halkı halifeye karşı kışkırtıp isyana teşvik etmiştir. Halifenin evinin kuşatılmasında ve şehit edilmesinde ismi geçenlerdendir. Ciddi bir Hz. Ali taraftarıdır.³⁹⁷ Hz. Osman'a muhalefetin en şiddetli olduğu yerlerden birisi olan Kûfe; daha önce de belirtildiği gibi sadece Arapların yaşadığı bir yer olmayıp farklı dinlerden, milletlerden ve kültürlerden birçok insanın (mevâli) yaşadığı kozmopolit bir şehirdi. Bu farklılığın tabii bir sonucu olarak Kûfe, toplumsal uzlaşıdan uzak, karışıklık ve istikrarsızlıkların fazlaca olduğu bir yerdir. Bu özelliklere sahip olması şehrin idaresini de zorlaştırıyordu ve Kûfe'de sık sık vali değişiklikleri yaşanıyor. Yani Kûfe, idari olarak dikiş tutmayan problemlili bir yerdi.

Kûfe'de yerleşik halde bulunan ve Abdullah b. Sebe'nin hemşerileri olan Yemenli kabilelerin kalabalık olması sebebiyle Hz. Ali'nin mensubu olduğu Benî Haşim taraftarları bir hayli fazlaydı. Buna karşılık orada Beni Ümeyye ve Hz. Osman'a ciddi bir muhalefet vardı. Halk ile Hz. Osman'ın valileri arasındaki diyalogun kötü olması da Hz. Osman'a karşı muhalefetin artmasının bir başka sebebiydi. Kûfelilerin Hz. Osman döneminde idare hakkında şikayetleri, Velid b. Ukbe'nin 25-29/645-649 yılları valiliği döneminde başlamıştır. Velid'in içkili iken namaz kıldırıldığı iddiası tepkilere sebep olmuştur. Hz. Osman'ın tâlimatıyla Velid'e

³⁹⁶ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 327.

³⁹⁷ Özaydın, "Eşter", ss. 486-487.

kırbaç cezası uygulanmıştır.³⁹⁸ Bazı rivâyetlere göre de Velid iftiraya uğramıştır.³⁹⁹ Taberî; Kûfe’de Velid’in insanlara iyilikler yaptığını hatta yeni doğan kız çocuklarına ve kölelere çeşitli ödemeler yaparak yardım ettiğini nakletmiştir. Bu sebeple avamın (halkın) Velid’i sevmesine rağmen havasın (seçkinler) Velid’in aleyhinde olduklarını bildirmiştir.⁴⁰⁰ Bu bilgiler değerlendirildiğinde şöyle bir tespit yapılabilir: İnsanlar hatadan uzak değildir. Velid’in bir kabahatiyle onun diğer iyilikleri örtülmüş ve o Kûfe’de istenmeyen kişi haline gelmiştir. Demek ki Kûfe’de halkın dediği değil Malik b. Eşter ve taraftarları gibi Hz. Osman düşmanlarının sözü geçmektedir.

Velid’ten sonra 30/651 yılında Kûfe’ye vali olarak atanan Said b. Âs, göreve başlayınca şehirdeki huzursuzluğun sebeplerini öğrenmek için bir tahkikat yapmıştır. İbn-i Âs, yaptığı araştırmalar sonucunda bir rapor hazırlamış ve halifeye göndermiştir. Bu raporda bazı önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler şunlardır:

Kûfe çalkantılı bir durumdadır. Şehrin eşrâfı, önemli aileler ve Müslümanların önde gelen şahsiyetleri aşağılanarak etkisiz hale getirilmiştir ve onlara saygı ve hürmet kalmamıştır. Şehirde yaşayan bedevîler orada hakimiyet kurmak istemektedirler. Hz. Osman, İbn-i Âs’a bir mektup yollayarak sorunun çözümü için bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Allah’ın nusreti ile Irak bölgesini fethedenlerin ve İslam’da kıdemli olanların üstün tutulması, herkesin konumunun korunması ve herkese hak ettiği karşılığın verilmesi bu tavsiyeler arasındadır.⁴⁰¹

Vali Said b. Âs, Hz. Osman’dan gelen tâlimatları hemen yerine getirmiştir. Irak’ın fethine katılıp Kûfe’ye ilk yerleşenleri halkın temsilci yapmış ve onların da söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Halk temsilcileri ile toplantılar yaparak şehirdeki sorunların çözülmesi için çaba harcamıştır.⁴⁰² Fakat vali’nin iyi niyetli gayretleri ve adaletli tutumu Kûfe’ye sonradan yerleşenler tarafından sanki dışlama gibi algılanmış ve onları rahatsız etmiştir. Görüldüğü ne yapılırsa yapılsın Kûfe gibi

³⁹⁸ İbnü-l Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 4.

³⁹⁹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 322. Velid’in aslında içki içmediği fakat kendisine düşman olanların iftiralarına maruz kaldığı şeklinde de rivâyetler mevcuttur. Mehmet Efendioğlu, “*Velid b. Ukbe*”, *DİA*, XXXXIII, İstanbul, 2013, ss. 35-36.

⁴⁰⁰ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 277.

⁴⁰¹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 280.

⁴⁰² Kenan Ayar, “Mâlik B. El-Hâris El-Eşter’in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, S. 1, ss. 37-93.

kozmpolit bir yerde toplumsal birlikteliğin sağlanması pek mümkün görünmemektedir. Daha önce de değinildiği gibi Said b. Âs'ın halk temsilcileri ile yaptığı toplantıların birinde sarf ettiği “Kûfe, Kureyş'in (bostanlığı) çiftliğidir”⁴⁰³ sözü Hz. Osman muhaliflerinin ve özellikle Mâlik b. Eşter'in tepkisine sebep olmuştur. Said b. Âs'ın “Kûfe Kureyş'in çiftliğidir” sözünü kasıtlı olarak söyleyip söylemediği belli değildir. Belki de bu sözü ağzından kaçırmıştır ya da dili sürçmüştür. Bu sözün Malik b. Eşter tarafından fazlaca abartıldığı ve suistimal edildiği kanaati güçlü durmaktadır. Çünkü bir sözü delil getirerek bir idarecinin aleyhine propaganda yapmak tamamen art niyetli bir girişimdir. Bir insanın bir kabahatiyle onun diğer iyiliklerini örtmek insafli olmaz.

Binâenaleyh, kendisi de bir Yemenli olan Malik b. Eşter'in önderliğinde Kûfeli muhalifler özel meclislerinde bir araya geliyorlar ve Hz. Osman ve Kûfe valisi Said aleyhine propaganda yaparak onlar hakkında kötü sözler söylüyorlardı. Artık Eşter, Kûfe'deki Hz. Osman karşıtı muhalefetin başıydı. Eşter'in, tüm Kûfelilerin hakkını savunduğunu iddia etmesi de işini kolaylaştırdı ve ona destek verenler gün geçtikçe arttı. Şehirde güvenliğin tekrar bozulduğunu gören Said b. Âs, bir mektup yazarak durumu Hz. Osman'a bildirdi.⁴⁰⁴ Hz. Osman, Said b. Âs'ın verdiği bilgilere dayanarak bu muhaliflerin Şam'a sürülmesini istedi.

3.3.1. Hz. Muaviye'nin Sakalının Çekilmesi ve Hz. Osman'a Mektubu

Aralarında Malik b. Eşter, Sâbit b. Kays el-Hemdânî, Sa'sa b. Sûhan ve kardeşi Yezid b. Sûhan, Kümeyl b. Ziyâd en-Nehâî, Amr b. el-Hamîk el-Huzâî, İbn-i Kevva gibi Kûfe'nin önde gelen muhaliflerinin bulunduğu kişiler, tecrübeli bir vali olan Hz. Muaviye tarafından göz hapsinde tutulmaları ve belki de ıslah olacakları düşünülerek Şam'a sürgün edilmişlerdir.⁴⁰⁵ Bu grupta bulunan kişilerin ortak özelliği, Hz. Osman muhalifi ve Yemenli bedevî kabilelerden olmalarıdır.

Şam'a gönderilen bu tehlikeli muhalif grup, “sen bu işin (idareciliğin) ehli değilsin” diyerek bu sefer de sabır ve hilm sahibi ve aynı zamanda başarılı bir vali

⁴⁰³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, C. V, s. 529.

⁴⁰⁴ Ayar, “Mâlik B. El-Hâris El-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, ss. 37-93.

⁴⁰⁵ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, s. 36; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 323; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 36.

olan Hz. Muaviye'yi eleştirmeye başladılar. Halbuki Hz. Muaviye onları Meryem Kilisesine yerleştirmiş, sabah akşam yemeklerini göndermiş ve Hz. Osman'ın emriyle Kûfe'de aldıkları maaşlarını burada da almalarını sağlamıştı.⁴⁰⁶ Her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasına rağmen uslanmayıp iyice şımarmaları ve hadlerini aşmaları gösteriyor ki, onların kafalarının içinde başka planlar vardı ve asıl niyetleri ıslah değildi. Kendilerine sunulan bu kadar ikrâmlara rağmen azılı muhalifler daha da ileri gitmişler hatta Hz. Muaviye'nin üzerine çullanıp sakalını çekmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Muaviye, devlet başkanı Hz. Osman'a bir mektup yazarak şunları söylemişti:

“Ey mü'minlerin emîrî! Bana öyle (yaramaz, kötü, fitneci) insanlar yolladın ki onlar şeytanların dili ve telkiniyle konuşuyorlar. (Onlar şeytanın yolundayken, onu dinlerken) İnsanlara Kur'an ile yaklaşmaya çalışıyorlar ve insanları şüpheye düşürüyorlar. İnsanları fitneye yönlendiriyorlar. Cahil halk onların asıl maksatlarını bilemez. Eğer onlar burada kalmaya devam ederlerse korkarım ki Kûfe halkını ifsat ettikleri gibi Şam halkını da ifsat edecekler.”⁴⁰⁷

Hz. Muaviye'nin mektubunda bazı dikkati çeken hususlar şunlardır:

- 1- O, bu muhalif grubu şeytan'ın hizipleri (tarafdarları) olarak adlandırmaktadır. Kur'an-ı Kerim, Şeytanın bazı kişileri kuşatarak onlara Allah'ın zikrini unutturduklarını haber vermiş ve onların Şeytan'ın hizipleri olduklarını beyan etmiştir.⁴⁰⁸ Hz. Muaviye'nin bu tespiti onun, Kur'an'ı çok iyi bilen müçtehid bir sahabe olduğunu göstermektedir.
- 2- Hz. Muaviye'ye göre bu sapkın kişiler insanları İslam ve İman hususunda şüpheye düşürebilirler ve idareye karşı halkı kışkırtarak fitneye sebebiyet verebilirlerdi. Bu isyancı grup ıslah olacağa benzemediği gibi gittikleri yerlerde fitne tohumu atıyorlardı.
- 3- Hz. Muaviye'nin onları fesat çıkarmak istediklerini söylemesi de çok önemlidir. Çünkü fesad, “bozulmak, çürümek, sağduyudan sapmak,

⁴⁰⁶ İbnü-l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 32; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 464.

⁴⁰⁷ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 325; İbnü-l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, ss. 35-36; *Târihu't-Taberî*, C. IV, s. 359.

⁴⁰⁸ Bkz. Mücadele Süresi, 58/19.

zulüm, çalkantı, karışıklık” gibi manalara gelmektedir.⁴⁰⁹ Hz. Muaviye, bu fesat şebekesinin Kûfe’de yaptıkları gibi Şam’da da içtimai dengeyi bozmalarından endişe etmektedir.

3.3.2. Birliği Bozan Fitne Tehlikesi

İslam âlimleri Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle zirveye ulaşan siyasî çalkantıyı ilk fitne saymışlardır. Fitne, beşerî ve içtimai münasebetler ile ortaya çıkan bozulmaların tabii bir neticesi olan toplumsal bir marazdır.⁴¹⁰ Fitnecilerin en önemli özelliklerinden birisi dinî hükümleri kesinlikle inkâr etmemeleridir. Onların yaptıkları şey nasları istismar ederek kendi gizli amaçlarına hizmet edecek şekilde yorumlamalarıdır. Bu şekilde özellikle cahil insanları kolay kandırırlar.⁴¹¹ Abdullah b. Sebe de tam bir fitnecidir çünkü şu sayılan özelliklerin daha fazlası onda mevcuttu.

Kur’an ve hadislerde fitne hakkında birçok bilgiler verilmiş ve onun ne kadar tehlikeli olduğu detaylı olarak açıklanmıştır. Mesela Bakara Sûresinin 191. ayetinde *القتل أشد من القتل* buyurularak fitnenin katilden (öldürme) daha şiddetli olduğu bildirilmiştir. Hz. Peygamberin hadislerine bakıldığında ise fitneler ile alakalı müstakil bir bab (başlık) olduğunu görmekteyiz. Fitne ile alakalı birçok hadîs vardır. Numune olarak bir tanesini zikretmeyi yeterli görüyoruz.

Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:

ستكون فتن، القاعد فيها خير من القائم والقائم فيها خير من الماشي و الماشي فيها خير من الساعي من تشرف لها تستشرفه فمن وجد فيها ملجأ أو معاذاً فليعذ به.

“Yakında fitneler olacaktır. O fitne de oturan ayakta durandan daha hayırlıdır. Ayakta duran yürüyenden daha hayırlıdır. Yürüyen koşandan daha hayırlıdır. Kim (o fitneye boynunu) uzatıp bakarsa o da ona bakar. Kim o fitnede bir sığınak veya barınak bulursa oraya sığınsın.”⁴¹²

⁴⁰⁹ İlhan Kutluer, “Fesad”, *DİA*, XII, İstanbul, 1995, ss. 421-422.

⁴¹⁰ Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 86; Çağrı, “Fitne”, ss. 156-159.

⁴¹¹ Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 62.

⁴¹² Abdülvehhab Öztürk, *Taç Tercemesi ve Şerhi*, I-V, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2020, C. V, s. 343.

Bilindiği gibi Hz. Muaviye’yi Şam’a vali olarak atayan Hz. Ömer idi. Hz. Muaviye madem böyle önemli bir görev için ehil değilse adaletiyle ma’ruf Hz. Ömer’in onu vali olarak ataması nasıl mümkün olabilirdi? Demek ki Hz. Muaviye idarecilik konusunda uzman birisidir ve isyancı muhaliflerin onu kötülerlerinin haklı bir tarafı bulunmamaktadır. Hz. Muaviye’nin nasıl bir kabahati vardı ki onu kötülüyorlardı? Ya da bu azgın muhalifler İslam Devletin valisine ağır sözler söyleme ve onu tartaklayacak kadar ileri gitme cüretini nereden almışlardı? Hz. Muaviye’ye yapılan bu maddi ve manevi saldırı bugün devletin bir idarecisine yapılırsa devlet bunu cezasız bırakır mı?

Bu sorulara verilecek cevap tabi ki de hayır olacaktır. İşte bu olaylar karşısında Hz. Osman’ın bu isyancılara birazdan da değinileceği üzere Abdurrahman b. Halid gibi sert davranıp iyi bir ceza vermesi gerekiyordu kanaatini taşıyoruz. Çünkü o, isyancılara caydırıcı cezalar vermeyip ıslah olabilirler düşüncesiyle merhamet ettikçe isyancılar daha da şımarıyor ve şiddete meyilleri artıyordu.

3.3.3. Hz. Muaviye’nin Hz. Osman’ı Yeniden Uyarması

Müçtehid, ince anlayışlı, fatin bir sahabe olan Hz. Muaviye, bu muhaliflerin maksatlarını çok iyi tespit etmiş ve onların Şam halkını da ifsat etmeden şehirden çıkarılmasını Hz. Osman’dan talep etmiştir. Hatta burada şu bilgiyi de vermek isteriz ki, Hz. Muaviye valiler toplantısı için başkent Medine’ye gittiğinde muhalif olayların gidişatı hakkında Hz. Osman’ı uyarmış ve şunları söylemiştir.

“Ey mü’minlerin emîrî! Vallahi ya suikaste uğrayacaksın ya da sana harp açılacak. Onlar sana saldırmadan Şam’a gel çünkü oranın halkı istikamet üzerinedir. Hz. Osman ise şöyle cevap vermiştir: Allah bana yeter, o ne güzel vekildir. Boğazımın kesilmesi pahasına bile olsa Rasûlullah’ın komşuluğunu hiçbir şeye değişmem.”⁴¹³

Hz. Osman, Hz. Muaviye’nin yukarıda da bahsedilen muhaliflerin Şam’dan gönderilmesi hakkındaki talebini olumlu karşılamıştır. Bunun üzerine Hz. Muaviye, Müslümanlar arasında kaos isteyen bu muhalif grubu tekrar Kûfe’ye geri gönderdi.

⁴¹³ *Târihu’t-Taberî*, C. IV, ss. 381-382.

Fakat muhalifler Kûfe'ye geri dönünce daha da şımarmışlar ve dilleri de kuvvetlenmiştir. Artık açıktan açığa Hz. Osman'ı yalan ve iftira ile kötülemeye başladıklarında bu sefer de Humus şehrine sürgün edilmişlerdir.⁴¹⁴ Meşhur İslam kumandanı Halid b. Velid'in oğlu ve Hz. Osman'ın Humus valisi Abdurrahman b. Halid (ö.46/666), kendisine gönderilen bu isyancı gruba şunları söylemiştir:

“Ey Şeytanın aletleri! Eğer sizi edeplendirmezsem (bana) Abdurrahman'a yazıklar olsun. Ey Arap mı Acem mi ne olduğunu bilmediğim kavim! Muaviye'ye dediklerinizi işittim. Aynı şey'i bana söyleyemezsiniz. Ben mürtedleri hezimete uğratanın oğluyum. Hayır ve güzellikle ıslah olmayan kişi zorla yola gelir. Niçin Said ve Muaviye'ye dediklerinizi bana söylemiyorsunuz? Bunun üzerine onlar ‘Biz Allah'a tevbe ettik’ dediler.”⁴¹⁵

Görüldüğü gibi bu azgın muhalif grup Humus valisi İbn-i Halid'in sert tavırları karşısında tabiri yerindeyse süt dökülmüş kediye dönmüşlerdir. Hz. Muaviye ve Hz. Said'e karşı gösterdikleri lakayt, şımarık hallerinden eser kalmamıştır. Demek ki zâlime merhamet edilmemeli ve ona anlayacağı dilden mukabele edilmelidir.

3.3.4. Sebeîler'in Yeni Vali Olarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi İstemeleri

34/655 yılında Kûfe'ye geri dönen isyancı ve Hz. Muaviye'nin “Şeytanın dilleri” şeklinde tabir ettiği muhalifler, Kûfe valisi Said b. Âs'ın valiler toplantısı için Medine'ye gitmesini fırsat bilerek Cuma namazı vaktinde halkı Hz. Osman aleyhine bir kalkışmaya (darbeye) yani devlete isyana davet ettiler. Bu isyancı, fitneci, Müslümanların birliğini bozan, halkı Kur'an ile kandıran grup aynı zamanda İbn-i Sebe'nin mektuplaştığı kişilerdi. Kûfe'de Sebeiyye taraftarı olan kimseler de bu gruba katıldı.⁴¹⁶

Kûfeli muhalifler, Kadisiye civarındaki جرة Ceraa (Cur'a) mevkiinde Said b. Âs'ı geri çevirip Kûfe'ye sokmadılar. Muhalif grup İbn-i Âs yerine Ebû Musâ el-

⁴¹⁴ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 325.

⁴¹⁵ İbnü-l Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 34; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 466; *Târihu't-Taberî*, C. IV, s. 355.

⁴¹⁶ Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 330-331; Ahmed Cevdet Paşa, C. I, *Kıyas-ı Enbiyâ*, s. 469.

Eş'arî (ö.42/662)'nin vali olmasını istiyorlardı.⁴¹⁷ Netice itibariyle Kûfeliler istediklerini aldılar. Hz. Osman, Said'i azl edip yerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Kûfe valisi olarak atadı.⁴¹⁸ Bu durum merhametiyle ma'ruf Hz. Osman'ın şiddet yanlısı olmadığını ve sorunları barışçıl yolla çözmek istediğini göstermektedir. Hz. Osman'ın şu sözleri bu durumu daha iyi açıklamaktadır: “Ebû Mûsâ'yı onlara verecek ve kimseye bir bahane fırsatı tanımayacağız. Emrolunduğumuz gibi sabredeceğiz. Onları affedeceğiz ve hakkı anlatmak için çaba sarf edeceğiz. Haddi gerektiren bir suçları olmadıkça veya küfürlerini izhar etmedikçe kimseyle husumete girmeyeceğiz.”⁴¹⁹

Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.42/662), Yemen'in Eş'ar kabilesinden olup Hz. Peygamberden üç yüz altmış hadîs rivâyet etmiştir. Hz. Ömer, 17/638 yılında onu Basra valisi olarak görevlendirmiştir. Daha sonra ise 22/642-643 senesinde Hz. Ömer tarafından Kûfe'ye vali olarak tayin edilmiş ve burada Kur'an öğretmenliği de yapmıştır. Sıffîn Savaşı sonrası oluşturulan tahkim heyetinde Hz. Ali'nin temsilciliğini yapmıştır.⁴²⁰ Kûfelilerin Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yî vali olarak istemesinin muhtemel sebeplerinin şunlar olabilir:

- 1) Ebû Mûsâ el-Eş'arî Yemenlidir. Daha önce de değinildiği gibi Yemen'den birçok kabile Kûfe'ye göç etmişti.

Bu sebeple Kûfe'de hatırı sayılır bir Yemenli nüfus yaşamaktadır. Özellikle Hz. Osman ve onun valisine isyan bayrağı çeken ve aynı zamanda İbn-i Sebe'nin hemşerileri olan bu grubun önderleri Yemenlidir. (Malik b. Eşter gibi) Bu sebepten ötürü Yemenliler, hemşericilik gayretiyle kendilerine yakın birisinin idareci olmasını istemekteydiler.

- 2) Kûfelilerin el-Eş'arî'yi istemelerinde siyasî ve iktisadî yönler etkili olmuş olabilir. Belki de Yemenli bir vali idareye gelince politik ve ekonomik imkanlardan daha fazla faydalanacaklarını düşünüyorlardı.

⁴¹⁷ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 168; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 167; İbnü-l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 40.

⁴¹⁸ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 178.

⁴¹⁹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 332; İbnü-l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, ss. 40-41; *Târihu't-Taberî*, C. IV, s. 367.

⁴²⁰ M. Yaşar Kandemir, “*Ebû Mûsâ el-Eş'arî*”, *DİA*, X, İstanbul, 1994, ss. 190-192.

3) Kûfe’de yaşayan Yemenliler, artık Kureyşli bir yöneticinin emri altında kalmak istemiyor ve Kûfe’de bir Yemen idaresi kurmak istiyor olabilirler. Zaten Hz. Osman’ı hilafetten indirmek için isyan etmeleri bu görüşte olduklarını göstermektedir.

Ebû Mûsa vali olunca olaylar biraz durulmuş görünüyordu. Fakat Hz. Osman’ın hilafetten indirilmesi fikri tüm şehirlerdeki muhaliflerin dilinde dolaşmaya başlamıştı. Muhalifler halifeye karşı müştereken isyan etme hususunda aralarında anlaşmışlardı. Bu isyancı muhaliflerin amaçları Medine’ye gidip Hz. Osman’a bazı hususlarda sorular sorarak onun insanlar arasındaki itibarını düşürmek ve insanlar arasında fitne yaymaktı.⁴²¹ Çünkü yukarıda da temas edildiği gibi fitne bir defa çıkmıştı ve önü alınamaz bir hale gelmişti.

Valiler, Hz. Osman ile yaptıkları toplantıdan sonra geri dönmeye başlayınca Sebeiyye taraftarları, vilayetlerde kalma ihtimallerinin zor olduğunu düşünerek farklı şehirlerdeki destekçileri ile mektuplaşarak bir durum değerlendirmesi yaptılar. Bütün vilayetlerdeki muhaliflerin Medine’de doğru intikal etmesini istediler.⁴²²

3.4. İbn-i Sebe’nin Mısır’daki Faaliyetleri

Daha önce de zikredildiği gibi; İbn-i Sebe’nin yürüttüğü fitne hareketlerinin ve İslam Devletinin üçüncü râşid halifesi Hz. Osman’ın zulmen katledilmesi ile sonuçlanan darbenin merkez üssü Mısır’dır.

Abdullah b. Sebe, 33/654 senesinde Hz. Osman’ın başarılı Basra valisi Abdullah b. Âmir tarafından sürüldükten sonra Kûfe’ye gelmiş burada da fazla kalamadan sürgün edilince Mısır’a gitmiştir.⁴²³ İbn-i Kesîr (ö.774/1373), Abdullah b. Sebe’nin Mısır’a 34/655 senesinde geldiğini söyler.⁴²⁴ Celâlüddin es-Suyûtî (ö.911/1505) de Mısır ve Kahire tarihini anlattığı *Hüsnü’l-Muhâdara* adlı kitabında Abdullah b. Sebe’nin 34/655 senesinde Mısır’a geldiğini nakleder.⁴²⁵

⁴²¹ İbnü-l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 50.

⁴²² Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 346.

⁴²³ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 327.

⁴²⁴ İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. VII, s. 167.

⁴²⁵ Bkz. Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hüsnü’l-Muhadara fî Tarihi’l-Mısır ve’l-Kâhire*, I-II, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, Mısır, 1967, C. II, s. 274.

3.4.1. İbn-i Sebe Neden Mısır'ı Seçti?

İbn-i Sebe'nin Mısır'ı fitne faaliyetleri için karargâh olarak seçmesinin bazı sebeplerinin olduğu muhakkaktır. Hatırlanacağı gibi Hz. Ömer zamanında 21/642 yılında fethedilen Mısır'da iskân politikası uygulanmış ve Yemenli bedevi kabileler buraya yerleştirilmişti. Burada konuyla olan ilgisinden dolayı bedevîler ile ilgili kısa bir bilgi vermek isabetli olacaktır.

Bedevîler genellikle çölde yaşayan, cahil, sert tabiatlı, kanun nizam bilmeyen, dindar görünen ve ham sofu karakterli, ibadete meftun⁴²⁶, aşırılığı seven, sözün zahirine sarılan, zihinlerinin şartlandığı noktaya odaklanan kimselerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'in irşadından çok istifade edemedikleri için Kur'an ve sünnet üzerinde düşünme ve tefekkür imkânı bulamamışlardır. Bu sebeple Kur'an'daki ayetlerin zâhiri manalarına takılıp kalmışlardır.⁴²⁷ Nitekim Sıffîn Savaşında Hz. Ali'nin ordusundaki bedevîler "Hüküm Allah'ındır"⁴²⁸ ayetini zahiri manasıyla ve kendi düşünceleri ile anlayıp Hz. Ali'yi zor durumda bırakmışlardır.

Mısır'da bedevî karakterli Yemenli kabilelerin meskûn olmasının Abdullah b. Sebe'nin burayı seçmesinde önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Çünkü, öncelikle o da Yemenlidir. Yahudilik ve Hristiyanlık inancını çok iyi bilen bir Yahudi âlimidir.

Ma'lumdur ki ilmî seviyesi düşük insanlar arasında laf cambazlığı yaparak onları kandırmak gayet kolaydır. İbn-i Sebe'de aynen bunu yapmıştır. O, dinî delilleri bağlamından çıkarıp kendi amacı doğrultusunda yorumlayarak faaliyetlerine alet etmiştir. Mısır'da yaşayan bedevîler arasında da Kur'an ve hadîsleri kendi fikirlerini kolayca yayabilmek için batıl bir şekilde yorumlayarak Hz. Muhammed'in tekrar dünya'ya döneceği (Rec'at) fikrini ortaya atmıştır. Oysa ki bir kişi Kur'an ayetlerini ve Hz. Peygamber'in hadîslerini herhangi şer'i bir delile dayandırmadan kendi akli ve nefsi arzularına göre şerh edemez Daha önce de zikredildiği gibi

⁴²⁶ Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'ı Haricîlerle görüşmek üzere gönderdiğinde İbn-i Abbas, onların uzun süre secede etmekten alınlarının yara olduğunu ve ellerinin deve dizi gibi nasırlaştığını görmüştür. Haricîlik, bedevî karakterli olup Arap kabileleri arasından çıkmış bir düşüncedir. Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 74.

⁴²⁷ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, ss. 72-74; Mustafa Fayda, "*Bedevî, DİA*", V, İstanbul, 1992, ss. 311-317.

⁴²⁸ En'am Sûresi, 6/57, Yûsuf Sûresi, 12/67.

Peygamber Efendimiz Kur'an'ı kendi kafasına göre (ilimsiz) yorumlayanın ateşteki yerini hazırlaması gerektiğini şu hadîsiyle bildirmiştir:

من قال في القرآن بغير علم فليتبوا مقعده من النار.

“Kim Kur'an hakkında ilimsiz konuşursa ateşteki yerini hazırlasın.”⁴²⁹

Abdullah b. Sebe'nin Mısır'ı karargâh olarak seçmesinin bir diğer nedeni de Mısır'ın sosyal ve siyasî yapısıdır. Mısır, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış kozmopolit yapıda olup farklı medeniyet ve dinlerden birçok insanın yaşadığı bir ülkedir. Tarihi belgeler incelendiğinde Bizanslılar, Emevîler, Abbasiler, Eyyûbiler, Osmanlılar vb. Devletlerin Mısır'da hakimiyet kurduğu görülecektir.

Sâsâniler, miladi 617-629 yılları arasında kısa süreli de olsa Mısır'da hüküm sürmüşlerdi. 21/642 yılında Hz. Ömer dönemindeki İslam fethinden önce Mısır'da Bizans hakimiyeti vardı ve yerli halk olan Kıptiler birçok sosyal haklardan mahrumdular. Kendi vatanlarında etnik ayrımcılığa maruz kalmaları ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeleri sebebiyle Kıptiler, Rumlara adavet etmekteydiler. Bu sebepler Mısır'ın Müslümanlarca fethini kolaylaştırmıştır. Fetih'ten sonra Müslüman idarecilerin halka adil davranması ve onlara daha önce kaybettikleri sosyal hakları tekrar vermeleri de Kıptîleri Müslümanlığa yaklaştırmıştır.⁴³⁰

İslam fethi öncesi Mısır'da yerli halk olan Kıptîler arasında Hristiyanlık yaygındı. Adeta Kıptîlerle Hristiyanlık bütünleşmişti. Kıptî denilince Hristiyanlık akla gelirdi. Hatta günümüzde Kıptî kilisesi Hristiyan dünyasında önemli bir yere sahiptir ve Mısır'da yüz altmış bin civarında Kıptî Hristiyan vardır.⁴³¹ Bununla beraber Yahudilik de Mısır'da mevcuttu. Mısır'daki bu mevcut ortamın Abdullah b. Sebe'nin Mısır'ı merkez olarak seçmesinin nedenlerinden birisi olduğu kanaati kuvvetli durmaktadır. Mısır'ın ilk Müslüman valisi Hz. Amr b. As'ın uyguladığı

⁴²⁹ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, C. V, s. 65; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. III, s. 496.

⁴³⁰ Adem Apak, “Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 2001, C. 10, S. 2, ss. 145-159.

⁴³¹ DİA, “Kıptîler”, *DİA*, XXV, Ankara, 2022, ss. 423-425.

hoşgörü politikası sonucu Mısırlı Kıptî Hristiyanlarından pek çok kişi Müslüman olmuştur.⁴³²

Hiz. Ömer zamanında 21/642 senesinde fethedilen Mısır'da daha yeni Müslüman olan Kıptîler'in kısa zamanda İslam'ın bütün esaslarını tam anlamıyla idrak edip özümseyebilmesi tabi ki zordu. Onlar daha İslam'ı tanıma aşamasındaydılar ve eski dinleri Hristiyanlığa göre Hiz. İsa tekrar Dünya'ya geri döneceğine (Rec'at edeceğine) inanıyorlardı. Çünkü Hristiyanlık, İsa Mesih inancı üzerine şekillendirilmişti.⁴³³

İbn-i Sebe, daha önce faaliyet gösterdiği Basra, Kûfe ve Şam gibi yerlerde Hiz. Osman'ı kötülemiş, onun muhalifleri ile bir araya gelmiş ve onlarla halifenin iktidardan nasıl düşürülebileceği üzerinde fikir alışverişinde bulunmuştu. Fakat o; Mısır'a gelince Hiz. Osman düşmanlığı propagandasına devam etmesi yanında, Yahudi inancındaki fikirleri Müslüman halk arasında yayabilmek için farklı bir stratejiyle yoluna devam etmiştir. Mısır'da Yemenli bedevî kabilelerden ve yeni Müslüman olmuş Kıptîlerden istediği kadar taraftar bulan ve bozuk fikirlerini yaymak için istediği ortamı yakalayan İbn-i Sebe hareket tarzını değiştirmiştir.⁴³⁴

3.4.2. İbn-i Sebe'nin Mısır'da Rec'at Fikrinden Söz etmesi

Abdullah b. Sebe, yeni hareket tarzı ile İslam'a saldırarak onu mezheplere ayırmak istemiştir. Bunun için öncelikle halkın akaidinin bozulması gerektiği çok iyi bilmektedir. Aldatma konusunda mahir ve vermek istediği mesajları yalanla karıştırarak sunan İbn-i Sebe, Kur'an'daki Kasas sûresinin 85. ayetini bağlamından kopararak bu ayeti Hiz. Muhammed'in de tekrar Dünya 'ya döneceği (Rec'at) şeklinde yorumlamıştır. Abdullah b. Sebe, Mısır'da halk arasında fikirlerini neşrederken şunları söylemiştir:

⁴³² Apak, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", ss. 145-159.

⁴³³ Dia, "Kıptîler", *DİA*, ss. 423-425.

⁴³⁴ Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 388.

“İnsanların İsa’nın döneceğine inanırken Muhammed’in döneceğine inanmamaları hayret verici bir durumdur. Halbuki Muhammed tekrar dünyaya dönmeye İsa’dan daha layıktır.”⁴³⁵

İbn-i Sebe’nin bu sözleri Yemenli bedevî kabileler ile yeni Müslüman olmuş ve İslamî hükümleri tam idrak edemeyen Mısır halkı arasında konuşulmaya başlandı. O, bu fikirleriyle halkın kafasını bulandırmıştı. Tabir yerinde ise Mısırlı Müslümanlar için tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Çünkü düşman bu sefer dışarıdan değil içeriden hücum ediyordu. Yani kurt gövdeye girmişti. Düşman, sezilemeyecek kadar usta idi ve en önemlisi de dost olarak görünüyordu. Hatta Abdullah b. Sebe Mısır’a geldikten sonra oradaki Yemenliler ile bir umre bile yapmıştı.⁴³⁶ İbn-i Sebe, bir virüsün vücudu sinsice kemirdiği gibi Müslüman toplumu gizliden gizliye çökertmeye başlamıştı.

Abdullah b. Sebe’nin ortaya attığı Rec’at fikrine dayanak oluşturduğu Kasas Sûresi 85. ayeti hakkında bilgi verilmesi kanaatindeyiz. Bu ayet ve ayetin sebeb-i nüzûlü şöyledir:

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

“Muhakkak Kur’an’ı sana farz kılan (Allah) seni dönülecek yere döndürecektir. De ki: Rabbim hidayetle geleni ve açık bir dalalet içinde olanı en iyi bilendir.”

Birçok müfessirin beyanına göre bu ayet Hz. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye hicreti sırasında nâzil olmuştur. Hz. Peygamber hicret sırasında Mekke ile Medine arasındaki “Cuhfe” denilen yere geldiğinde Mekke istikametine giden bir kervanı görünce hüzünlenmiş ve doğup büyüdüğü ve akrabalarının olduğu Mekke’yi özlemişti. Bunun üzerine Hz. Cebrail Rasûlullah’ı teselli ederek bu ayeti tilavet etmiştir.⁴³⁷

⁴³⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 340.

⁴³⁶ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, C. V, s. 550; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 340.

⁴³⁷ İbn-i Kesîr, *Tefsîr’ül-Kur’an’il-Azîm*, C. VII, s. 288; Mehmed Vehbi, *Hulâsat’ül Beyân*, C. X, s. 4156.

Görüldüğü gibi Abdullah b. Sebe, Kur'an ayetini bağlamından saptırarak kendi fikirlerini yayabilmek için bir basamak olarak kullanmıştır. Mısır'da yaşayan Yemenli bedevîleri ve yeni İslam olmuş Mısırlı Kıptî Müslümanları Kur'an ile aldatmıştır. Tabi ki bunun en önemli sebebi cehalettir. Eğer bugün ve gelecekte İslam toplumları bir daha Abdullah b. Sebe gibi Müslüman kılıklı münafıklar tarafından darbe yemek istemiyorsa dinlerini çok iyi öğrenmek zorundadırlar.

İbn-i Sebe'nin Mısır'da iken ortaya attığı Rec'at fikrinin bedevî karakterli Yemenli kabileler ve daha yeni Müslüman olmuş Kıptî halk arasında neşvünema bulmasının diğer bir sebebi de, daha önce değinildiği gibi Rec'at fikrinin Yahudi ve Hristiyan inancındaki mevcudiyetidir.

3.4.3. İbn-i Sebe'nin Vasî ve Hulûl Düşüncesini Ortaya Atması

Mısır'da Hz. Ali'nin koyu bir taraftarı gibi gözüken Abdullah b. Sebe, ortaya attığı Rec'at fikrinin bir kısım halk tarafından kabul gördüğünü anlayınca bu sefer de vasî düşüncesini ortaya attı. İbn-i Sebe'ye göre her nebinin bir vasîsi vardı. Yûşa b. Nun'un Hz. Mûsâ'nın vasîsi olduğu gibi Hz. Ali de Hz. Peygamber'in vasîsiydi. Hz. Muhammed son Peygamber, Ali b. Ebî Talib de son vasî idi. Hz. Peygamber'den sonra hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu ve Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın Ali b. Ebî Talib'in hakkını gasp ettiğini iddia eden İbn-i Sebe, özellikle bedevî karakterli Yemenli kabilelerin ve yeni Müslüman olmuş Kıptî halkın gönlüne girmeye başlamıştı.⁴³⁸

Daha önce de mükerreren zikredildiği gibi Hz. Ali'ye -hâşâ- “ilah” diyen İbn-i Sebe, Hz. Ali'de tanrısal bazı vasıfların olduğu (hulûl) fikrini de Mısır'da ortaya atmıştır. Mısır halkı hulûl inacına uzak bir toplum değildir. Çünkü Fir'avn'un tanrının bedenleşmiş hali olduğu düşüncesi eskiden beri Mısır'da vardır.⁴³⁹ Zaten Hz. İsa'ya “ilah” diyen Hristiyanların da yaşadığı Mısır'da bu fikrin benimsenmesi kolay olmuştur. Ayrıca Hz. Ömer zamanında fethedilen Mısır'a Yemenli kabileler de yerleştirilmişti. Sâsânilerin Yemen'de hüküm sürmesinden ötürü Fars akidesindeki yarı tanrı kral anlayışı Yemenliler tarafından iyi bilinmekteydi.

⁴³⁸ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 340; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 388.

⁴³⁹ Demirci, “*Hulûl*”, ss. 340-341.

İbn-i Sebe'nin Hz. Ali'ye ilahi vasıflar vererek onu ilahlaştırmasının Yemenliler tarafından revaç görmesi de kanaatimizce İbn-i Sebe'nin fikirlerini yaymak için bir fırsata dönüşmüştür.

İbn-i Sebe'nin Mısır'da iken ortaya attığı bir düşünce olan vasî kelimesi; “bitişmek, bitıştirmek” anlamına gelen vasy kökünden müştak bir kelime olup özellikle İmâmiyye ve İsmâiliyye Şîası'nda önemli bir esastır. Hz. Peygamber'in hayatta iken kendi yetkilerini ileriye dönük olarak Hz. Ali'ye devrettiğine inanılan bir düşüncedir. Yani Şîa inancına göre Hz. Ali; Hz. Peygamber'den sonra onun halefî, temsilcisi ve vârisidir.⁴⁴⁰

Hatta Şîiler Ali b. Ebî Talib'in Hz. Peygamberden sonra onun yerine geçmesi gerektiği şeklindeki iddialarını güçlendirebilmek için vasîlikle ilgili hadisler bile uydurmuşlardır. Uydurulan hadislerden birisi şöyledir:

عن بريدة بن الحصيبي الاسلمي: لكل نبي وصي و إن عليا وصيي و وارثي.

Büreyde b. Husayb el-Eslemî'den rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Her nebînin bir vasîsi vardır. Muhakkak Ali de benim vasîm ve vârisimdir.*”⁴⁴¹

Bu mevzu (uydurulmuş) hadîsi tahlil etmeden önce hadîsin râvisi hakkında kısa bir ma'lumat vermek istiyoruz.

Büreyde b. Husayb el-Eslemî (ö.63/682), Hz. Peygamber'in hicreti sırasında Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'i ölü ya da diri getirene büyük ödül verileceği şeklindeki vaatlerini duymuştu. Büreyde, Hz. Peygamber'in kendi arazisinden geçtiğini sırada onun kimliğini öğrenmek istemiş fakat onunla konuşunca etkilenerek Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber ile beraber birçok gazveye katılmış bir sahabelidir.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Mustafa Öz, “Vasî”, *DİA*, XXXXII, İstanbul, 2012, ss. 546-547.

⁴⁴¹ https://www.fnoor.com/main/articles.aspx?article_no=12679 (e.t. 27.11.2023).

⁴⁴² Ahmet Önkol, “Büreyde b. Husayb”, *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 492.

3.4.4. Vasî Hadisi Hakkında Ehl-i Sünnet Alimlerinin Görüşleri

Şîilerce Ali b. Ebî Talib'in imâmetine delil olarak gösterilen ve Hz. Peygamber'den sonra vasîsinin Ali b. Ebî Talib olduğu yönündeki bu rivâyet hakkında bazı İslam âlimlerinden görüşleri şöyledir:

İsfahanlı hadîs âlimi Cürkânî (ö.543/1149), *el-Ebâtil ve'l-Menâkir* isimli kitabında Ali b. Ebî Talib'in Hz. Peygamber'in vasîsi olduğu şeklindeki rivâyetin bâtıl olduğunu söyler.⁴⁴³

İslamî ilimlerin hemen hemen her sahasındaki eserleriyle tanınan Hanbelî âlimi İbn-i Cevzî (ö.597/1201), *el-Mevzûât* adlı kitabında Hz. Ali'nin vasî olduğu yönündeki rivâyetin sahih olmadığını söyler.⁴⁴⁴

Hadîs hâfızı Zehebî (ö.748/1348), *Tertîbü'l-Mevzûât* adlı kitabında Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasîsi olduğu rivâyetinin münker olduğunu naklederken, *Mizânü'l-İ'tidâl* adlı kitabında bu rivâyetin yalan olduğunu söyler.⁴⁴⁵

3.4.5. Muhammed b. Ebî Bekir ve Muhammed b. Huzeyfe Neden Hz. Osman'a Muhalif Oldular?

Abdullah b. Sebe'nin Mısır'daki faaliyetleri hakkında bilgi veren Şîi tarihçi Mîrhând (ö.903/1498), İbn-i Sebe'nin faaliyetlerini daha kolay yürütebilmek için Mısır'ı seçmesinin sebebini orada Hz. Osman muhaliflerinin çok olmasına bağlamıştır. Mîrhând'a göre Abdullah b. Sebe, Mısır'da iken âlim ve takvalı görünerek fitneyi yaymıştır.⁴⁴⁶

Muhammed b. Ebî Bekr ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe de Hz. Osman'ın Mısır'daki muhalifleri arasındaydı. Halbuki Osman b. Afvân, babasının Yemâme Savaşında şehit olması sebebiyle İbn-i Huzeyfe'yi himayesine alarak yetiştirmiştir.

⁴⁴³ El-Hüseyin b. İbrahim Cürkânî, *el-Ebâtil ve'l-Menâkir ve's-Sihâh ve'l-Meşâhîr*, I-II, thk. Abdurrahman b. Abdülcebbar, Dârü's-Samî li'n-Neşri ve't-Tevzi', Riyad, 2002, C. II, s. 188.

⁴⁴⁴ Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî (İbnü'l-Cevzî), *el-Mevzûât*, I-III, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, nşr. el-Mektebetü'l-Selefiyye, Medine, 1966, C. I, s. 376.

⁴⁴⁵ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tertîbü'l-Mevzûât*, şrh. Kemal b. Besyûnî Zeğlûl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, s. 112; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, C. II, s. 273.

⁴⁴⁶ Muhammed Mîrhând b. BurhânîdDin Herevî, *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, akt. Ali b. Ahmed er-Râzihî, Tevzihi'n-Nebei an Müessisi's-Şîati Abdullah b. Sebe, nşr. Dâru'l-Âsâr, Kahire, 2007, s. 51; <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1653> (e.t. 27.11.2023).

İbn-i Huzeyfe, Hz. Osman'dan talep ettiği valilik görevine atanamayınca Mısır gitmiş ve orada Hz. Osman muhalifleri ile beraber hareket etmiştir.⁴⁴⁷

Hz. Osman'dan idarecilik talep eden ve olumsuz cevap alan Muhammed b. Ebî Bekir de Mısır'da Hz. Osman'a karşı muhalefete başlamıştı. Kanaatimizce her iki Muhammed'in de Hz. Osman'a karşı muhalefet etmelerinin sebebi, istedikleri göreve atanamamaları olsa da Abdullah b. Sebe'nin onları kışkırtması da etkili olmuştur. Fikirlerini emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker çerçevesi içinde yaymaya çalışan İbn-i Sebe, halife ve onun Mısır valisi Abdullah b. Ebi Serh'in emirlerinin dinlenmemesini telkin ederek meşru yönetime karşı bir ayaklanma başlatmıştır.

Hz. Osman idaresine yöneltilen şikâyetler, ihtilalci Sebeiyye Fırkasının işini kolaylaştırmıştır. Sebeîler, halkı halife ve onun valilerine karşı sürekli kışkırtmışlardır. Tabiki bu kışkırtmalar neticesinde halife aleyhine oluşan kin ve nefret Hz. Osman'a yapılacak darbe için uygun bir zeminin oluşmasına da katkı sağlamıştır.

Hz. Ali'nin hilafetinin zorunlu olduğunu ve Hz. Osman'ın gâsıp olduğu fikrini Mısırlılara iyice işleyerek fikri altyapıyı inşa eden İbn-i Sebe, artık somut adımlar atma zamanının geldiğine kanaat getiriyordu. Kûfe ve Basra gibi şehirlerdeki yandaşlarıyla sürekli irtibat halinde olan ve onlarla müşterek hareket eden İbn-i Sebe, darbe yaparak Hz. Osman'ı hilafetten indirmek için harekete geçti ve Mısır halkını örgütleyerek Medine üzerine yürüyüşe davet etti.⁴⁴⁸

Kûfe, Basra ve Mısır'daki Hz. Osman muhalifleri (Sebeiyye taraftarları) Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in ağzından mektuplar yazarak ve onları da Hz. Osman muhalifi gibi göstermişlerdir. İbn-i Sebe, Hz. Osman muhaliflerinin çok olduğu Basra, Kûfe ve Mısır gibi şehirler arasında bir istihbarat ağı kurmuştur. Onun bu şehirlerdeki adamları tüm gelişmeleri an be an birbirlerine aktarıyorlardı.⁴⁴⁹ Bu mektuplar aracılığıyla insanlar halifeye karşı kışkırtılmış ve halifenin hilafetten

⁴⁴⁷ Yiğit, “*Osman*” ss. 438-443.

⁴⁴⁸ Yusuf b. Reşid el-Iş, *ed-Devletü 'l-Emeviyye*, nşr. Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 1985, s. 69; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 389.

⁴⁴⁹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 341.

indirilmesi/katl edilmesi gerektiği fikri yayılmıştır. Bu da büyük bir cihadmış gibi anlatılmıştır.⁴⁵⁰

4. HZ. OSMAN'IN KATL EDİLMESİ SÜRECİNDE İBN-İ SEBE'NİN FAALİYETLERİ

35/656 yılının Recep ayında Hz. Osman'a yapılacak darbenin ilk adımı atıldı. Abdullah b. Sebe ve onun en yakın dava arkadaşları olan Abdurrahman b. Udeys el-Belevî (ö.36/656), Gâfikî b. Harb, Sûdan b. Humrân, Amr b. Hamık gibi aslen Yemenli bedevîlerden oluşan Mısırlı bir grup, Mısır valisi İbn-i Serh'i halifeye şikâyet etmek, şehirdeki genel durumu⁴⁵¹ öğrenmek ve aralarında istişâre etmek için umreci sıfatıyla Medine'ye geldiler.⁴⁵²

Medine'ye gelenler sadece Mısırlılar değildi. Başka şehirlerdeki Sebeiyye taraftarları da Medine'ye gelmişti.⁴⁵³ Mısır'dan gelen grubun içinde Abdurrahman b. Ebî Bekr ve Abdurrahman b. Ebî Huzeyfe de vardı.⁴⁵⁴ Taberî ve İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiye göre Abdurrahman b. Ebî Huzeyfe Medine'ye gelmemiş Mısır'da kalmıştır.⁴⁵⁵ Muhammed b. Ebî Bekr ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe de Hz. Osman muhalifi oldukları için Mısırlı gruba destek verdiler. Fakat onların meşru halife Hz. Osman'a olan muhalefetleri İbn-i Sebe ve arkadaşlarının düşmanlıkları gibi değildi. Çünkü İbn-i Sebe, her fırsatta hem Hz. Osman'ı hem de onun valilerini tenkit ederdi. Onun asıl niyeti halifeyi tahttan indirmektir.

İbn-i Sebe, tüm mesaisini Hz. Osman'ı hilafetten indirmeye harcadı. O, tam bir Hz. Osman düşmanıydı. Kanaatimizce onun Müslümanlığı da şüphelidir. Çünkü İbn-i Sebe, ileri de Hz. Ali'nin ilah olduğunu iddia edecektir. Mısır valisi İbn-i Serh, Hz. Osman'a bir mektup yazdı. Mektubunda Mısırlıların umreci gibi görünerek yola çıktıklarını fakat asıl amaçlarının halifenin üzerine gitmek olduğunu halifeye haber

⁴⁵⁰ İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 173.

⁴⁵¹ Muhalifler, kendilerine karşı yapılmış bir askeri hazırlığın olup olmadığı, halkın halifeye karşı tutumu vb. gibi konularda durum tespiti yaparak darbe planının ilk aşamasını tamamladılar.

⁴⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. V, s. 550.

⁴⁵³ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s.168; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 346; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 170; İş, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, s. 69.

⁴⁵⁴ İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 170.

⁴⁵⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 357; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 53.

verdi.⁴⁵⁶ Postacı mektubu getirdiğinde Hz. Osman, Mekkelilere haber yollayarak Mısırlılar hususunda onları uyardı. Hz. Osman, Mısırlıların niyetini anlamış olmalı ki Ali b. Ebî Talib'i Mısırlıların yanına yolladı ve ondan Mısırlıları şehre girmeden geri döndürmesini istedi.⁴⁵⁷

Görünürde iyiliği emir edip toplumun maslahatını düşünüyormuş gibi gözüken bu Mısırlı grup umre yapıyor izlenimiyle dikkatleri üzerlerine çekmediler. Amaçları Hz. Osman'a sorular sorarak onu halkın nazarında zor duruma düşürmekti. Fakat Hz. Osman, kendisine yöneltilen suçlamalara mukni' cevaplar verdi ve idareciliği hususunda bazı hatalarının da olabileceğini söyledi.⁴⁵⁸ Medineli bazı Müslümanlar, bu muhalif grubun öldürülmesini istediler. Demek ki onlar Mısırlıların niyetlerini sezmişlerdi. Fakat Hz. Osman bu teklifi kabul etmedi. Muhalif gruplar geri dönüyor izlenimi vererek Medine'den ayrılışlar da yaklaşan Şevval ayında hac bahanesiyle tekrar Medine'ye geri dönmek hususunda anlaştılar. Kendilerini hacla perdeleyip Medine'ye gelmek ve Hz. Osman'a karşı darbe yapmak niyetindeydiler.⁴⁵⁹ Hacı kabileleri ile beraber Mısır'dan çıkan muhalifler, Mekke yerine Medine'ye yöneldiler.⁴⁶⁰

Mısırlı muhalifler 35/656 yılının Recep ayında Medine'ye ilk geldiklerinde Hz. Osman ile görüşmeleri neticesinde onu tenkit edecek bir şey bulamadılar. Çünkü Hz. Osman onların bütün sorularını cevaplamıştı. Fakat onlar Hz. Osman'ı hilafetten indirme hususunda kararlı idiler. Bunun için Mısır'a geri dönüyor gibi gözüküp yolda yeni bir plan hazırlayarak tekrar Medine'ye gelmek istiyorlardı.

Hicrî 35/656 yılının Şevval ayında aralarında Abdullah b. Sebe ve Yemenli bedevîlerden Gâfikî b. Harb el-Akkî, Sûdan b. Humrân el-Murâdî, Kinâne b. Bişr el-Kindî ve Hz. Ali'nin katili Abdurrahman b. Mülcem'in kardeşi Halid b. Mülcem'in de olduğu Mısırlılar yeniden Medine'ye doğru hareket ettiler. Sayıları 600 ile 1000

⁴⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. V, s. 550; İbnü-l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 53.

⁴⁵⁷ İbnü-l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 55; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 170.

⁴⁵⁸ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 346; Sarıcık, *"Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi"*, s. 336.

⁴⁵⁹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 348.

⁴⁶⁰ Yiğit, *"Osman"*, ss. 438- 443.

kişi aralığında idi.⁴⁶¹ Bu kişiler hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrarına lüzum görülmemiştir.

Mısırlı muhalifler, Medine'ye ikinci gelişlerinde Abdullah b. Sebe'nin girişimleriyle Kûfe ve Basra şehirlerindeki Hz. Osman muhaliflerini de örgütleyerek onlarında aynı zamanda Medine'ye gelmelerini sağladılar.⁴⁶² Artık bütün muhalifler müşterek hareket ediyorlardı. Hz. Aişe, Hz. Zübeyr, Hz. Ali ve Hz. Talha gibi büyük sahabilerin ağzından farklı şehirlere mektuplar yazarak onları da Hz. Osman muhalifi gibi gösteriyorlardı. İşin aslını bilmeyen halkın halife aleyhine tepkileri artmaya başladı.⁴⁶³ Hz. Osman'ı hilafetten indirmek amacıyla gerekirse savaşmayı bile göze alan muhaliflerin Mısır, Kûfe ve Basra gibi şehirlerden Medine'ye ikinci kez hareket zamanı için Şevval ayını seçmeleri tesadüf değildi. Onlar görünürde Hac yapmak için yola çıktıkları izlenimi vererek dikkat çekmeden gizli hedeflerini insanlardan saklamışlardır.

Medine'ye hareket eden Kûfeli muhaliflerin başında Mâlik b. Eşter vardı⁴⁶⁴ ve Kûfelilerin sayıları da Mısırlılar kadardı.⁴⁶⁵ Zehebî'ye göre Kûfelilerin sayısı 200 idi.⁴⁶⁶ Basralılar, Hukeym b. Cebele (ö.36/656) ve Hurkûs b. Züheyr⁴⁶⁷ (ö.38/658) öncülüğünde Medine'ye hareket ettiler. Hukeym hakkında daha önce bilgi verilmişti. Hurkûs b. Züheyr ise Hz. Ali'ye muhalefet eden ilk Haricîlerin reislerindendir. Hz. Ali'nin Hâricilerle yaptığı Nehrevan Savaşında (38/658) ölmüştür. Hz. Ömer döneminde (634-644) İran'ın fethine katılmıştır. Huneyn ya da Hayber ganimetlerinin dağıtımı sırasında Hz. Peygamber'i adil olmamakla itham ettiği söylenir. İbn-i Hacer'in verdiği bilgiye göre Hz. Peygamber, Hurkûs hariç Hudeybiye'ye katılan herkesin cennete gireceğini söylemiştir.⁴⁶⁸ Hz. Osman bu

⁴⁶¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. V, s. 550; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 348; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 50; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 173; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 169.

⁴⁶² Iş, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, s. 69.

⁴⁶³ Yiğit, "*Osman*", ss. 438-443.

⁴⁶⁴ İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s. 196.

⁴⁶⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 349; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 50; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 173. Belâzürî, Kûfelilerin 200 kişi olduğunu söyler. Bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. V, s. 549.

⁴⁶⁶ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 126.

⁴⁶⁷ Taberî, İbn-i Kesîr ve İbn-i Hacer el-Askalânî, Hurkus'un sahabe olduğunu söyler.

⁴⁶⁸ İbn-i Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, thk. Âdil Ahmed Abdilmevcûd ve Ali Muhammed Muavvid, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410, C. II, s. 44; İbn-i Kesîr, *el-*

muhalif grupların geldiğini duyduğunda onların şehre girmesini sakıncalı buldu ve onların Medine dışında kalmalarını sağladı.⁴⁶⁹ Basra'dan gelen ihtilalci grup Medine'ye üç günlük mesafede bulunan Zî Huşub bölgesine gelerek burada kamp kurdular. Mısırlılar, Zü'l-Merve, Kûfeliler ise Avas mevkiinde konakladılar.⁴⁷⁰

Hepsinin ortak niyeti meşru halife Hz. Osman'a darbe yaparak onu hilafetten indirmektir. Fakat her şehrin halife adayı farklıydı. Mısırlılar Hz. Ali'yi, Kûfeliler Hz. Zübeyr'i, Basralılar Hz. Talha'yı halife seçmek istiyorlardı. Mısırlılar Hz. Ali'ye gittiler ve tekliflerini sundular. Hz. Ali, oğlu Hasan'ı halifeyi korumak üzere onun göndermişti. Hz. Ali, Mısırlı grubun kendisine yaptığı hilafet teklifini duyunca onlara bağırdı ve şunları söyleyerek onları kovdu:

لقد علم الصالحون أن جيش ذي المروة و جيش ذى خشب و الاعوص ملعونون علي
لسان محمد صلي الله عليه و سلم.

“Muhakkak sâlihler bilirler ki, Zî Huşub, Zî'l-Merve ve Avas askerleri Muhammed'in sallallahu aleyhi vesellem lisanıyla lanetlenmişlerdir.”⁴⁷¹

Basralılar Hz. Talha'ya, Kûfeliler ise Hz. Zübeyr'e gidip hilafet tekliflerini sundular. Fakat bu iki sahabe de aynı Hz. Ali'nin yaptığı gibi gelen grupları kovdu. Ayrıca her iki sahabe de oğullarını Hz. Osman'ı korumak üzere onun yanına yolladı.⁴⁷² Buradan anlaşılıyor ki Hz. Ali, Hz. Zübeyr ve Hz. Talha isyancı muhalifler tarafından yakılmak istenen fitne ateşini sezip hemen söndürmüşlerdir. Meşru halife Hz. Osman'ın can güvenliğini düşünerek kendi evlatlarını onu korumak için görevlendirmişlerdir. Bu sahabiler, davranışlarıyla Hz. Osman'ın hilafetinden memnun olduklarına işaret eder. Şayet bu sahabilerin hilafette gözleri olsalar, ayaklarına gelen fırsatı geri çevirmezlerdi.

Bidâye ve'n-Nihâye, C. V, s. 83; Mustafa Öz, “Hurkûs b. Züheyr”, *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, ss. 390-391.

⁴⁶⁹ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 168; Hizmetli, “Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi”, s. 154.

⁴⁷⁰ İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-XI, thk. Ali Muhammed Ömer, nşr. Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 2001, C. III, s. 61; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. V, s. 550; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 349; Dehlevî, *Şîa'nın Rasyonel Tenkidi*, s. 260.

⁴⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 51; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 174; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısas- Enbiyâ*, C. I, s. 476.

⁴⁷² Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 350; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 51.

İsyancı muhalifler halife olarak görmek istedikleri kişilerden olumsuz cevap alınca başka planlar yapmaya başladılar. Eğer Hz. Osman'ı hilafetten indirebilirlerse işlerinin daha kolay olacağını düşünüyorlardı. Fakat Hz. Osman'ı hilafetten indirme işini bir anda ve açıktan yapmaları zordu. Çünkü Medine ehli, muhaliflere karşı hazırlık yapmış ve savaş için hazır bekliyor olabilirdi. Hz. Osman'ı öldürme hususundaki planlarının boşa gitmesini önlemek için önce şehrin durumunu öğrenmek istediler.

4.1. Sebeîler'in Hz. Osman'ı Kur'an ile Sorgulamaları

İhtilal hazırlığı yapan üç muhalif grup, Hz. Osman'a darbe yapmak için öncelikle darbe zemininin biraz daha olgunlaşması adına bazı planları devreye soktular. Mesela Mısırlılar, Hz. Osman'ın halk nazarındaki itibarını düşürmek, onun icraatlarından şikâyetlenmek ve bu şikâyeti de Kur'an'ı delil getirerek yapmak istiyorlardı. Bu şekilde yapmaları davalarını Kur'an'a dayandırarak ihtilali meşrulaştırma çabası olarak düşünülebilir. Bu sebeple Hz. Osman ile görüşmek istiyorlardı.

Hz. Osman onların şehre girmesini sakıncalı bulduğundan onlarla Medine dışında görüştü. Hz. Osman bir mushaf getirtti. Mısırlılar, ondan Yûnus Sûresini okumasını istediler. Hz. Osman, Yûnus Sûresinin 59. ayetini okuyunca onu durdurdular ve hesaba çektiler. Bu ayet şöyledir:

*“De ki: Allah'ın size rızık olarak inzal ettiği şeyi görmüyor musunuz? Sizler onun (rızkın) bir kısmını helal bir kısmını helal yaptınız. De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa siz Allah'a iftira mı ediyorsunuz?”*⁴⁷³

Mısırlılar, Hz. Osman'a şöyle dediler: “Himâ⁴⁷⁴ ettiğin arazi hususunda sana Allah mı izin verdi yoksa sen Allah'a iftira mı ediyorsun?” Hz. Osman bu ayetin farklı bir konu hakkında nazil olduğunu söyleyerek onları susturdu.⁴⁷⁵ Mısırlılar Hz.

⁴⁷³ Yûnus Sûresi, 10/59.

⁴⁷⁴ Himâ; özel mülkiyeti olmayan, herhangi bir hakka konu teşkil etmeyen bir arazinin hayvan otlatmak için kamu yararına tahsis edilmesidir. Hacı Mehmet Günay, “Himâ”, *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, ss. 52-55.

⁴⁷⁵ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 169; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 132.

Osman'ı Kur'an ile hesaba çekiyorlardı. Fakat o, Mısırlıların bütün sorularını cevapladı. Fakat kendisinin de bazı hataları olabileceğini söyleyerek istiğfarda bulundu.⁴⁷⁶ Görüldüğü gibi Mısırlı ihtilalcilerin Hz. Osman'ı hesaba çektikleri ayetle onların Hz. Osman'ı suçladıkları konular arasında hiçbir alaka yoktur. Onlar sadece halifeyi zor durumda bırakmak için Kur'an'dan bir delil bulabilme çabası içindedirler. Fakat bir Kur'an hâfızı olan ve ilmi ile temayüz etmiş Hz. Osman, bu muhalifleri ilmiyle susturmuştur.

Mısırlıların Hz. Osman'a okuttuğu ve onu hesaba çektiği Yunus Sûresinin 59. ayeti; İbn-i Abbas, Mücahit, Dahhak, Katade ve daha başka birçok müfessire göre kendi hevalarına göre helal ve haram hükmü koyan müşrikleri ret için nazil olmuştur. Çünkü her şey Allah'ın mahlûku ve mülkü olduğu için eşya üzerine helal ve haram hükmü koymak Allah'a mahsustur. Bir şeyin helal ya da haram olduğu ancak vahiy ile anlaşılabilir. Vahiy de Peygamber vasıtasıyla olacağı için nübüvvet müessesesi olmadan eşyanın hillü hürmeti bilinemez.⁴⁷⁷

Hz. Osman, eğer hatası olduyda onları düzelterek söyleyi ve Mısırlılardan isyan etmemeleri ve cemaatten (Sevâd-ı A'zam) ayrılmamaları hususunda söz aldı. Muhalifler ise bundan memnun oldular.⁴⁷⁸ Kanaatimizce Mısırlıların bu razı olmuş tavrı bir aldatmadan ibarettir. Eğer Hz. Osman'ın konuşmalarından gerçekten memnun olsalardı memleketlerine geri dönerlerdi. Fakat onlar memleketlerine dönüyormuş numarası yaparak tekrar geri (Medine'ye) dönmüşler ve diğer muhalif gruplarla beraber halifeyi muhasara altına almışlardır.

Mısırlıların Hz. Osman'ı Kur'an ayetiyle sorgulamaları kendileriyle halife arasında Allah'ın kitabını hakem yapmak istediklerini gösterir. Onların bu tavrı sonraki süreçte ortaya çıkacak Hâricî zihniyetinin ilk nüveleri sayılabilir. Çünkü Hâricîler, daha çok Yemenli bedevîlerden müteşekkil bir fırkadır. Sıffin Savaşında "Hüküm Allah'ındır" sloganıyla Hz. Ali'ye itaatten çıkanlar da Haricîler olmuştur.

⁴⁷⁶ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 169; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 354; Hizmetli, "Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", s. 154.

⁴⁷⁷ İbn-i Kesîr, *Tefsir 'ül-Kur'an 'il-Azim*, C. V, s. 44; Vehbi Efendi, *Hulâsat 'ül Beyân*, C. VI, s. 2226.

⁴⁷⁸ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 169; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 355; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 133.

4.2. Düzme ve Sahte Mektuplardan İkisi Üzerine Bir Değerlendirme

Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye Fırkasının Basra, Kûfe ve Mısır gibi şehirlerdeki yandaşlarıyla sürekli olarak mektuplaştığı hususuna daha önce değinilmişti. Ayrıca Sebeîler sahabenin büyüklerinin ağzından mektuplar yazarak onları da meşru halife Hz. Osman aleyhindeymiş gibi göstermişlerdir.

Hz. Osman'a ilmen galebe edemeyen Mısırlılar, başka bir planla tekrar harekete geçtiler. Mısırlı ihtilalcilerin Hz. Osman hakkındaki yaptıkları en ciddi suçlamalarından birisi de kendileri aleyhine halifenin mührüyle yazılmış bir mektubu bulduklarını söylemeleri idi.⁴⁷⁹ Hz. Osman Mısırlılarla yaptığı görüşme sonucunda Ebî Serh'i Mısır valiliğinden azl ettiğini ve yerine Muhammed b. Ebî Bekr'i atadığını söyledi. Bu sebeple Mısırlılar'ın memleketlerine dönmeye karar verdikleri konusuna yukarıda değinilmişti.⁴⁸⁰ Muhammed Hamîdullah, (ö.2002) bu mektupla ilgili ilginç bir detayı paylaşır. Ona göre Hz. Osman, Muhammed'i Mısır valisi olarak atadığına dair Mısır valisi İbn-i Serh'e bir mektup yazar ve Muhammed gelince ona görevi teslim etmesini ister. Fakat Muhammed, (فاقبله) onu karşıla ifadesini (فاقتله) onu öldür şeklinde okur. Mektupta geçen ifade şöyledir:

إن عثمان رضي الله عنه كان كتب الي واليه بمصر يخبر بتولية محمد بن ابي بكر الصديق ثم قال: إذا جاءك فاقبله (بالباء) ولكن قرأه محمد بن ابي بكر فاقتله (بالتاء المثناة فوقها و هذا لعدم وجود النقاط على الحروف).

Hamîdullah'a göre bu durum harflerin üzerinde noktaların olmamasından kaynaklanmaktadır.⁴⁸¹ Memleketlerine dönüyor izlenimi ile yola çıkan Mısırlı ihtilalciler, Buveyb⁴⁸² denilen yere vardıklarında yanlarında dolaşan bir atlıdan şüphelendiler. Çünkü bu atlı adam Mısırlı grubun dikkatini çekmek istercesine grubun yanına geliyor sonra uzaklaşıyor sonra tekrar geliyordu. Yani kendini belli

⁴⁷⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. V, s. 551.

⁴⁸⁰ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s.169; İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s.196; İbn-i Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, C. IV, s. 379; Yiğit, "Osman", ss. 438-443.

⁴⁸¹ Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku'l-Siyasîyye*, nşr. Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1986, s. 538.

⁴⁸² Buveyb, "bab" kelimesinin ism-i tasğiridir. Hicazlıların, Mısır'a girerken kullandıkları ve iki dağ arasında bulunan bir tünelin adıdır. İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. III, s. 61; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 375.

etmek için çok çaba harcıyordu.⁴⁸³ Bunun üzerine Mısırlılar, şüphelendikleri bu adamı durdurup, “senin garip hallerin var kimsin” diye sorarak onun durumunu öğrenmek istediler. Adam, bir elçi olduğunu ve halifenin Mısır valisine bir mektup götürdüğünü söyledi. Bunun üzerine adamın üzerini aradılar ve Hz. Osman adına yazılmış mektubu buldular. Mektupta Mısır valisine, muhaliflerin elebaşlarının yakalanarak öldürülmesi, el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi emrediliyordu.⁴⁸⁴ İbn-i Kesîr’in verdiği bilgiye göre Muhammed b. Ebî Bekr’in de öldürülmesi isteniyordu.⁴⁸⁵

Binâenaleyh Mısırlılar, geri dönerek Hz. Osman’a gittiler ve selam bile vermeden⁴⁸⁶ neden böyle bir mektup yazdığını sordular. Hz. Osman ise mektubu kendisinin yazmadığına dair yemin etti.⁴⁸⁷ Mısırlılardan mektubu kendisinin yazdığına dair iki şahit getirmelerini istedi. Mektubun kendi bilgisi dışında yazıldığını ve mührün de taklit edilebileceğini söyledi.⁴⁸⁸

Bunun üzerine Mısırlılar, halifeden Mervan’ı kendilerine teslim etmesini istediler. Eğer mektubu halife yazmadı ise onun katibi yazmış olabilirdi. Bu sebeple mektubu Mervan’ın yazdığını söyleyerek onun kendilerine teslim edilmesini talep ettiler. Fakat Mervan da mektubu yazmadığına dair yemin edince Hz. Osman Mervan’ı onlara teslim etmedi.⁴⁸⁹ Çaresiz kalan Mısırlılar, aslı olmayan bu sahte mektup olayını abartarak bu mektubu Hz. Osman’a darbe için bir bahane yaptılar. “Allah senin kanını bize helal etti” diyerek halifenin evini muhasara ettiler.⁴⁹⁰

Mısırlıların Hz. Osman’ı muhasara ettiği haberini alan İbn-i Serh, Medine’ye gitmek üzere Mısır’dan ayrıldı. Valinin şehirden ayrılmasını fırsat bilen Muhammed

⁴⁸³ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 169; Dehlevî, *Şîa’nın Rasyonel Tenkidi*, s. 261; Hizmetli, “Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman’ın Öldürülmesi”, s. 154.

⁴⁸⁴ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 169; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 355; İbnü’l-Arabî, *el-Avâsım mine’l-Kavâsım*, s. 134; İbn-i Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime I*, çev. Zakir Kadir Ugan, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 548.

⁴⁸⁵ İbn-i Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. III, s. 61; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. VII, s. 175.

⁴⁸⁶ Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 393.

⁴⁸⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, ss. 59-60; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 170.

⁴⁸⁸ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s.169; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 356; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 482.

⁴⁸⁹ Heytemî, *es-Savâiku’l-Muhrika*, C. I, s. 344; İbn-i Haldun, *Mukaddime I*, s. 548; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 170.

⁴⁹⁰ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 169; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 356; İbn-i Hacer, *el-İsâbe Fî Temyîzi’s-Sahâbe*, C. IV, s. 379.

b. Ebî Huzeyfe Mısır'da yönetimi eline geçirdi ve Mısırlılar da ona tabi oldular.⁴⁹¹ Daha önce de değinildiği gibi Huzeyfe'nin Hz. Osman'a muhalefedinin sebebi kendisine idari görev verilmemesiydi. Bu durum gösteriyor ki o, hala makam peşinde koşan birisidir.

Mısır valisine yazıldığı iddia edilen mektup ile ilgili rivâyetler incelendiğinde bunun bir komplo olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü gizli bir görevi olan ve halife tarafından gönderilen bir kişinin kendini gösterme konusundaki istekli tavrı normal değildir. Halbuki yukarıdaki rivâyette adı geçen kişi, dikkatleri üzerine çekerek kendini belli etmek istemektedir.⁴⁹² Burada bir zıtlığın olduğu muhakkaktır. Kimin tarafından yazıldığı belli olmayan ve sahte olduğu anlaşılan bu mektup Mısırlı muhaliflerin elini güçlendirmişti. Bunun üzerine onlar mektup meselesi ile ilgili olarak Hz. Ali'nin yanına gelip ona şunları söylediler:

“Görüyor musun Allah'ın düşmanını? Bizim hakkımızda neler yazmış. Sen de bizimle gel, onun yanına gidelim. Allah onun kanını bize helal kıldı.”⁴⁹³ Hz. Ali, Mısırlıların fitne kokan bu teklifini reddetti ve kesinlikle onlarla gelmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine Mısırlılar: “Peki o zaman neden bize mektup yazdın?” dediler. Hz. Ali: “vallahi ben mektup yazmadım” dedi. Daha sonra Medine'den ayrılıp civardaki bir köye gitti.⁴⁹⁴

Bu rivâyet gösteriyor ki halkı Hz. Osman aleyhine kışkırtmak amacıyla Hz. Ali'nin de adı kullanılarak sahte mektuplar yazılmış ve Mısırlılar Medine'ye davet edilmiştir. Başını İbn-i Sebe ve arkadaşlarının çektiği Mısırlıların meşru halife Hz. Osman'a darbe yapabilmek için nasıl şeytanî planlar yaptıkları ortadadır. Sadece Hz. Ali'nin adıyla yazılmış mektup değil başka büyük sahabilerin adıyla da sahte mektupların yazıldığı mezkûrdur.⁴⁹⁵

İslam Hukuku'nda şöyle bir esas vardır: البينة علي من ادعي و اليمين علي من انكر

⁴⁹¹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 378.

⁴⁹² Hizmetli, “Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi” s. 154.

⁴⁹³ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 169; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 355; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 135.

⁴⁹⁴ Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 354-355; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 135; Dehlevî, *Şîa'nın Rasyonel Tenkidi*, s. 260.

⁴⁹⁵ Hizmetli, “Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi” s. 155.

Delil getirmek davacıya, yemin etmek inkar edene aittir.⁴⁹⁶ Şahitlik hususundaki ölçü ise şöyledir: Had cezası olarak sopa vurulmamış, yalan şahitliği tecrübe edilmemiş, vela (vesayet) ve veraset hususlarında suçlanmamış Müslümanlar adildirler ve şahitlikleri kabul edilir.⁴⁹⁷ Mezkûr İslam hukuku ilkelerine göre Hz. Osman, sözü edilen mektubu kendisinin yazmadığını hususunda yemin etmiştir. Fakat ihtilalcilerin bu mektubun Hz. Osman tarafından yazıldığına dair şahit (delil) getirememeleri onların iftiracı olduklarını gösterir. Eğer onlar adil şahit getirseylerdi Hz. Osman mektubu yazdığını kabul ederdi. Çünkü Allah'ın hükmüne sıkı sıkıya bağlı olan ve Hz. Peygamber zamanında bile ilmiyle temâyüz edip fetvâ verebilen birkaç sahabeden biri olan Hz. Osman'ın İslam hukukunu bilmemesi düşünülemez.⁴⁹⁸

4.3. Allah'ın Razi Olduğu Hz. Osman'a “Allah'ın Düşmanı” Denir mi ?

Bütün idareciler gibi Hz. Osman'ın da hilafeti döneminde bazı tasarrufları hususunda eksikliği olması muhtemeldir. Bundan dolayı Hz. Osman'a “Allah'ın düşmanı” demek nasıl bir cürettir? Hz. Osman bir Peygamber değildir bu sebeple bazı kusurları da olmuş olabilir. O, zaten yapmış olabileceği hatalardan dolayı tevbe etmiştir. Hatırlanacağı üzere Hz. Osman, “Ceyşü'l-Usra” denilen Tebük Seferi (9/630) için 300 deve, 1000 altın bağışlayınca Hz. Peygamber onun hakkında şunları söylemişti:

ما ضر عثمان ما عمل بعد اليوم مرتين. : “Bugünden sonra Osman'ın yaptığı şeyler ona zarar vermez.”⁴⁹⁹ Hz. Peygamber daha sonra sözlerine şöyle devam etti:

“Allah'ım! Ben Osman'dan razı oldum. Sen de razı ol. Ey Osman! Allah kıyamete kadar vukua gelecek, senin gizlediğin ve açıkladığın bütün hatalarını affetsin.”⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Hamîdullah, *el-Vesâiku'l-Siyâsiyye*, s. 428

⁴⁹⁷ Hamîdullah, *el-Vesâik*, s.428; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife*, s. 295.

⁴⁹⁸ Yiğit, “*Osman*”, ss. 438-443.

⁴⁹⁹ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, C. VI, s. 70. Benzer rivâyetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXXIV, s. 232; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, C. III, s. 110.

⁵⁰⁰ Köksal, *İslam Tarihi*, C. XVI, s. 161.

Edebiyle meleklerin haya ettiği ve cömertlikte zirveye çıkarak Allah'ın ve onun Rasûlü'nün senasına mazhar olan Hz. Osman'a *Allah'ın düşmanı* demek nasıl bir hadsizliktir? Bu sözler olsa olsa İslam'dan nasibi olmayanların sözü olabilir.

Mısırlı Sebeîler, yaptıkları sinsi planlarla Müslüman toplumun samimi kardeşliğini ve ictimâî birliğini bozmak istemişlerdir. Bu durum ihtilal hazırlığı yapan Sebeîler'in halkı meşru idareye karşı bir ayaklandırma da dahil Hz. Osman'ı hilafetten düşürebilmek için her türlü yola başvurdıklarının açık bir göstergesidir.

4.4. Kur'an'ın Cem'i ve Çoğaltılması Mısırlı Sebeîleri Neden Rahatsız Etti?

Hiz. Osman, Mısır'dan gelen muhaliflerin haberini Mısır valisi Abdullah b. Serh'in mektubu sayesinde öğrenmişti. Onların şehre girmesini sakıncalı bulup izin vermedi. Mısırlılar; Medine'nin 40 km kuzeyindeki Zî Huşub vadisinde⁵⁰¹ konakladılar. Hiz. Osman Mısırlılarla görüşmesi için Ali b. Ebî Talib'i görevlendirmişti. Hiz. Ali, Mısırlı muhaliflerle bir görüşme yaparak onların taleplerini dinledi. Mısırlılar, Hiz. Osman'a kinli olduklarını söylediler. Ali b. Ebî Talib ise bunun sebebini sorunca onlar şöyle dediler:

نقمنا أنه محاب كتاب الله يعني كونه جمع الأمة علي مصحف.

“Biz (ona) kinliyiz. Muhakkak o (Osman), Allah'ın kitabını mahvetti, ortadan kaldırdı ve ümmeti tek bir mushaf üzerinde birleştirdi.”⁵⁰²

Görüldüğü gibi Hiz. Osman'ın Kur'an'ı cem ederek ümmeti tek çatı altında birleştirme gayreti ve hizmeti Mısırlıları rahatsız etmişti. Bundan dolayı onlar Hiz. Osman'a kin duyuyorlardı. Müslümanların tek mushafla bir bütün oluşları, onlar açısından Hiz. Osman'ın büyük bir suçuydu. Kur'an; Müslümanların ittihadını emredip, Hiz. Osman da Kur'an'ı tek mushaf olarak yayıp bu yolda çaba harcarken Mısırlı ihtilalcilerin bu büyük hizmetten hoşnutsuzluğu çok manidardır. Demek onlar

⁵⁰¹ <http://ehlelmedine.com/2014/10/zi-husub/> (e.t. 13.10.2023).

⁵⁰² Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 114; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 176.

bu hizmetinden dolayı Hz. Osman’a düşmandılar ve bunu da hiç çekinmeden Hz. Ali’ye⁵⁰³ söylüyorlardı.

Fikirleriyle Mısırlı muhalifleri meşru halifeye karşı ayaklandıran İbn-i Sebe, ümmetin birliğine destek veren her hadiseyi engellemeye çalışmaktadır. Çünkü o; Mısırlı ihtilalcilerle beraber olup, Kur’an’ı cem ederek vahdet-i İslam’a en büyük hizmeti yapan Hz. Osman’ı hilafetten indirmek istemekteydi. Demek onun asıl maksadı; Müslümanları parçalamak ve onların birliğine hizmet eden halifeyi hilafet makamından almaktı.

Tüm İslam ümmetinin tek bir Mushaf’a sahip olması onların arasında oluşabilecek muhtemel ihtilaf sebeplerini ortadan kaldırıyordu. Aslında Hz. Osman’ın bu hayırlı ve büyük hizmeti; İslam düşmanı Abdullah b. Sebe’nin önderliğindeki Mısırlıların ona neden kinlediklerini daha net gösteriyordu.

Kur’an-ı Kerîm, Hz. Peygamber zamanında kitap haline getirilememişti. Hz. Ebû Bekir’in hilafeti zamanında Peygamberlik iddia eden ve ayetler uyduran Müseylime ile yapılan Yemâme Savaşında 600’den fazla kurra hafızın şehit olması; Kur’an ayetlerinin cem’ini gündeme getirmişti. Bu yapılan çalışma; bir anlamda farklı kişilerin yanında dağınık halde bulunan ayetlerin kaybolmadan bir araya getirilmesi demekti. Hz. Ebû Bekir’in emriyle Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir komisyon toplanmış ve Kur’an metinleri titiz çalışmayla mushaf haline getirilmişti.⁵⁰⁴

4.5. Hz. Osman Neden Ümmeti Tek Kitap’ta Birleştirdi ?

Hz. Osman; Hz. Ebû Bekir’in hilafeti zamanında (632-634) mushaf haline getirilen Kur’an’ı, bir bütün olarak her yere ulaştırmak için çoğalttırmış ve çeşitli İslam beldelerine göndermiştir. O, böylece bir bütün halindeki Mushaflardan, Kur’an’ın istinsah yoluyla çoğaltılmasını da hedefliyordu. Kur’an cem’ine sebep olan olay şöyledir:

⁵⁰³ Hz. Ali’nin de kendisine ait bir mushafı olduğu bilinmektedir. Mehmet Emin Maşalı, “*Mushaf*”, *DİA*, XXXI, Ankara, 2020, ss. 242-248.

⁵⁰⁴ Maşalı, “*Mushaf*”, ss. 242-248; <https://kuran-ikerim.org/rivâyetlerin-isiginda-kuran-i-kerimin-cem-edilmesi> (e.t. 21.10.2023).

Rivâyete göre; İslam orduları Azerbaycan bölgesinde bir seferde iken ordu içinde bulunan Suriyeli ve Iraklı askerler arasında kıraat farklılığı sebebiyle şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Bunun sebebi Kur'an'ın Arapça'nın farklı lehçeleriyle okunmasıydı. Askerler arasında yaşanan çekişmelerden rahatsız olan ordu komutanı ve müçtehid sahabilerden Hz. Huzeyfe b. Yemân (ö.36/656), sefer dönüşü konuyu halife Hz. Osman'a arz etti⁵⁰⁵ ve ona şöyle dedi:

“Ya emîra'l-mü'minîn! Şu ümmet; Yahudi ve Hristiyanların kitaplarında düştükleri ihtilafa düşmeden bu işe (bu meseleye) bir çözüm bul.”⁵⁰⁶

Hiz. Huzeyfe'nin tespiti son derece önemliydi. Eğer bu işe bir çözüm bulunmazsa; kıraat farklılığı ümmeti ihtilafa, hatta bölünmelere götürebilirdi. Bu yara büyük bir kangrene dönüşmeden ona bir çare bulunmalıydı. Yoksa İslam ümmeti de zamanla farklı yazılan Kur'an üzerinden derin ayrışmalar yaşayabilir, hatta ellerinde birden çok kitap bulunabilirdi. Bu da; İslam ümmetini son ilahi vahiy olan Kur'an hususunda ihtilaflara düşürebilir ve onları mahvedebilirdi. Ama ihtilalciler, Hiz. Osman'ın yaptığını “Kur'an'ı Mahvetmek” olarak yorumluyorlardı.

Malumdur ki; günümüzde Yahudiler ve Nasâra, (Hristiyanlar) tek bir kitaba sahip değillerdir. Mesela; Yahudi kutsal kitabı olan (Ahd-i Atîk) Tanah; yirmi dört ya da otuz dokuz kitaptan müteşekkildir. Tanah'ın en önemli bölümü olan Tevrat; Tora, Neviim ve Ketuvim olmak üzere üç bölümden oluşur. Tora; beş kitaptan⁵⁰⁷ meydana gelmektedir. Tevrat aslı kaybedildikten sonra farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından uzun seneler sonra ve uzunca bir zaman diliminde kaleme alındığından; ayetlerinde, dilinde ve üslubunda birçok farklılıklar mevcuttur.⁵⁰⁸ Benzer şekilde Hristiyanların da Hiz. İsa'ya vahyedildiği gibi vahiyden hemen sonra kitap haline getirilmiş tek bir kutsal kitabı yoktur. İncil vahyedildikten sonra kısa zamanda tek kitap haline getirilmediğinden ve sonradan farklı kişiler tarafından sonradan yazılan ve birbirini tutmayan yüzlerce İncil (Hristiyanlığın ilk

⁵⁰⁵ Yusuf Alemdar, “Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'an'ın Cem'i Konusuna Yeni(Den) Bir Bakış”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2003, C. 7, S. 2, ss. 219-248; Başaran, “Huzeyfe b. Yemân”, ss. 434-435.

⁵⁰⁶ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, C. VI, s. 183.

⁵⁰⁷ Bu kitaplar; Tekvin, Mısırdan Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye'dir. Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, s. 265-266.

⁵⁰⁸ Ömer Faruk Harman, “Yahudilik”, *DİA*, XXXXIII, İstanbul, 2013, ss. 197-201.

zamanlarından itibaren⁵⁰⁹) mevcuttu. Her grubun kendine özgü ve birbirini tutmayan İncilleri vardı. Bu sebeple onlar büyük bir kargaşa ve ihtilaf içindeydiler. Miladi 325 senesinde yani Hz. İsa'nın doğumundan üç asır sonra; Bizans İmparatoru Konstantin tarafından toplanan konsilde⁵¹⁰ yüzlerce İncil dörde indirebilmiştir.⁵¹¹ Bugün bile bu İnciller arasında birçok tutarsızlıklar olup Hz. İsa'nın ilah mı yoksa onun oğlu mu olduğu yönündeki tartışmalar hala devam etmektedir. Genel kabule göre Hristiyanlığın kutsal kitabı; Ahd-i Atık ve Ahd-i Cedîd'ten oluşmaktadır. Ahd-i Cedîd; dört İncil⁵¹², Rasûllerin İşleri, Pavlus'un Mektupları (on dört tane), Genel Mektuplar (yedi tane) ve Yuhanna'nın vahyi şeklinde gruplandırılmış yirmi yedi kitaptan müteşekkildir.⁵¹³

Hiz. Huzeyfe'nin de korktuğu ve dikkat çekmek istediği husus tam da budur. O; Yahudi ve Hristiyan toplumun kendi kitaplarında düştükleri ihtilaflara İslam toplumunun da düşmemesi için Hiz. Osman'ı uyarmıştır. Kur'an'ın kıraat farklılığının İslam toplumu içinde neden bazı ayrılıklara sebep olduğu şöyle izah edilebilir: Sahabilerden bazıları; Hiz. Peygamber'in emriyle farklı İslam bölgelerine giderek halka Kur'an'ı ta'lim etmişlerdi ve bu sahabilerin kendilerine ait özel mushafları da bulunuyordu. Übey b. Kâb'ın mushafı Şam'da, İbn-i Mes'ud'un mushafı Kûfe'de, Mikdâd b. Esved'in mushafı Dımeşk'de, Ebû Mûsa el-Eş'ari'nin mushafı ise Basra'da meşhur olup yaygınlık kazanmıştı.⁵¹⁴

Bu sebeple kıraat hususunda farklılıkların oluşması mümkündü. Aslında basit gibi görünen bu kıraat farklılığı; Azerbaycan seferi sırasında Suriyeli ve Iraklı askerler arasında şiddetli tartışmalara sebep olmuştu. Hiz. Huzeyfe'nin isabetli fikrini ciddiye alan ve müçtehid sahabilerden olan Hiz. Osman; bu soruna el attı ve kıraat farklılıklarının ileride bir fitneye sebebiyet vermemesi ve Müslümanların kitapları

⁵⁰⁹ Hristiyanlık (Christianos); "Mesih'e bağlı olan, kutsal yağ sürünmüş" gibi manalara gelmektedir ve ilk defa milattan sonra 43 ya da 44 yılında Antakya'da kullanılmıştır. Kürşat Demirci, "Hristiyanlık", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, ss. 328-340.

⁵¹⁰ Konsil; Hristiyanların üst düzey din adamlarının dinî konuları konuşmak ve önemli kararlar almak için toplandıkları kurul demektir. Ömer Faruk Harman, "Konsil", *DİA*, XXVI, Ankara, 2002, ss. 175-178.

⁵¹¹ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, s. 267.

⁵¹² Bu İnciller; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dır. Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, s. 267-268.

⁵¹³ Mehmet Aydın, "Hristiyanlık", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, ss. 340-345.

⁵¹⁴ Maşalı, "Mushaf", ss. 242-248; Alemdar, "Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'an'ın Cem'i Konusuna Yeni(Den) Bir Bakış", ss. 219-248.

hususunda ihtilafa düşmemeleri için; Kur'an'ı tek hat (Kureyş lehçesi) üzerinde birleştirme kararı aldı. Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa'nın yanında bulunan mushafı aldı. "Kıraatleri Te'lif ve Mushafı Teksir" adında bir komisyon kurdu. Çok zeki ve müçtehid sahabilerden birisi olan Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki bu komisyon; Hz. Ebû Bekir zamanında yazılan mushafı Kureyş lehçesini esas alarak çoğalttı ve çoğaltılan mushaflar diğer İslam memleketlerine gönderildi.⁵¹⁵

Eğer Müslümanlar; Hz. Osman'ın mushafları birleştirme işinde bir sakınca görselerdi; ona itiraz eder ve karşı çıkarlardı. Çünkü Hz. Osman; özel mushafların imhasını başta Hz. Ali olmak üzere sahabilerin önde gelenlerinin desteğiyle yapmıştır. Abdullah b. Mes'ud ve Ammâr b. Yâsir gibi bazı sahabilerin özel mushafların imhasına karşı çıkmaları; ashabın önde gelenleri tarafından da hoş karşılanmamıştır.⁵¹⁶ Böylece Hz. Osman; tüm Müslümanları tek bir mushaf üzerinde birleştirerek, kıraat farklılığı sebebiyle ileride İslam içinde doğabilecek tefrikalardan, bölünmelerden onları kurtarmıştır. Mushafların birleştirilmesi; İslam'ın istikbali için çok önemli ve pek büyük bir hizmettir. Bu hizmet; Kur'an'ı mahvetmek değil, mahvolmaktan kurtarmaktır. Ayrıca Hz. Osman; bu hayırlı hizmeti ile; Kur'an kıraatini homojen bir yapıya dönüştürmüş, tabiri yerindeyse ümmeti tek sesli bir koro haline getirmiştir.⁵¹⁷

Buradan anlaşılıyor ki İbn-i Sebe; Kur'an'a, İman'a ve İslam'a vurmak istediği darbelerle bizim hayal ettiğimizden de büyük bir düşmandır. Onun Hz. Osman'a düşmanlığı; Kur'an'a, İslam'a ve Müslümanların birliğine olan düşmanlığındandır. Ayrıca Mısırlıların "Hz. Osman Kur'an'ı cem ederek mahvetti" şeklindeki sözleri de Hz. Osman'a büyük bir iftiradır. Hz. Osman'ın hilafeti (644-656) zamanında çoğaltılan nüshalardan bazıları tarih içinde yangın, savaş vb. sebeplerle kaybolmuştur. Fakat bu yazılan nüshaların biri İstanbul Topkapı Sarayı'nda, diğeri Özbekistan'ın Taşkent şehrinde, diğeri Londra'da India Office

⁵¹⁵ Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Medeniyet Tarihi" *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017 s. 310-311; Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, s. 272; Alemdar, "Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'an'ın Cem'i Konusuna Yeni(Den) Bir Bakış", ss. 219-248.

⁵¹⁶ Maşalı, "*Mushaf*", ss. 242-248.

⁵¹⁷ Alemdar, "Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'an'ın Cem'i Konusuna Yeni(Den) Bir Bakış", ss. 219-248.

Library’de, diğeri bir başkası Kahire’de, diğeri ikisinin de Yemen ve İran’ın Meşhed şehirlerinde olduğu bilinmektedir.⁵¹⁸ Görüldüğü üzere altı nüshanın nerelerde olduğu bilinmektedir. Yakın zamanda Münih Üniversitesi’nde yapılan çalışmalarda 42.000 Kur’an nüshası karşılaştırılmış ve boyutlarının aynı olduğu, yazı ve imla kuralları bakımından aralarında yüzde yüz benzerlik olduğu görülmüştür. Bu durum, nüshalar arasında hiçbir fark olmadığını gösterdiği cihetiyle Kur’an’ın Allah’ın kelamı olduğunu ve onun tarafından korunduğunu⁵¹⁹ tasdik etmektedir. Fakat Hristiyanlar, kötü niyetle başlayarak yaptıkları inceleme neticesinde, ellerinde bulunan kendi kitapları olan İnciller arasında 200.000 tane fark olduğunu söylemektedirler.⁵²⁰

Bu araştırmada serd edilen bilgiler, Hz. Osman’ın cem-i Kur’an ile İslam ümmetine ne kadar büyük bir hizmet ettiğini göstermektedir. Kendi kitapları üzerinde ihtilaf yaşayan, hiçbir zaman tek bir kitap üzerinde ittifak edemeyen Yahudi ve Hristiyanların, Müslümanların da kitapları hususunda aynı çelişkilere ma’ruz kalmasına dair meş’ûm istekleri onlar açısından gayet normal bir hedef olarak karşılanmalıdır. Netice olarak bir Yahudi âlimi olan ve sonradan Müslüman olduğunu söyleyen Abdullah b. Sebe’nin de vahdet-i İslam’a hizmet eden Hz. Osman’a neden düşman olduğunun sebebinin daha kolay anlaşıldığı kanaatindeyiz.

4.6. Hz. Osman’ın Şehadetini Hazırlayan Olaylar

Hz. Osman’ın şehadeti ile sonuçlanan fitne olaylarının baş sorumlusunun Abdullah b. Sebe olduğu ve Mısır’dan gelen muhaliflerin Zî Huşub bölgesinde konakladıklarına daha önce değinilmişti. Mısırlılar, Hz. Osman’a son bir mektup yazarak şunları söylemişlerdir:

“Bismillahirrahmanirrahim, bil ki; bir kavim kendini (ahvalini) değiştirmedikçe Allah da onların hallerini değiştirmez.⁵²¹ Allah, Allah, sonra Allah, Allah! Sen dünya ile ahiretini beraber tamamla. Ahiretten nasibini de ihmal etme

⁵¹⁸ Gölcük-Toprak, *Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler*, s. 362.

⁵¹⁹ “Muhakkak ki Kur’an’ı biz indirdik ve onu (her türlü bozulmadan) yine biz koruyacağız.” Nahl Sûresi, 15/9.

⁵²⁰ Gölcük-Toprak, *Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler*, s. 362.

⁵²¹ Ra’d Sûresi, 13/11. Mısırlı muhalifler, amaçlarına ulaşabilmek için Kur’an’dan delil getirerek Hz. Osman’ı kötülüyorlardı.

ki⁵²² dünya senin için tahammül edilemeyen bir yer olmasın. İyi bil ki; bizler Allah için sever, Allah için buğz ederiz. Açık bir şekilde tevbe ettiğin ya da dalâlet içinde bulunduğunu kabul ettiğin hususunda senden bize bir bilgi gelmediği sürece (kınından çektiğimiz) kılıçlarımızı kesinlikle indirmeyiz. Bu sana son sözümüz ve senin hakkındaki hükmümüzdür.⁵²³

Bu mektup Hz. Osman'ı gerekirse öldürerek hilafetten indirme hususunda Mısırlı, Kûfeli ve Basralı ihtilalci muhaliflerin ne kadar kararlı olduklarını gösterir. İhtilalci muhalifler, halifenin etrafında toplanan Medine halkının dağılmasını sağlamak istiyorlardı. Bunun için memleketlerine dönüyor izlenimi vermek için konakladıkları bölgelerden bir emirle ayrılarak hareket ettileri bilinmektedir.⁵²⁴

Mısırlıların memleketlerine geri döner gibi harekete geçmelerinin bir sebebi olarak Muhammed b. Ebî Bekr'in Mısır'a vali olarak tayin edilmesi gösterilir.⁵²⁵ Bu durum onların Muhammed'i de kullandıklarını gösterir. Daha önce de izah edildiği gibi Mısırlılar, kendilerinin cezalandırılması yönünde Mısır valisine yazılmış bir mektup⁵²⁶ bulduklarını bahane ederek (kendi uydurdıkları mektupla) geri döndüler. Ayrıca Medine'deki konak yerlerinden ayrılan Kûfe ve Basra'ya dönen muhalif arkadaşlarına da haber verip onların geri dönmelerini sağladılar. Hac için Medine'ye gelen halkın da şehirden ayrıldığını düşünerek geri döndüler ve ani bir baskınla Hz. Osman'ın evini muhasara ettiler.⁵²⁷ Muhasara yirmi günle iki ay arasında bir süre devam etmiştir.⁵²⁸ Muhasara sırasında Hz. Osman'ın temel insani ihtiyaçlarının bile karşılanmasına müsaade edilmemiştir. Müslümanların en çok ihtiyaç duydukları bir zamanda Rûme kuyusunu satın alarak⁵²⁹ onların hizmetine

⁵²² “Velâ tense nasîbeke mine d-dünya”, Kasas Süresi, 28/77. Kanaatimizce Mısırlılar, kendilerince Hz. Osman'ın makam hırsından dolayı hilafeti bırakmadığını, dünya'ya çok meylettiğini ve dünya malının ona ahireti unutturduğunu düşünmekteydiler. Halbuki Hz. Osman'da dünya hırsı olsa mal ve mülk biriktirir, servet sahibi olurdu. Oysa ki o, öyle cömert bir insandı ki bütün malını gözünü kırpmadan fî sebîlillah (Allah yolunda) harcamıştı. Allah'ın ona verdiği mal ile ahiret yurdunu arayan güzel bir Müslüman idi.

⁵²³ *Târihu't-Taberî*, C. IV, s. 410.

⁵²⁴ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 369; Yiğit, “*Osman*”, ss. 438-443.

⁵²⁵ İbn-i Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, C. IV, s. 379.

⁵²⁶ Abdülaziz ed-Dehlevî'ye göre sahte mektubu yazan Abdullah b. Sebe idi. Dehlevî, *Şîa'nın Rasyonel Tenkidi*, s. 261.

⁵²⁷ İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. III, s. 61; İbn-i Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, C. IV, s. 379.

⁵²⁸ Yiğit, “*Osman*”, ss. 438-443.

⁵²⁹ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 172.

sunan Hz. Osman'ın günlerce susuz bırakılması bu vahim durumun bir göstergesi sayılabilir. Hz. Osman, muhasara günlerinde acı su (tuzlu su) içmiştir.⁵³⁰

İhtilalciler muhasaranın son on gününe kadar Hz. Osman'ın mescide çıkıp insanlara namaz kıldırmasına müsaade ettiler. Bu süre zarfında Hz. Osman isyancıları birçok meselede ikna etse de, onlar halifenin görevi bırakmasını talep ediyorlardı. Hatta Hz. Osman, bir gün minberde hutbe verirken Mısırlılar tarafından taşlanmış ve baygınlık geçirmişti.⁵³¹ Hz. Osman, öldürülme pahasına bile olsa darbecilere boyun eğerek devleti onlara teslim etmeyi reddetti ve şunları söyledi:

و الله لان أقدم فتضرب عنقي أحب الي من أن أخلع قميصا قمصنيه الله و أترك أمة محمد صلي الله عليه و سلم يعد و بعضها علي بعض.

“Vallahi (Allah’a yemin olsun ki) boynumun vurulması, Allah’ın bana giydirdiği (hilafet) gömleğini çıkarmaktan ve Muhammed’in sallallahu aleyhi vesellem ümmetini birbirine düşmanlık eder (savaşır) durumda bırakmamdan daha sevimlidir.”⁵³²

Hz. Osman, muhasara uzayıp Medine ehlinin kendine itaat konusunda gevşekliklerini görünce başkentte durumun giderek kötüleştiğini anladı. Şehirlerdeki valilerine mektup yazarak onlardan yardım istedi. Bu mektuplardan birisi de Şam valisi Hz. Muaviye’ye gitmişti. Müçtehid bir sahabe olan Hz. Muaviye mektubu alınca fevrî hareket etmedi. Çünkü Allah Rasûlü’nün ashabına muhalefet etmek uygun olmazdı. Hz. Muaviye zaten ashabın Hz. Osman üzerinde ittifak ettiğini ve onu koruyacağını tahmin ediyordu.⁵³³

İslam tarihçisi Zehebî’de yer alan bir rivâyete göre, Hz. Muaviye, yine de olan biteni öğrenmek üzere yanında üç kişi ile gece yarısı Şam’dan Medine’ye geldi. Hz. Muaviye’nin şehre gece ve ordusu olmadan gelmesi tesadüf değildir. Eğer o gündüz gelseydi ihtilalci muhalifler, Hz. Muaviye’nin ordusuyla gelmesini bahane edip saldırıya geçebilirlerdi ve çok kan dökülebilirdi. Ayrıca başkentte birçok sahabi

⁵³⁰ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 172; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. VII, s. 183.

⁵³¹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 353.

⁵³² İbn-i Sa’d, *et-Tabakât*, C. III, s. 69; Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s.170; Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 371-372; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 393.

⁵³³ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 368; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 61.

varken Hz. Muaviye'nin ordusuyla şehre girmesi yanlış anlaşılabilirdi. Hz. Muaviye, halife ile yaptığı görüşmede onun fitne olayları bitene kadar kendisiyle Şam'a gelmesini istedi. Hz. Osman, Hz. Muaviye'nin bu teklifini reddetti ve ordusu olmadan gelmesine kırıldı. Bunun üzerine Hz. Muaviye şöyle cevap verdi:

لو بعثت اليك جيشا فسمعوا به عاجلوك فقتلوك. "Eğer sana bir ordu gönderseydim, onu (orduyu) duyarlar ve seni öldürme hususunda acele ederlerdi."⁵³⁴

Hz. Muaviye, devlet adamlığı tecrübesiyle stratejik bir hamle yapmıştır. Ordusuyla Medine'ye gelmesinin halifenin öldürülmesine sebep olabileceği düşünmüştür. Hatta hatırlanacağı üzere halifenin şehit edilmesin çok önceleri Hz. Osman, şehirlerdeki huzursuzluğun ve şikayetlerin neler olduğunu öğrenmek için valilerini Medine'de toplamıştı. Bu toplantıda Şam valisi Muaviye b. Ebî Süfyan, Hz. Osman'ın valilerinin Sebeiyye taraftarlarının fitne faaliyetlerinden bahsetmesi üzerine bunun halife için tehlikeli olacağını sezmişti. Bu sebeple Hz. Muaviye, halifeden bir süre Şam'da kalmasını istemişti. Fakat Hz. Osman bunu reddetmişti. Bunun üzerine Hz. Muaviye, halifeyi koruması için Medine'ye bir askeri birlik gönderilmesi teklifinde bulunmuştu.⁵³⁵

Taberî'de geçen rivâyete göre ise Hz. Osman, muhasaranın şiddetini artırması, Hz. Muaviye'nin temkinli hareket etmesi ve durumun da acil olması sebebiyle Yezid b. Esed⁵³⁶ ve Şam ehline bir mektup yazarak yardım istedi. Şam ehli toplanarak Medine'ye doğru hareket etti. Fakat Vâdi'l-Kurâ'ya geldiklerinde halifenin şehit olduğu haberini duyunca geri döndüler.⁵³⁷ Basra valisi Abdullah b. Âmir, Hz. Osman'ın mektubunu alınca hemen askeri kuvvetlerini topladı ve onları

⁵³⁴ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 128.

⁵³⁵ Şâhîn, *Emevîler ve Emevî Devleti*, s. 188.

⁵³⁶ Sahabedendir. Hz. Ömer zamanında Şam'a giden orduya katılmıştır. Hz. Osman'ın muhasarası sırasında Hz. Muaviye'nin gönderdiği 4000 kişilik yardım birlikleri içine yer almıştır. Medine'ye geldiğinde halifenin şehit olduğunu öğrenince geri dönmüştür. Sıffin Savaşında Hz. Muaviye'nin ordusunda yer almıştır. İbn-i Hacer, *el-İsâbe*, C. VI, ss. 506-507.

⁵³⁷ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 368; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 484. İbn-i Kesîr, Hz. Muaviye'nin Hz. Osman'a yardım için orduyu Medine'ye gönderdiğini nakleder. Bkz. İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 180.

Medine'ye sevk etti. Fakat askerler Medine yakınındaki Sirâr veya Rebeze bölgesine gelince halifenin şehit olduğu haberini aldılar ve geri döndüler.⁵³⁸

4.6.1. Hz. Osman Hilafet Gömleğini Neden Çıkarmak İstemedi?

Merhamet timsali Hz. Osman, ihtilalcilere karşı savaşmaya gücü yettiği halde silah kullanılmasını, kan dökülmesini ve hilafetten vazgeçerek Peygamber şehri Medine'yi terk etmeyi istemiyordu.⁵³⁹ Hz. Peygamber de Hz. Osman'ın bir gün halife olacağını ve hilafetin kendisinden alınmak isteneceğini ihbâr-ı bi'l-gayb cihetiyle ona şöyle haber vermişti:

يا عثمان إن ولاء الله هذا الأمر يوما فأرادك المنافقون أن تخلع قميصك الذي قمصك
لله فلا تخلعه يقول ذلك ثلاث مرات.

“Ey Osman! Allah bir gün bu işi (hilafeti) sana tevliye edecek. Fakat münafıklar, Allah'ın sana giydirdiği gömleğini senden çıkartmak isteyecekler. O gömleği sakın çıkarma. Allah Rasûlü bu sözü üç kere tekrarladı.”⁵⁴⁰

Hz. Peygamber'in Hz. Osman'ı hilafetten indirmek isteyenleri münafıklar olarak tesmiye etmesi çok önemlidir. Öncelikle onun Hz. Osman'a verdiği bu haber ihbâr-ı bi'l-gayb yönüyle onun risaletine bir bürhan teşkil eder. Hz. Peygamber, Hz. Osman'ın zulmen⁵⁴¹ katledilip şehit olacağını da bildirmişti. Rivâyete göre bir gün Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Medine'deki Uhud Dağının üstündeydiler. Bir anda dağ sallandı. Bunun üzerine Hz. Peygamber ayağı ile yere vurdu ve şöyle dedi:

⁵³⁸ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 369; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 180; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 339; Yiğit, “Osman”, ss. 438-443.

⁵³⁹ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 359.

⁵⁴⁰ İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, C. I, s. 41; Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 171; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, ss. 180-181.

⁵⁴¹ Hz. Peygamber, fitnelerden bahsederken Hz. Osman'ı ima ederek şöyle dedi: “İşte bu (Osman) mazlumen fitnelerin içinde katl olunacaktır.” Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 164.

اثبت أحد، فانما عليك نبى و صديق وشهيدان.

“Sabit dur Uhud! Çünkü senin üzerinde bir nebî, bir siddîk ve iki şehit var.”⁵⁴²

Hadîste geçen iki şehitten birisi Hz. Ömer, diğeri Hz. Osman’dır ve bu hadîs Peygamberimizin bir mucizesi sayılır. Her iki İslam halifesinin şehadeti de Hz. Peygamberin verdiği bu haberi tasdik eder.⁵⁴³ Burada yeri gelmişken şu hususa da değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu çalışmada İslam tarihi kaynakları yanında sahih hadîs kitaplarından da birçok rivâyetler aktarılmıştır. Bazı rivâyetlerde konu hakkındaki hadîsler öncelikle zikredilmiştir. Bunun sebebi hadîs kitapları üzerinde cerh ve ta’dil⁵⁴⁴ yapıldığı için bu kitapların güvenilir olmasıdır.

Hz. Osman, İslam Devletinin üçüncü râşid halifesidir ve Hz. Peygamber’in bıraktığı devletin idarecisidir. Bir anlamda hilafet, Hz. Peygamber’in makamını temsil yeridir. Halife’ye darbe yaparak onu haksız bir şekilde tahttan indirme teşebbüsü aynı zamanda Hz. Peygamber’e büyük hürmetsizlik olur. Meşru halife Hz. Osman, Allah’ın kitabı ve onun Rasûlü’nün sünneti üzerine devleti idare etmektedir.

Allah’a ve onun nebisinin sünnetine bağlı bir Müslüman, Peygamber vekili olan halifeye darbe yapmaz. Ona sebbedererek kötölemez. Eğer bir kişi bu saydıklarımızın tam tersini yapıyorsa o, Peygamber’in tanımlamasıyla münafıktır. İşte Hz. Peygamber de Hz. Osman’a suikast yapanları ya da yaptıranları (Sebeîleri) “münafık” olarak isimlendirmiştir. Müçtehid bir sahabe olan İbn-i Ömer, bir gün muhasara altında olan Hz. Osman’ın yanına geldi. O da halifeden Allah’ın ona giydirdiği (hilafet) gömleğini asla çıkarmamasını istiyordu. İbn-i Ömer’e göre; eğer Hz. Osman hilafet gömleğini çıkarırsa (hilafeti bırakırsa) bu durum bir âdet (sünnet) haline gelecekti. Böylece bir kavim, bu olaydan sonra bu kötü âdete uyarak akıllarına göre baştaki halifeyi (imamı) istemediği zaman tehditle görevinden indirebilecekti.

⁵⁴² Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, C. V, s. 9. Benzer rivâyetler için bkz. Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyîddin Abdülhamîd, nşr. el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, ty., C. IV, s. 212; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXXVII, s. 468. İbn-i Kesîr’in bir rivâyetine göre bu olay Mekke’deki Hira Dağında meydana gelmiştir. İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. VII, s. 179.

⁵⁴³ Sarıçık, *Bütün Yönleriyle Dört halife Dönemi*, s. 354.

⁵⁴⁴ Hadîs râvilerinin güvenilir olup olmadıklarını araştıran ve râvilerin hadîs rivâyeti hususunda ehil olup olmadıklarını ortaya koyan ilimdir. Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 220.

Onun Hz. Osman'dan görevini bırakmamasını istemesinin sebebi bu husustaki endişeleriydi.⁵⁴⁵

Ayrıca şehit olduğu gün oruçlu olan Hz. Osman, rüyasında Hz. Peygamber'i görmüştü.⁵⁴⁶ Hz. Peygamber, ona bu gece iftarı beraber yapacaklarını söylemişti.⁵⁴⁷ Hz. Osman'ın, gördüğü rüyanın ve kendisi hakkında Hz. Peygamber'in hadîsinin de etkisiyle sabrettiği ve isyancılara boyun eğmeyerek şehadeti tercih ettiği söylenebilir.⁵⁴⁸ Hz. Osman, bir gün muhasara altındayken isyancılara şunları söylemişti:

“Sakin beni öldürmeyin. Evli olduğu halde zina eden, Müslüman iken mürted olan ve birisini haksız olarak katl eden kişinin kısâsen öldürülmesi dışında, bir Müslümanı öldürmek helal olmaz. Eğer beni öldürürseniz kılıç boynunuzda asılı kalacak (kınına girmeyecek) ve Allah kıyamete kadar onu omuzlarınızdan indirmeyecektir. Beni öldürmeyin. Eğer beni öldürürseniz benden sonra beraberce namaz kılamayacaksınız (bu, İslam ümmetinin parçalanması demektir) ve Allah aranızdan ihtilafları asla kaldırmayacaktır.”⁵⁴⁹

Hz. Osman, bu sözleriyle ihtilalcileri uyarmış ve onları bu işten vazgeçirmeye çalışmıştır. Ferasetiyle de kendisinin ölümü sonrası ümmetin başına açılacak belaları anlamış ve çıkacak fitneler hususunda onları ikaz etmiştir. Allah'ın hükmüne sıkı sıkıya bağlı olan ve Hz. Peygamber zamanında bile ilmiyle temâyüz edip fetvâ verebilen birkaç sahabeden biri olan Hz. Osman'ın İslam hukukunu çok iyi bilmektedir. Hz. Osman, bir Müslümanın hangi hallerde katl edileceği açık açık söylemesine rağmen darbeci muhalifler onun katlini helal görmektedirler. Abdullah b. Sebe'nin başını çektiği Mısırlılar, kendilerini her ne kadar Müslüman gibi gösterecekler de Hz. Peygamber'in tabiriyle onlar münafıklardır.

⁵⁴⁵ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 170; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 125.

⁵⁴⁶ İbn-i Şebbe, Ömer b. Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, I-IV, thk. Fehim Muhammed Şeltût, nşr. es-Seyyid Habîb Mahmûd Ahmed, Cidde, 1399, C. IV, s. 227.

⁵⁴⁷ “يا عثمان افطر عندنا” (Ey Osman! Bizimle iftar et.) Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, C. III, s. 110. Benzer bir rivâyet için bkz. Muhammed b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbu'l-Mihan*, thk. Ömer Süleyman el-Ukaylî, nşr. Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1984, s. 78; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 182; İbn-i Sa'd, *et-Tabakât*, C. III, s. 71; İbn-i Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, C. IV, s. 227.

⁵⁴⁸ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 383; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 485; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 358; Yiğit, “Osman”, ss. 438-443.

⁵⁴⁹ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 170; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 395; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 125; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 179.

4.6.2. Hz. Osman’a Hilafet Gömleğini Halk mı Giydirdi?

Hz. Osman; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’den sonra, İslam Devletinin üçüncü meşru halifesi olarak şûra tarafından seçilmiştir. Hz. Peygamber, Allah’ın Hz. Osman’a hilafet gömleği giydireceğini ihbâr-ı bi’l-gayb ile ona mecâzi bir üslupla haber vermiştir. Yani Hz. Osman’ın hilafet vazifesini üstleneceği manasına hamledilir. Allah, Müsebbibü’l-Esbâb’tır yani sebepleri halk edendir. Bu sebepleri vesile kılarak murad ettiği şeyi var eder ve verir. Çocuk için anne babayı, meyve için ağacı sebep kılarak insanlara çocuklar, meyveler ve rızıklar verir.

Eğer böyle bilinmezse sebepler; o şeyin yaratıcısı ve Mâlikü’l-Mülkü hükmüne geçer. Bu durum bir anlamda sebeplerin tanrılaştırılması olur, bu da şirk-i esbâbtır.⁵⁵⁰ Tesir sebeplere değil onları da var eden yani Müsebbibü’l-Esbâb olan Allah’a verilmelidir. Şu halde; Allah, Hz. Osman’ın hilafetini murad ettiği için, bazı sebepleri (halkı) vesile etmiş ve ona hilafet gömleğini bu sebepler eliyle giydirmiştir. Dolayısıyla; “Hz. Osman’a hilafet gömleğini Allah giydirmedir, onu halk seçti”⁵⁵¹ şeklindeki bir anlayış; ⁵⁵² وَٱللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ayeti başta olmak üzere Kur’an’daki bir çok ayete zıttır ve tevhid akidesiyle bağdaşmayan bir düşüncedir.

Kainatta yaratılan her şeyin mülkü, hâkimiyeti, sahipliği Allah’a aittir. O Allah, ⁵⁵³ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاء ayetinde⁵⁵³ açıklandığı gibi mülkü dilediğine verir. Yani; mülkünü, sahip olduklarını, rızıklarını, maddi ve manevi nimetlerini bazı sebep, vesile ve vasıtalarla dilediğine verir. Mesela şifâ nimetini; bir tabib ve ilaç aracılığı ile kuluna veren aslında odur. Toprağı, suyu, güneşi, rüzgârı, baharı vb. sebepleri vesile ederek canlılara rızıklarını verir. Çünkü ondan başka rızıkları veren bir şerîki, misli, misâli, benzeri, dengi, küfüvü yoktur. O, ⁵⁵⁴ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ الرَّزَاقُ ذُو ٱلْقُوَّةِ ٱلْمَتِينِ ayetinin ifadesiyle mahlûkatını çokca rızıklandırır, gücün ve kuvvetin yegâne sahibi olan Allah’tır.

⁵⁵⁰ Sinanoğlu, “Şirk”, ss. 193-198.

⁵⁵¹ Mehmet Azimli, “Hz. Osman’ın Muhasarası”, *Hz. Osman*, ed. Ali Aksu, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2020, s. 258.

⁵⁵² “Arzın ve semaların mülkü Allah’ındır ve Allah her şeye kâdirdir.” Âl-i İmrân Sûresi, 3/189.

⁵⁵³ Âl-i İmrân Sûresi, 3/26.

⁵⁵⁴ Zâriyât Sûresi, 51/58.

İnsan hangi sebeplerle rızıkına ulaşırsa ulaşınsın; Rezzâk-ı Hakiki, rızık veren Allah'tır. Rızık, maddi ve manevi her türlü faydalanılan şeydir. İnsana verilen mülk (yöneticilik, halifelik) de bir rızıktır. İnsanın faydalandığı elbiseler de, birer rızıktır. Mecazi anlamda Hz. Osman'ın üzerine giydiği hilafet gömleği de bir rızıktır. Hz. Osman'a da hilafet gömleğini insanlar sebebi ve vesilesiyle giydiren ancak o'dur. Ömür de bir rızıktır. Çünkü Cenab-ı Hak... وَمَنْ نُعَمِّرْهُ (Kime ömür vermişsek...) ⁵⁵⁵ buyurarak ömrü, canı, bedeni, maddi ve manevi cihazlarımızı kendisinin verdiğini açıklar. Bu konu hakkında ayetlerde başka misaller de pek çoktur.

Mesela; رَبِّ قَدْ أَنْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ ayetinde Hz. Yûsuf aleyhisselam mülkü kendisine Allah'ın verdiğini ve hadîselerin te'vilini Allah'ın öğrettiğini söyler. Zahiren bakıldığında Hz. Yûsuf'a mülkü yani Mısır hükümetinin bir bakanlığını ⁵⁵⁶ Mısır kralı (Firavun) vermiştir. Fakat hakikatte bu mülkü veren Mâlikü'l-Mülk olan Allah'tır. Firavun bir sebepten öteye geçemez.

Yine, وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى ayetinde ⁵⁵⁷ zahiren atan Hz. Peygamber olsa da hakikatte ona atma gücü, kudretini, at emrini veren, atılanı hedefe ulaştıran, düşmanı hezimete uğratan, atma fiilini ve bütün fiilleri yaratan Allah'tır. ⁵⁵⁸ Yani sebepler üzerinde tesir eden ve onları neticeye vardırان Müsebbibü'l-Esbâb o'dur. Hem sebepleri, hem yarattığı sebeplerle müsebbepleri o yaratır.

Cenab-ı Allah, Câsiye Sûresinin on üçüncü ayetinde de bu konuda şöyle buyurmaktadır:

وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّتَفَكَّرُوْنَ

“Allah, yerde ve göklerde ne varsa hepsini size (faydalanmanız için) musahhar edendir. Muhakkak ki bunda tefekkür eden bir toplum için ibretler vardır.”

Demek ki şu Kâinat'taki maddi ve manevi bütün nimetleri yaratan ve mahlukatına veren Allah'tır. Onun ilmi, irâdesi, kudreti ve yaratması olmadan hiçbir şey vukûa gelemmez. Halifeler de değişmez. Dolayısıyla Hz. Osman'ın üzerine

⁵⁵⁵ Yâsîn Sûresi, 36/68.

⁵⁵⁶ Mehmed Vehbi, *Hulâsat'ül Beyân*, C. VII, s. 2588.

⁵⁵⁷ Enfâl Sûresi, 8/17.

⁵⁵⁸ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. IV, ss. 120-121.

giydirilen hilafet gömleği de bir nimettir ve bu nimeti de veren de alan da Allah'tır. Hz. Peygamber'in Hz. Osman'ın hilafet makamına geleceğini ihbâr-ı bi'l gayb cihetiyle haber verdiği bu hadîs; İbn Mâce, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, İbn-i Hibbân,⁵⁵⁹ Taberânî,⁵⁶⁰ Heysemî,⁵⁶¹ Hâkim en-Nîsâbü'rî vb. birçok muhaddis tarafından farklı lafızlarla tahrîc edilmiştir. Bu rivâyetlerin üç tanesi şöyledir:

- 1) قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال عليه: يا عثمان انه لعل الله يقمصك قميصا، فان أرادوك على خلعه فلا تخلعه لهم

“Rasûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu: Ey Osman! Durum şu ki; herhalde Allah sana bir gömlek giydirecek. Onlar (münafıklar) o gömleği senden çıkarmak isterlerse, sakın onu çıkarma.”⁵⁶²

- 2) قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: عليه و سلم قال: يا عثمان إن الله عز و جل عسي أن يلبسك قميصا، فان أراذك المنافقون على خلعه، فلا تخلعه حتى تلقاني

“Rasûlullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu: Ey Osman! Muhakkak ki aziz ve celil olan Allah sana bir gömlek (hilafet gömleği) giydirecek. Münafıklar onu senden çıkarmak isterlerse, bana kavuşuncaya kadar (şehit olana kadar) onu çıkarma.”⁵⁶³

- 3) قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لعثمان: إن الله مقصمك قميصا، فان أراذك المنافقون على خلعه فلا تخلعه

“Rasûlullah sallallahü aleyhi ve sellem (ihbâr-ı bi'l-gayb ile) Hz. Osman'a şöyle dedi: Ey Osman! Allah sana bir gömlek (hilafet gömleği) giydirecek. Münafıklar o gömleği senden çıkarmak isterlerse, o gömleği çıkarma.”⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ İbn-i Hibbân, Muhammed b. Hibbân, *Sahihu İbn-i Hibbân*, I-VIII, thk. Muhammed Ali Sönmez ve Hâlis Aydemîr, nşr. Dâru İbn-i Hazm, Beyrut, 2012, C. IV, s. 176.

⁵⁶⁰ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, I-X, thk. Tarık b. İvazullah ve Abdülmuhsin b. İbrâhîm, nşr. Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1995, C. III, s. 171.

⁵⁶¹ Ali b. Ebî Bekir el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, I-X, thk. Hüsâmettin el-Kutsî, nşr. Mektebetü'l-Kutsî, Kahire, 1994, C. V, s. 184.

⁵⁶² Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, C. VI, s. 73. Tirmizî; hadîsin hasen olduğunu söylemiştir.

⁵⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXXI, s. 113. İbn-i Hanbel'e göre hadîs sahihtir ve râvileri sikadır.

⁵⁶⁴ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, C. III, s. 106. Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye göre bu hadîs sahihtir.

Allah'ın hilafet gömleğini halkın eliyle Hz. Osman'a giydireceğini ifade eden bu hadisin anlamsal içeriği birçok muhaddis tarafından farklı lafızlarla da Hz. Peygamber'e dayandırılmıştır ve bu hadîs hakkında “mevzûdur” (uydurmadır) şeklinde bir kayda rastlanmamıştır. Hadîs âlimlerinin hadîs hakkında çoğunlukla hadîsin sahih/hasen olduğu söylemeleri özellikle dikkat çekmektedir. Bu alandaki büyük otoritelerin sahih/hasen kaydıyla naklettiği bu önemli rivâyetin, hadis metodolojisi yönünden tahlil edilmeden, nâehiller tarafından “uydurma” damgası vurulmaya çalışılmasının⁵⁶⁵ ilmî bir cinayet olduğu düşünülmektedir. Farz-ı muhal bu rivâyet uydurulmuş ise, onu kim uydurmuştur? Bu bilgi ve gerçeğe iddia hangi mevzûât kitabında geçmektedir? Bu hadîsin uydurulduğunu söyleyenlerin bunun delilini açıkça ortaya koymaları gerekmez mi?

4.7. Hz. Osman'ın Son Günleri ve Şehit Edilişi

Öncülüğünü Mısırlı, Kûfeli, Basralıların oluşturduğu isyancılar ve ihtilalciler, muhasara sırasında Hz. Osman'a hilafeti bırakmasını yoksa onu öldüreceklerini söylediler. Darbeciler, Hz. Osman'ın şehit olduğu gün onun evinden çıkmasına izin vermediler ve Hz. Ali ve Hz. Ümmü Habîbe'nin halifeye su ulaştırma çabalarına da çok sert bir şekilde engel oldular. İsyancıların kendisini öldüreceklerini anlayan Hz. Osman, kendisini savunmak isteyenleri tehlikeye atmak istememişti.⁵⁶⁶

Aralarında Hz. Ali ve Hz. Abdurrahman b. Avf 'ın bulunduğu bazı sahabiler ise, isyancılarla savaşılması gerektiğini söylüyorlardı. Hatta Hz. Hasan, Hüseyin, İbn-i Ömer ve İbn-i Zübeyr silahlarıyla beraber halifenin kapısında nöbet tutarak, halifeyi koruyorlardı. Fakat Hz. Osman, onlardan silahlarını bırakmalarını istiyordu. Çünkü o, ümmetin kanının akıtılmasına razı değildi.⁵⁶⁷

Gözlerini kan bürümüş ve Hz. Peygamber'in makamında oturan, ona niyabeten devleti yöneten meşru halifeyi öldürmekten başka bir amaçları olmayan

⁵⁶⁵ “Halifenin bu tavrının doğru olduğunu göstermek adına Hz. Peygamber'in ağzından bunu destekleyen rivayetler üretilmiştir.” Azimli, *Hz. Osman'ın Muhasarası*, s. 258.

⁵⁶⁶ Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 393; Yiğit, “*Osman*”, ss. 438-443.

⁵⁶⁷ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 173; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 141.

isyancılar, Hz. Osman'ın evini işgale başladılar.⁵⁶⁸ Halifenin evini işgal ve onu katlederek hilafetten indirmek Hz. Peygamber'i devlet başkanlığında indirmeye benzer.

Hilafet makamının izzetini çok iyi bilen Hz. Osman, ihtilalcilere boyun eğmemiş ve öldürülmekten korktuğu için devleti ihtilalcilere teslim ettiği izlenimi vermek istememiştir.

İsyancılar, şehirlerden Hz. Osman'a yardım için gönderilen askerlerin Medine'ye yaklaştığını ve Hac mevsiminin bitişiyle Mekke'den birçok hacının geliyor olduklarını duydular. Acele ederek Hz. Osman'ın kapısını yakarak içeri girdiler. İhtilalciler haram aylardan ve hac aylarından birisi olan Zilhicce 18'inde yani 35/656 tarihinde cuma günü ikindi vaktinde o sırada 82 yaşında olan üçüncü İslam halifesini zulmen şehit ettiler.⁵⁶⁹

4.7.1. Hz. Osman'ın Evine İhtilalcilerden Kimler Girdi ?

Sayıları ve tam olarak isimleri hususunda farklı bilgiler olmakla beraber genel kanaate göre Gâfîkî b. Harb el-Mısrî, Kinâne b. Bişr, Amr b. Hamık el-Huzâi, Sudân b. Humran, Abdurrahman b. Udeys gibi kişilerin bizzat halifenin öldürülme olayına bizzat katıldıkları söylenmiştir.⁵⁷⁰ Bu isimlerin dışında Mâlik b. Eşter ve Niyâr b. İyâz gibi kişilerin de Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayına iştirak ettikleri rivâyet edilir.⁵⁷¹

Muhasara sırasında halifenin odasına girenlerden birisi de Muhammed b. Ebî Bekir idi. Muhammed, ilk İslam halifesi Hz. Ebû Bekir'in oğludur. Annesi Esmâ b. Umeys'tir. Muhammed, veda haccı yolculuğu sırasında Zilkâde ayının 10. günü/Şubat 632 tarihinde doğmuştur. Hz. Peygamber 8 Haziran 632 tarihinde vefat ettiğinde Muhammed henüz dört aylık bir bebektir. Yani o bir sahabe değildir. Hz. Osman'ın muhasarasına katılan Mısırlı isyancılar beraber hareket etmiştir. Meşru

⁵⁶⁸ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 359.

⁵⁶⁹ İbn-i Sa'd, *et-Tabakât*, C. III, s. 22; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 175; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 173; Yiğit, "Osman", ss. 438-443.

⁵⁷⁰ İbn-i Sa'd, *et-Tabakât*, C. III, s. 70; Önal, "Hz. Osman'ın Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonraki Akıbetleri", s. 1312; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 395.

⁵⁷¹ Önal, "Hz. Osman'ın Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonraki Akıbetleri", s. 1312.

halife Hz. Osman'ı katledenler arasında olmasa da özellikle Mısır'da iken halkı halife'ye karşı kıskırtanlar arasındadır.⁵⁷²

Muhammed, halifenin evinin ihtilalcilerle muhasara edildiği zamanda Hz. Osman'ın odasına girdi ve sakalını tuttu ve boğazını sıktı.⁵⁷³ Bunun üzerine Hz. Osman şunları söyledi:

ويلك! أعلی الله تغضب! هل لي إليك جرم إلا حقه أخذته منك! فنكل ورجع

“Veyl (yazıklar olsun) sana! Allah'a mı kıızıyorsun? Haksız olarak sana karşı bir hata mı ettim, senden bir hakkını mı aldım? Bunun üzerine Muhammed b. Ebî Bekr, Hz. Osman'ın sakalını bırakmış ve odadan çıkmıştır.”⁵⁷⁴

Yukarıda da değinildiği gibi Sûdan b. Humrân, Gâfîkî b. Harb, Kinâne b. Bişr, Amr b. Hamık gibi azılı halife düşmanlarının olduğu bir grup muhasara devam ederken halifenin odasına girerek Kur'an okumakta olan Hz. Osman'a saldırmışlardır. Gafikî, elindeki demirle halifeye saldırmış, Kur'an'ı tekmelemiştir. Sûdan, Hz. Osman'a vurmak isterken ona engel olmak isteyen Hz. Osman'ın eşi Hz. Nâile'nin parmaklarını kesmiş hatta halifenin eşine edepsiz sözler söylemiştir.⁵⁷⁵

Amr b. Hamık, halifenin üzerine atlamış ve elindeki hançerle dokuz kere vurmuştur. Daha sonra dokuz hançerin üçünü Allah için altı tanesini de Hz. Osman'a olan kininden dolayı vurduğunu itiraf etmiştir. Kinâne b. Bişr ise Hz. Osman'ın alnına demir ile vurarak onu yere düşürmüştür.⁵⁷⁶ Hz. Osman, şehit olduğunda Kur'an okuyordu ve akan kanı okuduğu Mushaf'ın üzerindeki şu ayeti boyadı:

⁵⁷² Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstîâb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, I-IV, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, nşr. Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992, C. III, s. 1367; Adem Apak, “Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddîk”, *DİA*, XXX, Ankara, 2020, s. 516.

⁵⁷³ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s.174; İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s. 196; Temîmî, *Kitâbu'l-Mihan*, s. 78; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 171.

⁵⁷⁴ Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 391-393; Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s.174; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 141. Zehebi, Muhammed b. Ebî Bekir'in Hz. Osman'ı öldürmediğine dair yemin ettiğini ve yaptığı bu hareketten dolayı tevbe ettiğini de nakleder. Bkz. Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 134.

⁵⁷⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 391; Temîmî, *Kitâbu'l-Mihan*, s. 80; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 395; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 484.

⁵⁷⁶ İbn-i Sa'd, *et-Tabakât*, C. III, s. 70; Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 175; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 394; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 190; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 395.

“Onlara karşı Allah sana kâfidir ve o, her şeyi bilen ve işitendir.”⁵⁷⁷ فسيكفيكم الله و هو السميع العليم.

İsrailoğullarının meşhur âlimlerinden birisi olan ve elinde bozulmamış Tevrat nüshası bulunan Kâbu'l-Âhbar⁵⁷⁸ (ö.32/652), bir gün Hz. Osman'a şunları söylemişti: “Ben senin şehit olarak katledileceğini Tevrat'ta buldum.”⁵⁷⁹

4.7.2. Hz. Osman İhtilalcilere Neden Mü'min Dedi ?

Hz. Osman'ın şehit olurken şunları söylediği rivâyet olunur: “Ya rabbi! Beni mü'min kulların öldürdü.”⁵⁸⁰ İslam hukuku zahire göre hüküm verir. İmânın mahalli kalptir. Onu sadece alîm olan Allah bilir. Hal böyle iken Hz. Osman'ın kendisini öldürenleri mümin olarak tesmiye etmesi gayet normaldir. Münafık olanları Allah'ın bildirmesiyle (vahiyle) sadece Peygamberler bilebilir. Hz. Peygamber de münafıkların listesini “sırr-ı mahrem” olarak bilinen Hz. Huzeyfe'ye⁵⁸¹ vermişti. Hz. Peygamber'in Allah'ın bildirmesiyle Hz. Osman'ı katledenlerin ya da katle azmettirenlerin münafık olduğunu söylemesi onun risaletine bir delildir.

Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünneti üzerine birleşerek Hz. Osman'ın hilafeti konusunda ittifak eden Medine halkı, olayların başında halifelerini korumak için toplanmışlardı. Fakat âsi grupların dağıldıktan sonra tekrar geri dönerek, ani bir planla halifenin evini kuşatmalarına ve feci şekilde öldürülmesine seyirci kalmaktan başka bir şey yapamamış, sadece üzülp pişmanlık göstermişlerdir.⁵⁸² Zaten Medine'de hazır bir ordu bulunmuyordu. Belki de Medineliler olayların halifenin katline kadar varacağını düşünmemişlerdi.⁵⁸³

⁵⁷⁷ Bakara Sûresi 2/137.

⁵⁷⁸ Tam adı Ebû İshâk, Ka'b. b. Mâtî' b. Heynû el-Himyerî el-Yemânî'dir. Cahiliye dönemini de görmüş olan Ka'b, Hz. Peygamber ya da Hz. Ebû Bekir döneminde Müslüman olmuştur. İsrâiliyata dair birçok haber nakleden Ka'b hakkında bazı eleştiriler olsa da Ebû Dâvûd, Tirmizî, İmam Malik gibi muhaddisler onu güvenilir bularak ondan rivâyette bulunmuşlardır. Ali Kuzudişli, “Ka'bu'l-Ahbâr'ın Karısının İki Oğlu ve Rivâyetlerinin İsrailiyatla İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2011, C. 31, S. 31. ss. 68-70.

⁵⁷⁹ Heytemî, *es-Savâik*, C. I, s. 303.

⁵⁸⁰ İbn-i Sa'd, *Tabakât*, C. III, s. 60.

⁵⁸¹ Başaran, “*Huzeyfe b. Yemân*”, ss. 434-435.

⁵⁸² Hizmetli, “Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi”, s. 175.

⁵⁸³ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 126.

Böyle bir durumun oluşmasında Mısırlı âsilerin tarafsız kalanlara dokunulmayacağı yönündeki sözleri de etkili olmuştur. Halktan bazılarının halifeye olan kırıngnlığı veya şahsi meseleler yüzünden onu kendi haline bırakmaları ve yeterli yardımı yapmamaları da âsilerin işlerinin kolaylaştırmıştır.⁵⁸⁴

Hiz. Osman; temiz tabiatlı, kötölük düşünmeyen, merhametli, cömert ve ılımlı idareciydi.⁵⁸⁵ Hakkındaki suçlamalara cevap vermesine ve bazı davranışlarından dolayı istiğfar etmesine rağmen İbn-i Sebe'nin provake ettiğı bedevî isyancıların ve Müslüman görünen münafıkların kurbanı olmuştur. Hiz. Osman'ın yaptığı icraatlar eleştirilebilir. Fakat ona yapılan tam anlamıyla yargısız infaz olmuştur. İhtilalcilerin halife hakkında yaptığı eleştirilerin hiçbir hukuki dayanağı yoktur. Onların halifeyi öldürmek için bahane ettikleri mektubun da aslı yoktur/varlığı şüphelidir. Şüpheli deliller üzerine hüküm bina edilemez.

4.7.3. İhtilalcilerin Beyü'l-Malı Yağmalamaları ve Hiz. Osman'ın Cenazesini Taşlamaları

Hiz. Osman'ın hukuki olarak ispatlanmış hiçbir suçu olmamasına rağmen sudan bahanelerle zulmen katledilmesi İslam tarihindeki ilk darbe teşebbüsüdür. Çünkü ihtilalciler; haram ayda, (Zilhicce) haram beldede, (Medine) kanı haram olan (suçsuz ve masum) bir Müslümanı (Hiz. Osman'ı) hunharca katlederek kendilerine haram olan malı (beytülmal) helal addederek yağmalamışlardır.⁵⁸⁶

Hiz. Osman'ın evini, özel hazinesini⁵⁸⁷ ve beytü'l-malı yağmalayan ihtilalciler, halifenin cenazesinin defnedilmesine bile engel olmuşlardır. Cenazenin üç gün bekletildiğı yönünde rivâyetler de vardır. Hiz. Osman'ın cenazesi evinden çıkarılırken darbeciler onun tabutunu taşlamışlar ve halifeye lanet etmişlerdir. Hiz. Osman'ın cenazesi, hanımı Hiz. Nâile'nin gayretiyle akşam ile yatsı arasında Hiz. Zübeyr b. Avvam, Hiz. Ali, Hiz. Hasan, Hiz. Cehm b. Huzeyfe ve Hiz. Talha gibi sahabilerin katılımıyla Bâki kabristanlığının yanındaki "Haşşükevkeb" denilen ve

⁵⁸⁴ Yiğit, "Osman", ss. 438-443.

⁵⁸⁵ Yiğit, "Osman", ss. 438-443.

⁵⁸⁶ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 388.

⁵⁸⁷ Hiz. Osman şehit edildiğinde özel hazinesinde otuz milyon dirhem ve beş yüz bin dinar vardı. Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, ss. 134-135.

Yahudilerin defnedildiği yere gömülmüştür.⁵⁸⁸ Daha sonra Hz. Muaviye, Haşşukevkeb'i Bâki kabristanlığına dahil etmiştir.⁵⁸⁹

Vâkidî ve Ebû Mihnef gibi tarihçiler, Hz. Osman'ın şehit edilmesi hususunda sahabileri suçlamaktadır. Yani bu tarihçilere göre Hz. Âişe, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Amr b. As gibi sahabilerin halifenin şehit edilmesinde parmakları vardır. Fakat mesnetsiz olan bu iddiayı sağduyulu hiçbir Müslüman kabul etmez. Çünkü bu sahabiler Hz. Osman'ın kanını talep için Hz. Ali ile savaşmışlar ve şehit olmuşlardır. Dolayısıyla Vâkidî ve Ebû Mihnef'in bu konudaki açıklamaları gayr-i makuldür.⁵⁹⁰

Netice itibarıyla İslam ve hilafet düşmanı ihtilalciler hedeflerine ulaşmışlar ve Hz. Osman'ı şehit ederek hilafetten indirip Medine'nin idaresini ellerine almışlardır. İslam tarihinde “büyük fitne” olarak adlandırılan bu olay, Hz. Osman'ın da dediği gibi daha sonra birçok karışıklıkların ve bölünmelerin başlangıcı olmuştur. Bu sebeple provokatif ve tahrikçi Abdullah b. Sebe tarafından ortaya atılan Rec'at, vasılık, vb. fikirlerin olgunlaşma sürecinin Hz. Osman'ın şehadeti ile başladığı kabul edilir. Hz. Peygamber'in ortaya çıkacak bu fitneleri sahih hadîs kitaplarında önceden haber vermesi de ihbâr-ı bi'l-ğayb cihetiyle onun risâletine delâlet etmektedir.

4.7.4. İbn-i Sebe İhtilalde Neden Kendini Perdeledi?

Abdullah İbn-i Sebe gibi hilafet düşmanı ve Müslüman görünümlü münafıklar olmadan fitne ateşinin bu kadar büyümesine ve Müslümanların birbirine düşürülmesine kadar varacak bir siyasî hareketin gerçekleşmesi mümkün değildir. Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar uzanan olayların baş sorumlusu İbn-i Sebe'dir.

İbn-i Sebe, Hz. Osman'ın hilafeti zamanındaki (644-656) tüm planlarını halifenin hilafetten indirilmesi üzerine kurmuş ve faaliyetlerini de bu yönde gerçekleştirmiştir. Çünkü o, bir Yahudi âlimi olduğu için halkın inancını ve halifeye bağlılığını bozarak onları Hz. Osman'a düşman etmek istemiştir. Bu amaçla bütün İslam şehirlerini tek tek dolaşmış, halkı halife ve onun valileri aleyhine kışkırtmıştır. İbn-i Sebe'nin yaptığı en önemli iş, farklı vilayetlerdeki Hz. Osman muhaliflerini

⁵⁸⁸ İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s. 196; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 190.

⁵⁸⁹ İbn-i Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, C. I, s. 111; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 412; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 173, Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 360; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 397.

⁵⁹⁰ Hizmetli, “İslam Tarihi”, ss. 214-215.

örgütleyerek onları tek çatı etrafında birleştirmek ve halifeyi görevinden uzaklaştırmaktı. Bunu da yalanlarla, iftiralarla halkı halifeye karşı kışkırtarak başardı.

Abdullah b. Sebe, Mısır'dan halifeyi öldürmeye gelenler içinde olmasına rağmen, olaylarda pek ismi geçmemektedir. Bunun sebebi onun hiçbir zaman olayların ön safında bulunmayıp, arka planda kalarak hadiseleri yönetmesidir. Çünkü onun daha ileride yapacağı kendince önemli işleri vardır. Hatırlanacağı üzere o, Mısır'da iken Hz. Ali'ye "Hz. Peygamber'in vasîsi" demişti. Daha sonları ise Hz. Ali'ye "ilah" diyecek ve İslam ümmetini çeşitli mezheplere bölecekti.

Bu sebeplerle o, kendini iyi kamufle etmiş bir casus ve organizatördür. İbn-i Sebe'nin kimliği üzerinde tam bir ittifak sağlanamamasının sebebi, onun her gittiği yerde kendini farklı isimlerle tanıttmasıdır. Hatırlanacağı gibi İbn-i Sebe, aslen Yemenli bir Yahudi olmasına rağmen 33/654 yılında Basra'ya gittiği zaman kendini Abdülkays kabilesinden birisi gibi tanıtmıştır. Ayrıca İbn-i Sebe Basra'da iken Basra valisi Abdullah b. Âmir, ona kim olduğunu sorduğunda kendinin ve babasının ismini söylememiş "Ehl-i Kitaptan İslam'ı seçerek kendisine yakın olmak isteyen biri olduğu" şeklinde cevap vermiştir.

4.8. Hz. Osman'ın Muhasarası Sırasında Hz. Ali Neler Yaptı?

Rasûlullah'ın halifesi, İslam Devleti'nin reisi Hz. Osman'a darbe yaparak meşru halifeyi hilafetten indirme hususunda kararlı olan Mısırlı darbeci muhalifler, Hz. Ali'nin halife olmasını istiyorlardı. Çünkü o sırada Müslümanlar ikiye ayrılmışlardı.

Çoğunluk olan birinci grup, meşru halifeyi suçsuz yere, zulmen öldürenlerin hemen araştırılıp cezalandırılmasını isterken, ihtilalci zâlimler cezalandırılmayı engellemek için hemen Hz. Ali'yi halife seçmek istiyorlardı. Fakat bu ihtilalciler şu an Medine'ye hâkim durumdaydılar ve adeta terör estiriyorlardı. Bunun için Hz. Ali'ye geldiler ve ona halife olması teklifinde bulundular. Hz. Ali, o sırada

“Ahcâru’z-Zeyt” isminde bir mahallede küçük bir ordu kurmuş ve hilafet makamını korumak üzere bekliyordu.⁵⁹¹

Fakat Hz. Ali, darbeciler eliyle hilafete gelmek istemediği için onları kovdu. Çünkü ona göre Hz. Osman, Allah’ın devletini Hz. Peygambere niyabetle yöneten meşru halifeydi. Başına Hz. Peygamberin sarığını takan ve kılıcını kuşanan Hz. Ali, yanında o sırada otuzlu yaşlarda olan oğlu Hasan, kırk üç yaşında olan Abdullah b. Ömer, Ensar ve Muhacirlerden birer kişiyi de alarak dört kişiyle beraber evinden çıktı. Hz. Osman’ın evine gitti. Hz. Osman’ı kuşatmış olan ihtilalci, devlete isyan eden grubu dağıttı ve halifenin odasına girerek şunları söyledi:

“Esselâmü aleyke ya emîra’l-mü’minîn! Muhakkak Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem bu işe (güce) arkasındakilerle (kendisine tabi’ olanlarla) beraber olarak, kendisine mukabele edenleri (karşı çıkanları) vurarak ulaştı. Allah’a yemin olsun ki; ben bu kavmin seni öldüreceği görüşündeyim. Öyleyse bize emret savaşalım.”⁵⁹²

Görüldüğü gibi Hz. Ali, Hz. Osman’ı müminlerin meşru emiri olarak görmekte ve onu korumak istemektedir. Onun halife olma gibi bir niyeti de bulunmamaktadır. Eğer olsaydı ayağına gelen bu fırsatı kaçırmaz ve isyancılarla beraber halifeyi makamından indirirdi. Tam aksine Ali b. Ebi Talib, bu ihtilalcilerle savaşmak gerektiğine inanmaktadır. Çünkü ona göre meşru halifeye karşı darbe girişimine sert davranılmalı ve darbecilerle harb edilmeliydi. Yani Hz. Ali, Hz. Osman’dan Hz. Peygamber’in sünnetine uyarak kendisine karşı çıkanlarla savaşmasını istiyordu. Fakat merhamet timsali olan Hz. Osman, kendi canını feda etme pahasına bile olsa ümmetin kanının dökülmesine ve Müslümanların bölünmesine razı değildi.⁵⁹³ Bu sebeple Hz. Ali’nin isyancılarla savaşılması teklifini reddetti.⁵⁹⁴ Hz. Ali’nin savaşma teklifi hususunda ısrarı da sonuç vermedi ve o, halifenin yanında ayrıldı. Kapıdan çıkarken şunları söyledi:

⁵⁹¹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, ss. 542-543; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 476.

⁵⁹² Muhammed Yûsuf Kandahlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, I-V, nşr. Müesssetü’r-Risâle, Beyrut, 1999, C. II, s. 370.

⁵⁹³ Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 394.

⁵⁹⁴ Yiğit, “*Osman*”, ss. 438-443.

اللهم إنك تعلم أنا بذلنا المجهود. “Allah’ım muhakkak sen biliyorsun ki biz (gücümüz nispetinde) elimizden geleni (gayreti) yaptık.”⁵⁹⁵

4.8.1. Hz. Osman Muhasara Altıydayken Hz. Ali Müslümanlara Namaz Kıldır mı?

Elinden gelen bütün gayreti ortaya koymasına rağmen halifeyi savaşıma hususunda ikna edemeyen Hz. Ali, namaz kılmak üzere Mescid-i Nebevî’ye gitti. Oradaki Müslümanlar, Hz. Ali’den farz namazı kıldırmasını, imam olmasını istediler. Çünkü namazı kıldırarak halifenin evinden çıkmasına müsaade edilmiyordu. Fakat halife mahsur olmasına rağmen Hz. Ali, işin farklı anlaşılacağını düşünerek insanlara namaz kıldırmadı ve namazını kendisi tek başına kıldı.⁵⁹⁶

Hz. Ali, namazdan sonra evine giderken, oğlu Hz. Hasan geldi ve darbecilerin halifenin evine girdiklerini haber verdi. Hasan’ın sözünü duyan Ali b. Ebî Talib: “İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciun”⁵⁹⁷ diyerek halifenin, Hz. Peygamber’in tabiriyle münafıklar tarafından şehit edileceğini tahmin etmiş olmalıydı.⁵⁹⁸ Hz. Ali’nin tahmini doğrudu. Hz. Ali, halifenin öldürülmesinden endişelendiği için Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i kılıçlarıyla beraber Hz. Osman’ın kapısında nöbet tutmak için yollamıştı. Onlara halifenin odasına hiçbir isyancıyı katmamalarını emretmişti.⁵⁹⁹ Hatta Hz. Hasan, halifenin kapısında beklerken başına isabet eden bir okla da yaralanmıştı.⁶⁰⁰ Çünkü Hz. Osman’ın darbecilerce şehit edildiğinde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, İbn-i Ömer, İbn-i Zübeyr, Muhacir ve Ensar’ın gençleri halifenin kapısında nöbet tutuyorlardı.⁶⁰¹ Aradan günler geçti ve Hz. Osman’ın şehit olduğu haberi Hz. Ali’ye ulaştığında çok öfkelenildi. Oğullarına kızarak Hz. Hasan’a tokatladı. Hasan’dan bir yaş küçük olan Hz. Hüseyin’in göğsüne vurdu ve şöyle dedi: “Siz halifenin kapısında beklerken Müslümanların emiri nasıl olur da katledilir?”⁶⁰²

⁵⁹⁵ Kandahlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, C. II, s. 370.

⁵⁹⁶ Kandahlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, C. II, s. 370.

⁵⁹⁷ “Muhakkak ki biz Allah’a aidiz ve muhakkak biz ona döneceğiz.” Bakara Sûresi, 2/156.

⁵⁹⁸ Kandahlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, C. II, s. 370.

⁵⁹⁹ Heytemî, *es-Savâik*, C. I, s. 344.

⁶⁰⁰ Heytemî, *es-Savâik*, C. I, s. 345; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 171; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 394.

⁶⁰¹ Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, III/133; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, C. I, s. 484.

⁶⁰² Heytemî, *es-Savâik*, C. I, ss. 345-346; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 171; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, C. III, s. 134; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 396.

Hız. Ali'nin bu tavrı onun meşru halife olan Hız. Osman'a ne kadar hürmet ve itaat üzere olduğunu gösterir. Hız. Peygamber zamanından beri Müslümanlara namazlarını devlet başkanı olan halife kıldırırdı. Muhasara altında olsa bile, Hız. Ali'ye göre halife Hız. Osman idi ve namazları onun kıldırması gerekirdi. Hız. Ali, madem halife gelemiyor namazı ben kıldırayım (bunda ne gibi sakınca olabilir) tavrı içine girmemişti. Bu durum; onun Hız. Peygamber'in bıraktığı sünnete, mü'minlerin emîri Hız. Osman'a ve devlet otoritesine ne kadar bağlı bir Müslüman olduğunu gösterir.

Hız. Osman'ın şehit edildiğinde Mescid-i Nebevî'de bulunan insanlar Ali b. Ebî Talib'e Hız. Osman'ın ahiretteki yerini sormuşlar. O da: "Osman cennette'dir" diye cevap verdi. İnsanlar, bunun üzerine halifeyi şehit edenlerin ahiretteki yerini sorduklarında ise Hız. Ali: "Onlar ateşte'dir" cevabını verdi.⁶⁰³ Bu olay Hız. Osman'ın zulmen öldürüldüğünü kanıtlar. Daha önce de zikredildiği gibi Hız. Peygamber, Hız. Osman'ın katillerini münafıklar olarak isimlendirmişti. Hız. Ali de Hız. Peygamber'in ihbar-ı bi'l-gayb cihetiyle verdiği bu haberi tasdik etmektedir.

4.8.2. Hız. Ali'ye Göre Halifenin Şehadetinde Dikkati Çeken Noktalar

Yukarıda bilgilere göre Hız. Ali açısından Hız. Osman'ın zulmen öldürülmesinde şu noktalar dikkat çeker:

- Hız. Ali, her şeyden önce Hız. Osman'ı meşru halife olarak tanıyor ve yanına gittiğinde ona "Mü'minlerin emîri" diye hitap ediyordu.
- Hız. Ali, daha önce de Hız. Osman'ın bazı icraatlarını eleştirse de onun danışmanı⁶⁰⁴ olması sıfatıyla bu eleştirileri makul sayılır. Çünkü o; halifeye, isyancılara karşı kuvvet kullanılmasını ve onlarla savaşılmasını teklif etmişti. Hatırlanacağı üzere Hız. Peygamber, münafıkların Hız. Osman'dan hilafet gömleğini çıkarmak isteyeceklerini ona haber vermiş ve o gömleği çıkarmamasını emretmişti.

⁶⁰³ Kandahlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, C. II, s. 370.

⁶⁰⁴ Nursî, *Lem'alar*, s. 52.

- Ayrıca hem Hz. Osman, hem de Hz. Ali müçtehid sahabelerdi. Her konuda ve her meselenin çözümünde aynı rey ve içtihadta bir olmaları beklenemezdi. Bir meselenin çözümünde içtihadların farklılığı ve ihtilafı aslında “İhtilafü ümmetî rahmetün”⁶⁰⁵ hadîsi mevhumunca bir rahmetti. Bu yüzden eleştirme söz konusu olunca, bunun yönetime muhalefet olarak anlaşılması doğru olmaz. Bu durum iki kişinin birbirine düşmanlığı da değildir.
- Hz. Ali ve diğer sahabeler halifenin kuşatma altında olduğu zamanda çocuklarını halifeyi korumak üzere yollamıştır. Hz. Ali kendisi de sürekli olarak halife ile istişare halindeydi yani halifeyi muhasara sırasında yalnız bırakmamış, hatta ona su ulaştırmak için gayret sarfetmişti. Fakat muhasarayı kaldırmaya gücü yetmemiştir.
- Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf gibi bazı sahabelerle beraber, isyancılarla savaşılması görüşündedir.
- İslam’ın bidâyetinden beri insanlara namazı devlet başkanı (halife) kıldırıyordu. Hz. Ali, üçüncü râşid halife Hz. Osman kuşatma altındayken onun yerine insanlara namaz kıldırmamıştır. Eğer namaz kıldırırsaydı bu durum onun hilafette gözü vardı şeklinde yanlış anlaşılabilirdi. Fakat onun halife olmak gibi bir niyeti yoktur.
- Hz. Ali, Hz. Osman’ın cennette, onu katleden zâlim münafıkların ise cehennemde olduğunu söyleyerek, Hz. Osman’ın zulmen şehit edilmesi ve onu öldürenlerin zalim oldukları hususundaki bakış açısını izhar etmiştir.

4.9. Hz. Osman’ı Katl Edenlerin Akıbetleri Nasıl Oldu?

Hz. Osman’ın katledilmesi olayına bizzat iştirak eden ve bazılarının sahabeden olduğu söylenen kişilerin akıbetleri hakkında yapılan araştırma neticesinde bazı bilgilere ulaşılmıştır.

⁶⁰⁵ Muhammed Abdürraûf Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr Şerhu’l-Câmi’-s-Sağır*, I-VI, nşr. el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, Mısır, 1357, C. I, s. 209.

4.9.1. Abdurrahman b. Udeys ve Kinâne'nin Öldürülmesi

Aslen Yemenli olan ve Hz. Osman'ı şehit eden Mısırlı grubun liderlerinden biri olan Abdurrahman b. Udeys el-Belevî (ö.36/656) 7/628 senesinde Hudeybiye'de Rıdvan biatına katılan bir sahabedir. Hz. Ömer döneminde (634-644) Mısır'ın fethine katılmış ve daha sonra oraya yerleşmiştir. Mısır'dan halifeyi görevinden azl etmek üzere gelen isyancı, silahlı muhaliflerin ve tedhişçilerin başındaki önemli kişilerden biriydi. Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayına o da katılmıştır.⁶⁰⁶

Halifenin şehit edilmesinden sonra diğer isyancı, tedhişçi, haksız yere meşru halifeyi feci şekilde katleden arkadaşlarıyla beraber Mısır'a dönerken Hz. Muaviye'nin askerleri tarafından yakalanıp Filistin'e götürülmüş ve Filistin valisi Alkame b. Hakîm el-Hilâlî⁶⁰⁷ tarafından hapsedilmiştir.⁶⁰⁸ Abdurrahman Belevî ve arkadaşları; bir ara hapisten kaçtıysa da Filistin valisi Hilâlî tarafından yakalanmışlardır. Abdurrahman el-Belevî'nin kendisini yakalayan Süfyân b. Mucîb'e (ö.?) şöyle dediği rivâyet edilir:

“Sana yazıklar olsun! Allah'tan kork ve beni öldürme. Çünkü ben ağaç (Semure) altında Allah Rasûlü'ne biat etmiş bir sahabeyim”. Süfyân b. Mucîb, onun sözüne aldırış etmeden ve sözleri önemsemeden onu öldürmüş ve şunları söylemiştir:

“Halil dağında çok ağaç var.”⁶⁰⁹

Diğer bir rivâyete göre ise Hz. Osman şehit edilince Hz. Muaviye, henüz Şam valisi iken halifeyi şehit edenlerin bazılarının kaçtığı Mısır'a gelmiştir. Mısırlılara haber gönderen Hz. Muaviye, bütün Mısırlılarla savaşmak için gelmediğini, yalnız halifenin katillerinin kendisine teslim edilmesini istemiştir. O sırada Mısır'da yönetici olan ve kendi de isyancılarla fikir birliği içinde olan Muhammed b. Ebî

⁶⁰⁶ İbn-i Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, C. II, s. 840.

⁶⁰⁷ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 421.

⁶⁰⁸ Selman Başaran, “*Abdurrahman b. Udeys*”, *DİA*, I, İstanbul, 1998, ss. 176.

⁶⁰⁹ Başaran, “*Abdurrahman b. Udeys*”, s. 176. Halil Dağı ile kasıt muhtemelen Filistin'in el-Halil şehrindeki dağıdır. El-Halil şehri, Batı Şeria'da, Kudüs'ün 32 km. güneybatısında ve Gazze'nin 55 km doğusunda yer alan verimli bir arazi üzerine kurulu bir yerdir. Mustafa L. Bilge, “*Halil*”, *DİA*, XV, İstanbul, 1997, ss. 305-307.

Huzeyfe, Abdurrahman el-Belevî ile beraber Hz. Osman'ı şehit eden Kinâne b. Bişr ve Ebû Şems b. Ebrehe'yi (ö.?) ister istemez Hz. Muaviye'ye teslim etmiştir.⁶¹⁰

Görüldüğü gibi meşru halife Hz. Osman'ın şehit edilmesinden kısa bir süre sonra Şam valisi Hz. Muaviye, daha halife olmadan çok büyük bir hizmet yapmış ve zulmen katledilen Hz. Osman'ın katillerini buldurarak cezalandırmıştır.

Kinâne b. Bişr el-Kindî (ö.36/657), Hz. Ömer döneminde (634-644) Mısır'ın fethine katılan ve sonra oraya yerleşen Yemen'in Kinde kabilesine mensuptur. Hz. Osman'ın katledilmesine bizzat katılmış ve demir sopayla halifeye vurmuştur.⁶¹¹

Kinâne b. Bişr, halifenin şehit olmasından sonra memleketi Mısır'a gitmiştir. Hz. Osman'ın katillerini arayan ve o sırada Şam valiliği görevini yürüten Hz. Muaviye, Mısır'a gelerek halifenin katillerinin teslim edilmesini istemiştir. Mısırlılar, Kinâne'yi Hz. Muaviye'ye teslim etmiştir. Hz. Muaviye tarafından Filistin'e hapse gönderilen Kinâne, diğer arkadaşları ile beraber hapisten kaçmıştır. Filistin valisi Alkame b. Hakîm el-Hilâlî onları takip etmiş ve yakalayıp öldürmüştür.⁶¹²

4.9.2. Amr b. Hamık, Amr b. Büdeyl ve Niyâr b. İyâd'ın Ölümü

Amr b. Hamık el-Huzâî (ö.51/671), Yemenli Huzâa kabilesine mensuptur. Hudeybiye antlaşmasından (7/628) sonra veya veda haccında Müslüman olduğu söylenir. Hz. Peygamber'in sohbetlerine katılmıştır. Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayında Mısır'dan gelen 700 isyancı arasındadır. Hatta halifenin şehit edilmesi olaylarında o kadar etkin bir rol oynamıştı ki onun etrafındaki topluluğa "Amr b. Hamık ordusu" denmiştir.⁶¹³

Hz. Osman'ın şehit olduğu olaya bizzat katılan dört kişiden birisidir. Kendi beyanına göre elindeki kesici aletle Hz. Osman'a dokuz defa vurmuştur. Bu dokuz darbenin üçünü Allah rızası için, geriye kalan altısını da halifeye olan kininden ötürü

⁶¹⁰ Mücahit Yüksel, "Abdurrahman b. 'Udeys'in Hz. Osman'ın Katledilmesindeki Rolüne Dâir Rivâyetlerin Tahlili", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi (DergiAbant)*, Bolu, 2022, C. 10, S. 2. s. 269.

⁶¹¹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 394; İbn-i Hacer, *el-İsâbe*, C. V, s. 486.

⁶¹² Yüksel, "Abdurrahman b. 'Udeys'in Hz. Osman'ın Katledilmesindeki Rolüne Dâir Rivâyetlerin Tahlili", s. 269.

⁶¹³ Önal, "Hz. Osman'ın Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonraki Akıbetleri", s. 1302.

vurduğunu söylemiştir.⁶¹⁴ Amr'ı meşru halife Hz. Osman'a karşı bu kadar kinlendiren sebebin ne olduğu tam olarak bilinemese de kanaatimizce o da Sebeiiye taraftarlarının kirli planlarına alet olmuştur.

Hatırlanacağı gibi Hudeybiye antlaşmasında Hz. Osman, elçi olarak Mekkeli müşriklerle görüşmek üzere Hz. Peygamber tarafından Mekke'ye gönderilmişti. Fakat Hz. Osman'ın gecikmesi üzerine onun şehit edildiği yönündeki söylentiler haberi Müslümanlara arasında yayılmıştı. Müslümanlar ise müşriklere karşı kanlarının son damlasına kadar savaşacaklarına dair Hz. Peygamber'e söz vermişlerdi.⁶¹⁵

Hz. Osman'ın Mekkeli müşrikler tarafından şehit olduğu yönündeki haberin yayılmasıyla Hz. Osman'ın intikamının alınması için müşriklerle savaşma hususunda Allah Rasûlü'ne söz verenlerden birisi de Amr b. Hamık idi. İbn-i Hamık'ın; düşmanlarına karşı bile merhametli olan, tüm malını Allah yolunda ve İslam'ın hizmetinde harcayan Hz. Osman'ı şehit edenlerden biri olması hem çok üzücü hem de çok düşündürücüdür.

Amr b. Hamık, meşru halife Hz. Osman'ın katilleri arasında olduğu ve Hz. Muaviye döneminde (661-680) takip edilip yakalanmaktan korktuğu için Mısır'dan Musul'a kaçmıştır. Saklandığı dağda yılan sokması sonucu öldüğü ya da yakalanıp Hz. Muaviye getirilirken yolda korkudan öldüğü şeklinde rivâyetler vardır. Öldükten sonra başının kesilerek Hz. Muaviye'ye getirildiği yönündeki rivâyet biraz daha kuvvetli durmaktadır.⁶¹⁶

Böylece mazlum ve maktul halifenin katillerinden biri olan Amr b. Hamık, eğer doğruysa Hz. Muaviye tarafından cezalandırılmış ve adalet kılıcıyla Hz. Osman'ın intikamı alınmıştır. Adalet, Hz. Osman'ın zulmen şehit edilmesi üzerinden yaklaşık 15 yıl sonra Hz. Muaviye Döneminde yerini bulmuştur. Hz. Ali, daha önce 5 yıllık hilafeti döneminde bu cezalandırma işini yapamamıştır. Çünkü Sebeîler başta

⁶¹⁴ Ahmet Önkal, “Amr b. Hamık”, *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 84.

⁶¹⁵ Muhammed Hamîdullah, “Hudeybiye”, *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, ss. 297- 299.

⁶¹⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, C. II, s. 344; Önal, “Hz. Osman'ın Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonraki Akıbetleri”, s. 1302; Önkal, “Amr b. Hamık”, s. 84.

olmak üzere Hz. Osman'ın katilleri Hz. Ali'nin etrafını kuşatmıştı ve onun ordusunda bulunuyordu.

Amr b. Büdeyl el-Huzâi (ö.?) hayatı hakkında çok bilgiye rastlanmamıştır fakat araştırılabildiği kadarıyla onun sahabeden olduğu söylenir.⁶¹⁷ Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayında Mısır'dan gelen grupta olduğu ve Hz. Osman'a hilafeti bırakması için mektup yazanlardan birisi olduğu rivâyet edilir.⁶¹⁸ Hz. Osman'ın odasına giren ve halifeye vuran kişiler arasında olduğu da zikredilir.⁶¹⁹ Halifenin şehit edildiği bu olaydan sonra Mısır'a giderken Hz. Muaviye'nin askerleri tarafından yakalanıp öldürülmüştür.⁶²⁰

Niyâr b. İyâd'ın da sahabeden olduğu söylenir. Hz. Osman'ın kanını ilk akıtan kişi olduğu da rivâyet edilmiştir.⁶²¹ Niyâr, yaşlı bir adamdı. Halife'nin zulmen katledilmesi sırasında Hz. Osman ile konuşurken kimin tarafında atıldığı belli olmayan bir ok ile öldürüldüğü yönünde de İbn-i Hacer'in bir rivâyeti vardır.⁶²²

4.9.3. İhtilalci Önderler Hz. Osman Olayına Neden Karıştılar?

Yukarıda isimlerini zikredilen ve bazılarının sahabeden olduğu söylenen kişilerin Hz. Osman'ın katledilmesi olayına neden katıldıklarıyla ilgili şu değerlendirmeler yapılabilir:

- Bu sahabiler, Hz. Osman'a muhalefetin en şiddetli olduğu yerlerden biri olan Mısır'da yaşıyorlardı. Bunun sebeplerine daha önce değinilmişti.
- Abdullah Sebe gibi münafıkların da kışkırtmalarıyla Mısır'daki muhalefet büyümüşü. Kanaatimizce bu kişiler de ister istemez Abdullah b. Sebe'nin yaptığı algı operasyonundan ve kışkırtmalardan etkilenmişler ve o fitneci münafıkların kötü emellerine alet olmuşlardır.

⁶¹⁷ İbn-i Hacer, *el-İsâbe*, C. I, s. 408.

⁶¹⁸ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 369.

⁶¹⁹ İbn-i Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, C. IV, s. 1307.

⁶²⁰ Temîmî, *Kitâbu'l-Mihan*, s. 130; Önal, "Hz. Osman'ın Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonraki Akıbetleri", s. 1304.

⁶²¹ İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s. 196; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, C. V, s. 575.

⁶²² İbn-i Hacer, *el-İsâbe*, C. VI, s. 381.

- Hz. Osman'ın katli olayına katılan bu kişiler Hz. Ömer'in hilafeti döneminde (634-644) Mısır'ın fethi sırasında Yemen'den gelerek Mısır'a yerleşmiş bedevî karakterli insanlardı. Her ne kadar Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunsalar da bedevî yapıda oldukları için Kur'an'ın inceliklerini tam özümseyememiş olmaları da muhtemeldir. Çünkü bedevîler daha çok ayetlerin zahiri yönüyle ilgilenmişlerdi. Hatırlanacağı gibi Sıffîn Savaşında "Hüküm Allah'ındır" diyerek Hz. Ali'ye başkaldıran ve çoğunluğunu Yemenlilerin oluşturduğu Haricîler de daha çok bedevîlerden oluşmaktaydı.
- Bu kişiler sahabe bile olsa gûnahtan masun (korunmuş) değildir. Yani hata işleyebilirler.
- Hz. Peygamber'in Hz. Osman'ın katillerini münafıklar olarak nitelendirmesi; halifeyi bizzat şehit edenler için olabileceği gibi, katilleri halifenin üzerine salan perde arkasındaki asıl fitne tertipçileri yani azmettiriciler için de söylenmiş olabilir. Hz. Peygamber'in verdiği bu gaybî haberle ilgili ikinci ihtimalin daha güçlü olduğu düşünülmektedir.

4. BÖLÜM

HZ. ALİ DÖNEMİNDE ABDULLAH B. SEBE’NİN FAALİYETLERİ

İslam Devletinin üçüncü râşid halifesi Hz. Osman’ın ihtilaciler tarafından zulmen şehit edilmesi, İslam tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu olay dinî, siyasî, idarî, sosyal, ekonomik vb. birçok açıdan sonraki dönemleri etkilemiştir. Meşru halife Hz. Osman’ı şehit eden ve başını Abdullah b. Sebe’nin çektiği darbeciler, Peygamber şehri ve Müslümanların başkenti Medine’nin idaresini ele geçirmişlerdir.

Hız. Osman’ın hilafeti döneminde (644-656) Müslümanlar arasında fitne yayarak onları birbirine düşüren Abdullah b. Sebe, Hız. Ali’nin hilafeti döneminde de (656-661) faaliyetlerine ara vermeden devam etmiştir. İbn-i Sebe’nin Hız. Ali dönemindeki faaliyetlerine geçmeden önce Hız. Ali’nin hayatı hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1. HZ. ALİ’NİN HAYATI

Ali b. Ebî Talib, hicretten takriben yirmi iki yıl önce yani miladi 600 yılında Mekke’de doğmuştur. Onun Hız. Peygamber’e iman ettiğinde yaşının dokuz ya da on olduğu rivâyet edilir. Hız. Ali, Peygamberimizin cennetle müjdelediği on sahabeden (Aşere-i Mübeşşere) birisidir. Geniş bir tefsir ve fıkıh bilgisine sahip olan Ali b. Ebî Talib, aynı zamanda ilk üç İslam halifesinin önemli meselelerde istişâre ettiği müçtehid bir sahabedir.⁶²³ Hız. Ömer döneminde (634-644) kadılık görevinde bulunmuştur.⁶²⁴

⁶²³ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 176; M. Yaşar Kandemir, “Ali”, *DİA*, II, İstanbul, 1989, ss. 375-378; Nursî, *Lem’alar*, s. 52.

⁶²⁴ Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 398.

Hız. Ali (ö.40/661), gazve ve seriyyelerde gösterdiği büyük kahramanlıklar sebebiyle Hız. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuştur.⁶²⁵ Ali b. Ebû Talib, Hız. Peygamber tarafından Yemen'e gönderilmiş ve orada kadılık görevinde de bulunmuştur.⁶²⁶

1.1. Hız. Ali'nin Biatte Gecikmesi ve Hız. Ebû Bekir'in Hilafetini Meşru Görmesi

Hız. Peygamber'in vefatı sonrası yeni halifenin hemen belirlenmesi süreci hızlı olmalıydı. Geniş tabanlı bir istişare için vakit yoktu. Dinin ahkâmının icra ve tatbiki için acilen bir devlet başkanı (halife) seçilmesi gerekiyordu.⁶²⁷ Hız. Ebû Bekir, Ali b. Ebû Talib'in biatı biraz gecikince Hız. Ebû Ubeyde'yi ona göndermişti. Hız. Ali ise Hız. Peygamber'in vefatı sonrası çok üzüntülü olduğu için evinde inzivaya çekilerek yalnız kalmayı tercih ettiğini Hız. Ubeyde'ye bildirdi. Ertesi gün mescide gelip halife'ye biat edeceğini söyledi ve dediği gibi Mescid-i Nebevî'ye gelerek Hız. Ebû Bekir'e biat etti⁶²⁸ ve arkasından şunları söyledi:

“Bugüne kadar gelmememin sebebi, sahibinizi yani Hız. Ebû Bekir'i kabul etmemem değildir. Şu anda da korktuğum için gelmedim. Ben sözümü ciddi söylerim. Gözümün gördüğü, ayağımın bastığı, yayımın çekilip okumun düştüğü yeri iyi bilirim. Fakat belâ üstüne gelen belâ hususunda atımın gemini çektim.”⁶²⁹

Görüldüğü gibi Hız. Ali, Hız. Ebû Bekir'in hilafetini kabul etmiş ve ona biat etmiştir. Onun halifeye olan biatının gecikmesi Hız. Ebû Bekir'i halife olarak tanımadığından ya da kendisinin halife olmak istediğinden değildir. Sadece Hız. Peygamber'in vefatı ona ağır gelmiş ve o evinde uzlete çekilmiştir. Hız. Ali'nin Hız. Ebû Bekir'in hilafetini meşru gördüğüne delil olan başka bir hadîse şöyledir:

Bilindiği üzere Hız. Ebû Bekir, Hız. Peygamber'in vefatı sonrası İslam Devletinin ilk halifesi seçilmişti. Peygamber'in vefatını duyan bazı Arap kabileleri,

⁶²⁵ Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 178; Hız. Ali, “Allah'ın aslanı, haydar-ı kerrâr” gibi ünvanlarla da anılmıştır. İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. IV, s. 174; DİA, “Haydar”, XVII, İstanbul, 1998, ss. 24; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 52.

⁶²⁶ İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. III, s. 16; Fırlı, “Ali”, ss. 371-374.

⁶²⁷ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 29.

⁶²⁸ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 51.

⁶²⁹ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 51.

meşru idareye karşı isyan etmişlerdi. Hz. Ebû Bekir, isyan eden kabilelerle uğraşmak zorunda da kaldı.⁶³⁰ Hz. Ebû Bekir; halife olduktan yaklaşık olarak iki ay sonra Medine'ye saldırmak isteyen Hârice b. Hısn el-Ferâzî'nin üzerine yürümek için başkent Medine'ye yirmi dört mil uzaklığındaki Zülkassa'ya ordu komutanı olarak hareket etti.⁶³¹ Halifenin ordu ile gittiğini haber alan Hz. Ali, atına binerek arkadan askeri birliğe yetişti ve Hz. Ebû Bekir'in yanına geldi. Halifenin atının dizginlerinden tuttu⁶³² ve ardından şöyle dedi:

“Ey Allah Rasûlü'nün halifesi nereye (gidiyorsun)? Rasûlullah'ın Uhud günü söylediğini sana söylüyorum: Kılıcını kınına (yerine) koy ve bizi kendinle musibetlendirmeden (başına kötü bir şey gelmeden) Medine'ye dön. Allah'a yemin olsun ki; senin yüzünden bir musibete uğrarsak, senden sonra İslam için asla bir nizam olmaz.”⁶³³ Hz. Ali'nin bu samimi ikazını dinleyen Hz. Ebû Bekir; ordunun başına bir komutan tayin edip Medine'ye dönmüştür.⁶³⁴

Bu rivâyet değerlendirildiğinde şu çıkarımlara ulaşmak mümkündür:

- Hz. Ali'nin Medine'den atına binerek alenacele Hz. Ebû Bekir'e yetişme ve onu geri döndürme gayreti; onun ilk İslam halifesi seçilen Hz. Ebû Bekir ile aralarında herhangi bir dargınlık ve kırgınlık olmadığına bir delildir.
- Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e “Rasûlullah'ın halifesi” şeklinde hitap etmesi; onun hilafetini meşru olarak kabul ettiğinin bir göstergesidir.
- Hz. Ali'ye göre; eğer Hz. Ebû Bekir bu savaşta ölürse İslam Devletinin düzeni bozulabilir ve devlet güçsüz kalabilir belki de dağılılabirdi.
- Hz. Ali'nin düşüncesine göre; demek ki İslam Devletinin devamı için Hz. Ebû Bekir, devlet başkanı olarak görevine devam etmeliydi. Hz. Ebû

⁶³⁰ Mustafa Fayda, “Ridde”, *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008, s. 92.

⁶³¹ Murat Sarıcık, *Hz. ali ilk üç halife ile kavgalı mıydı?*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012, s. 100.

⁶³² Sarıcık, *Hz. ali ilk üç halife ile kavgalı mıydı?*, s. 101.

⁶³³ İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, C. VI, s. 315; Sarıcık, *Hz.ali ilk üç halife ile kavgalı mıydı?*, s. 101.

⁶³⁴ İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, C. VI, s. 315.

Bekir de Hz Ali'nin sözüne itimat etmiş ve devlet idaresi hususunda onun kendisine yardım ettiğine kanaati gelmiştir.⁶³⁵

Hatırlanacağı gibi; Hz. Peygamber, Uhud Savaşında Hz. Ebû Bekir'in Mekkeli müşriklerin safında savaşan oğlu Abdurrahman ile teke tek vuruşmasına müsaade etmeyerek ona şöyle demişti: "Kılıcını kınına koy ve yerine geri dön. (kendini tehlikeye atma) Bizi varlığınla faydalandır."⁶³⁶ Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'in oğlu tarafından katl edilebileceğini düşünerek ona izin vermemişti. Allah Rasûlü, bir anlamda kendisinden sonra İslam Devletin başına geçecek ve İslam'a hayırlı hizmetler yapacak olan Hz. Ebû Bekir'i muhafaza etmiştir. Hz. Ali de aynı Hz. Peygamber gibi düşünerek, Hz. Ebû Bekir'in İslam davasına hizmet hususunda kendisinden faydalanılması gerektiği görüşündedir.⁶³⁷

1.2. Hz. Ali'nin Biatının Gecikmesi Nelere Sebep Oldu?

Hz. Ali'nin Peygamberimizin vefatı sonrası devlet başkanı olan Hz. Ebû Bekir'e olan biatının gecikmesi ayrıca bazı hayırlara da vesile olmuştur. Bunlar kısaca şöyle sıralanabilir:

- 1) Hz. Ali'nin hilafet tartışmalarının içine girmemesi cumhur sahabe ile Hâşimiler arasında çıkabilecek muhtemel bir ayrılığı engellemiştir.
- 2) Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali'nin biatının gecikmesi üzerine onun üzerinde baskı kurmadan onu sabırla beklemiştir. Çünkü o, Hz. Ali'nin kendisine biat edeceğinden emindi.⁶³⁸
- 3) Hz. Ali, halifenin seçiminin yapılacağı Sakîfe toplantısına gitmeyerek ve daha sonra Hz. Ebû Bekir'e biat ederek asırlar öncesinden günümüzün bazı Şii'lerine şöyle cevap veriyordu:

"Hz. Peygamber'den sonra benim imam olacağım ile ilgili sizin iddia ettiğiniz gibi asla bir nas yoktur. Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletli insanı Ebû Bekr-i Sıddık'tır. Hilafet onun hakkıdır."

⁶³⁵ Sarıcık, *Hz. ali ilk üç halife ile kavgalı mıydı?*, ss. 102-103.

⁶³⁶ Köksal, *İslam Tarihi*, C. X, s. 116.

⁶³⁷ Sarıcık, *Hz.ali ilk üç halife ile kavgalı mıydı?*, s. 103.

⁶³⁸ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 52.

- 4) Hz. Ali; eğer kendisinden önceki ilk üç râşid İslam halifesini hak üzere görmeseydi, onları asla tanımaz, onlara itaat etmez, onlara idare hususunda yardım etmezdi.⁶³⁹

Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biatı sonrası söylediği belâ üstüne belâ sözündeki belâ (بلاء) kelimesi “afet, sıkıntı, musibet, imtihan” gibi anlamlara gelir.⁶⁴⁰ Hz. Ali, bela üstüne gelen bela sözündeki ilk bela ile Hz. Peygamber'in vefatını kastetmiştir. Diğer bela ile kendisinin hilafet tartışmalarının içine çekilmesini kastetmiş olması mümkündür. Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında meydana gelen hilafet tartışmalarından uzak duran ve bu hususta kendisi üzerinden çıkabilecek fitne kapılarını kapatan Hz. Ali'nin bu duruşu takdire şayandır. Bunun en güzel misallerinden bir tanesi şöyledir:

Hz. Ali, Basra'da iken onun ordusundan İbnü'l- Kevvâ ve Kays b. Abbâd isimli iki kişi ona şöyle sormuşlardı: “Allah Rasûlü'nün kendisinden sonra senin için (halifeliğin) hususunda bir ahdi ya da emri var mıydı?” Hz. Ali, onlara cevaben şunları söyledi:

“Bu hususta bir ahit yoktur. Yemin olsun ki Peygamber'e ilk inananlardan olduğum gibi ona ilk defa yalan isnat edenlerin ilki de olmayacağım. Eğer Allah Rasûlü'nün bu iş (hilafet) hususunda bir ahdi olsaydı ben, ne Benî Teym Mürre'nin bir kardeşinin (Hz. Ebû Bekir'in) ne de Hattab'ın oğlu Ömer'in Peygamberin minberine çıkmasına izin vermez ve kendi ellerimle onlara karşı harp ederdim. Allah Rasûlü son günlerinde hastayken ve benim yerimi de iyi bilmesine rağmen Müslümanlara farz namazlarını kıldırması için Ebû Bekir'e görev verdi. Rasûlullahın dinimiz için layık gördüğüne (Ebû bekir'e) biz de dünyamız için biat ettik. Çünkü o bu işin ehliydi.”⁶⁴¹

Görüldüğü gibi Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra kendinin hilafeti hususunda hiçbir delil olmadığını açıkça beyan etmektedir. Günümüz Şîîlerinin iddia ettiği gibi eğer Hz. Ali'nin hilafeti hakkında bir nas olsaydı başta o, kendisinin bunu kabul etmeyeceğini söylemektedir. Gerekirse kılıç ile olsa da Hz. Ebû Bekir'in

⁶³⁹ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 52.

⁶⁴⁰ İbn-i Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, C. XIV, s. 84; Yeğin, *Yeni Lügat*, s. 115.

⁶⁴¹ Zehebî, *Tarihu 'l-İslam*, C. III, s. 149; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 185.

hilafetine karşı harp edeceğini bildirmektedir. Demek ki Hz. Peygamber'den sonra halifelik Hz. Ebû Bekir'in hakkıdır. Hz. Ali'ye göre işin ehli odur. Hz. Ali'nin bu tavrı son derece önemlidir. Çünkü o, Peygamberin vefatı sonrası hilafet hususunda Hâşimilerle cumhur sahabe arasında meydana gelebilecek bir fitnenin önünün kesmiş ve kendisinin hilafette gözü var tartışmalarına nokta koymuştur. Hatırlanacağı gibi Şîiler, Hz. Ali'nin hilafeti hususunda nas olduğunu iddia etmişlerdi. Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'e biat ederek Şîilerin bu iddialarını da çürütmüştür.⁶⁴²

Ali b. Ebî Talib de dahil tüm Müslümanların icmâsıyla Hz. Peygamber'den sonra İslam ümmetinin en faziletli kişisi Hz. Ebû Bekir'dir⁶⁴³ ve Peygamber makamı olan hilafete en layık kişi de odur. Çünkü Hz. Peygamber, ümmetinin hata üzerinde asla icmâ etmeyeceğini şu hadîsiyle bildirmiştir:

لن تجمع أمتي على ضلالة فليكم بالجماعة فإن يد الله على الجماعة

*“Benim ümmetim asla dalalet üzerinde birleşmez. Size gereken (şey) cemaatle (Sevâd-ı A'zam) beraber olmaktır. Muhakkak Allah'ın yed'i cemaatin üstündedir.”*⁶⁴⁴

1.3. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi Sürecinde Sebeiyye'nin Rolü

Hz. Osman'ın ihtilalciler tarafından zorla hilafette alınıp zulmen şehit edilmesiyle İslam toplumunda başlayan ayrılıklar ve kargaşa Hz. Ali'nin hilafeti döneminde de (656-661) artarak devam etmiştir. Kanaatimizce bu fitne olaylarının en büyük sorumlusu Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye Fırkasıdır. Çünkü İbn-i Sebe, Müslümanları birbirine düşürecek her türlü şer faaliyetlerinin başındaydı.

Hatırlanacağı gibi, Abdullah b. Sebe'nin önderliğini yaptığı Mısırlı isyancılar, günümüzün bazı Şîileri gibi Hz. Osman'ın hilafetini kabul etmiyor ve onu, Hz. Ali'nin halifeliğini gasp etmekle suçluyorlardı. Çünkü o sırada Müslümanlar ikiye ayrılmışlardı. Çoğunluk olan birinci grup, meşru halifeyi suçsuz yere, zulmen

⁶⁴² Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 52.

⁶⁴³ Buharî, *Sahih-i Buhârî*, C. V, s. 166; Müslim, Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, I-V, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, nşr. Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâhü, Kahire, 1955, C. IV, s. 1856; Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Lü'lüü ve'l-Mercan*, trc. Harun Yıldırım, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 906.

⁶⁴⁴ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, C. V, s. 218.

öldürenlerin hemen araştırılıp cezalandırılmasını isterken; ihtilalci zâlimler ve özellikle Mısırlılar, cezalandırılmayı engellemek için hemen Hz. Ali'yi halife seçmek istiyorlardı.⁶⁴⁵ Mısırlılara göre Hz. Osman, gerekirse katledilerek hilafetten indirilmeli ve yerine Ali b. Ebî Talib halife olmalıydı. Bunun için Mısırlılar, Hz. Ali'ye hilafet teklifiyle geldiler. Çünkü bu iş (hilafet) için en uygun kişi Mısırlılara göre Ali b. Ebî Talib idi ve hilafete ondan daha layık kimse de yoktu. Fakat Hz. Ali, Hz. Osman'ı meşru halife olarak kabul ettiğinden Mısırlı isyancıların hilafet teklifini kabul etmedi.⁶⁴⁶

İslam Devletinin üçüncü meşru halifesi Hz. Osman, darbeciler tarafından zulmen şehit edildikten sonra Abdullah b. Sebe'nin taraftarı ve İslam düşmanı ihtilalciler Medine'nin idaresini tamamen ellerine almışlardı ve şehirde terör estiriyorlardı.⁶⁴⁷ Mısırlılar, Hz. Ali'nin yanına gelerek onun halife olmasını yönündeki ısrarlarını ve baskılarını sürdürdüler. Aynı şekilde Basralılar Hz. Talha'yı Kûfeliler ise Hz. Zübeyr'i halife olarak görmek istiyorlardı.⁶⁴⁸ Fakat bu sahabiler, böyle kaotik ortamda halife olmak istemediği için yapılan teklifleri reddettiler.

Hz. Osman'ın zulmen katledilmesinden sonra İslam âlemi halifesiz kalmıştı. Bu hal ihtilalcileri endişelendirmişti. Eğer kendilerinin onaylamadığı bir halife seçilmeden onlar memleketlerine dönecek olurlarsa bu durum onların kendi sonlarını hazırlayabilirdi. Bu sebeple ashabin büyüklerine giderek onlardan birinin devlet başkanı olmasını istediler. Fakat hiç kimse darbeciler tarafından başa getirilmiş bir halife olmak istemiyordu.⁶⁴⁹ Eli silahlı ihtilalciler, bu sefer de Medine halkını topladılar ve onlardan iki gün içinde bir halife seçmelerini istediler. Eğer halife seçilmezse Hz. Ali, Hz. Zübeyr, Hz. Talha başta olmak üzere birçok kişiyi öldüreceklerini söylediler.⁶⁵⁰ Bunun üzerine Medine ehli telaşlı bir şekilde toplandı. Durum gerçekten tehlikeliydi. Hz. Osman'ı zulmen katleden bu darbeciler çok

⁶⁴⁵ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, ss. 542-543.

⁶⁴⁶ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 350; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 51.

⁶⁴⁷ Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 399.

⁶⁴⁸ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 432.

⁶⁴⁹ Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 399.

⁶⁵⁰ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 434.

cüretkardılar ve dediklerini yaparak birçok Müslümanın kanını akıtabilirlerdi. Medine ehli hilafet tekliflerini Hz. Ali'ye kabul ettirmek için onun yanına gittiler.⁶⁵¹

Fakat Hz. Ali, ihtilalcilerin baskısıyla halife olmamak için direniyordu. Onun hilafeti kabul etmek istememesinin nedenleri arasında devletin içinden geçtiği sıkıntılı süreç ve önünde çözülmesi gereken ciddi problemler vardı.⁶⁵² Ayrıca böyle bir kaos ortamında ve eli silahlı teröristler Medine meydanlarında cirit atarken halife olmak, ateşten bir gömlek giymek gibiydi.

1.4. “Hilafet İşine Ehl-i Bedir Karar Versin”

Meşru halife Hz. Osman, darbecilerce zulmen şehit edildikten sonra Medine şehri silahlı isyancıların hakimiyeti altındaydı. Hatta Mısırlı eli kanlı darbecilerden biri olan ve aynı zamanda Hz. Osman'ın odasına girerek onun şehit edilmesine olayına bizzat katılan Gafikî b. Harb, cüretkarlıkla halifenin şehadetinden sonra beş gün kadar Medine'de yöneticilik bile yapmıştı.⁶⁵³ Hakikaten Müslümanlar zor durumdaydı. Fakat ümmetin imamsız (halifesiz) kalması daha kötü neticelere sebebiyet verebilirdi. Bununla beraber Ali b. Ebî Talib, Müslümanların hilafet hususunu istişâre edebilmeleri için acele edilmemesini istiyor ve diğer sahabiler gibi darbeci zihniyetin başa getirdiği bir halife pozisyonunda da görünmek istemiyordu. Bedir ashabının⁶⁵⁴ seçeceği halifenin meşruiyetini savunan Hz. Ali, bir oldu bitti ile bu işin (hilafet) sırtına yüklenmesine de razı değildi.⁶⁵⁵ Medine halkının ısrarına dayanamayan Hz. Ali, hilafet işine Bedir ehlinin karar vermesi gerektiğini yönündeki fikrinde ısrarcıydı.⁶⁵⁶

⁶⁵¹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 434.

⁶⁵² Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 363.

⁶⁵³ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 112.

⁶⁵⁴ Bedir Ashabı, İslam'ın var olma mücadelesi olan Bedir Savaşına katılan kişilerdi ve onlar fazilet ve mertebe olarak sahabenin önde gelenlerindendi. Hz. Peygamber, Bedir Ashabının faziletinden çokça bahsetmişti. Hz. Ali, ise hilafete kimin geleceği hususunda en doğru kararın Bedir ashabı tarafından verileceğine inanıyordu. Yeni halife Aşere-i Mübeşşereden olacaktı. O zamanda Aşere-i Mübeşşereden Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas ve Hz. Said b. Zeyd hayatta idi. Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, ss. 362-363.

⁶⁵⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 427-428; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 399; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 362.

⁶⁵⁶ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 134; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 172; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 362.

Bedir ehli toplanıp Ali b. Ebî Talib'in halife olmasına karar verdiler. Hz. Ali, kerhen de olsa bu teklifi kabul etti ve Müslümanlar Hz. Ali'ye biat ettiler. Fakat Hz. Talha ve Hz. Zübeyr o sırada orada yoktu. Hz. Ali, onların kendisine biat etmesinin biatı kuvvetlendireceği söyledi. Ertesi gün umûmi biat için Mescid-i Nebevî'de toplanıldı.⁶⁵⁷

Hz. Ali, Bedir ehlinin kendisine biat etmesine rağmen o, mescitte umum biat için toplanıldığı zaman Hz. Talha ya da Hz. Zübeyr'in halife olmak istemeleri durumunda onlara biat edeceğini söyledi. Fakat onlar Hz. Ali'ye biat etmek istediklerini belirttiler. Hz. Zübeyr'i Kûfeli Malik b. Eşter, Hz. Talha'yı da Basralı Hukeym b. Cebele zor kullanarak Mescid-i Nebevî'ye getirmişti. Fakat bu iki sahabe baskı ve tehdit ile değil kendi iradeleriyle Hz. Ali'ye biat ettiler.⁶⁵⁸ Bedir ashabının onayı ile dördüncü râşid halife seçilen Hz. Ali, Mescid-i Nebevî'de Müslümanlara bir hutbe verdi. Hutbesi bitince orada bulunan Sebeîler, Hz. Ali'ye şunları söylediler:

“Ey Eba Hasan! Hilafeti al ve dikkatli ol! Muhakkak ki biz işi sağlam yaparız. Gemilerin setleri gibi kuvvetli duran kavimlerin Meşrefî kılıçlarıyla saldırdığı gibi saldırırız. Bunun üzerine Hz. Ali şu cevabı verdi: Ben aciz kaldım ve mazeret de ileri sürmüyorum. Bundan sonra akıllı davranıp öyle devam edeceğim.”⁶⁵⁹

Görüldüğü gibi Sebeiyye taraftarları bir devlet başkanını tehdit edebilecek seviyeye gelmişlerdi. Yani Hz. Ali'nin idare edeceği devlet, Sebeîlerce kuşatılmış durumdaydı. Bu durum, askeri darbe dönemlerinde işbaşına geçen cuntacılar misali Sebeîlerin devlet idaresinde Hz. Ali'ye emir verebilecek kadar etkili olduklarına da bir delil teşkil eder.

⁶⁵⁷ İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. III, s. 23; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 365.

⁶⁵⁸ İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s. 208; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 148; Zehebî, *Târihu'l-İslam*, C. III, s. 134; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 365. Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Hz. Ali'ye biatlarının gönülsüz olduğunu yönünde rivâyetler için bkz. İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. III, s. 23; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 182; Mustafa Fayda “Âişe”, *DİA*, II, İstanbul, 1989, ss. 201- 205.

⁶⁵⁹ *Târihu't-Taberî*, C. IV, s. 486.

1.5. Hz. Ali Abdullah b. Sebe ve Sebeîleri Ateşte Yaktırdı mı?

İslam öncesi Arap toplumları içinde hususan Güney Arabistan'da yani Yemen taraflarındaki devletlerde suçluların yakılarak cezalandırıldığına dair bazı bilgiler mevcuttur. Hatırlanacağı üzere Sâsâni Devleti, MS 573-628 yılları arasında Yemen'e hâkim olmuş ve Sâsâni valileri bu bölgeyi idare etmişlerdir. Ateşe tapmalarından dolayı, ona itikadi bir önem veren Farslıların bu kültürlerini Yemen'e taşıdıklarını söylemek de mümkündür. Yemenliler, aralarında bir ihtilaf yaşadıkları zaman ihtilafli iki tarafı da ateşin önüne oturturlar ve yapılan araştırma neticesinde haksız bulunan tarafı geleneksel inanca göre ateşe atarak yakarlardı.⁶⁶⁰

Daha önce de değinildiği üzere MÖ 115- MS 525 yılları arasında Yemen'de hüküm süren Himyerî Devletin başkanı Zûnüvas, Yahudiliği resmi din haline getirmek istemiştir. Yahudiliğe girmek istemeyen Necran Hristiyanlarından 20.000 kişiyi "Uhdud" adı verilen ateş dolu hendeklerde yakmıştır. Bu olay Kur'an'daki Bürûc Sûresinin 4-7 ayetlerinde anlatılmaktadır. Ayrıca Yemen dışında Bâbil'de Buhtunnasr ve Kostantaniye'de kral Konstantin zamanlarında halkın hendeklere doldurularak yakıldığına dair haberler de mevcuttur.⁶⁶¹

Yine İslam öncesi toplumlarda ateşle cezalandırmanın mevcudiyetine diğer bir delil de Hz. İbrahim'in Nemrud tarafından ateşe atılarak cezalandırıldığı bilgisidir. Bu durum Kur'an'da şöyle geçmektedir:

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ. قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى

إِبْرَاهِيمَ

"Eğer (bir şey) yaparsanız onu yakın ve (bu şekilde) ilahlarınıza yardım edin dediler. Biz (de) "Ey ateş, İbrahim'e serin ve selametli ol!" dedik."⁶⁶²

Netice itibarıyla yukarıda verilen bilgiler, İslam öncesinde hem Arap toplumunda hem de diğer toplumlarda ateş ile yakmanın bir ceza çeşidi olarak kullanıldığına delil teşkil etmektedir.

⁶⁶⁰ İsrâfil Balcı, "Mürtedlerin Yakılarak Öldürüldüğüne Dair Rivayetlerin Tahlili", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, C. 6, S. 4, s. 25.

⁶⁶¹ Muhammed Eroğlu, *"Ashâbü'l-Uhdûd"*, DİA, III, İstanbul, 1991, s. 471.

⁶⁶² Enbiya Sûresi, 21/68-69.

1.5.1. Hadislere Göre İslam’da Ateşle Yakma Tarzında Ceza Var mı?

İslam Dininde ise ateşle yakma şeklinde bir ceza türü yoktur. Hz. Peygamber’in hadîsleri incelendiğinde onun ateşle yakmayı yasakladığı görülecektir.⁶⁶³ Bu hadîslerden dört tanesi şöyledir:

Birinci hadîs: Hz. Peygamber, Hamza b. Amr el-Eslemî (ö.61/681)’yi bir seriyye için görevlendirdiğinde ona şunları söyledi:

*“Eğer fûlan kimseyi bulursanız onu ateşle yakınız. Daha sonra Ebû Muhammed seriyyenin yanına döndüğünde Hz. Peygamber onu tekrar çağırış ve fûlan kişiyi bulursanız onu öldürün, sakın yakmayın. Ancak ateşin rabbi ateşle azap eder.”*⁶⁶⁴

İkinci hadîs: Hz. Peygamber’den çok hadîs rivâyet etmesiyle (Müksirûn) bilinen Ebû Hureyre radiyallahu anh (ö.58/678) şöyle demiştir:

بعثنا رسول الله في بعث و قال لنا: إن لقيتم فلانا و فلانا لرجلين من قريش سماهما فحرقوهما بالنار قال ثم أتينا نودعه حين أردنا الخروج فقال إني كنت أمرتكم أن تحرقوا فلانا و فلانا بالنار و إن النار لا يعذب بها إلا الله فان أخذتموهما فقتلوهما.

*“Rasûlullah bizi bir seriyye’ye gönderdi ve Kureyş’ten fûlan ve fûlan adamı bulursanız o ikisini ateşte yakın dedi. Biz sefere çıkacağımız vakit veda etmek için ona geldiğimizde bize: ‘Size fûlan ve fûlan iki kişiyi bulursanız onları yakın’ diye emretmiştim. Ateşle sadece Allah azap eder. Eğer o ikisini yakalarsanız öldürün dedi.”*⁶⁶⁵

Bu rivâyetler İslam’da ateşle yakarak cezalandırmanın caiz olmadığına işaret etmektedir. Ekser İslam ulemasına göre ateşte yakarak cezalandırma câiz değildir.⁶⁶⁶ Tarih ve hadîs kitaplarında Hz. Ali’nin Sebeiiyye Fırkasına mensup bazı kişileri yaktırdığı ile ilgili birçok rivâyet mevcuttur.⁶⁶⁷

⁶⁶³ Konu ile ilgili diğer rivâyetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXV, s. 421; Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, C. IV, s. 61; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, C. III, s. 230.

⁶⁶⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, C. III, s. 54.

⁶⁶⁵ Buhârî, *Sahîh*, C. IV, s. 49.

⁶⁶⁶ Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, C. VI, s. 412.

⁶⁶⁷ Bu rivâyetler için bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. IX, s. 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. IV, s. 336; Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen-i en-Nesâî*, I-VIII, thk. Hasan Muhammed el-Mesûdî, nşr. el-

Üçüncü hadis: Büyük hadîs âlimi Buhârî'nin (ö.256/870) *Sahîh*'inde geçen şu rivâyettir:

عن عكرمة قال: أتى علي رضي الله عنه بزنادقة فأحرقهم، فبلغ ذلك ابن عباس فقال: لو كنت أنا لم أحرقهم، لنهي رسول الله صلى الله عليه وسلم و لقتلتهم لقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: من بدل دينه فقتلوه.

“İkrime'nin rivâyetine göre dinden çıkmış bazı mürtedler (dini reddedenler) Hz. Ali'ye getirildi. Bunun üzerine Hz. Ali onları yaktı. Bu olay İbn-i Abbas'a ulaştığında o şöyle dedi: Ben olsam onları ateşte yakmazdım. Çünkü Rasûlullah bunu yasakladı. Rasûlullah'ın 'Kim dinini değiştirirse onu öldürün' kavliyle onları öldürürdüm.”⁶⁶⁸

Dördüncü hadis: Buhârî'ye benzer bir rivâyeti Kütüb-ü Sitte müelliflerinden Ebû Dâvûd (ö.275/889) nakletmiştir. Bu rivâyet şöyledir:

إن عليا عليه السلام أحرق ناسا إرتدوا عن الاسلام فبلغ ذلك ابن عباس فقال: لم أكن لأحرقهم بالنار، إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا تعذبوا بعذب الله، و كنت قاتلهم بقول رسول الله صلى الله عليه وسلم، فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من بدل دينه فقتلوه، فبلغ ذلك عليا عليه السلام فقال: ويح ابن عباس.

“Hz. Ali aleyhisselam İslam'dan dönen (irtidat) bazı insanları yaktırdı. Bu durum İbn-i Abbas'a ulaştınca o: Ben olsam onları ateşle yakmazdım, Rasulullah, Allah'ın azabıyla (ateşle) azap etmeyin buyurdu dedi. İbn-i Abbas sözlerine devam ederek: Ben Rasûlullah'ın şu sözüne binaen onları öldürürdüm: Kim dinini değiştirirse onu öldürün. Bu söz Hz. Ali'ye ulaştığında o: Veyha İbn Abbas dedi.”⁶⁶⁹

1.5.2. Hz. Ali “Veyha” Sözüyle Neyi Kastetti?

Hadîste geçen Veyha (ويح) kelimesi, iki şekilde izah edilmiştir:

Birincisi: Veyha, “Rahmet, azab ve veyl” gibi anlamlara gelir. Bir kimseye acımak ve ona gelen bela için üzölmek, yapılan işi beğenmemek, kerih görmek

Mektebetü'l-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Kahire, 1930, C. VII, s. 104; İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s. 622; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, C. II, s. 426.

⁶⁶⁸ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, C. IX, s. 15.

⁶⁶⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, C. IV, s. 126.

demektir.⁶⁷⁰ Bu manaya göre müçtehid bir sahâbe olan Hz. Ali; ateşle azap etmenin yasaklanmasıyla ilgili hadîslerin haram değil “mekruh” olduğuna kanaat getirmiştir. Bu sebeple İbn-i Abbas’ın bu sözlerinin aksine içtihad etmiştir. Yine müçtehid bir sahâbe olan İbn-i Abbas ise hadîsin zâhirî yönüne bakarak ateşle yakarak azap etmenin haram olduğunu düşünmektedir.

Yukarıdaki hadîste geçen (ارتداد) irtidâd kelimesi hakkında kısaca bilgi vermenin konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünüyoruz. İrtidâd; “dönmek, geri çevirmek ve kabul etmemek” gibi manalara gelen redd kökünden müştaktır. Fıkıh ıstılahına göre, bir kişinin kendi iradesiyle İslam Dininden çıkmasıdır.⁶⁷¹ Mürted; İslam dininin inanç esaslarının bir kısmını ya da tamamını inkâr eden kişi demektir. İmandan çıkıp küfre düşmeye sebep olacak sözleri (Elfâz-ı Küfür) kasıtlı olarak söyleyen de mürted olur. Küfür lafızlar; ulûhiyet, nübüvvet, İslam, Kur’an hakkında söylenen sözleri kapsar. Mesela; Allah’ın zâtı ve sıfatlarıyla bağdaşmayan sözler sarfetmek, Hz. Peygamber’e dil uzatmak, Kur’an’ın Allah kalamı olmadığını iddia etmek ve ondaki helalleri haram, haramları helal saymak, İslam ile alay etmek vb. söz ve davranışlar kişiyi mürted yapar.⁶⁷²

Bu halleri iki şahitle tespit edilen Müslüman bir kişi, önce tevbeyle davet edilir. Tevbe ederse kendisine verilecek olan ölüm cezasından kurtulur. Eğer tevbe etmezse öldürülür. Ölüm cezası erkekler için olup kadınlar için hapis cezası uygulanır.⁶⁷³ Hz. Ali’nin mürtedleri ateşte yakma ile ilgili tavrı, onun yakarak cezalandırmanın haram olmadığı hususundaki ilk görüşü değildir. O, daha önce de ateşle yakarak ceza verme hususunda benzer düşünceleri savunmuştur. Nitekim Hz. Ebû Bekir’in hilafeti döneminde (632-634) Hâlid b. Velîd (r.a) Hz. Ebû Bekir’e yazdığı mektupta şunları söyler: “Bir Arap beldesinde kendini kadın yerine koyarak kadınların nikahlandığı gibi nikahlanan bir adam gördüm” diyerek ne yapması gerektiği hususunda halifeye bir mektup yazmıştır. Hz. Ebû Bekir, istişâre için ashâbı

⁶⁷⁰ Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, I-IV, thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, nşr. el-Matbatü’l-İlmiyyetü, Halep, 1932, C. III, s. 293; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü’l-Lûgat*, I-VI, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, nşr. Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 1987, C. I, ss. 416-417; İbn-i Hacer, *Fethu’l-Bâri*, C. XII, s. 272; İbn-i Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C. II, s. 638.

⁶⁷¹ İrfân İnce, “*Ridde*”, *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008, ss. 88-91.

⁶⁷² Ahmet Saim Kılavuz, “*Elfâz-ı Küfür*”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995, ss. 26-27.

⁶⁷³ İnce, “*Ridde*”, ss. 88-91.

toplamiş ve onların bu meseledeki görüşlerini almıştır. Bu mesele hakkında en sert görüş bildiren Ali b. Ebî Talib olmuş ve şunları söylemiştir:

“Bu, sadece bir kavmin (Lut) işlediği bir günahdır ve Allah’ın o kavme neler yaptığını (nasıl azap ettiğini) biliyorsunuz. Ben bu adamın yakılması görüşündeyim dedi” ve sahabiler Hz. Ali’nin görüşü üzerinde icmâ ettiler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, o adamın yakılması için Hâlid b. Velîd’e mektup göndermiştir.⁶⁷⁴ Burada yakma; kişi recm edilip had cezası tatbik edildikten sonra yapılmış, yani kişi öldürüldükten sonra cesedi yakılmıştır. Çünkü hayatta olan birini yakarak öldürmek caiz değildir. Dört mezhebe göre, ateşte yakarak cezalandırmak ancak Allah’a mahsustur. Hatta Hz. Peygamber, serkeş hayvanların bile ateşle azaplandırılmasını haram kılmıştır.⁶⁷⁵

Görüldüğü gibi Hz. Ali, ateşle yakarak ceza verme hususunda İbn-i Abbas’tan farklı düşünmektedir. O, ateşte yakarak ceza vermenin haram olmadığını söylemektedir. Hatta hadîs âlimi ve fakih Münâvî’nin verdiği şu bilgiye göre Ali b. Ebî Talib, Allah’ın düşmanı olan küffârın yakılmasını helal görmektedir:

ذهب علي كرم الله وجهه الي حل تحريق الكفار مبالغة في نكايه والنكال لأعداء ذي الجلال.

“Allah’ın düşmanlarını ibret olarak cezalandırmak hususunda Hz. Ali (Kerremellâhu Veche) mübalağalı olarak kâfirleri yakmanın helal olduğunu (haram olmadığını) görüşünü benimsemiştir.”⁶⁷⁶ Hz. Ali, bu sözüyle Allah’a ve rasûlüne en ağır iftiraları atan ve Allah’ın düşmanı olan Sebeîleri yakarak cezalandırmanın helal olduğuna kanaat getirmiş, ya da Sebeîlerin bu sapkın durumlarının çözümünü onları yaktırarak bulmuştur.

İkincisi: Veyha, “beğenme, övgü” gibi manalara gelir.⁶⁷⁷ Hz. Ali, İbn-i Abbas’a “veyha” diyerek onun yakarak azap etmenin haram olduğu yönündeki görüşünü beğenmiş ve bu konuda kendi düşüncesinin yanlış olabileceğini belirtmek

⁶⁷⁴ Abdurrahman b. Muhammed el-Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, I-VIII, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1991, C. VII, s. 3059.

⁶⁷⁵ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, C. VII, s. 3059.

⁶⁷⁶ Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, C. VI, s. 412.

⁶⁷⁷ Cevherî, *es-Sihâhu Tâcü’l-Lûgat*, C. I, ss. 416-417; İbn-i Hacer, *Fethu’l-Bâri*, C. XII, s. 272; İbn-i Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C. II, s. 638.

istemiştir. Sebeîler, Ali b. Ebî Talib'e: "أنت ربنا و خالقنا و رازقنا" "Sen bizim rabbimiz, yaratıcımız ve rızık verenimizsin"⁶⁷⁸ diyerek küfre girmişlerdi. Hz. Ali'nin mürtedleri ateşte yaktırarak cezalandırması hususunda gelen rivâyetler âlimler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazılarına göre Hz. Ali; mürtedleri ateşte yaktırmış, bazılarına göre yaktırmamış ve onları topluca bir çukura koydurmuştur. O çukurun yanına başka bir çukur kazdırıp orada bir ateş yaktırmıştır. Daha sonra Hz. Ali, Sebeîleri tevbeye davet etmiş fakat onlar kabul etmeyince ateşin dumanından zehirlenip ölmüşlerdir.⁶⁷⁹

Burada şu bilgiyi vermenin de faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bazı rivâyetlere göre Basra'da bir grup insanın dinden döndüğü (mürted olduğu) bilgisi Hz. Ali'ye ulaşınca Hz. Ali; bu mürted grubun Kûfe'ye getirilmesini emreder ve onlar gelince kendilerini tevbeye davet eder. Basralı grup tevbe etmeyince yani İslam'a dönmeyince Hz. Ali, önce onların boyunlarını vurdurur, sonra da bir çukura attırarak onları yaktırır.⁶⁸⁰ Bu haber, o sırada Basra valiliği yapan İbn-i Abbas'a ulaşınca o, mürtedlerin yakılmasını hoş karşılamayıp onların sadece öldürülmesi gerektiği şeklinde görüş beyan etmiştir.

Hadîs hâfızı Taberânî'nin naklettiği habere göre bu hadîse, muhtemelen İbn-i Abbas'ın Basra valiliği yaptığı dönemde 39/659 senesinde yaşanmıştır.⁶⁸¹ Taberânî'nin verdiği bu bilgiyi nazara alırsak, Hz. Ali'nin Basralı mürtedleri yaktırması ile kendisine "ilah" diyen Abdullah b. Sebe'nin bazı taraftarlarını yaktırması hadiseleri birbirinden farklı zamanlarda meydana gelmiştir. Çünkü Hz. Ali'nin bazı Sebeîleri yaktırması ve Sebeîlerin lideri İbn-i Sebe'yi Medâin'e sürgün etmesi olayı Cemel Savaşından sonra Sıffîn Savaşından önce (656-657 yılları arasında) olmuştur.⁶⁸²

Hadîs âlimi İbnü'l-A'râbî (ö.341/952)'ye göre Hz. Ali'nin Şîası gibi görünen (Sebeîlerden) bir grup onun ilah olduğunu söylediler. Ali b. Ebî Talib onları tevbeye davet etti. Onlar tevbeden yüz çevirince Hz. Ali onların boyunlarını vurdurarak

⁶⁷⁸ İbn-i Hacer, *Fethu'l-Bâri*, C. XII, s. 270.

⁶⁷⁹ Hattâbî, *Meâlimü'l-Sünen*, C. III, s. 293.

⁶⁸⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, C. VII, s. 140.

⁶⁸¹ Mustafa Ertürk, "Şiddet İçerikli Bazı Rivâyetlerin Tahlili ve Tenkîdi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, C.1, S. 2, s. 87.

⁶⁸² Yörükân, *Müslümanlıkta Dinî Tefrika*, s. 17.

onları bir çukura attırmıştır. Daha sonra hizmetçisi Kanber'den odun getirterek onları yaktırmış ve ardından şu sözleri söylemiştir:

إني لما رايت ألامر أمرا منكرا او قدت ناري و دعوت قنبرا

“Muhakkak ben münker (çirkin) bir iş gördüğüm zaman ateşi tutuşturur ve Kanber'i çağırırım.”⁶⁸³

İbn-i Hacer'e göre; Sebeîler, Hz. Ali hakkında ulûhiyet iddia etmişlerdir ve onların büyüğü Yahudi Abdullah b. Sebe'dir. Hz. Ali, Sebeîleri bu sözlerinden dönmeleri hususunda üç gün boyunca tevbeye ve İslam'a davet etmiştir. Ancak onlar bundan yüz çevirince onları bir çukura koymuş ve onların boyunlarını vurmıştır. Daha sonra üzerlerine odun atarak onları ateşte yakmış ve “Allah ve rasûlü doğru söyledi” demiştir. Bu rivâyet İbn-i Hacer'e göre hasendir.⁶⁸⁴

1.5.3. Ateşle Yakma Konusunda Farklı Görüşler

Bir kimseyi ateşte yakarak öldüren kişinin nasıl kısas olunacağı hususunda ehl-i ilim ihtilaf etmişlerdir. Aralarında İmam Şâfiî (ö.204/820), İmam Mâlik (ö.179/795), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), İshâk b. Rahûye (ö.238/853), Şâbî (ö.104/722) ve Ömer b. Abdülaziz'in (ö.101/720) bulunduğu âlimler kısasın ateşte yakılarak yapılacağını söylemişlerdir. Süfyan-ı Sevrî (ö.161/778), Ebû Hanife (ö.150/767) ve Atâ (ö.309/922) gibi âlimler ise ateşte yakarak birisini öldürenin kısas olarak kılıçla katl edileceği görüşündedirler.⁶⁸⁵

Arapların meşhur dört dâhisinden birisi olarak kabul edilen sahâbi ve tecrübeli bir idareci olan Amr b. Âs (ö.43/664), Hz. Peygamber tarafından 8/629 senesinde Zâtüsselâsil seriyyesine gönderilmişti. Amr, ordu komutanı olması sebebiyle bazı kararlar⁶⁸⁶ almış ve bu kararlara orada bulunan Hz. Ebû Bekir ve Hz.

⁶⁸³ İbnü'l-A'râbî, Ahmed b. Muhammed, *Mu'cem'ü İbnü'l-A'râbî*, I-III, thk. Abdülmuhsin b. İbrâhîm, nşr. Dâru'l-İbnü'l-Cevzî, Suûdi Arabistan, 1997, C. I, s. 56.

⁶⁸⁴ İbn-i Hacer, *Fethu'l-Bâri*, C. XII, s. 270. Bu hadîse benzer bir rivâyeti hadîs hâfızı Taberânî nakletmiştir. Fakat Taberânî'ye göre ateşte yakılan mürtedler Basralıdır. Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, C. VII, s. 140.

⁶⁸⁵ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, C. III, s. 293.

⁶⁸⁶ Amr'ın soğuk havaya rağmen ateş yakılmasına izin vermemesi, namazda kendisinin imam olması gerektiği hususunda katı davranması, kaçan düşmanın takibine izin vermemesi, Medine'den gelen

Ömer gibi ashâbın önde gelenleri itiraz etmişlerdi. O itirazlardan birisi de mücahidlerin havanın soğuk olması sebebiyle ateş yakmak istemeleridir. Amr, buna itiraz etmiş ve şöyle demiştir: “Kim ateş yakarsa onu yaktığı ateşe atacağım.”⁶⁸⁷

Görüldüğü gibi sahabe müçtehidlerinden Amr b. Âs’ın bu sözü, bir tehdit ve caydırma gibi değerlendirilse de onun bu sözünden ateşle yakmaya karşı olmadığı anlaşılabilir. Bu tavrıyla o ateşle yakmanın belli durumlarda uygulanabileceğini düşünmektedir. Ayrıca Hz. Ali’nin Abdurrahman b. Mülcem (ö.40/661) tarafından şehit edildiğinde yaşanan bir olay, ashâbın kısas olarak öldürülen kişilerin cesetlerinin ateşte yakılması konusunda hemfikir olduklarını göstermektedir.

İbn-i Sa’d (ö.230/845)’ın verdiği bilgiye göre, Hz. Ali şehit olduğu zaman İbn-i Mülcem öldürülmek için hapisten çıkarılmıştır. İnsanlar, İbn-i Mülcem’i yakmak için bir araya gelerek odun ve yakacak madde toplamışlardır. Hz. Ali’nin yeğeni Abdullah b. Ca’fer (ö.80/699), Hüseyin b. Ali (ö.61/680) ve Muhammed b. Hanefiyye (ö.81/700) İbn-i Mülcem’den intikam alınması gerektiğini söylediler. Bunun üzerine kısas olarak önce İbn-i Mülcem’in elleri ve ayakları kesilmiştir.⁶⁸⁸ Taberî (310/923), Hz. Ali’nin kâtili İbn-i Mülcem’in önce öldürüldüğünü daha sonra ise cesedinin ateşte yakıldığını nakleder.⁶⁸⁹

Konumuzla münasebeti sebebiyle şu bilgiyi vermenin de yararlı olacağı kanaatindeyiz: İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre harp sırasında ele geçirilen esirlerin yakılarak öldürülmesi câiz değildir. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi Hz. Peygamber, harp sırasında düşmanın ateşle yakılmasını yasaklamıştır. Fakat düşmanı ateşle yakma dışında başka bir yakalama yolu yoksa bu durumda düşman ateşle yakılarak öldürülebilir.⁶⁹⁰

yardım birliğini kendisinin kumanda etmek istemesi bu kararlar arasındadır. Elşad Mahmudov, “Zâtüsselâsil Seriyyesi”, *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2013, ss. 153-154.

⁶⁸⁷ Köksal, *İslam Tarihi*, C. XV, s. 107.

⁶⁸⁸ İbn-i Sa’d, *Tabakât*, C. III, s. 28; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, C. III, s. 155; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 184.

⁶⁸⁹ Taberî, *Tarih*, C. V, s. 149.

⁶⁹⁰ Heyet, (Vizâratü’l-Evkâfî ve Şûûni’l-İslamiyyeti) *el-Mevsûatü’l-Fıkhiyyetü’l-Kuveyyiyetü*, I-XXXXV, Kuveyt, 1404-1437, C. II, s. 125.

1.6. Hz. Ali'nin Ateşte Yaktığı Kişiler Arasında İbn-i Sebe Var mıydı?

Yukarıda Hz. Ali'nin mürtedleri yakması hususundaki rivâyetlere değinilmiştir. Abdullah b. Sebe'nin de bu yakılan grup içinde olması muhtemeldir. Fakat İbn-i Sebe'nin Hz. Ali'nin vefatından sonra da yaşamış olduğu yönündeki rivâyetlerin varlığı onun yakılan grup içinde olmadığı ihtimalini doğurmaktadır. Bu rivâyetler çoktur ancak iki örnek rivâyetin delil olarak yeterli olacağı düşünülmektedir.

Birinci rivâyet: Tefsir, kelam ve fıkıh âlimi İsferyînî⁶⁹¹ (ö.471/1078)'nin *et-Tebîr fî'd-Din* adlı kitabında verdiği bilgidir.

İsferyînî'ye göre Hz. Ali'ye önce Peygamber sonra “İlah” diyen Rafizîlerin⁶⁹² gulât kolundan birisi de Sebeiyye fırkasıdır. Sebeîlerin bu sözleri (Peygamber ve ilah dedikleri) haberi Hz. Ali'ye ulaşınca o, çukur kazılmasını emretmiş ve Sebeîler'den bazılarını o çukurlarda yakmıştır. Sebeiyye Fırkasının lideri olan Abdullah b. Sebe'yi ise Medâin'e⁶⁹³ sürmüştür.⁶⁹⁴ Daha sonra Hz. Ali (ö.40/661)'nin ölüm haberi Medâin'de sürgün olan İbn-i Sebe'ye ulaştığında o, Hz. Ali'nin diri olduğunu, ölmediğini ve ölen kişinin onun suretine giren bir şeytan

⁶⁹¹ Emrullah Yüksel, “İsferyînî”, *DİA*, XXII, İstanbul, 2000, ss. 517-518.

⁶⁹² “Bırakmak, terk etmek ve ayrılmak” gibi anlamlara gelen rafz kökünden müştak bir kelimedir. Hz. Hüseyin'in torunu ve Şîi Zeydiyye mezhebinin kurucusu olan Zeyd b. Ali, Emevîlere karşı yaptığı isyan sırasında Zeyd'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i meşru halife olarak saymasını bahane eden taraftarları onu terk etmişlerdir. Zeyd b. Ali de taraftarlarına: *رفضتموني* yani “Beni terk ettiniz.” demiştir. Daha sonraları Râfîzî ismi, İslam Devletinin ilk üç râşid halifesini reddeden tüm Şîi unsurlar için kullanılan bir terim haline gelmiştir. Mustafa Öz, “Râfîzîler” *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 396-397; İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. VII, s. 157.

⁶⁹³ Arapça Medine (şehir) kelimesinin çoğulu olan Medâin, Bağdat'ın 30 km. güneydoğusunda bulunan Dicle Nehri'nin her iki yakasında kurulmuş yedi şehirden meydana gelen ve Sâsânî Devletine başkentlik yapmış bölgenin adıdır. Bu bölge Yahudi, Rum ve Ârâmîlerin yoğun olarak yaşadığı bir yerdir. Medâin'in en önemli özelliklerinden birisi de içinde Gulât-ı Şîi inancına mensup insanların çok olmasıdır. Casim Avcı, “Medâin”, *DİA*, XXVIII, Ankara, 2003, ss. 289-291.

⁶⁹⁴ Tahir b. Muhammed el-İsferyînî, *et-Tebîr fî'd-Din ve Temyîzü'l-Fırkati'n-Nâciye Ani'l-Fırakı'l-Hâlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, nşr. Âlemü'l-Kütüb, Lübnan, 1983, s. 123. Benzer rivâyetler için bkz. Halil b. İzzidDin es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, thk. Ahmed el-Arnâût ve Türkî Mustafa, nşr. Daru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 2000, C. XVII, s. 100; İbn-i Asâkir, *Târîhu Medineti Dimeşk*, C. XXIX, s. 10; Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emîr Ali Muhannâ ve Ali Hasen Fâûr, nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993, s. 204.

olduğunu söylemiştir.⁶⁹⁵ İsferyânî'nin rivâyetine benzer bir rivâyet Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l-Firak* adlı kitabında mevcuttur.⁶⁹⁶

İkinci rivâyet: Abdullah b. Sebe; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ve diğer sahabilere dil uzatınca Hz. Ali, İbn-i Sebe'yi çağırılmış ve işin aslını sormuştur. İbn-i Sebe de sahabilere dil uzattığını itiraf edince Hz. Ali onun katledilmesini emretmiştir. Orada bulunanlar (İbn-i Sebe'nin arkadaşları) Hz. Ali'ye hitaben: “Ya emîra'l-mü'minîn! Sen ehl-i beyt sevgisine ve senin velâyetine çağıran birini mi öldüreceksin?” diyerek İbn-i Sebe'nin öldürülmesine karşı çıkmışlardır. Bu sebeple Hz. Ali, Yahudi İbn-i Sebe'yi Medâin'e sürmüştür. İbn-i Sebe, Medâin'de sürgünde iken Hz. Ali'nin ölüm haberini aldığı anda bu haberi getiren kişiye:

“Ey Allah'ın düşmanı! Yalan söyledin. Eğer onun (Hz. Ali) beynini yetmiş bohça içinde ve yetmiş şahitle getirsen biz buna inanmayız. Biz kesin olarak inanıyoruz ki o ölmedi, öldürülmedi ve yeryüzünü adaletle dolduruncaya kadar ölmeyecek.”⁶⁹⁷ Bu iki rivâyet göre Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin ateşte yaktığı/yaktırdığı kişiler arasında değildir. Çünkü rivâyetler Hz. Ali'nin, İbn-i Sebe'yi sürgün ettiğini bildirmektedir. Hz. Ali'nin vefatı haberinin İbn-i Sebe'ye ulaştığı zaman onun Ali b. Ebî Talib'in öldüğüne inanmadığı şeklinde gelen bilgiler, İbn-i Sebe'nin Hz. Ali'nin ölümünden sonra yaşadığına işaret eder.

Hz. Ali'nin Abdullah b. Sebe'yi öldürmemesinin asıl sebebini, daha büyük fitnelerin çıkmasını önlemek şeklinde açıklamak mümkündür. Çünkü Hz. Osman'ın katilleri, Hz. Ali'nin ordusu içinde yuvalanmaktaydı. Sebeiyye Fırkası, Hz. Osman'ın şehadeti sonrası Ali b. Ebî Talib'i halife seçtirmek için yoğun bir çalışma yapmış ve bunu başarmıştır. Eğer İbn-i Sebe öldürülürse taraftarları daha büyük bir kaos çıkarabilirlerdi. Bu sebeple Hz. Ali, İbn-i Sebe'yi öldürmemiş ve onu sürgüne yollamıştır. Ayrıca yeri gelmişken şu hususa da dikkat çekmek isteriz:

⁶⁹⁵ İsferyânî, *et-Tebîrû fî'd-Dîn ve Temyîzü'l-Fırak* 'n-Nâciye ani'l-Firakı'l-Hâlikîn, s. 123.

⁶⁹⁶ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, s. 205.

⁶⁹⁷ Kummî-Nevbahtî, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Firak/Firaku's-Şîa*, s. 108; İbn-i Hazm, *el-Fasl*, C. III, s. 448. Benzer rivâyet için bkz. Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, s. 22; Amr b. Bahr el-Câhîz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-III, nşr. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1423, C. III, s. 56.

Hız. Muaviye'nin Hız. Ali halife seçildiğinde ona biat etmemesinin sebebi; Hız. Osman'ın katillerinin bulunmayışı olarak bilinmektedir. Fakat yukarıda da değinildiği gibi Hız. Ali, hilafete geldiğinde devlete tam anlamıyla hâkim değildi. Hız. Ali, her ne kadar halife olsa da Sebeyye Fırkası, derin devlet misali perde altında yönetime müdahale ediyordu. İşte bu sebeple çok zeki ve başarılı bir idareci olan Hız. Muaviye'nin Hız. Ali'ye biat etmemekle devleti muhtemel bir parçalanmadan kurtardığı da söylenebilir.

Buraya kadar zikredilen bilgiler analiz edildiğinde bazı tespitler yapılabilir.

- İslam öncesi hem Arap toplumunda hem de diğer toplumlarda ateşle yakarak cezalandırma mevcuttur.
- İslam Dini bazı istisnalar dışında ateşle yakarak ceza vermeyi yasaklamıştır.
- Birisini ateşte yakarak öldüren kişi, bazı İslam âlimlerine göre kısas olarak ateşte yakılarak cezalandırılır.
- Harp sırasında düşmanı ateşle yakarak yakalama dışında bir çare kalmamışsa düşman yakılarak öldürülebilir.
- Hız. Ali'nin kendisine “ilah” diyen mürted Sebeîlerin bazılarını ateşte yakırdığı Sünnî ve Şîî kaynaklarca sabittir.
- Abdullah b. Sebe'nin Hız. Ali'nin vefatından sonra da yaşadığı yönündeki rivâyetler, İbn-i Sebe'nin ateşte yakılan Sebeîler arasında bulunmadığını göstermektedir.

1.7. Hız. Osman'ın Katilleri Hemen Kısâs Edilmeli mi, Edilmemeli mi?

Hız. Ali'ye umumî biattan sonra halife devlet başkanı olan Hız. Ali'nin önünde çözmesi gereken birçok problem vardı ve bu problemlerin en önemlisi Hız. Osman'ın katillerinin bulunarak cezalandırılmasıydı. Fakat ortada şüpheli sayılabilecek kişiler dışında belirgin bir katil yoktu. Sadece sayıları 1000'i bulan ve “Osman'ı hepimiz öldürdük” diyen kuvvetli ve tehlikeli bir cunta vardı. Yani Hız. Ali'nin şu an için bir kısas yapması mümkün görünmüyordu. Halife'nin şehrin kontrolünü elinde tutan

isyancı gruplarla kısa zamanda baş edemeyeceği düşünüldüğünde sabırlı davranarak ortamın sakinleşmesini beklemesi isabetli bir tutum olarak söylenebilir.⁶⁹⁸

Hız. Ali, Hız. Osman'ın katillerinin kısas edilmesi hususunda samimiydi fakat bunun için uygun şartlar henüz oluşmamıştı. Bunun bir sebebi de Hız. Ali'nin halife olmasına rağmen devlete hâkim olmamasıydı. Sebeîler, devleti ablukaya almışlardı. Hız. Ali de “Ben, bize hâkim olan fakat bizim kendilerine hâkim olamadığımız bir gruba ne yapabilirim?”⁶⁹⁹ sözüyle buna işaret etmiştir. Çünkü eli silahlı ihtilalciler dimdik ayakta idi ve katiller ihtilalciler içinde gizleniyordu. Kısas hususunda düşünmeden, araştırmadan fevri yapılacak yanlış bir hareket ihtilalcileri tekrar harekete geçirebilirdi. Yani kırılğan olan ortam daha kötüleşebilirdi. Ayrıca Hız. Ali'ye göre önüne gelen herkes kısas isteyemezdi. İhtilalciler de zaten buna karşı çıkıyorlardı. Hız. Ali'ye göre şimdilik yapılması gereken iyi iş, sabırla ortamın sakinleşmesini beklemektir.

Hız. Osman'ın katillerinin bulunup kısas edilmesi işinin ivedi olarak yapılması gerekiyordu. Bu hususta İbn-i Abbas: “Eğer insanlar Osman'ın kanını talep etmeyip yerde bıraksalardı gökten taş yağardı”⁷⁰⁰ diyerek konunun önemine işaret ediyordu. Mesele çok mühimdi fakat sahabiler arasında Hız. Ali gibi düşünmeyenler de vardı. Onlar arasında Hız. Âişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr gibi önde gelen müçtehid sahabiler de vardı.⁷⁰¹ Müslümanların çoğunun görüşüne göre meşru halifeyi suçsuz yere, zulmen öldürenlerin hemen araştırılıp cezalandırılmalıydı. Fakat ihtilalci zâlimler katillerin cezalandırılmasını istemiyorlardı. Çünkü halifeyi zulmen şehit eden katiller ihtilalciler arasında gizleniyordu.⁷⁰²

Hız. Muaviye de Hız. Âişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr gibi düşünüyordu. Hatta Hız. Muaviye'nin henüz Şam valisi iken Hız. Osman'ın katillerinin bazılarını hemen buldurup, bazılarını ise hilafeti döneminde cezalandırması takdire şayandır. Çünkü

⁶⁹⁸ Fığlalı, “Ali”, ss. 371-374; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 367.

⁶⁹⁹ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 367.

⁷⁰⁰ İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 190.

⁷⁰¹ Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 347.

⁷⁰² Bu sahabiler, toplumun selameti için ferdin feda edilmesi gerektiğini ifade eden “adalet-i izafiye'yi” istiyorlardı. Onlara göre, Hız. Osman'ın katilleri bir an önce kısas edilmeliydi. Bu durum o zaman için toplumun en önemli meselesiydi ve gerekirse bunun için bazı insanların hukuku da feda edilebilirdi. Yani Hız. Osman'ın katillerinin cezalandırılması hususunda bazı fertlerin hukuku çığnenebilirdi. Nursî, *Mektubat*, ss. 85-86. Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 368.

genellikle darbe sonrasında yönetimi ele geçiren ihtilalciler yıllarca ortalıkta gezerler ve onlara ceza verecek bir otorite de bulunmaz. Mesela, Türkiye tarihine baktığımız da 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 yıllarında yapılan askeri darbelerin faillerine herhangi bir ceza verilememiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin failleri bile aradan yıllar geçtikten sonra yargılanabilmiştir.

Hz. Osman'ın katillerinin acil olarak cezalandırılmasını isteyen mü'minlerin annesi Hz. Âişe (ö.58/678), 36/656 senesinde Hac yapmak üzere Mekke'ye gitmişti. Haccını bitirip Medine'ye dönerken Hz. Osman'ın şehit edildiği haberini almış ve çok üzülmüştü. Bunun üzerine Hz. Âişe, Mekke'ye geri döndü.⁷⁰³ Hz. Âişe'nin Medine'ye gitmemesinin sebebi, başkent'in darbecilerin kontrolünde bulunması ve Abdullah b. Sebe önderliğindeki ihtilalcilerin Medine'de müteyakkız olarak beklemeleriydi. Bu sebeple Medine'ye gitmekten vazgeçen Hz. Âişe, Mekke'de hutbe vererek Hz. Osman'ın zulmen öldürüldüğünü ve onun katillerinin bir an önce bulunup kısas edilmesi gerektiği söyledi.⁷⁰⁴

Başta Mekke Valisi Abdullah b. Âmir el-Hadramî (ö.38/658) olmak üzere bazı Mekkeliler ve halifenin katledilmesinden sonra Medine'den Mekke'ye giden Ümeyye oğullarına mensup kişiler de⁷⁰⁵ Hz. Âişe'ye destek verdiler. Bu arada Hz. Muaviye ve Şam halkı da Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını talep ediyorlardı.⁷⁰⁶ Fakat Hz. Ali'nin kısas konusunda acele etmemesi⁷⁰⁷ üzerine o sırada Medine'de bulunan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, umre yapmak istediklerini belirterek Hz. Ali'den izin alıp Mekke'ye gittiler.⁷⁰⁸ Mekke'de Hz. Âişe ile buluştular ve ortak hareket etme kararı aldılar.⁷⁰⁹

⁷⁰³ İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III/23; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 190; Fayda, "Âişe", ss. 201-205.

⁷⁰⁴ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 369.

⁷⁰⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 448.

⁷⁰⁶ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 151.

⁷⁰⁷ Hz. Ali, kendisinden önceki iki halife zamanında olduğu gibi "adalet-i mahza" denilen tam ve mükemmel bir adalet istiyordu. Adalet-i mahza, bütün insanların hakkı için bile olsa bir tek ferдин hakkını feda etmemektir. Yani, hak haktır, küçüğüne ya da büyüğüne bakılmaz. Bütün toplumun selameti için bile olsa bir kişi feda edilmez, hakkı çiğnenmez. Yani Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerinin tam ve kesin olarak belirlenmesini istiyor ve bu hususta kimsenin hakkını çiğnemek istemiyordu. Nursî, *Mektubat*, ss. 85-86.

⁷⁰⁸ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 445.

⁷⁰⁹ İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. III, s. 23; Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 348; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, ss. 369-370.

1.8. Hz. Âişe ve Onu Destekleyenlerin Basra'ya Doğru Yola Çıkması

Hz. Âişe ve onu destekleyen grup kendi aralarında yaptıkları istişâre sonucunda Hz. Osman'ın katillerinin bir kısmının kaçtığını tahmin ettikleri Basra'ya doğru hareket etmeye karar verdi ve Mekke'den üç bin kişi ile yola çıkıldı. Hatta yolda yeni halifenin kim olacağını bile tartışmışlardı.⁷¹⁰

Yeni halifenin kim olacağı hususunda Basra yolunda yaşanan tartışmalar sonucunda iki bin kişi Hz. Âişe'nin ordusundan ayrıldı ve Mekke'den yola çıkan üç bin kişilik grubun sayısı bine düştü. Hz. Ali, Mekke'den çıkan grubun Basra üzerine gittiğini öğrenince⁷¹¹ halife seçildiğinde kendisine biat etmeyen Hz. Muaviye üzerine sefer düzenlemekten o anlık vazgeçti. Medine'den ordusuyla beraber hareket ederek kendisinden habersiz Basra üzerine sefere çıkan Hz. Âişe'nin ordusu üzerine yöneldi.⁷¹² Hz. Ali önce Kûfe'ye uğradı ve oradaki taraftarlarını Basra seferine çağırdı. Hep beraber Basra'ya doğru hareket ettiler.⁷¹³ Hz. Ali'nin ordusunun çoğunluğu başta Sebeîler olmak üzere Hz. Osman'ın katleden asilerden oluşuyordu.⁷¹⁴ Hz. Ali, kendisinden izinsiz böyle bir teşebbüse kalkışılmasını hoş karşılamasa da ordusuyla Medine'den çıkmaya mecbur kalmış ve kendisine biat eden Hz. Talha ve Zübeyr'in bu tavrına üzülmüştü.⁷¹⁵

Neticede Hz. Ali ile Hz. Âişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in başını çektiği askerler arasında bir içtihad farklılığı söz konusuydu. Her iki grup da Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması hususunda farklı görüşlere sahiptiler. Hz. Ali'ye biat eden Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in ona muhalefet etmeleri de onların hatası olarak kabul edilebilir. Onlar da insandır ve hata yapabilirler. Fakat Ehl-i sünnet inancına göre içtihad mahallinde bulunan kişiler, yaptıkları rey'de hata bile etseler bundan dolayı sorumlu olmazlar. İctihadlarında isabet etmeseler de bundan dolayı bir sevap alacakları unutulmamalıdır.⁷¹⁶

⁷¹⁰ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 180; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 182; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 370.

⁷¹¹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 446.

⁷¹² Halife b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 181.

⁷¹³ İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. III, s. 23; Halife b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 180.

⁷¹⁴ Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 403.

⁷¹⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 446; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 371.

⁷¹⁶ Sarıcık, *Sorularla Hz. Muaviye*, s. 380.

1.9. Hz. Peygamber'in Hav'eb Hadîsi Üzerine Bir Değerlendirme

Yukarıda da değinildiği gibi Hz. Osman'ın zulmen katledilmesi üzerine onun katillerinin bir an önce bulunup kısas edilmesi görüşünü savunan Hz. Âişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in başını çektiği grup, nasıl hareket edilecekleri hususunda Mekke'de kendi aralarında istişâre ettiler.⁷¹⁷ Hz. Âişe, önce Medine üzerine yürünmesini teklif ettiyse de Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, bu görüşe itiraz etti. Çünkü onlara göre Medine halkı, Hz. Ali'ye biat etmişti ve kendilerini savunacaklardı.⁷¹⁸ Bunun üzerine Hz. Âişe, Şam'a gitmeyi teklif etti fakat bu seferde Hz. Osman döneminde Basra valiliği (650-656) yapan Abdullah b. Âmir bu fikre itiraz etti ve şunları söyledi:

“Muaviye Şam'a kâfidir. Basra'ya gidelim. Benim orada taraftarlarım var ve Basralıların da Talha'ya meyilleri (muhabbetleri) vardır.”⁷¹⁹

İbn-i Âmir'in fikri üzerinde uzlaşa sağlandı ve Basra üzerine sefer başladı. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde Yemen valiliği yapan Ya'la b. Ümeyye et-Temîmî (ö.60/679), yüzlerce deve ve yüz binlerce dirhem yardımıyla bu orduyu desteklemiştir. Hatta seksen altına satın aldığı “asker” isimli erkek deveyi Hz. Âişe'nin emrine tahsis etti.⁷²⁰ Mekkeli grup ve beraberindeki ordu Basra yolu üzerindeki Hav'eb suyuna vardılar. “Geniş Vadi” anlamına gelen Hav'eb, Amiroğullarına ait bir su idi.⁷²¹

Mekke'den çıkan grup ve ordusu Hav'eb mevkiinde konakladığında orada yaşayan bedevîlerin köpekleri havlamaya başladı. Bunun üzerine Hz. Âişe oradakilere şöyle sordu: Bu hangi sudur?

Askerler; Hav'eb suyu olduğu bilgisini verince Hz. Âişe, yüksek sesle bir bağırdı ve şöyle dedi:

⁷¹⁷ İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s. 208; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 157.

⁷¹⁸ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 370; Fayda, “Âişe”, ss. 201-205.

⁷¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 101; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 151. Benzer bir rivâyet için bkz. Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 450.

⁷²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 103; Halit Özkan, “Ya'la b. Ümeyye”, *DİA*, XXXXIII, İstanbul, 2013, ss. 296-297; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 370.

⁷²¹ Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbni Hişâm*, I-V, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, nşr. Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2000, C. I, s. 256; Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ, bimâ li'n-Nebiyyi mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli, ve'l-Hafedeti ve'l-Metâi*, I-XV, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, C. XIII, s. 227; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 371.

انا لله و انا اليه راجعون. “Muhakkak ki biz Allah’a aidiz ve mutlaka ona döneceğiz.”⁷²² Hz. Âişe, hemen devesinin ön bacaklarına vurdu ve devesini çöktürdü ve şunları söyledi: “Vallahi Hav’eb suyu sahibesi benmişim, beni geri çevirin” dedi ve bunu üç kez tekrarladi. Oradakiler de develerini çöktürdüler.⁷²³ Hz. Âişe, tam anlamıyla bir şok halindeydi. Çünkü o, Hz. Peygamber’in seneler önce dediği bir sözü hatırlamıştı. Rivâyete göre Hz. Peygamber bir gün hanımlarını toplamış ve şöyle buyurmuştu:

كيف بإحداكن تتبع عليها كلاب الحوآب؟ “Keşke sizin hanginizin üzerine Hav’eb köpeklerinin havlayacağını bilseydim?”⁷²⁴ Görüldüğü gibi mü’minlerin annesi Hz. Âişe, üzülyordu ve pişman olmuştu. Hz. Peygamber, ihbâr-ı bi’l-gayb cihetiyle seneler öncesinden böyle sahih bir haber vermişti. Hz. Âişe, Hz. Peygamberin bu sahih haberini hatırlayınca artık daha ileri gitmek istemedi. Hatta Abdullah b. Zübeyr ve bazı askerler konakladıkları yerin Hav’eb olmadığını söylemesine rağmen Hz. Âişe, gitmemekte ısrar edince ordu orada bir gece konakladı.⁷²⁵

Ertesi gün, Abdullah b. Zübeyr, Hz. Ali’nin büyük bir orduyla yaklaşmakta olduğu haberi geldi. Ordu da bir telaş hali göründü. Abdullah b. Zübeyr, aynı zamanda teyzesi olan Hz. Âişe’yi sefere devam hususunda ikna etmek için çok uğraştı. Ona göre eğer Basra’ya gidilirse Müslümanlar arasındaki fitne ve ayrılıklar son bulabilirdi. Belki de Hz. Âişe vesilesiyle Allah, Müslümanların arası düzeltecekti. Bu düşüncelerini teyzesi Hz. Âişe’ye aktaran İbn-i Zübeyr, onu Basra seferine ikna etti. Bunun üzerine ordu konakladığı yerden hareket etti ve sahil yolunu kullanarak Basra’ya vardı.⁷²⁶

⁷²² Bakara Sûresi, 2/156.

⁷²³ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 457; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 103; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, ss. 371-372.

⁷²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXXX, s. 299. Benzer rivâyetler için bkz. İbnü’l-Arabî, *el-Avâsım mine’l-Kavâsım*, s. 152; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, C. III, s. 161.

⁷²⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 457; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 103.

⁷²⁶ Halîfe b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 182; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 454; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 373.

2. CEMEL SAVAŞINDA İBN-İ SEBE VE TARAFTARLARININ FAALİYETLERİ

Hız. Âişe, Hız. Zübeyr ve Hız. Talha'nın önderliğini yaptığı ordu, Hız. Ali'den önce Basra yakınlarına vardı. Hız. Ali'nin Basra valisi olan Osman b. Huneyf, (ö.41/661) Hız. Âişe ve ordusunun Basra'ya yaklaştığını haber alınca durumu öğrenmek için İmran b. Husayn ve Ebû'l-Esved ed-Düelî'yi Hız. Âişe'ye gönderdi.⁷²⁷

Hız. Âişe ve beraberindekiler, gizli bir işlerinin olmadığını, amaçlarının Hız. Osman'ın katillerini cezalandırmak, ihtilalcilerin bozduğu sulh ve huzur ortamını yeniden tesis etmek olduğunu bildirdiler. Ayrıca Hız. Zübeyr ve Hız. Talha'nın da Hız. Ali'ye kılıç zoruyla biat ettirildiğini söylediler.⁷²⁸ Bu arada Basralılar da kendi aralarında bu meseleyi istişare ediyorlardı. Kimileri Hız. Âişe'nin haklı olduğunu söylerken, kimileri de Hız. Ali'nin haklı olduğunu düşünüyordu.

Aslında Hız. Ali, Müslümanların cemaatinin bölünmesine ve savaşa taraftar değildi. Hız. Âişe, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in Mekke'den hareket ettiklerini haber alınca süratle gidip onları geri döndürmek istemişti; fakat onlarla arasındaki mesafenin çok olduğunu öğrenince bundan vazgeçti.⁷²⁹ Kûfe'deki taraftarlarını da yanına alan ve ordusuyla birlikte Kûfe'ye 436 km uzaklıktaki Basra'ya doğru seyir halinde olan Hız. Ali, yoldayken Basra'da olup bitenler hususunda haberler alıyordu. Basra valisi İbn-i Huneyf'e bir mektup yazarak, Hız. Talha ve Hız. Zübeyr'in kendine biatleri sırasında hiçbir zorlama olmadığını söyledi.⁷³⁰

Basra valisi Osman b. Huneyf, Hız. Ali'nin haklı olduğuna kanaat getirdi ve Hız. Âişe'nin ordusuyla şehri terk etmesini istedi. Bunun üzerine Hız. Âişe'nin ordusu ani bir baskınla valiyi esir aldı ve muhaliflerden altı yüz kişi öldürerek şehre hâkim oldu.⁷³¹ Basra'da beytülmalın idaresine Hız. Âişe'nin kardeşi Abdurrahman getirildi. Mescid'te namazları Hız. Zübeyr'in oğlu Abdullah ve Hız. Talha'nın oğlu Muhammed

⁷²⁷ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 461; Ethem Ruhi Fırlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, İstanbul, 1993, ss. 320-321.

⁷²⁸ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 461; Fırlalı, "Cemel Vak'ası" ss. 320-321.

⁷²⁹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 477.

⁷³⁰ Fırlalı, "Cemel Vak'ası" ss. 320-321.

⁷³¹ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 373.

kıldıracaktı.⁷³² Hz. Ali, bu meselenin savaş yapılmadan halledilebileceğine inanıyor ve taraflar arasında sulh yapılabileceğini düşünüyordu. Bunun için çaba harcamaya devam etti. Basra'ya varmadan Zîkâr⁷³³ mevkiinde iken meşhur İslam komutanı Ka'ka b. Amr (ö.40/660)'ı Hz. Âişe ve taraftarlarıyla görüşmek üzere gönderdi.⁷³⁴

Hz. Ka'ka, önce gergin olan ortamın sakinleşmesini daha sonra da Hz. Ali'nin halifeliği etrafında toplanılması gerektiğini söyledi. Böylece Hz. Osman'ın katillerini cezalandırma daha kolay olacaktı. Hz. Âişe tarafı da Hz. Ali'nin bu görüşte olması durumunda sulh yapılabileceğini bildirdi.⁷³⁵ Her iki tarafta fitnenin teskin edilmesi hususunda anlaştılar. Bu durum gerçekten sevindirici bir haldi. Taraflar arasında sulh yapılarak Müslümanların birbirlerinin kanını dökmesi önlenecekti. Bu anlaşmadan çok memnun olan Hz. Ali, Basra önlerine geldiğinde bir hutbe verdi ve ertesi gün Basra'ya gideceğini belirterek şunları söyledi:

ألا و إني راحل غدا فارتحلوا، ألا لا يرتحلن غدا أحد أعان علي عثمان بشيء في شيء من أمور الناس، وليغن السفهاء عني أنفسهم.

“Biliniz ki yarın yola (Basra'ya) sefere çıkacağım. Siz de (benimle) sefere çıkacaksınız. Osman aleyhine olan (ona karşı huruç eden) ve onlara yardım edenlerden hiçbiri benimle gelmesin. Sefîhler, (beyinsizler) benden müstağni olsunlar.”⁷³⁶

Görüldüğü gibi Hz. Ali, başta münafık Sebeyye Fırkası olmak üzere Hz. Osman'ın katillerinin kendi ordusu içinde yuvalandığını çok iyi biliyordu. Fakat katillerin tam olarak sayıları ve kimler olduğu hususunda bir kanaati yoktu ayrıca onları cezalandırmaya şu anda muktedir de değildi. Çünkü daha önce de değindiğimiz gibi “Hz. Osman'ı biz öldürdük” diyen ve sayıları iki binden fazla olan tehlikeli bir grup vardı. Onlar, Hz. Ali'nin ordusu içinde gizleniyorlardı.

⁷³² Fığlalı, “*Cemel Vak'ası*” ss. 320-321.

⁷³³ Zîkar, Irak'ın güneyinde Vâsıt ve Basra arasında bulunan bir şehirdir. Muhammed Süheyl Takkûş, *Tarihu'l-Hulefâi'r-Râşidin ve'l-Fütühât ve'l-İncâzâtü's-Siyasiyye*, nşr. Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2003, s. 59; https://tr.wikipedia.org/wiki/Zi_Kar (e.t. 19.09.2023).

⁷³⁴ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 488; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 404; Fığlalı, “*Cemel Vak'ası*” ss. 320-321.

⁷³⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 489; Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 404; Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 348.

⁷³⁶ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 493; Hudarî, *İtmâmü'l-Vefâ*, s. 179.

Fakat sulh kararı ve ardından Hz. Ali'nin bu sözleri; onun ordusu içinde yuvalanan ve Abdullah b. Sebe ve taraftarlarından oluşan ihtilalcileri telaşlandırıp korkutmuştu. Çünkü İbn-i Sebe'ye göre, eğer iki taraf anlaşıp sulh yoluna giderse kuvvet kazanacak, Hz. Osman'ın katilleriyle beraber Sebeîler de kısas olunacaktı. Yani bu anlaşma İbn-i Sebe ve taraftarlarının sonunu getirebilirdi.⁷³⁷

2.1. İbn-i Sebe ve Taraftarlarının Gizli Gece Toplantısı

Hz. Ali ile Hz. Âişe tarafının anlaşmaya yakın olmalarından büyük rahatsızlık duyan İbn-i Sebe, hemen harekete geçti. Aralarında Abdullah b. Sebe, Halid b. Mülcem⁷³⁸, Malik b. Eşter⁷³⁹ gibi ihtilalcilerin de bulunduğu bir grup, gizli bir toplantı yaparak durum değerlendirmesi yaptılar ve şöyle dediler:

و الله، علي و هو أبصر الناس بكتاب الله و اقرب ممن يطلب قتلة عثمان و أقربهم الي العمل بذلك، و هو يقول ما يقول،....و إذا رأوا قتلنا في كثرتهم! أنتم و الله ترادون، و ما أنتم بانجي من شيء.

“Vallahi o (Ali), Allah'ın kitabının hükümlerini insanlardan en iyi bilendir ve Osman'ın katillerini talep edenlerden (Cemel ehlinden) buna işe daha ehildir ve bu işe (katillerin cezalandırılmasına) başkalarına göre en yakın olandır. O, söyleyeceğini çekinmeden söyler.... ve onlar kendi kesretlerine mukabil bizim azlığımızı görürlerse vallahi, bize dönecekler (bize yönelecekler). Sizin için hiçbir necat (kurtuluş) yoktur.”⁷⁴⁰ İhtilalciler kendileri arasında istişare ederlerken Hz. Osman'a yapılan darbe girişiminde Kûfeli grubun lideri olan Malik b. Eşter konuşmaya şu sözlerle devam etti:

“Allah'a yemin olsun ki, bizim hakkımızda her iki tarafın da görüşü aynıdır. Eğer bunlar barışacak olursa, bizim kanımızı talep ederler. Hep beraber, Talha üzerine hücum edip onu öldürelim. Ondan sonra bizi rahat bırakırlar ve üzerimize gelemazler.”⁷⁴¹ Sözde Hz. Ali'nin taraftarı gözüken Malik b. Eşter'in bu sözleri, ihtilalcilerin ne pahasına olursa olsun taraflar arasındaki antlaşmayı bozup onları

⁷³⁷ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 493; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 374.

⁷³⁸ Daha önce bilgi verildi.

⁷³⁹ Daha önce bilgi verildi.

⁷⁴⁰ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 493; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 374.

⁷⁴¹ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 374.

savaşa devam ettirebilmek için ne gibi planlar yaptıkları hususunda bazı ipuçları veriyordu. Bunlar birkaç noktadan şöyle özetlenebilir:

- İhtilalciler her ne kadar Hz. Osman düşmanı olup Hz. Ali'nin safında görünseler de olaylar kendi aleyhlerine dönerse, onlar Hz. Ali'ye bile itaatten çıkabilirlerdi. Yani bunlar menfaatleri sürdüğü müddetçe sûreten Hz. Ali'nin tarafındaydılar.
- Eğer iki taraf anlaşırса Hz. Osman'ın katilleri yakalanıp kısas edilecekti. Halifenin katline iştirak eden Sebeîler için de, bu anlaşma bir anlamda kendi sonları demekti. Bu sebeple onlar taraflar arasında sulh istemiyorlardı.
- Malik b. Eşter, Hz. Ali'nin her zaman yanında duran, Kûfeliler adına ona biat eden ve aynı zamanda onun sadık bir taraftarı gözüküyordu. Eşter, Hz. Ali'den izin almadan, karşı tarafa saldırmayı ve Hz. Talha'yı öldürmeyi teklif edebilecek kadar cüretkâr olmuştu. Yani Eşter, Sebeîlerle beraber Hz. Ali'nin ordusu içinde gizli bir çete halinde hareket ediyordu.
- Eşter, madem Hz. Ali'ye biat etmiş ve onun sadık bir taraftarıysa ondan izinsiz nasıl Hz. Talha'ya saldırmaya cüret edip gizli plan yapabiliyordu? Bu durum onun Hz. Ali'ye olan sadakatinde samimi olmadığına bir işarettir.

İhtilalcilerin kendi aralarındaki gizli toplantısı devam ederken Malik b. Eşter'in görüşünü beğenmeyen Abdullah b. Sevdâ (İbn-i Sebe) söze katılarak şunları söyledi:

بئس الراى رايت! أنتم يا قتلة عثمان من أهل الكوفة بذى قار ألفان و خمسمائة أو نحو من ستمائة، و هذا ابن الخنزلية و أصحابه في خمسة آلاف بلأشواق إلى أن يجدوا إلى قتالكم سبيلا.

“Ne kötü görüşün var! Sizler Osman’ın Kûfeli katillerisiniz. Zîkar’da iki bin beş yüz ya da iki bin altı yüz kadar kişisiniz. İbnü’l-Hanzaliyye ve ashabı (adamları) beş bin kişidir ve sizi katletmek için bir yol bulurlarsa buna çok istekliler.”⁷⁴²

Abdullah b. Sebe, bu sözleriyle aslında Hz. Osman’ın katillerinin kendileri olduğunu kendi ağzıyla ikrar etmiştir. O, gece yaptıkları bu gizli toplantıda ortaya atılan bütün fikirleri dinledi, fakat bu görüşlerden hiçbirini beğenmedi. Sonunda kendi şeytani planını devreye sokmak için sözlerine şöyle devam etti:

يا قوم، إن عزكم في خلة الناس، فصانعوهم، و اذا التقى الناس غدا فانشبوا القتال، و لا تفرغوهم للنظر، فاذا من أنتم معه لا يجد بدا من أن يمتنع، و يشغل الله عليا و طلحة و الزبير و من رأى رايتم عما تكرهون فابصروا الراى، و تفرقوا عليه و الناس لا يشعرون.

“Ey kavmim! (benimle bir olanlar) Muhakkak ki sizin izzetiniz (galibiyetiniz) insanlar arasına karışmanızdadır. Bunun için insanlara yapmacık davranınız, (kendinizi onlardan gösteriniz) onları yağlayınız. Yarın insanlar (iki taraf) karşılaşacak olursa siz aralarında savaş çıkartın. Onların düşünmelerine bile imkân vermeyin. Beraber olduğunuz kişilerin de bundan geri durmaması gerekir. Allah; Ali, Talha ve Zübeyr’i sizin kerih gördüğünüz şeyden (sulhtan) uzak etsin. (onlar savaşla meşgul olsunlar) Bu şekilde onlar (ihtilalciler) İbn-i Sebe’nin bu görüşünü iyi anladılar ve insanlar (bunun) farkında olmadığı halde dağıldılar.”⁷⁴³

Abdullah b. Sebe, taraflar arasındaki yapılan barışa razı olmadı. O çok iyi biliyordu ki barış, kendinin ve nifakçı taraftarlarının sonu getirecekti. Ona göre iki taraf savaştırılmalıydı. Kendileri yok edecek bu ölüm tehlikesini atlatmanın en çıkar yolu iki tarafı savaşa tutuşturup birbirine kırdırmaktı. Bu da onların arasında olarak

⁷⁴² Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 494.

⁷⁴³ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 494.

ve onlardan görünmeye devam ederek yapılabilirdi. Eğer ihtilalciler iki taraftan ayrılp bir grup olarak yalnız kalırlarsa bu onların sonu demektir.⁷⁴⁴

2.2. Hz. Ali'nin Cemel Ashabı Hususunda Ordusuna Yaptığı Uyarılar

Hz. Ali, ordusuyla bereber Kûfe'den 436 km uzaklıkta olan Basra'ya doğru hareket etti.⁷⁴⁵ Basra halkından da ona katılanlar vardı. Hz. Ali'nin Basra'ya gelişi, sulhu itmam etme adına güzel bir gelişmeydi ve herkes huzur içinde bu durumdan gayet memnundu. Bununla beraber hem Hz. Ali'nin ordusunda hem de Hz. Âişe'nin ordusunda savaş isteyenler de mevcuttu.⁷⁴⁶

Fakat savaş taraftarı olmayan ve her zaman sulhu önceleyen Hz. Ali, ordusunda bulunan savaş yanlılarını yatıştırabilmek için her fırsatta onları uyarıyordu. Çünkü karşı taraftakiler de Müslümandı ve öncelik Kur'an'ın da emrettiği gibi sulh olmalıydı. Bilinçsizce yapılacak bir hata kötü sonuçlara sebebiyet verebilirdi. Bu tehlikeleri çok iyi bilen Hz. Ali, temkinli hareket ediyordu. Hatta ordusu Basra'ya giderken Hz. Ali, bir hutbe vermiş ve şöyle demişti:

يا أيها الناس املكوا أنفسكم، كفوا أيديكم و ألسنتكم عن هؤلاء قوم، فانهم إخوانكم،
واصبروا علي ما يأتىكم وإياكم أن تسبقونا فإن المخصوم غدا من خصم اليوم.

“Ey insanlar! Nefsinize hâkim olun. O insanlara karşı elinizi ve dilinizi tutun. Muhakkak ki onlar sizin (müminler olarak) kardeşlerinizdir. Sizin üzerinize gelmelerine karşı sabredin ve sakın (harekete geçme hususunda) önümüze geçmeyin. Bugün hasmane davrananlardan yarın (kıyamet günü) hesap sorulacaktır.”⁷⁴⁷

Hz. Ali'nin yapmış olduğu bu konuşmada şu hususlar dikkati çekmektedir:

- 1) Feraset ve ilim ehli bir sahabe olan Hz. Ali, ordusunu nefislerine hâkim olmaları hususunda uyarmaktadır. Çünkü nefis her zaman kötülüğü

⁷⁴⁴ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 377.

⁷⁴⁵ İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s. 209; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 158.

⁷⁴⁶ Ülkü, *İslam Tarihi*, C. I, s. 405; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 377.

⁷⁴⁷ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 496; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 127.

emreder.⁷⁴⁸ Cihadın en büyüğü nefisle yapılandır. Nefse hâkim olmak, büyük bir fazilet ve mukaddes bir mertebedir.⁷⁴⁹

- 2) Bir Müslümanın diline sahip çıkması onu hem itikâdi hem de maddi tehlikelerden muhafaza eder. Dil ile söylenen bir söz kişiyi Müslüman yaparken aynı dil ile söylenen başka bir söz onu kafir yapabilir. Bazen bir sözle iki ordu savaşa başlarken bazen de bir sözle savaş biter.
- 3) Bütün Müslümanlar dinde kardeşirler ve bir vücûdun âzaları hükmündedirler. Vücûdun bir organı ağrısa bütün vücut bundan etkilenir. Şer'i bir mazeret olmadan (katl, zina, mürted gibi) bir Müslüman öldürülemez.
- 4) Müslümanlar arasında bir husumet olsa öncelikli olan sulh yoludur. Savaşta bile ordu komutanından izinsiz başına buyruk hareket edilemez. Hz. Ali'nin de dikkat çek istediği budur.
- 5) Müslümanlara karşı düşmanca bir tutum içinde olanlar, Allah indinde mesul olurlar. Çünkü Kur'an'ın emriyle Müslümanlar birbirlerine merhametli davranmak durumundadırlar.⁷⁵⁰

Kûfe'den 436 km. yol gelerek Basra'ya giren Hz. Ali'nin ordusu ile Hz. Âişe'nin ordusu Ubeydullah b. Ziyâd'ın konağının olduğu yerde karşılaştı. Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'e haber yolladı ve aralarında yapılan sulha bağlı kalarak savaştan uzak durmalarını istedi.⁷⁵¹ Çünkü savaş başlamadan eğer sulh imkânı varsa önce tarafların araları düzeltilmelidir. Eğer tarafların barışma imkânı kalmamışsa savaş o zaman kaçınılmaz olur. Bu husus Kur'an'da şöyle açıklanır:

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى
فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ
يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

⁷⁴⁸ Yûsuf Sûresi, 12/53.

⁷⁴⁹ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. IV, s. 485.

⁷⁵⁰ "Muhammed Allah'ın Rasûlüdür. Onunla birlikte olanlar (Müslümanlar) birbirlerine karşı merhametli, kafirlere karşı sert (şiddetli) davranırlar." Fetih Sûresi, 48/29.

⁷⁵¹ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 501; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 158; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 377.

“Eğer mü’minlerden iki grup savaşırsa onların arasını düzeltin. Eğer (onların) biri diğerine saldırırsa onlar (saldıranlar) Allah’ın emrine dönünceye kadar haddi aşanlarla savaşın. Eğer onlar (Allah’ın emrine) dönerlerse onların aralarını adaletle düzeltin ve adil olun. Muhakkak Allah, adil olanları sever.”⁷⁵²

2.3. Cemel Savaşı Öncesi Hz. Ali ile Hz. Talha ve Hz. Zübeyr Arasındaki Görüşme

Hz. Ali’nin yapılan sulha uyarak savaştan uzak durulması yönündeki haberini alan Hz. Zübeyr ve Hz. Talha, ordunun önüne doğru çıktılar. Hz. Ali de onlara karşı ilerledi ve şunları söyledi:

لعمري لقد أعددتما سلاحا و خيلا و رجلا، إن كنتما أعددتما عند الله عذرا فاتقيا الله سبحانه، و لا تكونا كالتى نقضت غزلها من بعد قوة أنكاثا، ألم أكن أخاكما في دينكما، تحرمان دمي و أحرم دماءكما، فهل من حدث أحل لكما دمي؟

“Ömrüme yemin olsun ki; siz ikiniz (Talha ve Zübeyr) silahlar, atlar ve adamlar hazırlamışsınız. Allah huzurunda da bir özür (sebe) hazır ettiniz mi? İkinizde Sübhân olan Allah’tan ittika edin ve yününü sağlam bir şekilde eğirip dokuduktan sonra onu bozan kadın gibi olmayın. Ben sizin ikinizin dininizde kardeşiniz değil miyim? Oysa siz benim kanımı (akıtmayı) haram görüyorsunuz ve ben de sizin kanınızı (akıtmayı) haram görüyorum. Peki size benim kanımı (akıtmayı) helal kılan şey nedir?”⁷⁵³

Müçtehid bir sahabe olan Hz. Ali, bu konuşmasıyla karşı tarafa önemli hususları hatırlatıyor ve harbin hangi şartlarda meşru olduğunu anlatmaya çalışıyordu. İslam hukukuna göre, kasten adam öldürme, dinden dönme ve evli iken zina etme suçları dışında bir Müslüman öldürülemez. Hz. Ali’nin de temas etmek istediği nokta burasıydı. Hz. Ali, daha sonra Hz. Talha’ya dönerek şöyle dedi:

“Ey Talha! Sen kendi hanımını evinde saklayıp, Rasûlallah’ın hanımını yanına alarak (burada) savaşacak mısın? Sen bana (daha altı ay önce mescitte) biat

⁷⁵² Hucurât Sûresi, 49/9.

⁷⁵³ Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 501-502; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 128.

etmemiş miydin?”⁷⁵⁴ Hz. Talha, boynunda kılıç olduğu halde biat ettiğini söyledi.⁷⁵⁵ Daha önce de ifade edildiği gibi Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, Mescid-i Nebevî’ye zorla getirilseler de onların biatleri gönüllü idi. Fakat onlar Cemel ordusunu hazırlamakla aslında Hz. Ali’ye olan biatlerini bozmuş oluyorlardı.

Aslında biat, bağlayıcı bir akittir. Halife olan kişi, görevini yaparken İslam hukukuna bağlı kaldığı ve masiyeti emretmediği sürece ona biat edenlerin biatinden dönmeleri mümkün değildir.⁷⁵⁶ Hz. Peygamber, devlet başkanına biatin vacip olduğunu ve meşru bir halifeye bağlı olmadan ölen kişinin Cahiliye ölümüyle öldüğünü şu hadîsiyle bildirmiştir:

من خلع يدا من طاعة لقي الله يوم القيامة لا حجة له. و من مات و ليس في عنقه
بيعة مات ميتة جاهلية.

“Kim (meşru bir sebep olmadan devlet başkanına) itaatten vazgeçerse kıyamet günü Allah’a hiçbir delili olmadan kavuşur ve kim de (halifeye) biati olmadan ölürse o kişi Cahiliye ölümü ile ölmüştür.”⁷⁵⁷ Bu hadîs bir Müslümanın meşru bir sebep olmadan halifeye (devlet başkanına) karşı itaatten ayrılması konusunda bir uyarıdır. Hadîste geçen Cahiliye ölümü üzere ölür ifadesi kafir olarak ölür anlamında değil günahkar olarak ölür manasına da hamledilebilir. İnanç ve hukuk bakımından Cahiliye insanlarına benzeyerek, başında bir imamı olmadan ölür gibi manalara da gelebilir.⁷⁵⁸

Hz. Âişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, Hz. Osman’ın kanını talep edip Cemel hareketini başlatarak ve bir anlamda halife olan Hz. Ali’ye olan biatlerini bozmuş oluyorlardı. Fakat bu sahabiler müçtehid oldukları için yaptıkları içtihadlerde hata bile etseler bundan mesul olmayacakları daha önce açıklanmıştı. Hz. Talha ile konuşmasını bitiren Hz. Ali, ardından Hz. Zübeyr’e dönerek şunları söyledi:

⁷⁵⁴ İbnü’l-Arabî, *el-Avâsım mine’l-Kavâsım*, s. 153; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 128.

⁷⁵⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 128; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 182.

⁷⁵⁶ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, C. IX, s. 63; Cengiz Kallek, “Biat” *DİA*, VI, İstanbul, 1992, ss. 120-124.

⁷⁵⁷ Müslim, *Sahih-i Müslim*, C. III, s. 478; Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, I-III, çev. M. Emin Özafşar-Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İzmir, 2020, C. II, s. 95.

⁷⁵⁸ Nevevî, *Riyazü’s-Sâlihîn*, C. II, s. 95.

نشدتك بالله يا زبير، أما سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إنك تقاتلني و أنت لي ظالم. قال: بلي ولكن نسيت.

“Ey Zübeyr! Seni Allah’a yemin etmeye çağırıyorum. Sen Rasûlullah’ın sallallahu aleyhi vesellem ‘Sen zâlim/haksız olarak benimle mukatele edeceksin’ dediğini işitmedin mi? Bunun üzerine Zübeyr: Evet doğru, fakat ben bunu unutmuşum dedi.”⁷⁵⁹ Hz. Ali, Hz. Peygamber’in ihbâr-ı bi’l-gayb cihetiyle verdiği bu haberi Hz. Zübeyr’e hatırlatınca, Hz. Zübeyr’in ağzından şu sözler döküldü:

اللهم نعم، ولو ذكرت ما سرت مسيرى هذا، والله لا أقاتلك أبدا.

“Allah’ım (evet) eğer zikrettiğini (hadîsi) daha önce hatırlasaydım kesinlikle (bu orduyla) buraya gelmezdim. Vallahi asla seninle savaşmayacağım.”⁷⁶⁰ Hz. Zübeyr, bu hadîsi hatırlayınca gerçekten savaşmaktan vazgeçti. Bu durumda Hz. Ali’nin içtihadı doğru, Hz. Zübeyr’in tarafın içtihadı hatalıydı. Buna rağmen müçtehid mesabesinde olanlar yaptıkları içtihad’ta hata bile etseler bundan mesul olmazlar.⁷⁶¹ Hz. Zübeyr, ardından Hz. Âişe’ye gelerek savaşmak istemediğini ve geri dönüp gitmek istediğini söyledi. Hz. Zübeyr’in oğlu Abdullah, babasına yemininin keffaretini verip savaşmasını teklif etse de, o bunu kabul etmedi. Bu açıdan bakıldığında Hz. Zübeyr, Hz. Ali’nin Rasûlullah’ın hadîsini hatırlatmasıyla ilk görüşünden vazgeçmişti.⁷⁶²

2.4. Taraflar Arasındaki Sulha Rağmen Neden Savaş Başladı?

Taraflar arasında sulh kararı herkesi memnun etmişti ve sıra barış müzakerelerine gelmişti. Müzakereleri Hz. Ali tarafından Abdullah b. Abbas, Hz. Âişe tarafından Muhammed b. Talha yürütecekti. Her iki tarafta alınan müzakere sevinciyle geceledi. Fakat geceyi uykusuz ve huzursuz geçirenler de vardı. İşte onlar Hz. Osman’ı zulmen şehit eden Sebeîler ve onların ayak takımıydı.⁷⁶³

⁷⁵⁹ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, C. III, s. 414; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 502; İbnü’l-Arabî, *el-Avâsım mine’l-Kavâsım*, s. 153; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, C. III, s. 160; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 378.

⁷⁶⁰ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 502; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 128.

⁷⁶¹ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 379.

⁷⁶² Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 502; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 380.

⁷⁶³ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 506.

Tarafeyn arasındaki antlaşmanın kendi sonlarını getireceğini iyi bilen nifak hareketinin başı Abdullah b. Sebe, gece vakti adamlarını toplamış ve onlarla gizli bir toplantı yapmıştı. Atılacak adımlar belirlenmişti. Yapılan plana göre Hz. Ali'nin ordusunda bulunan ve Hz. Osman'ı katleden ihtilalciler, Hz. Âişe'nin ordusuna saldıracak, Hz. Âişe'nin ordusuna sızdırılan militanlar ise Hz. Ali'nin ordusuna saldıracak ve böylece savaş başlayacaktı.⁷⁶⁴

İhtilalcilerin planına göre iki taraf savaşırsa, (savaşanlar) zayıf düşecekler ve kendileriyle uğraşacak dermanları kalmayacaktı. Böylece onlar da devlet içindeki hakimiyeti ellerinde tutmaya devam edeceklerdi.⁷⁶⁵ Cuntacılar geceleyin yaptıkları planı hemen devreye soktular. Gece vakti mü'minlerin emîri Hz. Ali'nin ordusu içindeki militanlardan bir grup silahlı saldırıya geçtiler. Karşı taraf böyle bir saldırıyı beklemiyordu. Ne olduğunu bile anlamadan iki tarafta bir anda kendilerini savaşın içinde buldu. Hz. Âişe'nin ordusundakiler, “Kûfeliler gece vaktinde bize baskın yaptılar, galiba Ali kan akıtmadan durmayacak” dediler.⁷⁶⁶

Hz. Ali ve onun askerleri, gece vakti çıkan gürültüyü işitince ne olduğunu öğrenmek istediler. Tam bu sırada Sebeîlerin istihbarat almak ve Hz. Ali'yi yanıltmak için onun yanına özel olarak yerleştirdikleri bir adam, “karşı taraf bize geceleyin aniden saldırdı, biz de karşılık verdik” dedi. Hz. Ali ise: “Talha ve Zübeyr, kan dökmeden durmayacak” dedi. Daha sonra ise ordusunu sakinleştirmek için şu an için kötü bir durum olmadığını söyleyerek onları yatıştırdı. Zaten haklı bir sebep olmadıkça savaşılmayacağını hususunda her iki taraf anlaşmıştı. Ayrıca kaçanların öldürülmemesi, yaralılara dokunulmaması gibi konularda da mutabakat sağlanmıştı.⁷⁶⁷

Hz. Ali ve Hz. Âişe'nin bütün çabalarına rağmen savaş durdurulamadı. İslam tarihinde bir ilk oldu ve iki Müslüman ordu fitnecilerin tezgahına düşerek birbiriyle savaştı. Hz. Âişe, savaşa deve ile katıldığı için bu olaya “Cemel Vak'ası”

⁷⁶⁴ Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 506-507; Sarıçık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 380; Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 348.

⁷⁶⁵ Hizmetli, “İslam Tarihi”, ss. 218-219.

⁷⁶⁶ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 507; Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 349.

⁷⁶⁷ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 507.

denilmiştir.⁷⁶⁸ Savaş sırasında özellikle Sebeiyye Fırkası Hz. Âişe'nin devesi üzerinde bulunan Hevdece ok yağdırdı.⁷⁶⁹ Hz. Ali'nin kendisine yaptığı bütün uyarılara rağmen savaşıma hususunda inat eden Hz. Talha, ön safların birinde iken, Hz. Ali'nin ordusunda bulunan Mervan b. Hakem'in attığı bir ok sebebiyle dizinden ağır yaralandı.⁷⁷⁰ Basra'ya götürülürken bu olaylara karıştığı için pişman olduğunu anlatan beyitler okumuştur. Kanaması durdurulamayan Talha b. Ubeydullah şehit oldu.⁷⁷¹ Hz. Ali ile savaşıma hususunda yaptığı içtihadın hatalı olduğunu kabul eden Hz. Zübeyr ise, savaşa katılmadan geri döndü. Kölesi ile beraber Sibâa Vadisine gitmek üzere yola çıktı.⁷⁷²

Hz. Ömer döneminde (634-644) İran'ın fethinden sonra yeni kurulan Basra şehrine yerleşen ve orada önemli bir nüfuzu bulunan Temim kabilesinin önde gelen liderlerinden biri de Ahnef b. Kays (ö.67/686)'tı. Ahnef, Cemel Harbine bilfiil katılmasa da Hz. Ali'nin destekçileri arasındaydı.⁷⁷³ Hz. Zübeyr, Sibâa Vadisine giderken Ahnef'in askerlerinin yanından geçti. Askerlerden biri: "Zübeyr gidiyor" deyince Ahnef b. Kays: "İki tarafı birbirine düşürdü şimdi kendisi geri mi gidiyor?" dedi. Bunun üzerine Amr b. Cürmûz adında bir asker Zübeyr b. Avvâm'ı takip etti ve namaz kıldığı sırada onu şehit etti.⁷⁷⁴

İki taraf arasındaki çarpışmalar çok şiddetlenmişti. Hz. Ali, savaşın Hz. Âişe'nin bindiği deve etrafında yoğunlaştığını ve çok kişinin öldüğünü görünce Hz. Âişe'nin devesinin ayaklarının kesilmesini emretti. Ona göre eğer deve yere düşerse Hz. Âişe'nin ordusu dağılacaktı. Hz. Ali'nin dediği yapıldı ve devenin ayakları kesilip deve yere düşünce Cemel ashabı dağıldı.⁷⁷⁵ Hz. Ali; kaçanların peşine düşülmemesini, evlere girilmemesini ve yaralıların öldürülmemesi hususunda ordusuna emir verdi.⁷⁷⁶ 36/656 senesinin Cemâziyelâhir ayının 15. günü meydana

⁷⁶⁸ Fığlalı, "Cemel Vak'ası", ss. 320-321.

⁷⁶⁹ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 381.

⁷⁷⁰ İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s. 229; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 158.

⁷⁷¹ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 185; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 182.

⁷⁷² Halife b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 181; İbn-i Kuteybe, *el-Meârif*, s. 209; Taberî, *Tarih*, C. IV, ss. 507-508.

⁷⁷³ Ahmet Önkâl, "Ahnef b. Kays", DİA, II, İstanbul, 1989, s. 174.

⁷⁷⁴ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halîfeti b. Hayyât*, s. 181; Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 535; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 161; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 381.

⁷⁷⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 527; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, C. III, s. 161.

⁷⁷⁶ Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 382.

gelen Cemel Savaşında Hz. Ali tarafından üç bin, Hz. Âişe tarafından on bin olmak üzere toplamda on üç bin Müslüman şehit olmuştu.⁷⁷⁷

Savaşın bitiminin ertesi günü harp meydanını dolaşan Hz. Ali, şehit olanların kimliklerinin teşhis edilmesine katıldı ve onların cenaze namazlarını kıldırdı.⁷⁷⁸ Hz. Talha'nın toz toprak içinde kalmış cansız bedenini görünce dayanamayıp ağladı ve şunları söyledi: "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn. Bir Kureyşli'yi böyle yere serilmiş bir durumda görmek istemezdim."⁷⁷⁹ Hz. Talha'nın ölümü Hz. Ali'yi gerçekten derinden etkilemiş ve çok üzmüştü.

2.5. Cemel Savaşının Sebebi Hissiyat Değil, İctihaddır

Hz. Ali, Hz. Âişe, Hz. Talha, Hz. Zübeyr başta olmak üzere daha birçok sahabeyi buraya (Cemel'e) getiren hissiyatları değil, içtihadlarıydı. Eğer onlar hissiyatları ile hareket etseler, savaşın seyri ve neticeleri çok daha farklı olabilirdi. Mesela, savaşın galibi olan Hz. Ali, Hz. Âişe'yi savaş ganimeti olarak alır ya da esirleri cezalandırabilirdi. Çünkü İslam hukukuna göre ganimet meşrudur.

Oysa Hz. Ali, hissiyatıyla değil içtihadıyla hareket etti ve mü'minlerin annesini güvenli bir yere (Medine'ye) gönderdi. İctihadından dolayı onu kınamadı, tekfir etmedi hatta ona hürmet gösterdi.⁷⁸⁰ İşte bu mümtaz sahabiler, içtihad farklılığı sebebiyle karşı karşıya gelseler de savaşmamak için son dakikaya kadar çok gayret göstermişler hatta sulh üzerinde anlaşmışlardı. Fakat onlar, İbn-i Sebe'nin hazırladığı şeytani bir planın kurbanı oldular. Hz. Peygamber, Hz. Ali ile Hz. Âişe arasında meydana gelen Cemel Harbini ihbâr-ı bi'l-gayb cihetiyle Ali b. Ebî Talib'e şöyle haber vermişti:

⁷⁷⁷ İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. III, s. 23; Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 182; Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 350.

⁷⁷⁸ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 538.

⁷⁷⁹ İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. VII, s. 244; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 382.

⁷⁸⁰ Sarıcık, *Sorularla Hz. Muaviye*, ss. 417-418.

إنه سيكون بينك وبين عائشة أمر، قال: قال: أنا يا رسول الله؟ قال: نعم، قال: فأنا أشقاهم يا رسول الله؟، قال: لا، ولكن إذا كان ذلك فاردّها الي مأمناها.

“*Seninle Âişe arasında (ileride) bir olay çıkacak. Bunun üzerine Ali b. Ebî Talib biraz şaşırarak benimle mi ey Allah’ın Rasûlü diye sorunca Hz. Peygamber, “evet” cevabını verdi. Ardından Hz. Ali, onlar (sahabiler) içinde en şaki (kötü, işe yaramaz) ben miyim? diye sorunca Hz. Peygamber: Hayır” velakin eğer bu olay olursa, sen onu (Âişe’yi) me’menine (güvenli bir yere döndür) dedi.*”⁷⁸¹ Cemel Savaşı, Rasûlullah’ın ihbâr-ı gaybisini tasdik etti. Demek haber verilen şey bu savaştı. Hz. Peygamber’in bu savaşı önceden haber vermesi onun risaletinin bir bürhânıdır.

2.6. Hz. Ali’nin Hz. Âişe’yi Ziyareti ve Abdullah b. Sebe’nin İki Oğlu

Cemel Savaşının galibi olan Hz. Ali, Ammar b. Yâsir ve Muhammed b. Ebî Bekir’i Hz. Âişe’nin yanına göndererek onunla ilgilenmelerini emretti. Çünkü Hz. Âişe’nin hevdecine özellikle Sebeîler tarafından o kadar çok ok atılmıştı ki hevdec kirpiye benzemiştir.⁷⁸² Hz. Âişe, hevdeci zırhlı olduğu için bu savaştan yara almadan kurtuldu. Daha sonra Hz. Ali, mü’minlerin annesi Hz. Âişe’nin yanına gelerek şöyle dedi:

اي امه، يغفر الله لنا و لكم. قالت: غفر الله لنا و لكم. “Anneciğim! ‘Allah bizi ve sizi mağfiret etsin’ deyince mü’minlerin annesi Hz. Âişe de: Allah bizi ve sizi mağfiret etsin dedi.”⁷⁸³ Görüldüğü üzere hem Hz. Ali hem de Hz. Âişe çok büyük üzüntü içindeydi ve yaptıklarından dolayı Allah’tan mağfiret istiyorlardı. Çünkü her iki sahabe de işin bu noktaya kadar varabileceğini tahmin etmemişlerdi.⁷⁸⁴ Hatta Hz. Âişe, böyle bir hale düşmekten o kadar pişmanlık duymuş ve “keşke yirmi yıl önce ölseydim” diyerek bu pişmanlığını dile getirmişti. Taberî’ye göre Hz. Ali de aynı şeyi söylemiştir.⁷⁸⁵ Aslında onlar savaştan önce sulh üzerine anlaşmışlar ve Müslümanların kanının dökülmemesi hususunda gayret göstermişlerdi. Fakat onlar

⁷⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XXXV, s. 175.

⁷⁸² Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 533.

⁷⁸³ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 534.

⁷⁸⁴ İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. VII, s. 240.

⁷⁸⁵ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 537; Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, C. III, s. 160.

Abdullah b. Sebe ve taraftarlarının gece yarısı yaptıkları şeytanî planların kurbanı oldular. Ne olduğunu anlayamadan kendilerini savaşın ortasında buldular. Hz. Ali, Cemel Savaşı ile Hz. Peygamber'in seneler önce gaybî olarak kendisine verdiği haberi hatırlamıştı. Savaşın ardından Hz. Âişe'nin emniyet içinde Basra'ya götürülerek orada güvenli bir yere yerleştirilmesini emretti. Muhammed b. Ebî Bekir, kardeşi Hz. Âişe'yi Basra'ya götürdü.⁷⁸⁶

Hz. Âişe Basra'da iken İcl b. Abdullah ve Sa'd b. Abdullah isimli Kûfeli iki adam, onun kapısına gelerek "Ey annemiz! Sen, bize karşı olan hatandan dolayı günahkâr oldun tevbe et" diyerek onu incitip rahatsız ettiler. Hz. Ali, bu olayı duyunca önce onların boyunlarını vurmaya düşündü sonra bundan vazgeçip yüz değnek vurdurttu ve elbiselerini çıkarttı.⁷⁸⁷ Bu iki şahsın Abdullah b. Sebe'nin oğulları olduğu şeklinde rivâyet de mevcuttur.⁷⁸⁸

Ali b. Ebî Talib, Hz. Âişe Basra'dan ayrılacağı zaman da onu uğurlamaya gitti. Hz. Âişe'ye on iki bin dirhem ve ona yolda refakat edecek kırk kadın ve kırk erkekten oluşan bir grubu görevlendirdi. Hz. Âişe, yaşanan bu kötü olay (harb) sebebiyle mü'minlerin birbirleri kırmamaları gerektiğini söyledi. Ayrıca Hz. Ali ile aralarında şahsi bir dargınlık olmadığını ve bu olanların geçmişten kaynaklanmadığını⁷⁸⁹ da hatırlattı.⁷⁹⁰ 36/656 yılının Recep ayı başında Basra'dan ayrılan Hz. Âişe, hac yapma niyetiyle Mekke'ye geldi. Haccını bitirdikten sonra Medine'ye yerleşip inzivaya çekildi ve ölümüne kadar siyasî tartışmalara asla

⁷⁸⁶ Taberî, *Tarih*, C. IV, s. 533; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 382.

⁷⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. III, s. 144; Hudarî, *İtmâmü'l-Vefâ*, s. 182.

⁷⁸⁸ Dehlevî, *Şîa'nın Rasyonel Tenkidi*, ss. 25-26.

⁷⁸⁹ Hatırlanacağı gibi Hz. Peygamber, Benî Mustalik (Müreysi) gazvesinden dönerken Hz. Âişe, ordunun konakladığı yerde kaybettiği gerdanlığını ararken gecikmişti. Ordu hareket ettiği için o geride kalmıştı. Ordunun yolda düşürdüklerini toplayan Safvan b. Muattal'ın devesine binerek orduya yetişmişti. Bu durum Abdullah b. Selûl gibi münafıkların dedikodusuyla iftiraya dönüşmüştü. Bu sırada Hz. Ali, Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah senin evliliğine bir hudut koymamıştır, Âişe gibi nice kadınlar var" diyerek bu meseledeki görüşünü söylemişti. Daha sonra ise Allah, vahiy göndererek Hz. Âişe'nin masum olduğunu bildirmişti. Hz. Ali'nin bu sözünü delil getirenler, iki sahabe arasında bir düşmanlığın olduğunu ileri sürmektedirler. Bu mesele bazı Şîi Fırkalarca da istismar edilmiştir. Mustafa Fayda, "*İfk Hadisesi*", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000, ss. 507-509.

⁷⁹⁰ Hudarî, *İtmâmü'l-Vefâ*, s. 182.

katılmadı. Her ne zaman aklına Cemel Vak'ası gelse pişmanlık duyup ağladığı söylenir.⁷⁹¹

Hız. Ali'nin ordusunda bulunan Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye taraftarları, Cemel ashabının mallarının ganimet olarak kendilerine bölüştürölmesini Hz. Ali'den talep etmişlerdir. Hz. Ali, Sebeîlerin bu teklifini reddetse de onlar: “ Onların (Cemel ashabının) kanları bize helal oluyor da neden malları helal olmuyor” diye Hz. Ali'ye karşı çıkmışlardır. Hz Ali: “Sizden kimin hissesine mü'minlerin annesinin (Hz. Âişe'nin) düşmesi onun hoşuna gider?” deyince Sebeîler susmuşlardır.⁷⁹²

2.7. Cemel Savaşının Sonuçları

İslam devletinin üçüncü meşru halifesi Hz. Osman'ın ihtilalcilerle zulmen şehit edilmesinin ardından, Müslüman toplumda bazı huzursuzluklar ve kutuplaşmalar başlamıştı. Hz. Osman'ın katillerinin ivedi olarak cezalandırılmasını isteyenler ile cezalandırma işini istemeyenler (ihtilalciler) olarak iki grup vardı. Bir de katillerin cezalandırılması hususunda samimi olan fakat şartların olgunlaşmasını bekleyen mü'minlerin emîri Hz. Ali vardı. Hz. Ali ile başını Hz. Âişe'nin çektiği ve Hz. Osman'ın katillerinin acele bulunmasını isteyen Hz. Âişe tarafı arasındaki içtihad farklılığı, tarafeyni Cemel Vak'asında karşı karşıya getirdi.⁷⁹³ Yani, içtihad farklılığı siyasete bulaşıp savaşı netice vermiştir.⁷⁹⁴

Daha önce de ayrıntılı bir şekilde açıklandığı gibi Hz. Ali ile Hz. Âişe'nin sulha karar vermelerinin kendilerinin sonu olduğunu çok iyi bilen Abdullah b. Sebe ve arkadaşları; şeytani bir plan yaptılar. Gece hücumuyla savaşı başlattılar. On üç bin Müslüman bu savaşta şehit oldu. İbn-i Sebe, Müslümanları birbirine kırdırarak amacına ulaşarak hem kendi canını kurtardı hem de atası olan Yahudilerin intikamını Müslümanlardan aldı. Çünkü Yahudiler, Hz. Muhammed'in sallallahu aleyhi vesellem'in son Peygamber olarak gönderilişinden beri İslam'ın nûrunu söndürebilmek için yoğun çaba harcıyorlardı. Yemen Yahudilerinden olan İbn-i Sebe

⁷⁹¹ Fığlalı, “Cemel Vak'ası”, ss. 320-321; Sarıcık, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, s. 385.

⁷⁹² İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, C. VII, s. 244.

⁷⁹³ Canan, *İslam Işığında Anarşi*, s. 353.

⁷⁹⁴ Nursi, *Mektubat*, s. 86.

de bu Yahudi misyonunun bir parçasıydı. Literatürde yer alan bilgiler ışığında Cemel Savaşının sonuçları şöyle özetlenebilir:

Birincisi: Meşru halife Hz. Osman'ın zulmen şehit edilmesiyle onun katillerinin cezalandırılması hususunda Müslümanlar arasında başlayan görüş ayrılıkları ve kutuplaşma onları Cemel Savaşına sürükledi. Bu harp İslam tarihinde Müslümanların birbiriyle yaptığı ilk iç savaştı. Bu savaşta on üç bin Müslümanın kanı aktı.

İkincisi: Müslümanlar arasındaki içtihad farklılığın sebep olduğu Cemel Savaşı, daha sonra başka savaşlara da (Sıffın) sebebiyet vermiştir. Özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan fitne döneminin Cemel ve Sıffın Savaşlarını tetiklediği söylenebilir.

Üçüncüsü: Cemel Savaşına katılan Hz. Ali, Hz. Âişe, Hz. Zübeyr ve Hz. Talha, müçtehid sahabilerdendir. Bilindiği gibi müçtehidler, içtihad etiklerinde hata bile etseler bundan mesul olmazlar hatta içtihad, bir ibadet olduğu için bir sevap da alırlar.⁷⁹⁵ Hz. Peygamber'in içtihad hakkındaki şu hadîsi buna bir delil teşkil eder:

إذا حكم الحاكم فاجتهد ثم أصاب فله أجران، وإذا حكم فاجتهد ثم أخطأ فله أجر

“Hâkim (müçtehid) içtihad eder ve isabet ederse ona iki ecir (sevap) vardır. O, içtihad eder ve hata ederse ona bir ecir (sevap) vardır.”⁷⁹⁶ Müslümanlar arasında her ne kadar içtihad farklılığı olsa da bu farklılık onları birbiriyle savaşmaya kadar götürmez. Çünkü Cemel'e gelenler, dünyevi bir gaye, heva ve heves değil sadece dine hizmet amacıyla oradaydılar.⁷⁹⁷ Bu sebeple Cemel Savaşının başlamasında başka amillerin olması kaçınılmazdır. Bu amillerin en önemlisi Abdullah b. Sebe ve onun gizli faaliyetleridir.

Dördüncüsü: Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Hz. Âişe arasında yapılan Cemel Savaşını ihbâr-ı bi'l-gayb cihetiyle haber vermesi onun Allah'ın Rasûlü olduğunun bir delilidir.

⁷⁹⁵ Nursi, *Mektubat*, s. 86; Sarıcık, *Sorularla Hz. Muaviye*, ss. 415-416; Apaydın, “İctihad”, ss. 432-445.

⁷⁹⁶ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, C. IX, s. 108.

⁷⁹⁷ Sarıcık, *Sorularla Hz. Muaviye*, ss. 415-416.

Beşincisi: Cemel Savaşında ölen Müslümanların ahiretteki durumları ile ilgili tartışmalar farklı siyasî ve dinî mezheplerin teşekkül sürecini başlatmıştır. Mesela, büyük günah işleyen ya da savaşta ölen Müslümanlar hakkında hüküm vermeyip onların durumlarını Allah’a bırakan Mürcie Mezhebi bunlardan birisidir.

Altıncısı: Ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre, Hz. Ali içtihadında haklıdır. Fakat Cemel Ashabının önde gelenleri olan Hz. Âişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de müçtehid sahabilerdendir ve müçtehidler yapmış oldukları içtihadta hata bile etseler bundan sorumlu olmazlar. Kaldı ki; Cemel Savaşının sebebi düşmanlık değil, İslam’a hizmet ve dolayısıyla Allah’ın rızasına nail olabilmektir. Çünkü Cemel’e gelenler; Müslümanlar arasında ihtilaf çıkarmak için değil, ihtilafları bitirmek için oradaydılar.

Yedincisi: Hz. Ali ile Cemel Ashabı sulh hususunda anlaşmışken birdenbire savaşa tutuşmaları çok manidardır. Neticede bu sahabiler, bir Müslümanın kanının ne zaman helal olduğunu iyi bilmektedirler. Allah Müslümanları kardeş ilan etmişken,⁷⁹⁸ onlar kardeşlerini kendi nefislerine tercih ederken⁷⁹⁹ (îsâr) ve ortada savaşı gerektirecek önemli bir hal yokken, iki tarafın birbirlerinin kanını akıtmak istemeleri hem şer-i şerife hem de akla uygun düşmemektedir. Öyleyse onları savaşa iten perde arkasında gizli bir elin varlığı ortadadır.

Sekizincisi: İşte bu gizli el, Hz. Osman’ı da şehit eden ihtilalcilerin başı, Yemen Yahudilerinden olan ve sûreten Müslüman görünen “Abdullah b. Sebe” adlı münafıktır. Çünkü yukarıda da detaylıca zikredildiği gibi her iki taraf, sulh üzerinde anlaşıp, sulhun detayları konuşurlarken Cemel Savaşını başlatacak hiçbir mantıklı gerekçe yoktur.

Dokuzuncusu: Hz. Ali, din kardeşleri olan Cemel Ashabından savaş sırasında kaçanların takip edilmemesini, yaralıların öldürülmemesini gibi hususları ordusuna emretmişti. Hz. Ali’nin bu uygulamaları, daha sonra İslam hukukunun bağilerle⁸⁰⁰ ilgili hükümlerinin belirlenmesine önemli katkı yapmıştır.

⁷⁹⁸ “Müslümanlar ancak kardeşirler.” Hucurât Sûresi 49/10.

⁷⁹⁹ Îsâr ayetleri için bkz. Yûsuf Sûresi 12/91; Tâhâ Sûresi 20/72; Haşır Sûresi 59/9; A’la Sûresi 87/16.

⁸⁰⁰ “Haktan ayrılmak, haddi aşmak ve zulmetmek” gibi manalara bağy, fikhî bir terim olarak Allah’a karşı gelme ve dinin çizmiş olduğu hududları aşma manasında da kullanılmaktadır. Bâği, İslam Devletinin meşru reisine başkaldırana denir. Bağiler, isyana kalkışmaları ve silahla mücadeleye

Onuncusu: Ümmet-i Muhammed'in birlik ve beraberlik içinde yaşaması, İslam düşmanlarını tarih boyunca rahatsız etmiştir ve hala etmektedir. Özellikle İslam fetihleriyle köşeye sıkışan gayr-i müslimlerin eskiden beri vahdet-i İslam'ı parçalamak için İbn-i Sebe örneğinde olduğu gibi her türlü sinsi planlara başvurdukları dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu sebeplerle Müslümanlara düşen vazife öncelikle dinlerini en güzel şekilde öğrenmeleri, daha sonra ise Kur'an ve sünnetin çizmiş olduğu sırat-ı müstakîmden ayrılmamalarıdır.

2.8. Abdullah b. Sebe Niçin Sıffîn Savaşında Yoktu?

“Cemel Savaşında aktif bir rol oynayan ve Müslümanları birbirine düşüren Abdullah b. Sebe, niçin Sıffîn Savaşında gözükmedi? Bu sebeple İbn-i Sebe uydurma bir şahsiyettir” şeklinde bir soru akla gelebilir.

Sıffîn Savaşı 37/657 yılında İslam Devletinin dördüncü halifesi Hz. Ali ile Şam valisi Hz. Muaviye arasında meydana gelmiştir. Hz. Ali hilafete gelince doğal olarak Hz. Muaviye'nin de kendisine biat emesini istemişti. Fakat Hz. Muaviye; halifeye biat için Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılmasını şart koşuyordu. Hz. Ali de Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması hususunda samimiydi fakat şartların olgunlaşmasını bekliyordu. Çünkü Sebeiyye taraftarları Hz. Osman'ın zulmen şehit edilmesi sonrası cuntacılar gibi devleti perde arkasından idare ediyordu. Ayrıca Hz. Muaviye'nin halifeye şartlı biat edeceğine dair mektubu Mescid-i Nebvî de okununca “Osman'ın katilleri bizleriz” diye bağırarak kalabalık bir grup vardı.⁸⁰¹ Yapılan görüşmeler neticesiz kalınca her iki tarafta savaşa başlamıştır. Sıffîn Savaşı başka bir araştırmanın konusu olduğu düşünüldüğünden bu araştırmada verilen bilgiler sınırlandırılmıştır.

Hatırlanacağı gibi Hz. Ali; kendisine “ilah” diyen, öldüğüne inanmayan Sebeiyye Fırkasından bazılarını ateşte yaktırmıştı. Bir fitne çıkması ihtimaline karşı Sebeiyye'nin lideri Abdullah b. Sebe'yi de; Bağdat'ın 30 km. güneydoğusunda Dicle

başlamaları durumunda onlarla savaşılır. Fakat onlar esir edilip köle yapılmazlar, yaralıları öldürülmez, mallarına el konulmaz. İslam tarihinde Cemel ve Sıffîn Savaşları İslam hukukunda bağilerle ilgili ile hükümlerin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Ali Şafak, “Bağy”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, ss. 451-452.

⁸⁰¹ İsmail Yiğit, “Sıffîn”, *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009, ss. 107-108.

Nehri'nin her iki yakasında bulunan ve Yahudi, Rum ve Ârâmîlerin yoğun olarak yaşadığı Medâin şehrine sürmüştü. Bazı kaynaklara göre bu hadîse; 36/656 yılında yaşanan Cemel Savaşından sonra 37/657 yılında meydana gelen Sıffîn Savaşından önce vukua gelmiştir.⁸⁰² Bu haliyle zaten Medâin'de sürgünde olan İbn-i Sebe'nin Sıffîn Savaşına iştirak etmesi mümkün değildir. Fakat onun bazı adamları Sıffîn Savaşına katılmışlardır.⁸⁰³

Tarihçilerin Sıffîn Savaşında İbn-i Sebe'den bahsetmemelerinin sebebi bu bilgiler olmalıdır. Ayrıca; İbn-i Sebe'nin Cemel Savaşında iki tarafı birbirine tutuşturduğu anlatılırken Sıffîn Savaşında ondan bahsedilmemesi; onun uydurma ya da hayali bir şahıs olduğu anlamına gelmez. Mısırlı yazar Tâhâ Hüseyin (1973)'in "Tarihçiler İbn-i Sebe'yi Cemel'de zikrederken Sıffîn'de unutmuşlar, dolayısıyla İbn-i Sebe uydurma bir şahsiyettir"⁸⁰⁴ manasındaki sözleri tarihsel gerçekliği yansıtmadığı gibi, objektif bir araştırmaya dayanmayan, önyargılı ve taraflı bir düşüncedir. İbn-i Sebe, şayet Sıffîn Savaşına katılsaydı tabi ki tarihçiler bunu naklederdi. Neticede tarihçiler ulaştıkları bilgileri aktarırlar.

⁸⁰² Yörükân, *Müslümanlıkta Dinî Tefrika*, s. 17.

⁸⁰³ Adem Apak, "Fitne Döneminde İbn Sebe'nin Rolü Hakkında Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, C. 6, S. 1, s. 421.

⁸⁰⁴ Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ Alî ve Benûh*, C. II, ss. 90-91; Apak, "Fitne Döneminde İbn Sebe'nin Rolü Hakkında Bir Değerlendirme", s. 422.

5. BÖLÜM

ABDULLAH B. SEBE İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TEK KAYNAĞI SEYF B. ÖMER Mİ?

Türkiye’de yapılan akademik araştırmalar incelendiğinde özellikle Abdullah b. Sebe ile ilgili haberlerin tek kaynağının tarihçi Seyf b. Ömer olduğu ve Seyf’in de cerh edilmiş bir kişi olduğu şeklinde yaygın bir kabul bulunduğu görülmektedir.⁸⁰⁵ Bu durumun, tarihî kaynakların dikkatli incelenmemesinden ya da İbn-i Sebe meselesine tarafsız yaklaşılmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu araştırmada pek çok Sünnî ve Şîî tarihî kaynaklar incelenmiştir. Yaygın kanının aksine İbn-i Sebe ile ilgili rivâyetlerin tek kaynağının tarihçi Seyf b. Ömer olmadığı tespit edilmiştir.⁸⁰⁶ Seyf b. Ömer dışındaki râvilerin Abdullah b. Sebe ile ilgili haberlere geçmeden önce tarihçi Seyf b. Ömer hakkında biraz malumat vermek istiyoruz.

1. SEYF B. ÖMER’İN HAYATI VE TARİHÇİLİĞİ

Seyf b. Ömer et-Temîmî (ö.180/796), Hulefâ-i Râşidin dönemi tarihçilerinden olup, Irak tarih ekolünün en önemli üç temsilcisinden biri sayılmaktadır. Seyf, Kûfe’de doğmasına rağmen Medineli âlimlerden de ders almıştır. Hz. Ebû Bekir devrindeki ridde olayları, İslam fetihleri, iç karışıklıklar gibi daha birçok olayı başka kaynaklarda bulunmayan zengin malumatlarla aktarmış önemli bir tarihçidir.⁸⁰⁷

⁸⁰⁵ Bkz. Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2019, s. 63; Fığlalı, “*Abdullah b. Sebe*” ss. 133-134; Adem, Apak, “Hz. Osman ve Halifelik Dönemi (644-656)” s. 275.

⁸⁰⁶ Birçok Sünnî ve Şîî tarihi kaynağa göre, Abdullah b. Sebe hakkında bilgi veren tek kaynak Seyf b. Ömer değildir. Bu tarihi kaynaklardan bazıları için bkz. İbn-i Hilâl es-Sekaffî, İbrahim b. Muhammed, *el-İstinfâr ve’l-Gârât*, thk. Seyyid Abdüzzehra el-Hüseynî el-Hatîb, nşr. Dâru’l-Edvâ, Beyrut, 1987, s. 199; Keşşî, *Ricâlü’l-Keşşî*, s. 84; Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Hilyetü’l-Evliya ve Tabakâtü’l-Aşfiyâ*, I-X, nşr. Matbaatü’s-Saâde, Mısır, 1947, C. VIII, s. 253; Tûsî, *Tehzîbü’l-Ahkâm*, C. II, s. 346; İbn-i Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, C. XXIX, s. 7; İbn-i Hacer, *Lisânü’l-Mîzan*, I-V, thk. Dâiratü’l-Mearrifî’n-Nizâmiyye, nşr. Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, Beyrut, 1971, C. III, s. 290.

⁸⁰⁷ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Tarihi*, s. 25; Mustafa Fayda, “*Seyf b. Ömer*”, *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009, ss. 27-28.

Seyf b. Ömer'in erken dönemde yaşamış olmasından dolayı, başta tarihçiler olmak üzere kendisinden sonra gelen birçok araştırmacı ondan istifade etmiştir. Tarihçilerin eserlerinde özellikle dört halife devri olaylarını anlatırken Seyf'in rivâyetlerine yer vermesi hem onun nakillerinin aktarılmasını sağlamış, hem de tarih alanındaki otoritesinin yükselmesine katkıda bulunmuştur.⁸⁰⁸

Seyf b. Ömer'in önemli özelliklerinden birisi de, yapmış olduğu rivâyetlerin tamamında isnat yöntemini kullanması ve konuyla ilgili ne kadar bilgi ve belge varsa hepsini nakletmesidir. Seyf'in bu tafsilatçı üslubu; onu diğer müelliflerden ayırmaktadır.⁸⁰⁹ Gerçi Seyf'in hadîs alanındaki rivâyetleri, hadîs münekkithlerince haklı olarak cerh ve ta'dil açısından eleştirilmiştir fakat bunun izah edilebilir tarafları bulunmaktadır.⁸¹⁰

Öncelikle hadîsçilerin tarihçiler hakkındaki kanaatleri hadîs ilmi açısından olumsuz olabilmektedir. Bu sebeple Seyf'in tarihî rivâyetlerini hadîs râvi kriterlerine göre değerlendirmek bir cihetle hata olur. Çünkü hadîs ve tarih ilimleri, metodik olarak birbirinden farklıdır. Her ne kadar hâdiselerin nakledilmesi hususunda iki ilim dalı arasında şekli bir benzerlik olsa da, hadîs ilminin vazgeçilmez bir temeli olan isnad sisteminin tarih ilminde uygulanması hususuna genellikle hassasiyet gösterilmemektedir.⁸¹¹

Binâenaleyh Seyf b. Ömer; bir hadîs râvisi değil bir tarihçidir. Bu sebeple o, tarihçi kişiliğiyle cerh ve ta'dil kriterlerine göre değerlendirilmemelidir. Dini hükümlerin nakledilmesinin bir yolu da hadîs ilmi olduğu için; hadîs râvilerinin durumu bu bakımından önem arz eder. Tarihî rivâyetler de bu önemli hassasiyete pek rastlanmaz.⁸¹² Bu hususu meşhur tarihçi Taberî şöyle açıklar:

“Kitabımda (Târîhu'l-Rusûl ve'l-Mülûk) geçen rivâyetleri okuyan kişi, hiçbir sıhhat yönü görememesi sebebiyle onu kötüleyebilir, onu işiten çirkin (hatalı, eksikli) bulabilir. O kişi bilsin ki bunları (rivâyetleri) biz getirmedik, bize de bazı râviler

⁸⁰⁸ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, s. 42; İsrâfil Balcı, “Rivâyetin Metne Dönüştürülmesinde Ravi Tasarrufuna Seyf B. Ömer'den Örnekler”, *İslami İlimler Dergisi*, 2008, S. 2, s. 107.

⁸⁰⁹ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, ss. 42-43.

⁸¹⁰ Fayda, “*Seyf b. Ömer*”, ss. 27-28.

⁸¹¹ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, ss. 44-45.

⁸¹² <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1653> (e.t. 27.11.2023).

aracılığı ile geldi. Biz de bu rivâyetleri bize geldiği şekliyle (cerh ve ta'dilsiz) aktardık.”⁸¹³ Taberî; tarihçilerin olaylarla ilgili rivâyetleri cerh ve ta'sadece aktardıklarını, değerlendirmeyi ise okuyucuya bıraktığını söyler. Taberî'nin tarih alanındaki haklı otoritesini tasdik eden başka bir âlim olan İbnü'l-Arabî ise bu konuda şunları söyler:

“İsnada dikkat eden hadîs imamlarından başkasından rivâyet kabul etmeyin. (rivâyetlerini isnadla zikreden) Taberî haricinde tarihçi kelamı dinlemeyin. Taberî dışındakiler kırmızı (kötü) ölüm ve (İslam ve tarih açısından) en büyük hastalıktır. Çünkü onlar sahabe ve selefi (aşağılayan) tahkir eden, onları hafife alan, onların kavillerini ve fiillerini uydurma haberlerle uzatıp hadîsler türetenlerdir. Onların kasıtları hak değil hevadır. Onlarla alakanızı keserseniz bu tuzaklardan emin olursunuz.”⁸¹⁴

Tarih ve hadîs rivâyeti arasındaki yukarıda zikredilen bilgilere göre Seyf'i bir tarihçi gibi değerlendirmek, objektif yaklaşım olacaktır. İşi sıkı tutan hadîs âlimlerinin râvi inceleme usulleriyle tarihî rivâyetleri değerlendirmeleri sebebiyle Seyf hakkında da böyle menfi bir kanaatin oluşmuş olması muhtemeldir. Bu durum tarihçi kimliği ile Seyf b. Ömer'e haksızlık olur.⁸¹⁵ Seyf, hadîs alanında zayıf bir râvi olsa da Zehebî ve İbn Hacer gibi muhaddisler Seyf'in bu haliyle tarih konusunda uzman ve otorite olduğunu söylemişlerdir.⁸¹⁶

Seyf b. Ömer'in aktarmış olduğu haberler dikkatle incelendiğinde; onun cevabı bulunamamış bazı suallere ışık tuttuğu ve bazı meselelerin aydınlığa kavuşmasına katkı sağladığı da görülür. Bunlardan biri de Cemel Savaşında Hz. Ali ile Cemel Ashabının savaşmak yerine sulha razı olmalarına rağmen; savaşın niçin çıktığının izah edilememesidir.⁸¹⁷ Taberî'nin Seyf b. Ömer kanalıyla verdiği bilgiler; taraflar arasındaki savaşın Abdullah b. Sebe ve taraftarlarının yaptığı şeytanî bir planla çıktığına işaret etmektedir. Bu da Seyf'in bazı rivâyetlerini farklı ve kıymetli yapmaktadır.

⁸¹³ Şâhîn, *Emevîler ve Emevî Devleti*, s. 33.

⁸¹⁴ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, ss. 260-261; Şâhîn, *Emevîler ve Emevî Devleti*, s. 34.

⁸¹⁵ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, ss. 44-45.

⁸¹⁶ İbn-i Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avâme, nşr. Dâru'r-Raşîd, Suriye, 1986, s. 262; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, C. II, s. 255; Fayda, “*Seyf b. Ömer*”, ss. 27-28.

⁸¹⁷ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, ss. 305-306.

2. BATILI MÜSTEŞRİKLERE GÖRE SEYF B. ÖMER

Seyf b. Ömer hakkında Batılı araştırmacılar da çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Olumlu kanaat bildirenler olduğu gibi, olumsuz düşünenlerde mevcuttur. Seyf hakkında olumlu fikirlere sahip olanlardan birisi Alman şarkiyatçı Albrect Noth (1937-1999)'dur. Ona göre, Seyf de başka müellifler gibi eserlerini birçok kaynaktan derleyerek oluşturmuştur. Rivâyetlerinde zaman zaman görülen çelişkiler; ondan kaynaklı olmayıp bu durum başka tarihçilerin rivâyetlerinde de görülebilmektedir. Bu açıdan Seyf b. Ömer, tarihçi vasfıyla sadece bir aktarıcı sıfatı taşımaktadır ve rivâyetlerindeki çelişkilerden sorumlu tutulmamalıdır.⁸¹⁸

Seyf hakkında olumlu kanaat bildiren bir başka Batılı müsteşrik de Martin Hinds (1941-1988)'tir. Hinds'e göre başka tarihçilerin ulaşamadığı bilgi kaynaklarına ulaştığı için Seyf önemli bir tarihçidir ve bir derleyici olarak sadece bulduğu bilgileri aktarmıştır. Rivâyetlerde görülen bazı tutarsızlıklar; Seyf'in ihmalkâr ya da taraflı olduğunu göstermekten ziyade, kendinden önceki rivâyetleri ne kadar ciddi bir şekilde aktardığına işaret eder. Martin Hinds'e göre Seyf b. Ömer, olayları aktarırken yalan rivâyet uydurmamıştır. Bu sebeple onun tarihçilik yanını esas alarak Arabistan ile ilgili olan haberlerine gereken ihtimam gösterilmelidir.⁸¹⁹

3. TÜRKİYE'DEKİ LİTERATÜRDE ABDULLAH B. SEBE

Çalışmanın başında da değinildiği gibi Abdullah b. Sebe hakkında Türkiye'de yapılan araştırmalar oldukça azdır. Zaten bu araştırmanın yapılmasının temel sebeplerinden birisi de budur. Binâenaleyh araştırmaların yetersizliği ve yüzeysel kalması; İbn-i Sebe meselesinin doğru bir şekilde anlaşılmasını zorlaştırmakta ve meselenin eksik ve yanlış bilinmesine sebep olmaktadır. Ayrıca mevcut çalışmaların çoğunun İbn-i Sebe'nin varlığı hususuna şüpheli yaklaştığı görülmektedir.

Türkiye'de İbn-i Sebe meselesi hakkında akademik araştırma yapanlardan birisi Sıddık Korkmaz'dır. Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi* adlı bir çalışma yapmıştır. Korkmaz; çalışmasında genel olarak Seyf b. Ömer'in İbn-i Sebe

⁸¹⁸ Mahmut Kelpetin "Müsteşriklerin Gözüyle Seyf b. Ömer" *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 2008, S. 10, s. 132.

⁸¹⁹ Kelpetin, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi*, s. 49.

ile ilgili verdiği bilgilerde birçok çelişkinin bulunduğunu⁸²⁰, İbn-i Sebe ile ilgili rivâyetlerin tek kaynağının tarihçi Seyf b. Ömer olduğunu⁸²¹ ve bu sebeplerden dolayı Seyf'in İbn-i Sebe ile ilgili rivâyetlerinin tarihi gerçekliklere uzak durduğunu söylemektedir.⁸²²

Korkmaz, çalışmasında Sebeiyye Fırkası ile ilgili bilgi veren kaynakları ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve bu kaynaklarda geçen bilgilerle Sebeiyyenin ilişkilendirilmesinin mümkün olmadığı kanaatine varmıştır.⁸²³ Korkmaz'a göre "Sebeiyye" tabiri, Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde meydana gelen siyasî olaylarda sahabilerin bu hadiselerde hatadan uzak olduğunu göstermek için Seyf'in kurguladığı bir ifadedir. Seyf b. Ömer, bu kurgusuyla Hz. Osman'ın hilafeti dönemindeki muhalifleri cezalandırmayı hedeflemiştir.⁸²⁴ Korkmaz'ın araştırmanın sonuç bölümünde yaptığı değerlendirmeye göre, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemleriyle irtibatlandırılan Sebeiyye Fırkası'nın gerçeklikle herhangi bir ilgisi yoktur. Sebeiyye Fırkası ile ilişkilendirilen fikirler hicrî birinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır.⁸²⁵

Abdullah b. Sebe ile ilgili Türkiye'de yapılan bir başka çalışma ise Ebubekir Sifil⁸²⁶'e aittir. Sifil, *Râfıza ve Ehl-i Beyt* adlı makalesinde Abdullah b. Sebe meselesini önyargısız ve nesnel bir üslupla ele alarak İbn-i Sebe ile ilgili şüphelerin neden ve nasıl oluştuğu ile ilgili çarpıcı bilgiler vermektedir. Sifil'e göre Abdullah b. Sebe; Hz. Osman zamanındaki fitne faaliyetlerinin baş aktörüdür ve fikirleriyle Râfiziliğin ideolojik altyapısını atan kişidir. Yani Abdullah b. Sebe bilinmeden Şîliği ve Râfiziliği hakkıyla tanımak mümkün değildir. Çünkü Şîliğe karakterini veren "imâmet, Rec'at, vesâyet ve hulûl" gibi inançlar Abdullah b. Sebe patentlidir.⁸²⁷

⁸²⁰ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, s. 30.

⁸²¹ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, s. 12.

⁸²² Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, s. 21.

⁸²³ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, s. 199.

⁸²⁴ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, s. 197.

⁸²⁵ Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, s. 200.

⁸²⁶ Ebubekir Sifil, Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bölümleri Hadis Anabilim Dalında Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

⁸²⁷ Sifil, "Râfıza ve Ehl-i Beyt", ss. 7-8.

Sifil'e göre, Pavlus'un Hristiyanlıkta yaptığı ve adına reform denilen tahrif ve tahribi Abdullah b. Sebe de; İslam Dini içinde yapmaya çalışmıştır. İbn-i Sebe; yaşadığı dönemdeki olayları farklı inanç ve kültürlerle (Yahudi, Hristiyan, Fars akideleri ve kültürleriyle) harmanlayıp sentezleyerek İslam içinde yeni bir inanç sistemi kurmuştur. Yani Râfizilikteki inanç unsurlarının birçoğu İbn-i Sebe'nin fikir ve yeteneğinin mahsulüdür.⁸²⁸

Sifil'in araştırmasında değindiği diğer bir konu ise, son dönemlerde bazı İmâmî yazarların⁸²⁹ İbn-i Sebe ile Şîlik arasındaki derin ve kuvvetli bağı örtmek için; "Abdullah b. Sebe" diye birinin tarihte hiç yaşamadığı, ya da onun hayal ürünü olduğu yönünde Batılı müsteşriklerce ortaya atılan bir iddiayı sahiplenmeleridir. Çünkü Şîliğin kurucusunun ve temelinin bir Yahudi olduğu töhmeti onlara ağır gelmiş, onlar da böyle bir töhmetten kurtulabilmek adına, İbn-i Sebe gerçeğini inkâr yoluna gitmişlerdir. Onlara göre İbn-i Sebe; tarihi kurgulamak adına tarihçi Seyf b. Ömer tarafından uydurulmuş bir şahsiyettir. Yani İbn-i Sebe, Hz. Osman'ın zulmen şehit edilmesi olayını anlatabilmek ve Cemel Savaşına katılan sahabileri tebrîe etmek için Seyf'in oluşturduğu hayali birisidir.⁸³⁰

Sifil'in üzerinde durduğu ve ona da şaşırtıcı gelen şey; Şîilerin İbn-i Sebe'nin varlığını inkâr edebilmek adına kendi kadim ve muteber kaynaklarını bile tezyif yoluna gitmeleridir. Aslında bu beyhude bir çabadan öte gidememektedir. Çünkü İmâmîyye Şîasının temel kaynakları; Abdullah b. Sebe'nin varlığını tasdik etmektedirler. Hatta Şîi yazar Murtazâ el-Askerî, İbn-i Sebe'nin varlığını inkâr etmek için; kendi güvenilir rical âlimlerini bile zayıf olmakla eleştirmektedir.⁸³¹ Yani İmâmîyye Şîası, İbn-i Sebe'yi kapıdan kovsa, o bacadan geri girmektedir. Çünkü Şîiliğin kurucu atası Abdullah b. Sebe'dir.⁸³²

Sifil, bu makalesinde haklı olarak Abdullah b. Sebe ile ilgili bilgi veren tek kişinin Seyf b. Ömer olmadığına da temas eder. Onun verdiği bilgilere göre Sünnî ve

⁸²⁸ Sifil, "Râfıza ve Ehl-i Beyt", s. 7.

⁸²⁹ Murtaza el-Askerî, *Abdullah b. Sebe ve Esâtîru Uhrâ*, nşr. Dâru'z-Zehra, Beyrut, 1991. s. 12, 318, 319 vd. Abdullah Feyyaz, *Tarihu'l-İmâmîyye ve Eslâfihim mine's-Şîa*, nşr. Matbaatü Es'ad, Bağdat, 1970, s. 92 vd.

⁸³⁰ Sifil, "Râfıza ve Ehl-i Beyt", s. 8.

⁸³¹ Sifil, "Râfıza ve Ehl-i Beyt", s. 8.

⁸³² Sifil, "Râfıza ve Ehl-i Beyt", s. 10.

Şîi âlimler; içinde Seyf b. Ömer'in olmadığı rivâyet kanallarıyla da İbn-i Sebe'den haberler vermişlerdir. Sika râviler tarafından aktarılan bu bilgiler, Abdullah b. Sebe üzerinde kasıtlı olarak oluşturulan belirsizliği ve onu tarihten silme gayretlerini dağıtmakta ve onun hakikatini güneş gibi ortaya koymaktadır.⁸³³ Sifil, araştırmasının sonuç bölümünde Abdullah b. Sebe ile ilgili şöyle der:

“Bütün bunlar (ortaya konulan deliller) göstermektedir ki; Şîiler Abdullah b. Sebe'nin varlığını inkâr etmek için, kendi kadim ve muteber kaynaklarını tezyif etme yoluna gitseler de, İbn-i Sebe'nin tarihsel kimliği sabittir. (O, tarihte yaşamış, sonra Müslüman gözükmüş Yemenli bir Yahudi'dir.) O, fikirleriyle Şîiliğin ideolojik zeminini hazırlamıştır. Bütün alt şubeleriyle beraber dolaylı ya da doğrudan Şîi inancının temel yapı taşlarını döşeyen ve bu inanca rengini veren kişi Abdullah b. Sebe'dir.”⁸³⁴

4. SEYF B. ÖMER DIŞINDA İBN-İ SEBE'DEN HABER VEREN RİVAYETLER

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Abdullah b. Sebe ile ilgili rivâyetlerin tek kaynağı tarihçi Seyf b. Ömer değildir. Hem Sünnî hem Şîi bazı âlimler, Seyf b. Ömer'in dışında kendi senet silsileleri ile İbn-i Sebe ile ilgili bilgiler vermişlerdir. Bu rivâyetler fazla olduğu için, onlardan sadece dikkat çeken bazılarını vermenin yeterli olacağı kanaatindeyiz. Şimdi bu müellifleri ve onların rivâyetlerini inceleyelim.

4.1. Sünnî Tarihçiler ve Onların İbn-i Sebe'den Rivâyetleri

4.1.1. İsfahânî'nin İsnad Zincirinde Seyf'in Olmadığı Rivâyetleri

Hadîs, kelam, tasavvuf ve târîh alanındaki eserleriyle bilinen Seyf b. Ömer'den iki yüz elli sene sonra yaşayan Ebû Nuaym el-İsfahânî⁸³⁵ (ö.430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiya* adlı eserinde Abdullah b. Sebe'nin fitne

⁸³³ Sifil, “Râfıza ve Ehl-i Beyt”, s. 11.

⁸³⁴ Sifil, “Râfıza ve Ehl-i Beyt”, s. 11.

⁸³⁵ Osman Türer, “*Ebû Nuaym el-İsfahânî*” *DİA*, X, İstanbul, 1994, ss. 201-204. Ebû Nuaym'ın ayrıca *Zikru Ahbâri İsbahân*, *Ma'rifetü'l-Sahâbe*, *Kitâbü'd-Duafâ* gibi başka eserleri de vardır. Türer, “Ebû Nuaym, el-İsfahânî, ss. 201-204.

faaliyetlerinden bahsetmiştir. İçinde Seyf b. Ömer'in olmadığı râvi silsilesiyle gelen bu rivâyet şöyledir:

حدثنا إبراهيم بن محمد، ثنا عبد الله، ثنا يوسف بن اسباط، ثنا محمد بن عبد العزيز التيمي الكوفي، عن مغيرة، عن ام موسى قالت: بلغ عليا أن ابن سبا يفضلته على أبي بكر و عمر فهم علي بقتله ف قيل له: أتقتل رجلا أنما أجلك و فضلك فقال: لا جرم يساكنني في بلدة انا فيها، قال عبد الله بن خبيق: فحدثت به الهيثم بن جميل، فقال لقد نفي ببلد بالمدائن الي الساعة.

“Bize İbrahim b. Muhammed, haber verdi. Bize Abdullah haber verdi. Bize Yûsuf b. Esbât haber verdi. Bize Muhammed İbn Abdilazîz et-Teymî el-Kûfî haber verdi. O, Muğîre'den, o da Ümmî Mûsâ'dan (o) dedi ki: Hz. Ali'ye ulaşan habere göre İbn-i Sebe, onu (Ali'yi) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den daha üstün (faziletli) görüyordu. Bunun üzerine Hz. Ali İbn-i Sebe'yi öldürmeyi düşündü, fakat ona denildi ki: sen, senin faziletli olduğunu düşünen birini mi öldüreceksin. Hz. Ali ise böyle bir düşünce içinde olan birisiyle (İbn-i Sebe ile) aynı belde de oturamayacağını söyledi. Abdullah b. Hubeyk dedi ki: bunu İbn-i Haysem haber verdi ve o da İbn-i Sebe'nin Medâin'e sürgün edildiğini söyledi.”⁸³⁶

İsfehânî'nin bu rivâyetindeki râviler hakkında yaptığımız araştırma neticesinde onların güvenilir (sika) olduklarını gördük.⁸³⁷

4.1.2. İbn-i Asâkir'in İsnad Zincirinde Seyf'in Olmadığı Beş Rivâyeti

Hadîs hâfızı ve *Târîhu Medineti Dımeşk* adlı kitabıyla meşhur olan İbn-i Asâkir (571/1176); bu kitabında Abdullah b. Sebe ile ilgili müstakil bir bab açmıştır.

⁸³⁶ Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, C. VIII, s. 253.

⁸³⁷ Ahmed b. Abdillâh el-Acelî, *Ma'rifetü's-Sikât min Ricâli Ehli İlim*, I-II, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, nşr. Mektebetü'd-Dâr, MeDine (es-Suûdiyye) 1985, C. II, s. 374; Acelî, *Tarihu's-Sikât*, nşr. Dâru'l-Bâz, Suudi Arabistan, 1984, s. 461; İbn-i Ebû Hâtîm, er-Cerh ve't-Ta'dîl, C. VIII, s. 6; Ömer b. Ahmed bi Ma'rifeti İbn-i Şahin, *Tarihu Esmâi's-Sikât*, thk. Subhi es-Sâmerrâî, nşr. Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1984, s. 219; Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, C. X, s. 168; Ebû'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal fi Esmâi'l-Ricâl*, I-XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, nşr. Müessesetü'Risâle, Beyrut, 1980-1992, C. XXIX, s. 64; İbn-i Kesîr, *et-Tekmilü fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîli ve Ma'rifeti's-Sikâti ve'z-Zuafâi ve'l-Mecâhil*, I-IV, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân, nşr. Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslamiyyeti ve Tahkîki't-Türâsi ve't-Tercemeti, Yemen, 2011, C. IV, s. 356; İbn-i Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, nşr. Matbaatü Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan, 1325-1327, C. I, s. 157.

İbn-i Asâkir, aralarında Seyf b. Ömer'in olmadığı 8 rivâyetle İbn-i Sebe hakkında bilgiler vermektedir. Bu rivâyetlerin hepsinin burada zikredilmesi fazla yer kaplayacağı için 5 tanesini aktarmanın yeterli olacağını düşünüyoruz.

Birinci rivâyet:

أخبرنا ابو البركات الانماطي، أخبرنا ابو طاهر احمد بن الحسن و أبو الفضل أحمد بن الحسن قالوا: أخبرنا عبد الملك بن محمد بن عبد الله، أخبرنا أبو علي بن الصواف، أخبرنا محمد بن عثمان بن ابي شيبة، أخبرنا محمد بن العلاء، أخبرنا أبو بكر بن عياش، عن مجالد، عن الشعبي قال: أول من كذب عبد الله بن سبأ.

“(İbn-i Asâkir) dedi ki: Ebû'l-Berekât el-Enmâtî bize haber verdi. Bize Ebû Tâhir Ahmed İbn Hasen ve Ebû'l-Fazl Ahmed b. el-Hasen haber verdiler, (şöyle) dediler: Abdülmelik b. Muhammed İbn Abdillâh bize haber verdi. Ebû Ali İbn es-Savvâf bize haber verdi. Muhammed İbn Osman İbn Ebî Şeybe bize haber verdi. Muhammed İbn Alâi bize haber verdi. Ebû Bekir İbn Ayyâş bize haber verdi. O da Mücâlid'ten o da Şa'bi'den (o) dedi ki: (Allah'a karşı) ilk yalan söyleyen (uyduran) Abdullah b. Sebe'dir.”⁸³⁸

İbn-i Asâkir'in bu rivâyetindeki râviler sika, yani güvenilirlerdir. Sadece Mücâlid'in kuvvetli olmadığı yönünde İbn-i Hacer'in bir rivâyeti varsa da,⁸³⁹ başka cerh ve ta'dil imamlarına göre Mücâlid sikadır ve onun rivâyetleri caiz ve güzeldir.⁸⁴⁰

İkinci rivâyet:

قرأنا بن علي ابي لله بن يحيى بن الحسن، عن ابي الحسين بن الابنوسي، اخبرنا احمد بن عبيد بن الفضل، و عن ابي نعيم محمد بن عبد الواحد بن عبد العزيز، أخبرنا علي بن محمد بن خزفة قال: أخبرنا محمد بن الحسين، أخبرنا ابن ابي خيثمة، اخبرنا محمد بن عباد، أخبرنا سفيان، عن عمار الدهني قال: سمعت ابا الطفيل يقول: رايت المسيب بن نجبة اتى به ملبة يعني ابن السوداء و علي على المنبر فقال: ما شأنه؟ فقال: يكذب على الله و رسوله.

⁸³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, C. XXIX, s. 7; <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1653> (e.t. 27.11.2023).

⁸³⁹ İbn-i Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 520.

⁸⁴⁰ Acelî, *Târîhu's-Sikât*, s. 420; İbn-i Şahin, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, s. 234.

“(İbn-i Asâkir) dedi ki: Biz, Ebî Abdillâh İbn Yahyâ İbn el-Hasen'den okuduk (anladık ve öğrendik) o da Ebî el-Hüseyn b. el-Ebnûsî'den. Bize Ahmed b. Ubeyd b. el-Fazl haber verdi. O da Ebî Nuaym Muhammed b. Abdülvâhid İbn Abdülâzîz'den haber verdi. Bize Ali b. Muhammed b. Hazfeh haber verdi (ve) dedi: Bize Muhammed b. el-Hüseyn haber verdi. Bize İbnü Ebî Hayseme haber verdi. Bize Muhammed b. Abbâd, haber verdi. Bize Süfyan haber verdi. O da Ammâr ed-Dühnî'den rivâyet etti. O dedi ki: Ebû Tufeyl'den işittim. O şöyle diyordu: ‘Ali b. Ebî Talib minberde iken, Müseyyib İbn Necebe'nin İbnü's-Sevdâ'yı (Abdullah b. Sebe) yakasından tutarak getirdiğini gördüm. Bunun üzerine Hz. Ali, onun (İbn-i Sebe) durumunu sordu. Müseyyib, İbnü's-Sevdâ'nın Allah ve rasûlü üzerine yalan söylediğini (hadîs uydurduğunu) beyan etti.”⁸⁴¹

Hadîs hâfızı olmalarının yanında, tarihçi kimlikleriyle de bilinen Zehebî ve Bağdâdî'ye göre İbn-i Asâkir'in bu rivâyetindeki râviler güvenilirlerdir.⁸⁴²

Üçüncü rivâyet:

أخبرنا أبو محمد بن طاوس و أبو يعلى حمزة بن الحسن بن المفرج قال: أخبرنا أبو القاسم بن أبي العلاء، أخبرنا أبو محمد بن أبي نصر، أخبرنا خيثمة بن سليمان، أخبرنا أحمد بن زهير بن حرب، أخبرنا عمرو بن مرزوق، أخبرنا شعبة عن سلمة بن كهيل عن زيد قال: قال علي بن أبي طالب: ما لي و لهذا الحميت الأسود؟ يعني عبد الله بن سبأ و كان يقع في أبي بكر و عمر.

“(İbn-i Asâkir) dedi ki: Bize Muhammed b. Tâvus ve Ebû Ya'lâ Hamza b. Hasen b. el-Müferrer haber verdi. O ikisi dedi: Bize Ebû'l-Kâsım b. Ebî'l-Alâi haber verdi. Bize Ebû Muhammed b. Ebî Nasr haber verdi. Bize Hayseme İbn Süleyman haber verdi. Bize Ahmed b. Züheyr b. Harb haber verdi. Bize Amr İbn Merzûk haber verdi. Bize Şu'be o da Seleme İbn Küheyl o da Zeyd'ten haber verdi. (Zeyd) dedi ki: Ali İbn Ebî Talib şöyle dedi: Ben şu siyah yağ tulumundan yani Abdullah b.

⁸⁴¹ İbn-i Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, C. XXIX, s. 7; <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1653> (e.t. 27.11.2023).

⁸⁴² Râviler için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ*, C. XX, s. 6, C. XVIII, s. 85, C. XVII, s. 197, C. XIX, s. 186, C. XVII, s. 198, C. XI, s. 492; Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *Tarihü Bağdat*, I-XVI, thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf, nşr. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2002, C. V, s. 265.

Sebe'den beriyim (onunla alakam yoktur). (Çünkü) O, Ebû Bekir ve Ömer'e dil uzatıyor.”⁸⁴³

İbn-i Asâkir'in bu rivâyetindeki râviler cerh ve ta'dil açısından incelendiğinde onların güvenilir oldukları tespit edilmiştir.⁸⁴⁴

Dördüncü rivâyet:

أُنْبَأَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَطَّابِ، أَخْبَرَنَا أَبُو الْقَاسِمِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ الْفَارِسِيُّ ح وَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الدَّارَانِي، أَخْبَرَنَا سَهْلُ بْنُ بَشْرٍ، أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُنِيرٍ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُنِيرِ الْخَلَاءِ قَالَ: أَخْبَرَنَا الْقَاضِي أَبُو طَاهِرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الذَّهْلِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِوس، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِبَادٍ، أَخْبَرَنَا سَفْيَانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ الْعَبَّاسِ الْهَمْدَانِيُّ عَنْ سَلْمَةَ بْنِ كَهِيلٍ عَنْ حَجِيَّةِ بْنِ عَدِيٍّ الْكَنْدِيِّ قَالَ: رَأَيْتُ عَلِيًّا كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ وَ هُوَ عَلَى الْمَنْبَرِ وَ هُوَ يَقُولُ: مَنْ يَعْذُرُنِي مِنْ هَذَا الْحَمِيَةِ الْأَسْوَدِ (?) الَّذِي يَكْذِبُ عَلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ يَعْنِي ابْنَ السُّودَاءِ لَوْ لَا أَنْ لَا يَزَالُ يَخْرُجُ عَلَيَّ عَصَابَةٌ يَعْنِي عَلِيٌّ دَمَهُ كَمَا ادَّعَيْتُ عَلِيَّ دَمَاءَ أَهْلِ النَّهْرِ لَجَعَلْتُ مِنْهُ رَكَامًا.

“(İbn-i Asâkir) dedi ki: Bize Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm b. el-Hattâb haber verdi. Bize Ebû'l-Kâsım Ali b. Muhammed b. Ali el-Fârisî haber verdi. Bize Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî'l-Hasen b. İbrâhîm ed-Dârânî haber verdi. Bize Sehl b. Bişr haber verdi. Bize Ebû'l-Hasen Ali b. Münîr b. Ahmed b. Münîr el-Hallâi haber verdi (ve) dedi ki: Bize el-Kâzî Ebû Tâhir Muhammed b. Ahmed b. Abdullah ez-Zühelî haber verdi. Bize Ebû Ahmed b. Abdûs haber verdi. Bize Muhammed b. Abbâd haber verdi. Bize Süfyan haber verdi. Bize Abdülcebbâr b. el-Abbas el-Hemedânî o da Seleme b. Kehiyîl'den o da Huceyye b. Adî el-Kindî'den haber verdi.(El-Kindî) dedi ki: ‘Ali’yi (kerramellahü veche) minberde (şöyle) derken gördüm: ‘Bu yağ tulumunu (yani İbn-i Sebe’yi) cezalandırma hususunda kim bana özür beyan edebilir? ki o; Allah ve rasûlü üzerine

⁸⁴³ İbn-i Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, C. XXIX, ss. 7-8; <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1653> (e.t. 27.11.2023).

⁸⁴⁴ Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, C. XXXVI, s. 325; İbn-i Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, C. XV, s. 199, C. XXXXIII, s. 200; Zehebî, *Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ*, C. V, s. 298, C. VI, s. 35, C. VII, s. 202, C. XV, s. 412, C. XVII, ss. 366-367; İbn-i Hacer, *Lisânü'l-Mîzan*, C. I, s. 174; İbn-i Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. VIII, s. 100.

yalan uyduruyor. Eğer onu katletmem sebebiyle bazıları beni kınamasa, Nehr ehlinin⁸⁴⁵ kanlarının (bana) dava edildiği gibi, onun kanını döküp (onu öldürüp kabri) üzerine toprak yığardım.”⁸⁴⁶

İbn-i Asâkir’in bu rivâyetindeki râvileri cerh ve ta’dil açısından araştırdığımızda onların güvenilir oldukları gördük.⁸⁴⁷

Beşinci rivâyet:

أخبرنا أبو بكر أحمد بن المظفر بن الحسين بن سوسن التمار في كتابه و أخبرني أبو طاهر محمد بن محمد بن عبد الله السنجي بمرور عنه، أخبرنا أبو علي بن شاذان، أخبرنا أبو بكر محمد بن جعفر بن محمد الآدمي، أخبرنا أحمد بن موسى الشطوي، أخبرنا أحمد بن عبد الله بن يونس، أخبرنا أبو الأحوص عن مغيرة عن سباط قال: بلغ عليا أن ابن السوداء ينتقص أبا بكر و عمر فدعا به و دعا بالسيف أو قال فهم بقتله فكلم فيه فقال : لا يساكنني ببلد أنا فيه قال: فسيره الى المدائن.

“(İbn-i Asâkir) dedi ki: Bize Ebû Bekir Ahmed b. el-Muzaffer b. el-Hüseyin b. Sevsen et-Temmâri kitabında haber verdi. Bana Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Abdullah es-Sencî ondan rivâyet ederek haber verdi. Bize Ebû Ali b. Şâzânî haber verdi. Bize Ebû Bekir Muhammed b. Ca’fer b. Muhammed el-Âdemî haber verdi. Bize Ahmed b. Mûsâ eş-Şetavî haber verdi. Bize Ahmed b. Abdullah b. Yûnus haber verdi. Bize Ebû’l-Ahvas o da Muğîre’de o da Sibât’tan⁸⁴⁸ haber verdi. (Sibât) dedi ki: İbnü’s-Sevdâ’nın Ebû Bekir ve Ömer’i kınadığı (haberi) Ali’ye ulaştı. O da İbnü’s-Sevdâ’yı (İbn-i Sebe) çağırttı ve kılıç istedi veya onu katletmeyi düşündü (vazgeçti). Ali, (İbn-i Sebe konusunda) konuştu ve şöyle dedi: ‘Ben de aynı

⁸⁴⁵ Nehir ashabı ile kasıt, muhtemelen Nehrevan savaşında Hz. Ali’nin ordusu tarafından öldürülen Haricilerdir.

⁸⁴⁶ İbn-i Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, C. XXIX, s. 8; <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1653> (e.t. 27.11.2023).

⁸⁴⁷ Bkz. Zehebî, *Siyeru A’lâmu’n-Nübelâ*, C. IX, s. 481, C. XIII, s. 249, C. XIV, s. 399, C. XIII, s. 531, C. XIX, s. 191, İbn-i Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, C. LXXIII, s. 6; İbn-i Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, C. IX, s. 244; İbn-i Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 345, Acelî, *Ma’rifetü’s-Sikât*, C. I, s. 421, C. II, s. 68; Alâaddin Moğoltay b. Kalîc el-Hanefî, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, I-XII, thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed ve Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim, nşr. el-Fârûku’l-Hadîsetü li’t-Tabâati ve’n-Neşr, 2001, C. IV, s. 10.

⁸⁴⁸ Bazı kitaplarda bu ismin “Şibâk” şeklinde de okunuşunun olduğu zikredilmiştir. Râzihî, *Tevzîhi’n-Nebei an Müessisi’s-Şiati Abdullah b. Sebe*, s. 68; İbn-i Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. VIII, s. 449.

(belde de) olduğum halde benimle (burada) oturmayacaksın.’ (Seninle aynı yerde oturmak bana huzur vermiyor) Ardından onu Meâdin’e sürdü.”⁸⁴⁹

İbn-i Asâkir’in bu rivâyetindeki râviler güvenilirdir.⁸⁵⁰

4.2. Şîi Âlimlerin İsnat Zincirinde Seyf’in Bulunmadığı Rivâyetleri

Son dönemlerde Murtaza el-Askerî⁸⁵¹ gibi bazı Şîi âlimler, Abdullah b. Sebe’nin varlığını ve faaliyetlerini inkâr yoluna gitse de, mütekaddimîn Şîi uleması İbn-i Sebe’nin kimliğini tespit etmiş ve onun fitne faaliyetleri hakkında çok detaylı bilgiler vermişlerdir. Bu Şîi âlimlerin hepsinin İbn-i Sebe hakkında verdiği bilgileri burada zikretmek mümkün değildir. Biz konuyu çok uzatmamak adına iki Şîi âlimin İbn-i Sebe ile alakalı rivâyetlerine değinmek istiyoruz.

Bu iki âlimin rivâyetlerinde, araştırmamız açısından dikkati çeken nokta, râviler içinde Seyf b. Ömer’in olmamasıdır. Yani mütekaddimin Şîi âlimler de İbn-i Sebe’nin varlığını tespit ve tasdik ederek “İbn-i Sebe adında bir kişi yoktur” diyen yakın dönemin bazı araştırmacılarına en iyi cevabı vermektedirler.

4.2.1. Keşşî’nin Bu Konudaki Rivâyeti

İmâmiyye Şîasının meşhur rical âlimlerinden birisi olan ve Şîiliğin dört temel rical kitabından birisini yazan Muhammed b. Ömer el-Keşşî⁸⁵² (III/IV. Yüzyıl), *Ma’rifetü’l-Ricâl* adlı kitabında Abdullah b. Sebe ile ilgili müstakil bir bölüm

⁸⁴⁹ İbn-i Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, C. XXIX, s. 9; <https://dinimizislam.com/detay.asp?Aid=1653> (e.t. 27.11.2023).

⁸⁵⁰ Bkz. Nâyif b. Salâh el-Mansûrî, *Ravdu’l-Bâsım fî Terâcimi Şüyûhi’l-Hâkim*, I-II, thk. Mustafa b. İsmail es-Süleymanî, nşr. Dâru’l-Âsimeti li’n-Neşri ve’l-Tevzi‘, Riyad, 2011, C. II, s. 950; Zehebî, *Siyeru A’lâmu’n-Nübelâ*, C. VI, s. 10, C. XIX, ss. 241-242; İbn-i Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 261, 295; İbn-i Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. II, s. 75; İbn-i Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. VIII, s. 449; Mahmûd b. Abdülfettâh en-Nehhâl, *İthâfü’l-Mürtekî bi Terâcimi Şüyûhi’l-Beyhakî*, thk. el-Ferîku’l-İlmî li Meşrûi’ Mevsûati Câmiî’s-Sünne, nşr. Dâru’l-Mîmân li’n-Neşri ve’t-Tevzi‘, y.y.; 2008, s. 130; Suyûtî, *Tabakâtü’l-Huffâz*, nşr. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1403, s. 472.

⁸⁵¹ Ayetullah Murtaza Şerif el-Askerî, (1914-2007) İranlı Şîi yazar ve din adamıdır. İslam tarihi alanında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Askerî, “Abdullah b. Sebe ve Esâtîru’l-Uhrâ” adlı kitabında İbn-i Sebe ile ilgili rivâyetleri Seyf b. Ömer’i merkeze alarak incelemiş ve onun rivâyetlerine itibar edilemeyeceğini savunmuştur. Ayrıca Askerî, Abdullah b. Sebe’nin Seyf tarafından uydurulan hayali bir şahsiyet olduğunu söylemiştir. Bkz. Sifil, Râfıza ve Ehl-i Beyt s. 8; https://tr.wikipedia.org/wiki/Murteza_Sherif_Askeri (e.t. 13.09.2023); Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, s. 19.

⁸⁵² Muhammed Enes Topgöl, “*Keşşî*”, *DİA*, Ek-2. Cilt, Ankara, 2019, ss. 45-47.

açmıştır. Keşşî'nin rivâyetlerini incelediğimizde İbn-i Sebe'nin İslam ümmeti içinde nasıl bir fitne yaydığını bir kez daha gördük. Aslında Keşşî'nin İbn-i Sebe ile ilgili verdiği haberler Sünnî âlimlerin haberleriyle benzerlikler gösterse de, onun râvileri içinde de Seyf b. Ömer bulunmamaktadır. Keşşî, kitabında Abdullah b. Sebe ile ilgili bölümde dört rivâyet aktarmıştır. Keşşî'nin İbn-i Sebe'yi anlattığı rivâyetlerin biri şöyledir.

حدثني محمد بن قولويه القمي قال: حدثني سعد بن عبد الله بن أبي خلف القمي قال: حدثني محمد بن عثمان العبدي عن يونس بن عبد الرحمن عن عبد الله ابن سنان قال: حدثني ابي عن أبي جعفر أن عبد الله بن سبأ كان يدعي النبوة و يزعم أن أمير المؤمنين هو الله تعالى عن ذلك علوا كبيرا، فبلغ ذلك أمير المؤمنين فدعاه فساله فافر بذلك و قال: نعم أنت هو و قد كان القي في روعي انك أنت الله و اني نبي. فقال له أمير المؤمنين: ويك قد سخر منك الشيطان فارجع عن هذا... الي آخر.

“Muhammed b. Kuleveyh el-Kummî bana haber verdi. (O da) Sa'd b. Abdillâh b. Ebî Halef el-Kummî'de (o da) Muhammed b. Osman el-Abdî'den (o da) Yûnus b. Abdîrrahman'dan (o da) Abdullâh b. Sinân'da (o da) babasından (o da) Ebî Ca'fer'den (rivâyet etti). Ca'fer dedi ki: Abdullâh b. Sebe, Peygamberlik iddia ediyor ve emîru'l-mü'minînin (Hz. Ali'nin) Allah olduğuna inanıyordu. Bu durum mü'minlerin emîrine ulaşınca o, İbn-i Sebe'yi çağırdı ve ona böyle bir düşüncesinin olup olmadığını sordu. Abdullâh b. Sebe de onun (Hz. Ali'nin) ilah olduğunu kabul ederek: 'Kalbime geldi ki⁸⁵³ Sen Allah'sın ben de Nebiyim dedi.' Bunun üzerine Hz. Ali: 'Sana veyl (yazıklar) olsun ki muhakkak Şeytan seni aldatmıştır, bundan geri dön dedi.'⁸⁵⁴ Rivâyet sonuna kadar devam etti.”

4.2.2. İbn-i Hilâl es-Sekaffî'nin İsnad Zincirinde Seyf'in Yer Almadığı Rivâyeti

İmâmiyye Şîasının kadim ve önemli âlimlerinden birisi olarak gösterilen İbn-i Hilâl es-Sekaffî⁸⁵⁵ (ö.283) de *el-İstinfâr ve'l-Gârât* isimli kitabında; Abdullâh b. Sebe

⁸⁵³ Abdullâh b. Sebe, iddia ettiği gibi kendisi Peygamber olduğuna göre demek ki kalbine vahiy gelmiş.

⁸⁵⁴ Bkz. Keşşî, *Ricâlü'l-Keşşî*, s. 84.

⁸⁵⁵ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, C. VI, s. 79.

ve arkadaşlarının Hz. Ali ile olan konuşmalarını nakletmiştir. Sekaî'nin rivâyetindeki râviler içinde de Seyf b. Ömer bulunmamaktadır. Bu rivâyet şöyledir:

عن عبد الرحمن بن جندب عن أبيه جندب قال: دخل عمرو بن الحمق و حجر بن عدي و حبة العرني و الحارث الاعور و عبد الله بن سبا علي أمير المؤمنين عليه السلام بعدما افتتحت مصر و هو مغموم حزين فقالوا له: بين لنا ما قولك في أبي بكر و عمر؟ فقال لهم علي عليه السلام: هل فرغتم لهذا؟ و هذه مصر قد افتتحت، و شيعتي بها قد قتلت؟! انا مخرج اليكم كتابا أخبركم فيه عما سألتم، وأسألكم أن تحفظوا من حقي ما ضيعتم، فأقرووه علي شيعتي و كونوا على الحق اعوانا.

“Abdurrahman b. Cündüb o da babası Cündüb'ten rivâyetle dedi ki: ‘Amr b. el-Hamık, Hucr b. Adıyy ve Habbe el-Uranî ve el-Hâris el-A’var ve Abdullah b. Sebe, Mısır fetholunduktan sonra mü'minlerin emîri aleyhisselam hüzünlü olduğu bir zamanda onun yanına girdiler. Hz. Ali'ye: Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki kavlin nedir bize açıkla dediler. Hz. Ali onlara şöyle cevap verdi: Sizin başka işiniz yok mu? İşte Mısır fetih olundu ve benim taraftarlarım da orada katledildi. Ben size bir şey (mektup) çıkaracağım. Onda sizin sorduklarınızdan haber vereceğim. Onda (mektupta) sizin benim hakkımda zâyi ettiğiniz şeyleri ezberlemenizi istiyorum. Ardından onu (mektubu) benim taraftarlarıma okuyunuz ve hak üzerine yardımcılar olunuz.”⁸⁵⁶

Sekaî'nin bu rivâyetine göre, Abdullah b. Sebe'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e olan düşmanlığı sebebiyle bir fitne çıkarma teşebbüsü, Hz. Ali tarafından engellenmiştir. Hz. Ali'nin kendisine gelen gruptan, kendi hakkını zâyi etmemelerini istemesinin sebebi, onun kendi konumunu çok biliyor olmasıdır. Çünkü Hz. Ali, ilk iki İslam halifesinin üstünlüklerini, faziletlerini ve meşruiyetlerini kabul etmektedir.

Yukarıda Seyf b. Ömer dışındaki râvilerin Abdullah b. Sebe ile ilgili rivâyetlerinin bir kısmı zikredildi. Aslında içinde Seyf b. Ömer'in olmadığı rivâyetler çok fazladır fakat tüm rivâyetlerden söz etmenin bu çalışmaya sığdırılmasının mümkün olmaması nedeniyle o rivâyetlerin bazıları ile iktifa edilmiştir.

⁸⁵⁶ İbn-i Hilâl es-Sekaî, *el-İstinfâr ve'l-Gârât*, s. 199.

Bu rivâyetlerin analizinden şu neticeleri çıkarmak mümkündür:

- Abdullah b. Sebe ile ilgili haberlerin tek kaynağı tarihçi Seyf b. Ömer değildir.
- Seyf b. Ömer dışında birçok sika râvi tarafından İbn-i Sebe ve faaliyetleri ile ilgili bilgiler nakledilmiştir. Bu bilgiler literatürde yekûn teşkil etmektedir.
- Sadece Seyf b. Ömer'in rivâyetlerini dikkate alarak Abdullah b. Sebe'nin uydurma bir şahsiyet olduğunu düşünmek; ciddi bir araştırma eksikliği olacaktır. Bu eksikliğin; art niyet, tarafgirlik, ihmal ve benzeri farklı sâiklerden kaynaklanabileceği düşünülmektedir.
- Hem Sünnî, hem de Şîi tarihî kaynaklar Seyf b. Ömer dışındaki râviler vasıtasıyla Abdullah b. Sebe'nin varlığını tespit etmişlerdir.
- Seyf b. Ömer'in hadîs sahasında aldığı eleştirilerin, tarihçi kimliği ile yaptığı rivâyetlerin sıhhati ile karıştırılmaması gerekmektedir.
- Malumdur ki bir hadîs (rivâyet) zayıf olsa ve başka senetlerle desteklense hasen (güzel) seviyesine çıkar.⁸⁵⁷ Bu açıdan Seyf b. Ömer'in İbn-i Sebe ile ilgili rivâyetleri velev ki zayıf bile olsa onu destekleyen başka rivâyetler olduğuna göre, bu durum Seyf'in rivâyetlerinin sıhhat derecesini yükseltmektedir. Bu durumda Seyf'in İbn-i Sebe ile ilgili rivâyetlerinin zayıflıktan hasenliğe çıktığı görülmektedir.

⁸⁵⁷ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 184.

SONUÇ

Asr-ı saadet olarak da bilinen Hz. Peygamber'in risâlet dönemi sonrasındaki dört halife döneminde fetihler ve devletleşme süreci devam etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminden (632-634) itibaren İslam toplumunda meşru idareye karşı çeşitli isyan hareketleri oluşturulmaya başlanmıştır. Bu isyan hareketleri, özellikle Abdullah b. Sebe'nin de doğum yeri olan Yemen bölgesinde temerküz etmiştir. O bölgede idari görev yapmış olması nedeniyle Hz. Ali ile Yemenli kabileler arasında kuvvetli bir bağ ve muhabbet oluşmuştur. Ancak bu meşru muhabbet Hz. Ali'nin engel olma çabalarına rağmen, Abdullah b. Sebe ve taraftarlarınca ifrat bir noktaya doğru körüklenerek kasıtlı olarak meşru sınırların dışına çıkarılmıştır. Yemen bölgesinin sahip olduğu sosyo-kültürel birikimin de bu aşırılığa uygun olması ile birlikte meşru ve masum olarak başlayan Hz. Ali muhabbeti, müfrit bir tavra dönüşerek, Hz. Ali'yi ilah edinmeye kadar vardırılmıştır.

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde (634-644) Yemenli kabileler, iskân politikası kapsamında başta Mısır olmak üzere olmak üzere Suriye, Irak, Kûfe gibi bölgelere yerleştirilmişlerdir. Hz. Ömer, mevâlinin başkent Medine'de olmasını istememiştir. Hz. Ömer'in güvenlik gerekçesiyle aldığı düşünülen bu tedbir, bedevî karakterli olan Yemenli kabilelere mensup bazı kişilerin Mısır, Kûfe ve Basra gibi bölgelerde idari görevlere ya da kanaat önderi konumuna gelmelerine ve zamanla potansiyel bir güç haline gelmelerine sebep olmuştur. Hz. Osman döneminde (644-656) yönetim karşıtı olayların geniş alana yayılmasına ve kitlesel niteliğe dönüşmesine, söz edilen iskân hareketlerinin de neden olduğu düşünülmektedir.

Hz. Osman'ın on iki senelik hilafetinin ikinci altı yıllık dönemi, meşru halifeye karşı muhalefet ve isyan olaylarının tırmandığı bir dönem olmuştur. Söz konusu ikinci altı yıllık dönem Abdullah b. Sebe'nin Müslümanlar arasında görünmeye başladığı zamandır. İbn-i Sebe, Hz. Ömer'in sıkı ve disiplinli yönetiminde bulamadığı uygun fitne zeminini Hz. Osman'ın merhametli ve yumuşak yönetimi döneminde bulmuştur. Hz. Osman'ın hilafetinin son yıllarına doğru baş gösteren muhalif hareketler şiddetlenerek bir isyana ve ihtilale dönüşmüştür. Bu isyan hadiselerinin baş aktörü ise aslen Yemen Yahudilerinden olan fakat daha sonra sûreten İslam olduğunu söyleyen Abdullah b. Sebe'dir.

Şîilîğin Nusayrî kolunun ikinci kurucusu olan Hasîbî, Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye hakkında çarpıcı bilgiler vererek İbn-i Sebe'nin tarihsel kimliğini ve faaliyetlerini tasdik etmiştir. Hâsibî'ye göre Abdullah b. Sebe bir Yahudi'dir ve Farslı'dır. İbn-i Sebe'ye tabi olanlar "Sebeiyye" olarak isimlendirilmiştir. İbn-i Sebe Hz. Ali'nin vefatına kadar kendini İslam ile gizlemiştir. Hasîbî'ye göre İbn-i Sebe, Yahudi akaidi ile Fars akaidini ve kültürünü sentezleyerek Yahudi-Fars karışımı bir düşünce akımının (Şiilik ve Rafizilik) temelini atmıştır. Hz. Osman'ın mushafları cem ederek kıraat farklılıklarını sonlandırması, İslam ümmetini tek mushaf üzerinde birleştirerek Kur'ân'ın, diğer semavi kitaplar gibi tahrif edilmesinin önünü kesmesi, İbn-i Sebe'nin büyük düşmanlığının önemli nedenlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Zirâ Hz. Osman'ın bu hayırlı hizmeti, İbn-i Sebe'nin ve onun tıynetinde olan müfsid ve münafıkların Kur'ân'ın lafzı üzerinden yapacakları tahrif ve tebdil oyunlarının önünü kalıcı bir şekilde kapatmıştır.

İbn-i Sebe; daha önce bir Yahudi âlimi (hahamı) olması sebebiyle Yahudi ve Hristiyan inancını çok iyi biliyordu. Fitne faaliyetleri için özellikle Mısır'ı seçmesi tesadüf değildi. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde fethedilen Mısır'a Abdullah b. Sebe'nin hemşehrileri olan Yemenli bedevî kabilelerin yerleştirilmesi, eskiden Yahudi ve Hristiyan olan Kıptilerin de Mısır'da meskûn olması ve bedevilerin her ne kadar Müslüman olsalar da hâlen ilim ve marifetten uzak olmaları gibi sebeplerden dolayı, Abdullah b. Sebe Mısır'da kolay taraftar buldu ve burasını karargâh ve fitne üssü haline getirdi.

İbn-i Sebe; Mısır'dan, yandaşları ise onun emriyle Kûfe ve Basra'dan eş zamanlı olarak 35/656 yılının Recep ayında hareket ederek zahirde umre yapma, batında Hz. Osman'ı hilafetten indirme niyetiyle başkent Medine'ye geldiler. İbn-i Sebe'nin liderliğindeki ihtilalciler, görünürde emr-i bi'l-ma'ruf yapıyormuş gibi gözükiyorlardı. Onlar Hz. Osman'a çeşitli sorular sordular. Hz. Osman ise ihtilalcilerin bütün sorularına mukni' cevaplar verdi. Fakat ihtilalciler, halifeye karşı yapacakları darbeyi meşrû göstermek istiyorlardı. Bunun için memleketlerine dönüyor havası vererek başkent Medine'den ayrıldılar. Yolda halifenin mührüyle Mısır valisine yazılmış ve kendilerinin öldürülmesini emreden bir mektup buldukları iddiasıyla tekrar geri döndüler. Hz. Osman; mektubu kendisinin yazmadığına dair yemin etse de ihtilalciler bu mektubu bahane ettiler ve halifenin evini iki aya yakın

kuşattılar ve darbe yaparak onu zulmen şehit ettiler. Bu olay İslam tarihinde meşru halifeye karşı yapılan ilk ihtilaldir. Tarihe *el-fînetü'l-kübra* olarak geçen bu olay siyâsî ve mezhebî bölünmelerin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Aslen Yemen Yahudisi olan Abdullah b. Sebe; Hz. Ali'ye ilahlık isnadında, kendisi hakkında da peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Hz. Ali, kendisini önce tevbeye çağırmış fakat İbn-i Sebe bu fikrinde ısrar etmiştir. Bu sebeple Hz. Ali, İbn-i Sebe'yi yakmayı düşünse de, Sebeîler siyaset ve orduda güçlü oldukları için fitne çıkmasından endişe ettiği için onu Bağdat'ın 30 km. güneydoğusundaki Medâin şehrine sürmekle yetinmiştir.

İslam toplumunda meydana gelen fitne hareketleri incelendiğinde bu hareketlerin daha çok dinî sloganlarla ortaya çıktığı görülmektedir. Fitnecilerin en önemli özellikleri dinî hükümleri kesinlikle inkâr etmemeleri ve nasları istismar ederek onları kendi gizli amaçlarına hizmet edecek şekilde yorumlamalarıdır. Fitneciler bu şekilde özellikle cahilleri kolay kandırıp kendi saflarına çekmektedir. Abdullah b. Sebe de İslam toplumunda fitneyi böyle kolay çıkarmıştır. Onun bu kadar büyük fitneleri tek başına nasıl çıkarabildiği tartışma konusu olmuş, hatta bu durum bazı kimselerce akıldan uzak kabul edilmiştir. Fakat tahribin ıslahtan kolay olduğu umum kâidesi nazarıyla tarihî hadiseler etrafıca araştırılsa İbn-i Sebe'nin çok iyi kamufle olduğu, çok zeki olduğu, ikna ve hitabette usta olduğu gibi özellikleri kolaylıkla görülecektir.

İbn-i Sebe'nin Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Hz. Ali'nin halife seçilmesi, Cemel Savaşının başlatılması gibi İslam tarihi açısından çok önemli olaylarda etkin rol oynadığı görülmektedir. Abdullah b. Sebe, fikirleriyle kendisinden sonra İmâmiye, Şîa ve Rafizîlik gibi bazı ehl-i bid'a fırkaların temelini atmıştır. Şîiliğin DNA'sı ve karakteristik yapısı İbn-i Sebe'nin temelini attığı fikirlerde gizlidir. Buna rağmen bu konu hakkında Türkiye'de yapılan az sayıdaki araştırmanın, genellikle eksik, objektiflikten uzak ve sathi olması nedeniyle Abdullah b. Sebe kimliği ve faaliyetlerini tam olarak ortaya koyamadıkları görülmektedir. Bu durum, hiç şüphesiz İbn-i Sebe'nin tarihsel varlığını ve faaliyetlerini örtme çabasında olanların işine gelmiştir.

Araştırma sonucunda; bazı Batılı müsteşriklerin Abdullah b. Sebe'nin tarihsel varlığını inkâr kâbilinden tartışmaya açtıkları ve onun faaliyetlerini gizlemeye çalıştıkları belirlenmiştir. Bunlardan dikkat çeken bazıları; Julius Wellhausen, Leone Caetani, Bernard Lewis'tir. Bununla birlikte bazı İmâmiye görüşündeki yazarların da Şîa ideolojisinin temelini Yahudilik olduğu yönündeki töhmetten kendilerini kurtarabilmek adına İbn-i Sebe meselesini sabote ederek sâbikan isimleri beyan edilen Batılı müsteşriklerin Abdullah b. Sebe'nin tarihsel varlığı ve faaliyetleri ile ilgili ortaya attıkları iddiaları sahiplendikleri görülmüştür.

Araştırma sonucunda ulaşılan önemli bir bilgi de Abdullah b. Sebe'nin tarihsel varlığı hakkında bilgi veren tek kişinin tarihçi Seyf b. Ömer olduğu yönündeki yaygın kabulün/kanaatin yanlış olduğudur. Sünnî ve Şîi tarihî kaynaklar incelendiğinde Abdullah b. Sebe ile ilgili rivâyetlerin tek kaynağı'nın tarihçi Seyf b. Ömer olmadığı bedaheten görülmektedir. Birçok tarihçinin ravi silsilesinde Seyf b. Ömer olmadan ve güvenilir (sika) raviler kanalıyla Abdullah b. Sebe'nin varlığı ve faaliyetleri hakkında bilgiler verdiği tespit edilmiştir. Bazı hadis alimlerince hadis sahasında zayıf kabul edilen Seyf b. Ömer'in tarihçi kimliğiyle, hadis raviliği şahsiyetinin karıştırıldığı anlaşılmıştır. Tarihçi Seyf b. Ömer'in İbn-i Sebe hakkında verdiği bilgilerin benzerlerinin başka tarihçilerce de verilmiş olması onun tarih alanındaki güvenilirliğine sağlam bir delil teşkil etmektedir. Dolayısıyla, yapılan araştırma sonucunda Seyf b. Ömer'in, Abdullah b. Sebe'nin tarihsel varlığı ve faaliyetleri hakkında verdiği bilgilerin sağlam ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda; kabrinin Suriye'nin Lazkiye şehrine bağlı Kardaha bölgesindeki Kırklar Dağı'nda bulunduğu ve bölge insanının kabrini ziyaret ederek kendisinden şefaât istediği dahi tespit edilen Abdullah b. Sebe'nin tarihteki varlığının ve faaliyetlerinin inkâr edilmesinin aklen ve naklen muhal olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu konunun farklı vecihleri hakkında yapılacak araştırmaların, İslam dünyasındaki büyük fitne hareketlerinin doğru anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- A'ŞA HEMDÂN, Abdurrahman b. Hâris, *Dîvânı Â'sa Hemdân ve Ahbâruhû*, thk., Hasen İsa Ebû Yâsîn, Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1983.
- ABDULLAH FEYYAZ, *Târîhu'l-İmâmiyye ve Eslâfîhim mine's-Şîa*, Matbaatü Es'ad, Bağdat, 1970.
- ABDURRAHMAN B. MUHAMMED (Dâmat Efendi), *Mecmau'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1319.
- ACELÎ, Ahmed b. Abdullah, *Ma'rîfetü's-Sikât min Ricâli Ehli İlim*, I-II, thk., Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Mektebetü'd-Dâr, MeDine, 1985.
- ACELÎ, Ahmed b. Abdullah, *Târîhu's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, Suudi Arabistan, 1984.
- ÂCURRÎ, Muhammed b. Hüseyin, *Kitâbü's-Şerîa*, I-V, thk., Abdullah b. Ömer ed-Demîcî, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1999.
- ADENÎ, Muhammed b. Ömer, *Kitâbü'l-İman*, thk., Hamed b. Hamdi el-Câbirî el-Harbî, ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1407.
- AHMED B. HANBEL, *Müsned*, I-L, thk., Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid ve Aharûn, Müessetü'r-Risâle, y.y., 2001.
- AHMED CEVDET PAŞA, *Kısas- Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, I-II, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1966.
- AKYÜZ, Hüseyin, "Klasik Hadîs Kaynaklarına Göre Abdullah b. Ebî Serh", *Bolu İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 12, ss. 252-273, Bolu, 2018.
- ALEMDAR, Yusuf, "Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'an'ın Cem'i Konusuna Yeni(Den) Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 2, ss. 219-248, Sivas, 2003.
- ALGÜL, Hüseyin, "Esved el-Ansî", *DİA*, XI, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 440-441.
- ALGÜL, Hüseyin, "Fedek", *DİA*, XII, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 294-295.
- ALPER, Ömer Mahir, "İtaat", *DİA*, XXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 444-445.
- ALTUN, İsmail, "Hz. Osman'ın Ammâr b. Yâsir'i Cezalandırdığına Dair Rivayetlerin Belâzürî Özelinde Tahlil ve Tenkidi", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 51, ss. 419-443, 2019.

- ÂLÛSÎ, Mahmûd b. Abdillâh, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve Seb'i'l-Mesânî*, I-XVI, thk., Ali Abdûlbârî Atrîyye, Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.
- ÂMÎDÎ, Ali b. Muhammed es-Sa'lebî, *Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Din*, I-V, thk., Ahmed Muhammed el-Mehdî, Daru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, Kahire, 2002.
- ÂMÎLÎ, Muhammed b. el-Hasen, *Vesâilü's-Şîati*, I-XXX, thk., Müessetü Âli Beyt Aleyhisselam li İhyâi't-Türâs, Kum el-Müşerrefe, Kum, 1414.
- APAK, Adem, "Fitne Döneminde İbn Sebe'nin Rolü Hakkında Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, ss. 421-424, Bursa, 1994.
- APAK, Adem, "Hz. Osman Dönemi Emevî İdarecileri", *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Bursa, 1995.
- APAK, Adem, "Hz. Osman ve Halifelik Dönemi (644-656)", *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.
- APAK, Adem, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2, ss. 145-159, Bursa, 2001.
- APAK, Adem, "Muhammed b. Ebû Bekir", *DİA*, XXX, TDV Yayınları, Ankara, 2020, ss. 516.
- APAYDIN, H. Yunus, "İctihad", *DİA*, XXI, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 432-445.
- ARDIÇ, Furkan "Hz. Ali Dönemi Valileri", *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Bursa, 2020.
- ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, thk., Âdil Ahmed Abdilmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410.
- ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi'l-Buhârî*, I-XIII, el-Mektebetü's-Selefiyye, Mısır, 1380.
- ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali, *Lisânü'l-Mîzan*, I-V, thk., Dâiratü'l-Mearrifi'n-Nizâmiyye, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 1971.
- ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Matbaatü Dâiratü'l-Meârifi'n-Nizâmiyye, Hindistan, 1325-1327.

- AVCI, Casim, “Kûfe”, *DİA*, XXVI, TDV Yayınları, Ankara, 2002, ss. 339-342.
- AVCI, Casim, “Kureys”, *DİA*, XXVI, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 442-444.
- AVCI, Casim, “Medâin”, *DİA*, XXVIII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 289-291.
- AVCI, Casim-Şentürk, Recep, “Kabîle”, *DİA*, XXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 30-32.
- AYAR, Kenan, “Mâlik B. El-Hâris El-Eşter’in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 5, S. 1, ss. 37-93, 2005.
- AYCAN, İrfan, “Mervân I”, *DİA*, XXVIII, TDV Yayınları, Ankara, 2004, ss. 225-227.
- AYDIN, Mehmet, “Hristiyanlık”, *DİA*, XVII, TDV İstanbul, 1998, ss. 340-345.
- AYDINLI, Abdullah, “Ebû Zer el-Gıfârî”, *DİA*, X, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 266-269.
- AYDINLI, Abdullah, “Ebû’ d-Derdâ”, *DİA*, X, TDV Yayınları, 1994, ss. 310-311.
- AZİMLİ, Mehmet, “Hz. Osman’ın Muhasarası”, *Hz. Osman*, ed. Ali Aksu, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2020.
- BAĞDÂDÎ, Abdülkâhir b. Tâhir, *el-Fark Beyne’l-Firak*, thk., Muhammed Osman el-Huş, Mektebetü İbn-i Sîna, Mısır, ty.
- BAĞDÂDÎ, Ahmed b. Ali, *Tarihu Bağdat*, I-XVI, thk., Beşşar Avvâd Ma’ruf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 2002.
- BÂKILLÂNÎ, Muhammed b. Tayyib, *Temhîdû’l-Evâil fî Telhîsu’d-Delâil*, thk., İmâdüddin Ahmed Haydar, Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, Lübnan, 1987.
- BALCI, İsrail, “Mürtedlerin Yakılarak Öldürüldüğüne Dair Rivayetlerin Tahlili”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 4, ss. 23-47, 2006.
- BALCI, İsrail, “Rivâyetin Metne Dönüştürülmesinde Ravi Tasarrufuna Seyf B. Ömer’den Örnekler”, *İslami İlimler Dergisi*, S. 2, ss. 105-125, 2008.
- BAŞARAN, Selman, “Abdurrahman b. Udeys”, *DİA*, I, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 176.
- BAŞARAN, Selman, “Ebû Mihnef”, *DİA*, X, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 188-189.
- BAŞARAN, Selman, “Huzeyfe b. Yemân”, *DİA*, XVIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 434-435.

- BEDEVÎ, Abdurrahman, *Mezâhibi'l-İslamiyyîn*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1997.
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya, *Ensâbü'l-Eşraf*, I-XIII, thk., Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-Buldân*, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1988.
- BENLÎ, Mehmet Sami, "Muhammed b. Habîb", *DÎA*, XXX, TDV Yayınları, Ankara, ss. 530-531.
- BİLGE, Mustafa L., "Halîl", *DÎA*, XV, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 305-307.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, *Sahîh-i Buhârî*, I-IX, thk., Cemâtü mine'l-Ulemâ, Dâru'l-Tavkî'n-Necât, Beyrut, 1422.
- BULUT, Halil İbrahim, "Mûcize", *DÎA*, XXX, TDV Yayınları, Ankara, 2020, ss. 348-351.
- CABİRÎ, Muhammed Âbid, *Arap Siyasal Akli*, çev. Vecdi Akyüz, Mana Yayınları, İstanbul, 2020.
- CÂHİZ, Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-III, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1423.
- CANAN, İbrahim, *İslam Işığında Anarşi*, Cihan Yayınları, İstanbul, 1984.
- CERRAHOĞLU, İsmail, "Abdullah b. Mes'ûd", *DÎA*, I, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, ss.114-117.
- CEVÂD ALÎ, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, I-XX, Dâru's-Sâkî, y.y., 2001.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâhu Tâcü'l-Lügat*, I-VI, thk., Ahmed Abdülgafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- CEZÎRÎ, Abdurrahman b. Muhammed, I-VIII, *Dört Mezhehe Göre İslam Fikhi*, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1991.
- CÛZCÂNÎ, İbrahim b. Ya'kub, *Ahvalü'r-Ricâl*, thk., Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Hadîsü'l-Kâdimî, Faysalâbad (Pakistan), ty.
- CÛRKÂNÎ, el-Hüseyn b. İbrahim, *el-Ebâtîl ve'l-Menâkir ve's-Sihâh ve'l-Meşâhîr*, I-II, thk., Abdurrahman b. Abdülcebbar, Dâru's-Samî li'n-Neşir ve't-Tevzi', Riyad, 2002.
- ÇAĞATAY, Neşet-ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, *"İslam Mezhepleri Tarihi"*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976.

- ÇAĞRICI, Mustafa, “Asabiyet”, *DİA*, III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 453-455.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Fitne”, *DİA*, XIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 156-159.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Hak”, *DİA*, XV, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 137-139.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, “Cûzcânî”, *DİA*, VIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 97-98.
- ÇELEBİ, İlyas, “Sıfâtiyye”, *DİA*, C. Ek-2, TDV Yayınları, Ankara, 2019, ss. 503-505.
- ÇELİK, Yılmaz, “İlk Dönem İslam Tarihinde Siyasi Bir Şahsiyet Olarak Mervân b. Hakem”, *Bolu İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S.1, ss. 76-101, Bolu, 2020.
- ÇİÇEK, Hacı-YOLCU, Mehmet, “Nehcu’l-Belâga’da Hz. Ali’nin Taraftarlarına ve Muhaliflerine Karşı Tutumu Nehcu’l-Belâga Örneği”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, S. 9, ss. 210-235, 2021.
- ÇİFTÇİ, Hasan, “Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Her şey aslına rücu eder Fârsî-Kurmançî-Zazakî 11”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 17, ss. 7-39, Bingöl, 2023.
- ÇİNPOLAT, Salih, “Yahudilikte Çocuk Sahibi Olma ve Çoğalmanın Önemi ve Yeri”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 51, ss. 137-152, 2017.
- DEHLEVÎ, Abdülaziz b. Şah Veliyyillah, *Şia’nın Rasyonel Tenkidi*, çev. Abdullah Ünal, Mevsimler Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- DEMİRCİ, Kürşat, “Hristiyanlık”, *DİA*, XVII, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 328-340.
- DEMİRCİ, Kürşat, “Hulûl”, *DİA*, XVIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 340-341.
- DİA, “Haydar”, *DİA*, XVII, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, s. 24.
- DİA, “Kıptîler”, *DİA*, XXV, TDV Yayınları, Ankara, 2022, ss. 423-425.
- DİNÇOL, Ali Muzaffer, “Ârâmîler”, *DİA*, III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 268-270.
- DİNEVERÎ, Ahmed b. Dâvud, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, thk., Abdülmünim Âmir, Vizâratü’s-Sekâfeti ve’l-İrşâdî’l-Kavmî, Mısır, 1960.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, I-IV, thk., Muhammed Muhyîddin Abdülhamîd, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, ty.

- EBÛ ZEHRÂ, Muhammed b. Ahmed, *İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, Hisar Yayınları, İstanbul, 1983.
- EFENDİOĞLU, Mehmet, “Velîd b. Ukbe”, *DİA*, XXXXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 35-36.
- EROĞLU, Muhammed, “Ashâbü'l-Uhdûd”, *DİA*, III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 471.
- ERTÜRK, Mustafa, “Şiddet İçerikli Bazı Rivâyetlerin Tahlîli ve Tenkîdi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2, ss. 71-99, Çorum, 2002.
- ERUL, Bünyamin, “Talha b. Ubeydullah”, *DİA*, XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 504-505.
- EŞ'ARÎ, Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfü'l-Müsallîn*, thk., Helmut Ritter, Dâru Franz Steis, Wiesbaden (Almanya), 1980.
- EZHERÎ, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Lügat*, I-VIII, thk., Muhammed Avad Mur'ib, Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.
- FAYDA, Mustafa, “Abdullah b. Âmir”, *DİA*, I, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 84-85.
- FAYDA, Mustafa, “Abdülkays”, *DİA*, I, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 248-249.
- FAYDA, Mustafa, “Âişe”, *DİA*, II, TDV Yayınları İstanbul, 1989, ss. 201- 205.
- FAYDA, Mustafa, “Ammâr b. Yâsir”, *DİA*, III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 75-76.
- FAYDA, Mustafa, “Bedevî”, *DİA*, V, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 311-317.
- FAYDA, Mustafa, “Ebnâ”, *DİA*, X, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 78-79.
- FAYDA, Mustafa, “Ebû Bekir”, *DİA*, X, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 101-108.
- FAYDA, Mustafa, “Hâlid b. Velîd”, *DİA*, XV, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 289-292.
- FAYDA, Mustafa, “Hemdân (Benî Hemdân)”, *DİA*, XVII, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 179-180.
- FAYDA, Mustafa, “Hulefâ-yi Râşidin Dönemi Medeniyet Tarihi” *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.
- FAYDA, Mustafa, “İfk Hadîsesi”, *DİA*, XXI, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 507-509.

- FAYDA, Mustafa, “Kahtân”, *DİA*, XXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 201-202.
- FAYDA, Mustafa, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 44-51.
- FAYDA, Mustafa, “Seyf b. Ömer”, *DİA*, XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 27-28.
- FERAZDAK, Hemmâm b. Gâlib, *Dîvânü'l-Ferazdak*, thk., Ali Fâûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Abdullah b. Sebe” *DİA*, I, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 133-134.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Ali” *DİA*, II, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 371-374.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Câbir el-Cûfî”, *DİA*, VI, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 532.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Cemel Vak'ası”, *DİA*, VII, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 320-321.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk., Mektebü Tahkîki't-Türâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005.
- GEDİKLİ, Recep Tayyip, “Kûfelilerin Azlettirdiği Vali: Saîd b. el-Âs”, *Ağrı İslamî İlimler Dergisi*, S. 9, ss. 64-88, Ağrı, 2021.
- GÖLCÜK, Şerafettin-TOPRAK, Süleyman, *Kelâm Târîh-Ekoller-Problemler*, Tekin Kitabevi, Konya, 2016.
- GÜMÜŞHÂNEVÎ, Ahmed Ziyâüddin, *Ehl-i Sünnet İ'tikadı (Câmiu'l-Mütûn Tercümesi)*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2014.
- GÜNAY, Hacı Mehmet, “Himâ”, *DİA*, XVIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 52-55.
- HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek Ala's-Sahîhayn*, I-IV, thk., Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- HALÎFE B. HAYYÂT, *Târîhu Halîfeti b. Hayyât*, thk., Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Dâru'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk/Beyrut, 1397.
- HAMEVÎ, Yâkut b. Abdullâh, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-X, thk., Muhammed Emin el-Hâncı, Mısır, 1906.
- HANEFÎ, Alâaddin Moğoltay b. Kalîc, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, I-XII, thk., Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed ve Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahîm, el-Fârûku'l-Hadîsetü li't-Tabâati ve'n-Neşr, y.y., 2001.

- HARMAN, Ömer Faruk, “Konsil”, *DİA*, XXVI, TDV Yayınları, Ankara, 2002, ss. 175-178.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Yahudilik”, *DİA*, XXXXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 197-201.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Yegûs”, *DİA*, XXXXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 388-389.
- HASAN EL-MİYÂHÎ, *en-Nazariyyetü’l-Sebeiiyye*, Neşru’l Râfid, Irak, 2014.
- HASÎBÎ, Hüseyin b. Hamdân, *er-Risâletü’r-Rastibâşiiyye fî Usûli’l-Akîdeti’n-Nusayriyyeti*, thk., Ruveü Cemal Ali, y.y., 2014.
- HÂŞİMÎ, Muhammed b. Habîb, *Kitâbu’l-Muhabber*, thk., İlze Lihten Şetitr, Haydarâbad, 1942.
- HATİBOĞLU, İbrahim, “Sa’d b. Ebû Vakkâs”, *DİA*, XXXV, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 372-374.
- HATTÂBÎ, Hamd b. Muhammed, *Meâlimü’s-Sünen*, I-IV, thk., Muhammed Râgıb et-Tabbâh, el-Matbatü’l-İlmiyye, Halep, 1932.
- HEYET, *el-Mevsûatü’l-Fıkhiiyyetü’l-Kuveytiyyetü*, I-XXXXV, Kuveyt, 1404-1437.
- HEYSEMÎ, Ali b. Ebû Bekir, *Mecmau’z-Zevâid ve Menbau’l-Fevâid*, I-X, thk., Hüsâmettin el-Kutsî, Mektebetü’l-Kutsî, Kahire, 1994.
- HEYTEMÎ, Ahmed b. Muhammed, *es-Savâiku’l-Muhrika*, I-II, thk., Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî ve Kâmil Muhammed el-Harrât, Müessesetü’r-Risâle, Lübnan, 1997.
- HİLÂLÎ, Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre*, trc. Harun Yıldız, Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- HİTTÎ, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2020.
- HİZMETLÎ, Sabri, “İslam Tarihi” (Başlangıcından İlk Dört Halife Devrinin Sonuna Kadar) *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, S. 189, Ankara, 1991.
- HİZMETLÎ, Sabri, “Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman’ın Öldürülmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27, S. 1-4, ss. 149-176, Ankara, 1985.
- HUDARÎ, Muhammed b. Afîf, *İtmâmü’l-Vefâ*, el-Mektebetü’s-Sekâfiyye, Beyrut, 1982.
- İŞ, Yûsuf b. Reşîd, *ed-Devletü’l-Emeviyye*, Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 1985.

- İBN-İ HİBBÂN, *Sahîhu İbn-i Hibbân*, I-VIII, thk., Muhammed Ali Sönmez ve Hâlis Aydemîr, Dâru İbn-i Hazm, Beyrut, 2012.
- İBN-İ ABDİLBER, Muhammed b. Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-IV, thk., Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992.
- İBN-İ ABDÜRABBÎH, Ahmed b. Muhammed, *el-Ikdü'l-Ferîd*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404.
- İBN-İ ÂBİDİN, Muhammed Emin, *Hâşiyetü Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-VI, Şeriketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü, Mısır, 1966.
- İBN-İ ASÂKİR, Hibetullah b. Abdullah, *Târîhu Medineti Dimeşk*, I-LXXX, thk., Ömer b. Ğarâme el-Amravî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- İBN-İ BATTA, Muhammed b. Batta el-Ukberî, *Kitâbü'l-İbânetil-Kübrâ*, I-IX, thk., Rızâ b. Ne'sân Mu'tî, Dâru'l-Râye li'n-Neşri ve't-Tevzi', Riyad, 1415.
- İBN-İ EBÛ HÂTİM, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Meclisü Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmaniyyeti, Haydarâbad ve Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952.
- İBN-İ EBÛ'L-İZ, Ali b. Alâaddin, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, thk., Cemâatün mine'l-Ulemâ, el-Mektebü'l-İslâmî Beyrut, 1988.
- İBN-İ FÂRİS, Ahmed b. Fâris, *Mütehayyeru'l-Elfâz*, thk., Hilâl Nâcî, Matbaatü'l-Meârif, Bağdât, 1970.
- İBN-İ HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime I*, çev. Zakir Kadir Ugan, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986.
- İBN-İ HAZM, Ahmed b. Said el-Kurtubî, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, I-III, çev. Halil İbrahim Bulut, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017.
- İBN-İ HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn*, I-III, thk., Mahmûd İbrâhîm Zâyed, Dâru'l-Ve'yi, Haleb, 1396.
- İBN-İ HİBBÂN, *Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.
- İBN-İ HİLÂL ES-SEKAFÎ, İbrahim b. Muhammed, *el-İstinfâr ve'l-Gârât*, thk., Seyyid Abdüzzehra el-Hüseynî el-Hatîb, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, 1987.
- İBN-İ KESÎR, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Matbaatü's-Saâde, Kahire, ty.

- İBN-İ KESÎR, İsmail b. Ömer, *et-Tekmilü fî'l-Cerhi ve't-Ta'dili ve Ma'rifeti's-Sikâti ve'z-Zuafâi ve'l-Mecâhil*, I-IV, thk., Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân, Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslamiyyeti ve Tahkîki't-Türâsi ve't-Tercemeti, Yemen, 2011.
- İBN-İ KESİR, İsmail b. Ömer, *Tefsir'ül-Kur'an'il-Azim*, I-X, trc. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2018.
- İBN-İ KUTEYBE, Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *el-Meârif*, thk., Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1992.
- İBN-İ MÂCE, Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn-i Mâce Tecemesi ve Şerhi*, trc. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2012.
- İBN-İ MÂCE, Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn-i Mâce*, I-II, thk., Muhammed Fuad Abdûlbaki, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyyeti, ty.
- İBN-İ MANZÛR, Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî, I-XV, *Lisânü'l Arab*, Dâru'l-Sâdır, Beyrut, 1414.
- İBN-İ SA'D, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, thk., Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- İBN-İ SA'D, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-XI, thk., Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 2001.
- İBN-İ ŞAHİN, Ömer b. Ahmed, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, thk., Subhi es-Sâmerrâî, ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1984.
- İBN-İ ŞEBBE, Ömer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medine*, I-IV, thk., Fehim Muhammed Şeltût, es-Seyyid Habîb Mahmûd Ahmed, Cidde, 1399.
- İBN-İ TEYMİYYE, Ahmed b. Abdilhalîm, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye*, I-IX, thk., Muhammed Reşâd Sâlim, Câmiatü'l-İmâmi Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, Riyad, 1986.
- İBNÜ'L-A'RÂBÎ, Ahmed b. Muhammed, *Mu'cem'ü İbnü'l-A'râbî*, I-III, thk., Abdülmuhsin b. İbrâhîm, Dâru'l-İbnü'l-Cevzî, Suûdi Arabistan, 1997.
- İBNÜ'L-ARABÎ, Muhammed b. Abdillâh, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk., Mahmud Mehdî el-İstânbûlî ve Muhibbüddin el-Hatîb, Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1987.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali, *el-Mevzûât*, I-III, thk., Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü'l-Selefiyye, Medine, 1966.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fî't-Târîh*, I-XI, thk., Ebî'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

- İBNÜ'L-ESÎR, Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, thk., Ali Muhammed Muavvid ve Âdil Ahmed Abdilmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- İHSAN İLÂHÎ ZAHÎR, *Kitâbü eş-Şîa ve 's-Sünne*, İdâratü Tercümânî's-Sünne, Lahor, 1979.
- İNCE, İrfan, "Ridde", *DİA*, XXXV, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 88-91.
- İSBEHÂNÎ, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Aşfiyâ*, I-X, Matbaatü's-Saâde, Mısır, 1947.
- İSFERÂİYÎNÎ, Tahir b. Muhammed, *et-Tebîr fî'd-Din ve Temyîzü'l-Fırkati'n-Nâciye ani'l-Firaki'l-Hâlikîn*, thk., Kemal Yusuf el-Hût, Âlemü'l-Kütüb, Lübnan, 1983.
- KÂDÎ, Vedâd, *el-Keysâniyyetü fî't-Tarihi ve'l-Edebi*, Dâru's-Sekâfeti, Beyrut, 1974.
- KALKAŞENDÎ, Ahmed b. Ali, *Kitâbü Kalâidi'l-Cümân fî't-Ta'rîfi bi Kabâili Arabi'z-Zamân*, thk., İbrâhîm el-İbyârî, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, Mısır, 1983.
- KALLEK, Cengiz, "Biat", *DİA*, VI, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 120-124.
- KANDAHLEVÎ, Muhammed Yûsuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, I-V, Müesssetü'r-Risâle, Beyrut, 1999.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Ali", *DİA*, II, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 375-378.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Ebû Hureyre", *DİA*, X, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 160-167.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *DİA*, X, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 190-192.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Hâfız", *DİA*, XV, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 78-80.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Mevzû" *DİA*, XXIX, TDV Yayınları, Ankara, 2004, ss. 493-496.
- KAYA, İsmail, "Mısır Fetihlerinde Komutan ve Vali Olarak Görev Yapan Sahâbi-ler", *Dicle İlahiyat Dergisi*, C. 20, S.1, ss. 38-54, Diyarbakır, 2018.
- KEHHÂLE, Ömer b. Rızâ, *Mu'cemü Kabâili'l-Arabi'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, I-V, Müesssetü'r-Risâle, Beyrut, 1994.
- KELPETİN, Mahmut, "Müsteşriklerin Gözüyle Seyf b. Ömer" *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 10, ss. 125-140, 2008.

- KELPETİN, Mahmut, *Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2012.
- KEŞŞÎ, Muhammed b. Ömer, *Ricâlü'l-Keşşî*, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 2009.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, “Elfâz-ı Küfür”, *DİA*, XI, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 26-27.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017.
- KORKMAZ, Sıddık, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2016.
- KÖKSAL, M. Asım, *İslam Tarihi*, I-XVIII, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987.
- KUBAT, Mehmet, “Hâriciliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S.1, ss. 115-151, 2006.
- KUMMÎ, Sa'd b. Abdillâh-NEVBAHTÎ, el-Hasen b. Mûsâ, *el-Makâlât ve'l-Fırak/Fırâkuş-Şîa*, çev. Hasan Onat-Sabri Hizmetli-Sönmez Kutlu-Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020.
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li-Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-XX, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Atfîş, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire, 1964.
- KUTLU, Sönmez, “İlk Mürciî Metinler ve Kitâbu'l-İrcâ”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 37, S. 3-4, ss. 317-331, Ankara, 1997.
- KUTLU, Sönmez, “Mürcie”, *DİA*, XXXII, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 41-45.
- KUTLUER, İlhan, “Fesad”, *DİA*, XII, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, ss. 421-422.
- KUTLUER, İlhan, “Hikmet” *DİA*, XVII, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 503-511.
- KUZUDİŞLİ, Ali, “Ka'bu'l-Ahbâr'ın Karısının İki Oğlu ve Rivâyetlerinin İsrailiyatla İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 31, S. 31. ss. 67-88, Konya, 2011.
- KÜÇÜK, Abdurrahman-TÜMER, Günay-KÜÇÜK, M. Alparslan, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.
- KÜLEKÇİ, Cahit, “Sahabenin Hz. Osman'ı Eleştirisi”, *Hz. Osman*, ed. Ali Aksu, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2020.
- MAHALLÎ, Muhammed b. Ahmed-SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tefsîru'l-Celaleyn*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, ty.

- MAHMUDOV, Elşad, “Zâtüsselâsil Seriiyesi”, *DİA*, XXXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 153-154.
- MAKRİZÎ, Ahmed b. Ali, *İmtâu'l-Esmâ bimâ li'n-Nebiyyi mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâi*, I-XV, thk., Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- MANSÛRÎ, Nâyif b. Salâh, *Ravdu'l-Bâsım fî Terâcimi Şüyûhi'l-Hâkim*, I-II, thk., Mustafa b. İsmail es-Süleymanî, Dâru'l-Âsimeti li'n-Neşri ve'l-Tevzi', Riyad, 2011.
- MAŞALI, Mehmet Emin, “*Mushaf*”, *DİA*, XXXI, TDV Yayınları, Ankara, 2020, ss. 242-248.
- MECLİSÎ, Muhammed Bâkır, *Bihâru'l-Envâri'l-Câmia li-Düreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr*, I-CX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1983.
- MEHMED VEHBÎ, *Hulâsat'ül Beyân fî Tefsir'il Kur'an*, I-XVI, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1969.
- MES'ÛD, Cübrân, *Mu'cemü'r-Râid*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1992.
- MES'ÛDÎ, Ali b. Hüseyin, *Mürûcû'z-Zeheb*, I-II, thk., Yusuf Esad Dâğır, Daru'l-Endülüs, Beyrut, 1973.
- MİZZÎ, Ebû'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâi'l-Ricâl*, I-XXXV, thk., Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980-1992.
- MUHAMMED FUAD ABDULBAKÎ, *el-Lü'lüü ve'l-Mercan*, trc. Harun Yıldırım, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2019.
- MUHAMMED HAMÎDULLAH, *el-Vesâiku'l-Siyasîyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1407.
- MUHAMMED HAMÎDULLAH, “Hudeybiye”, *DİA*, XVIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 297- 299.
- MUHAMMED REŞİD RIZA, *Tefsîri'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, I-XII, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, Kahire, 1990.
- MURTAZA EL-ASKERÎ, *Abdullah b. Sebe ve Esâtîru Uhrâ*, Dâru'z-Zehra, Beyrut, 1991.
- MURTAZA'L-ASKERÎ, *Abdullah b. Sabâ Masalı (Bir Yalancının Düzmeleri)*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1974.
- MÜNÂVÎ, Muhammed Abdürraûf, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağır*, I-VI, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 1356.

- MÜSLİM, Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, I-V, thk., Muhammed Fuad Abdülbaki, Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâhü, Kahire, 1955.
- NÂŞÎ EL-EKBER, Abdullah b. Muhammed, *Mesâilü'l-İmâme*, thk., Josef Van Ess, Beyrut, 1971.
- NEHHÂL, Mahmûd b. Abdülfettâh, *İthâfû'l-Mürtekî bi Terâcimi Şüyûhi'l-Beyhakî*, thk., el-Ferîku'l-İlmî li Meşrûi' Mevsûati Câmiî's-Sünne, Dâru'l-Mîmân li'n-Neşri ve't-Tevzi', y.y., 2008.
- NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb, *Sünen-i en-Nesâî*, I-VIII, thk. Hasan Muhammed el-Mesûdî, el-Mektebetü'l-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Kahire, 1930.
- NEVEVÎ, Yahyâ b. Şeref, *Riyazü's-Sâlihîn*, I-III, çev. M. Emin Özafşar-Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İzmir, 2020.
- NUHBETÜN MİNE'L-LÜGAVİYYİN Bİ MECMEI'L-LÜGATİ'L-ARABİYYETİ, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, I-II, Mecmei'l-Lügati'l-Arabîyyeti, Kahire, 1972.
- NURSÎ, Said, *Divan-ı Harb-i Örfî*, Envar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- NURSÎ, Said, *Lem'alar*, Söz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- NURSÎ, Said, *Mektubat*, Söz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- NURSÎ, Said, *Mesnevî-i Nuriye*, Söz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- NURSÎ, Said, *Sözler*, Söz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- ORTAKÇI, Halil, "Cahiliyeden Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul, 2019.
- ÖGE, Ali-ÜREN, Halil İbrahim, "Âyet Sayılarındaki İhtilafların Sûrelere Göre Tespiti", *Hitit İlahiyat Dergisi*, C. 20, S. 2, ss. 915-954, Çorum, 2021.
- ÖNAL, Ramazan, "Hz. Osman'ın Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonraki Akıbetleri", *E- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 3(25) ss. 1300-1317, 2019.
- ÖNKAL, Ahmet, "Abdurrahman b. Avf", *DİA*, I, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 157-158.
- ÖNKAL, Ahmet, "Ahnef b. Kays", *DİA*, II, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s. 174.
- ÖNKAL, Ahmet, "Amr b. Hamık", *DİA*, III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 84.
- ÖNKAL, Ahmet, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, s. 492.

- ÖNKAL, Ahmet, “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, *DİA*, X, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 249-250.
- ÖZ, Mustafa, “Bihâru’l-Envâr”, *DİA*, VI, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 139-141.
- ÖZ, Mustafa, “Gâliyye”, *DİA*, XIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 333-337.
- ÖZ, Mustafa, “Muhammed b. Hanefiyye”, *DİA*, XXX, TDV Yayınları, Ankara, 2020, ss. 534-536.
- ÖZ, Mustafa, “Müellihe”, *DİA*, XXXI, TDV Yayınları, Ankara, 2020, ss. 475-476.
- ÖZ, Mustafa, “Râfizîler” *DİA*, XXXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 396-397.
- ÖZ, Mustafa, “Takıyye”, *DİA*, XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 453-454.
- ÖZ, Mustafa, “Teberri”, *DİA*, XXXX, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 214-215.
- ÖZ, Mustafa, “Vasî”, *DİA*, XXXXII, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 546-547.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Amr b. Lühay”, *DİA*, III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 87-88.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Eşter”, *DİA*, XI, TDV Yayınları, 1995, İstanbul, ss. 486-487.
- ÖZKAN, Halit, “Ya’la b. Ümeyye”, *DİA*, XXXXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 296-297.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, “Tücîb (Benî Tücîb)”, *DİA*, XXXXI, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 457.
- ÖZTÜRK, Abdülvehhab, *Taç Tercemesi ve Şerhi*, I-V, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2020.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Şia’da Rec’at İnancının Muhtemel Kökenleri ve Sözde Dinî Temelleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, ss. 43-63, Adana, 2008.
- RAĞİB el-İSFEHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbü’l-Kur’an*, thk., Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru’l-Kalem ve ed-Dâru’l-Şâmiyye, Dimişk/Beyrut, 1412.
- RÂZÎ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtîbü’l-Gayb* (Tefsîru’l-Kebîr) I-XXXII, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1460.
- RÂZÎHÎ, Ali b. Ahmed, *Tevzîhi’n-Nebei an Müessisi’ş-Şîati Abdullah b. Sebe*, Dâru’l-Âsâr, Kahire, 2007.

- SAFEDÎ, Halil b. İzziddin, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, thk., Ahmed el-Arnâût ve Türkî Mustafa, Daru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 2000.
- SARICIK, Murat , *Sorularla Hz. Muaviye*, Hilal Ofset, Isparta, 2019.
- SARICIK, Murat, “Cahiliye Dönemi Arap Yarımadası Panayırıları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31, ss. 109-140, Isparta, 2013.
- SARICIK, Murat, “Hübel Mekke’ye Ne Zaman Getirildi?” *Ekev Akademi Dergisi*, S. 32, ss. 125-138, 2007.
- SARICIK, Murat, *Bütün Yönleriyle Dört Halife Dönemi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2016.
- SARICIK, Murat, *hz.ali ilk üç halife ile kavgalı mıydı?*”, Nesil Yayınları, İstanbul, 2012.
- SARICIK, Murat, *İnanç ve Zihniyet olarak Cahiliye*, Hilal Ofset, Isparta, ty.
- SARICIK, Murat, *Put Hicaz’ın Beş Putu Ve Çağdaş Putlar*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2014.
- SARICIK, Murat, *Sorularla Hz. Hasan*, Hilal Ofset, Isparta, 2018.
- SARIÇAM, İbrahim, “Hâşim b. Abdümenâf”, *DİA*, XVI, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 405-406.
- SARIKAYA, Saffet, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2019.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, “Mehdî”, *DİA*, XXVIII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 369-371.
- SEKSEKÎ, Abbas b. Mansûr, *el-Burhân fî Ma’rifeti'l-Akâidi Ehli'l-Edyân*, thk., Bassâm Ali Selâme el-Amûş, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1996.
- SİFİL, Ebubekir, “Râfıza ve Ehl-i Beyt’”, *Rihle Dergisi*, İstanbul, 2014.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “Şirk”, *DİA*, XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 193-198.
- SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmü'l-Kur'an*, I-IV, thk., Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Mısır, 1974.
- SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Halifeler Tarihi*, trc. Onur Özatağ, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

- SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hüsni'l-Muhadara fî Tarihi'l-Mısır ve'l-Kâhire*, I-II, thk., Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, 1967.
- SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Lübbü'l-Lübâb fî Tahrîri'l-Ensâb*, Dâru Sâdr, Beyrut, ty.
- SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tabakâtü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403.
- SÜHEYLÎ, Abdurrahman b. Abdullah, er-Ravdu'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm, I-V, thk., Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2000.
- ŞAFÂK, Ali, "Bağy", *DİA*, IV, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 451-452.
- ŞÂHÎN, Hamdî, *Emevîler ve Emevî Devleti*, trc. Kasım Koç, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk., Emîr Ali Muhannâ ve Ali Hasen Fâûr, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993.
- ŞEYH MÜFÎD, Muhammed b. en-Nu'mân, *Tashîhu İ'tikâdâtü'l-İmâmiyyeti*, thk. Hüseyin Dergâhî, Dâru'l-Müfid li'l-Tabâti ve'n-Neşri ve't-Tevzi', Beyrut, 1993.
- TABERÂNÎ, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XXV, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefî, Mektebetü İbni Teymiyye, Kahire, ty.
- TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, I-X, thk. Tarık b. İvazullah ve Abdülmuhsin b. İbrâhîm, Dâru'l-Hameyn, Kahire, 1995.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, thk., Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1967.
- TAHA HÜSEYİN, *el-Fitnetü'l-Kübrâ Ali ve Benûh*, I-II, Dâru'l-Meârif, y.y., 1999.
- TAKKÛŞ, Muhammed Süheyl, *Târîhu'l-Hulefâi'r-Râşidin ve'l-Fütûhât ve'l-İncâzâtü's-Siyasîyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2003.
- TÂRİHU'T-TABERÎ (Taberî Tarihi), I-VII, çev. Cemalettin Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020.
- TEMÎMÎ, Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu'l-Mihan*, thk., Ömer Süleyman el-Ukaylî, Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1984.
- TEMÎMÎ, Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atu'l-Cemel*, thk., Ahmed Râtib Armûş, Beyrut, 1993.

- TÎBÎ, Hüseyin b. Abdillâh, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâtî'l-Mesâbîh*, I-XIII, thk., Abdulhamid Hindâvî, Mektebetü Nizâri Mustafa el-Bâz, Riyad, 1997.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizî*, I-VI, thk., Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996.
- TOMAR, Cengiz, "Yemen", *DİA*, XXXXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 406-412.
- TOPALOĞLU, Fatih, "Eski İran'daki Yarı Tanrı-Kral Anlayışının Şii İmamet İnancına Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, ss. 72-81, Denizli, 2016.
- TOPGÜL, Muhammed Enes, "Keşşî", *DİA*, Ek-2. Cilt, TDV Yayınları, Ankara, 2019, ss. 45-47.
- TURUN, Veysi, "Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasî Oluşumlarda Rolü", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2019.
- TÛSÎ, Muhammed b. el-Hasen, *Tehzîbü'l-Ahkâm*, I-X, thk., Ali Ekber el-Gaffârî, Dâru'l-Kütübî'l-İslamiyye, Tahran, 1386.
- TÜRER, Osman, "Ebû Nuaym el-İsfehânî" *DİA*, X, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 201-204.
- UĞUR, Mücteba, "A'meş", *DİA*, III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 54.
- ÜÇOK, Bahriye, "İslam Tarihi Emeviler - Abbasiler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, (84), Ankara, 1968.
- ÜLKÜ, Hayati, *İslam Tarihi*, I-II, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2020.
- ÜNAL, Asife, "Yahudilikte Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri", *"Bütün Yönleriyle Yahudilik"*, 18-19 Şubat 2012, (Uluslararası Sempozyum) Ankara, Dinler Tarihi Araştırmaları VIII, ss. 673-693.
- ÜZÜM, İlyas, "Nusayrîlik", *DİA*, XXXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 270-274.
- ÜZÜM, İlyas, "Rec'at", *DİA*, XXXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 504-506.
- VÂKIDÎ, Muhammed b. Ömer, *"Kitâbu'l Ridde"*, thk., Yahyâ el-Cebûrî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1990.
- WAARDENBURG, JacQues, "Mesîh", *DİA*, XXIX, TDV Yayınları, Ankara, 2004, ss. 306-309.

- YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, thk., Abdülemîr Muhanna, Şeriketü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 2010.
- YÂSİN, Abdüsselâm, *Sünnetullah*, çev. Adem Yerinde, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 2012.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Hulûl", *DİA*, XVIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 341-344.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Kelam", *DİA*, XXV, TDV Yayınları, Ankara, 2022, ss. 196-203.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, I-IX, Şura Yayınları, İstanbul, ty.
- YEĞİN, Abdullah, *Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- YILDIZ, İbrahim, "Hristiyanların Hz. İsa'yı İlahlaştırması: Kur'an'da Bu Yanılgının Nedenleri ve Giderilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 65, ss. 305-324, 2018.
- YİĞİT, İsmail, "Muhtâr es-Sekafî", *DİA*, XXXI, TDV Yayınları, Ankara, 2020, ss. 54-55.
- YİĞİT, İsmail, "Osman", *DİA*, XXXIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 438-443.
- YİĞİT, İsmail, "Sebe", *DİA*, XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 241-243.
- YİĞİT, İsmail, "Sıffin", *DİA*, XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 107-108.
- YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya, *Müslümanlıkta Dinî Tefrika*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.
- YÜCEL, Ahmet, *Hadîs Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017.
- YÜCESOY, Hayrettin, "Mihne", *DİA*, XXX, TDV Yayınları, Ankara, 2020, ss. 26-28.
- YÜKSEL, Emrullah, "İsferâyînî", *DİA*, XXII, İstanbul, 2000, ss. 517-518.
- YÜKSEL, Mücahit, "Abdurrahman b. 'Udeys'in Hz. Osman'ın Katledilmesindeki Rolüne Dâir Rivâyetlerin Tahlili", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi (DergiAbant)*, C. 10, S. 2. ss. 266-281, Bolu, 2022.
- ZEBÎDÎ, Muhammed el-Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XXXX, thk., Cemâatü min el-Mühtessiyin Vizâratü'l-İrşâdi ve'l-Enbâi fi'l-Kuveyt ve Mec-lisü'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Fünûni ve'l-Âdâbi bi Devleti'l-Kuveyt, 1965-2001.

ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, I-IV, thk., Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Ma'rifeti li't-Tabâati ve'n-Neşri, Beyrut, 1963.

ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ*, I-XXV, thk., Mecmûatü mine'l-Muhakkikîn bi İşrâfî's-Şeyhi Şuayb el-Ârnâût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.

ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, I-LII, thk., Ömer Abdüsselam et-Tedmirî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1993.

ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed, *Tertîbü'l-Mevzûât*, şrh. Kemal b. Besyûnî Zeğlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

İTERNET KAYNAKLARI

<http://ehlelmedine.com/2014/10/zi-husub>.(13.10.2023)

<https://ikinciogretmen.com/islamiyet-oncesi-arabistan-genel-durumu-ve-kurulan-devletler/>.(18.03.2023)

<https://kuran-ikerim.org/rivâyetlerin-isiginda-kuran-i-kerimin-cem-edilmesi>.
(21.10.2023)

<https://tevhiddergisi.org/ummetin-kanserli-uzvu-sia-rafiziler-2/>.(03.07.2023)

<https://tevhiddergisi.org/ummetin-kanserli-uzvu-sia-rafiziler-abdullah-b-sebe-nin-i-slam-toplumundaki-faaliyetleri/>.(18.07.2023)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Murteza_Şerif_Askeri.(13.09.2023)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Zi_Kar.(19.09.2023)

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=1477847398892649&set=ecnf.100064707725122>.(20.05.2023)

https://www.fnoor.com/main/articles.aspx?article_no=12679 (e.t. 27.11.2023).

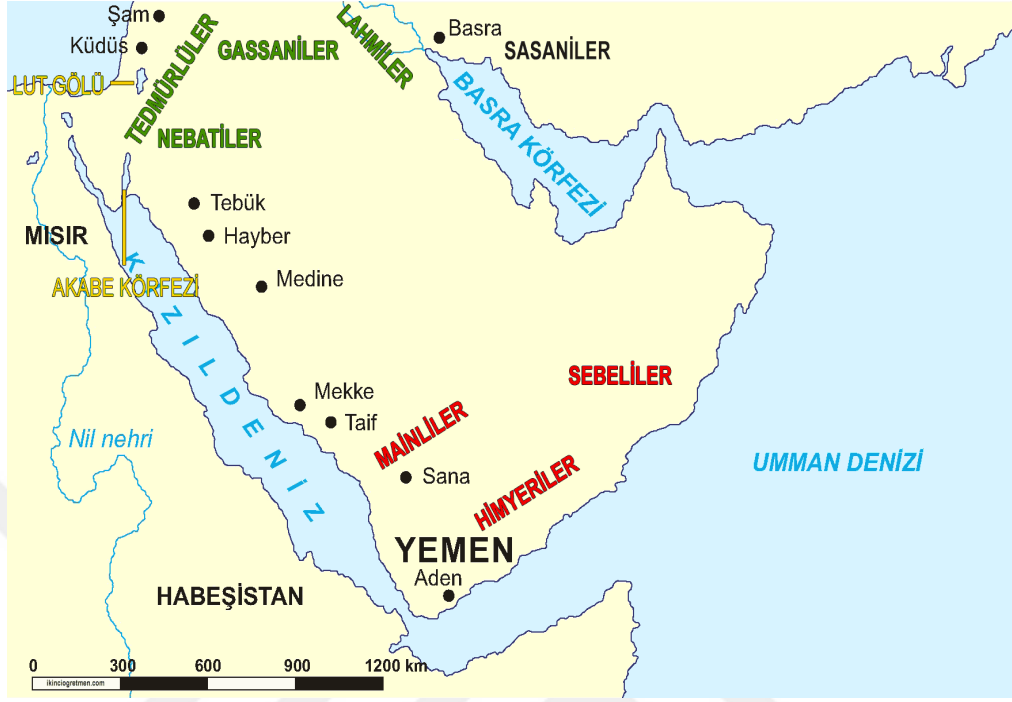
https://www.google.com.tr/books/edition/Mü_minlerin_Annesi_Hz_Âişe_r_anha/IbJJEAAAQBAJ?hl=tr&gbpv=1&dq=ibni+sebe&pg=PT89&printsec=frontcover.
(30.06.2023)

<https://www.milligazete.com.tr/makale/1709358/fatma-tuncer/kalpler-birbirinden-ne-zaman-uzaklasir>.(15.07.2023)

<https://www.yenimesaj.com.tr/ebu-zer-el-gifari-H1439449.htm>.(23.05.2023)

<https://www.youtube.com/watch?v=JAEIDSO-NUY>.(08.08.2023)

EKLER

Abdullah b. Sebe'nin vatanı ve faaliyet gösterdiği yerler ile alakalı bir harita. <https://ikinciogretmen.com/islamiyet-onesi-arabistan-genel-durumu-ve-kurulan-devletler/> (e.t. 18.03.2023).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Ahmet ALAR

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi 1 : Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Lisans Öğrenimi 2 : Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi

Yüksek Lisans Öğr. 1 : Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Öğr. 2 : Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme
Anabilim Dalı

İş Denevimi

T.C. Sağlık Bakanlığı - Tekniker

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi

1. Arapça : İyi

2. İngilizce : Orta

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar

1. Sarıcık, Murat-Alar Ahmet, “Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Yemen’de Siyasî Durum”, *II. Bilisel Uluslararası Sümela Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri, (Trabzon/Türkiye, 11-12 Kasım 2023)*, Ed. İlyas Erpay-Necati Sümer, Bilgesina Yayınevi, 2023, ss. 152-158.